494.322.93б-3
G-92

Олий ва Ўрта маҳсус
таълим вазирлиги

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ШАРҚШУНОСЛИК ИНСТИТУТИ

ГУЛХАНИЙ "ЗАРБУЛМАСАЛИ" НИНГ

ИЗОҲЛИ

ЛУҒАТИ

ТОШКЕНТ - 1998

15
Ч94.322, Ч36-3
Сб-92

Олий ва Ўрта махсус
таълим вазирлиги

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ШАРҚШУНОСЛИК ИНСТИТУТИ

ГУЛХАНИЙ "ЗАРБУЛМАСАЛИ" НИНГ

ИЗОҲЛИ

ЛУҒАТИ

784
ALISHER NAVOIY NOMIDAGI
TOSHDO'TAU
AXBOROT-RESURS MARKAZI

ТОШКЕНТ - 1998

Тузувчи - филология фанлари номзоди
Фатҳиддин Исҳоқов
Муҳаррир - академик Алийбек Рустамий

МУНДАРИЖА

"Зарбулмасал"нинг изоҳли луғати .... 3.

Луғатнинг таркиби .... 6.

Изоҳли луғатнинг тузилиши .... 8.

Шартли қисқартмалар ва белгилар .... 9.

Сўзлик .... 11.

Иловалар .... 203.

1. Асарда тилга олинган киши номлари, лақаб ва тахаллуслар .... 203.

2. Қуш номлари .... 209.

3. Ҳайвон-ҳашорат номлари .... 214.

4. Жой номлари .... 217.

5. Уруғ, қабила, халқ номлари .... 223.

6. Мақол, матал, халқ айтимлари .... 224.

"ЗАРБУЛМАСАЛ"НИНГ ИЗОҲЛИ ЛУҒАТИ

Миллий мустақиллик йўлига кирганлигимиз муносабати билан халқимиз тарихида мавжуд бўлган ва халқ тарихини ўрганишга ёрдам берадиган ёзма адабий - тарихий ёдгорликларни тадқиқ этиш иши ҳам кундан кунга кенгайиб, чуқурлашиб боряпти. Миллий қадриятлар замини ҳисобланган бу бой ёзма маданий меросни оммага тақдим этишда ўша ёдгорликларнинг пухта илмий матни билан бир қаторда тегишли шарҳлари ҳамда изоҳли луғатларига бўлган эҳтиёж ниҳоятда кучли ва сезиларлидир.

Ўзбек манбашунослиги ва луғатчилиги тарихида бу соҳа бўйича анчайин жиддий ишлар амалга оширилди. Маҳмуд Кошғарий меросидан бошлаб жуда кўп ёдгорликларнинг илмий нашрлари эълон қилинди. "Қутадғу билиг", "Ҳибатул ҳақойиқ" асарларининг ҳозирги ўзбек адабий тилига "таржимаси" билан босиб чиқарилгани,[1] "Тафсир" лексикаси,[2] "Бадое ул луғат"нинг нашр этилиши[3] бу соҳада дастлабки йирик қадамлар бўлди. "Ўзбек тилининг изоҳли луғати"[4] яратилди, Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати"[5]дек кўп жилдли мураккаб луғат дунёга келди. Аниқки, бу ишлар халқимизнинг тенгсиз маънавий ғаниматларидир.

Қани энди ҳар бир адиб меросининг, ҳар бир ёдгорликнинг ўз изоҳли луғати бўлса! "Бобурнома" бўйича[6] ўқувчига тушуни-

---

1. Юсуф хос Ҳожиб. Қутадғу билиг. Нашрга тайёрловчи Қ. Каримов. Тошкент, 1972; Қ. Маҳмудов. Аҳмад Югнакийнинг "Ҳибатул ҳақойиқ" асари ҳақида. Тошкент 1972.
2. А. Боровков. Лексика среднеазиатского тефсира. XII-XIII вв. М., 1961.
3. А. К. Боровков "Бадое ал-лугат". Словарь Тали Имани Гератского. М. 1961.
4. "Ўзбек тилининг изоҳли луғати" М. 1981.
5. Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати. Тошк. 1983.
6. Ҳ. Назарова. Заҳириддин Муҳаммад Бобур асарлари учун қисқача луғат. 1972.

лиши оғир бўлган сўзлар луғати бор, аммо унинг сўзлиги - изоҳли луғати йўқ. Бўлганда эди, ёдгорликни ўрганиш ва ўргатиш осон кечарди. Муқимий асарларининг бир неча хил нашрлари бор, аммо тилимизнинг шунча чуқур билимдони бўлмиш бу адиб тилининг изоҳли луғати яратилмаган.

Асар тилининг изоҳли луғати асар муаллифининг санъат даражасини, адиб яшаган давр тилининг умумий хусусиятларини кўрсатиб туради. Бироқ изоҳли луғат яратиш ишининг ўзига хос шарт шароити ва талаблари бор. Улардан бири - биринчиси - ижтимоий-ҳаётий зарурият масаласидир. Ҳамма ишнинг ўз мавриди-ўз навбати, вақти-соати бор деганларидек луғатчилик ишининг ривожи учун ҳам ижтимоий муҳитнинг туртки ва талаби зарур. Маданий меросни ўрганиш миллий мустақилликни муҳофаза қилиш, миллий мафкурани шакллантириш учун зарур бўлиб турган, миллий Давлат тилининг мавқеи ва такомили учун кураш бораётган айни пайтда ҳар қандай луғатларнинг, шу жумладан, изоҳли луғатнинг қадр-қиммати ортади.

Луғат яратиш ишининг муҳим шарт-шароитларидан яна бири шуки, улар одатда маълум тажриба ва анъаналар асосида юзага келади ва тармоқланиб боради. Узоқ тарихимизда луғатчилик амалий мақсадларни кўзда тутар эди. Кейинроқ бунда адабий меъёрни белгилаш ва оммалаштириш ниятлари биринчи ўринга сурилди. Миллий давлатчилик шароитидаги талаб, юқоридагилар билан бир қаторда, тилимизнинг "унутилган", "сочилиб кетган" бойликларини тўплаш ва тиклашдан ҳам иборатдир.

Манбалар бўйича махсус изоҳли луғатларни яратиш учун уларнинг матн жиҳати ишончли бўлиши керак. Тарихий ёдгорликнинг илмий-танқидий матни яратилмас экан, унинг хом ва чала нашрлари асосида тузилган изоҳли луғат унча ишончли луғат бўлиб чиқмайди. "Зарбулмасал"нинг илмий матни ва унинг луғатини тузиш жараёнида биз буни жуда аниқ ҳис қилдик.

Мулла Гулханий "Зарбулмасали"нинг илмий-танқидий матни бундан 20 йил муқаддам нашр этилган эди. Бу орада асарнинг илгари кўрилмаган икки қўлёзма нусхаси топилган бўлса-да,[1]

---

1. Бу ўринда биз "Зарбулмасал"нинг Ўзбекистон Фанлар академияси Қўлёзмалар институти фондига олинган ва шу фондда 4941, 5242 рақамлари билан сақланаётган қўлёзмаларини назарда тутамиз.

Мисол: **Аччоқ** // **аччиғ**

Бала // **бола**

Бузуқ // **бузуғ**

Шаклдош (омоним) сўзларни изоҳлашда эса луғатларда қабул қилинган усулдан фойдаландик: сарлавҳада бу сўзларнинг ўхшаш номлари такрорланди, уларнинг тартиби ва маънолари сарлавҳадан кейин I, II, III тарзида рим рақамлари билан ажратиб кўрсатилди.

Мисол: **От** I Ҳайвон. Улов, от: *От олсанг овулунг бирла кенгаш* (49)...

От II ном, исм: *Оти Кунушбону ўшал ойни* (9) ...

Ҳамма ҳолларда бўлмаса-да, "Зарбулмасал"нинг тили сўздаги товушларнинг оҳангдош бўлиши (сингормонизм) қонуниятига бўйсунади. Сўзнинг фонетик табиатини намоён этиш учун биз феъл туркумига оид сўз шаклларини ҳаракат ёки ҳолат номи шаклида (-моқ // - мак - билан) беришни маъқул кўрдик. Феълнинг нисбат (даража) шакллари эса ажратиб, ҳар бир нисбат кўриниши алоҳида сўз сифатида сарлавҳа остида берилди: **кўргузмак** - *орт. нисб.*

кўрмак

кўришмак

кўрсатмак - *орт. нисб.*

кўрунмак - *ўзл. нисб.*

Луғат мақолаларининг тузилишига келсак, бунда умумий тартиб қуйидагича бўлди: энг аввал (сарлавҳа ўрнида) бош сўз, ундан кейин шу сўзнинг матндаги (эски ўзбек ёзувидаги) ифодаси, агар бу сўз ўзлашма сўз бўлса, унинг қайси тилга мансублигига (этимологик жиҳатига) ва сўнгра, зарур ҳолларда сўзнинг грамматик хусусиятини намоён қилишга доир ишоралар берилди. Шу ишоралардан кейингина сўзнинг (агар бу сўз бир маъно билан келган бўлса) умумий маъноси изоҳ қилинди. Бевосита асар матнидан олиниб изоҳлар сўнгидан келтирилган мисоллар эса шу изоҳларни тасдиқлашга хизмат қилади.

Мисол: **Авқот** اوقات а. Вақтлар (*бирл.* **Вақт**). **Авқот кечирмак** - *вақт ўтказмоқ, кун кечирмоқ, тирикчилик қилмоқ;* **Авқот кечмасдин** - *тирикчилик ўтмасдан: Сафар қилмоқ ин(к)и ҳолатдин ташқари эрмас: бири ватанда авқот кечмасдин, бири - ийзо ва иҳонат касратидин...* (*64*).

Сўзнинг этимологик жиҳатига ишора қилувчи "а." белгиси мазкур сўзнинг араб тилига мансублигини кўрсатса, "ф." бел-

ЛУҒАТНИНГ ТАРКИБИ.

"Зарбулмасал"нинг изоҳли луғати асарнинг 1976 йилда нашр этилган ва ёдгорликнинг юқорида тилга олинган икки янги қулёзма нусхасини ҳисобга олиб қайта кучирилган илмий-танқидий матни буйича тузилди. Асар матнида қанча ва қандайки суз қулланган булса, луғатда ҳам шунча ва ушандай суз уз аксини топган. Демак, луғатга одатдагидек китобхон учун тушунилиши қийин булган сузлар луғати деб эмас, асар тилининг тулиқ сузлиги деб, "Зарбулмасал"нинг изоҳли луғати деб қараш лозим.

Илмий матнга олинмаган, китобнинг илова қисмида берилган ҳикоятлар, шунингдек, илмий аппаратда келтирилган фарқли қисмлар сузлиги бу луғатга киритилмади.

"Зарбулмасал" матнида урни билан форсча-тожикча мақол, матал, шеърий парчалар ҳам учраб туради. Биз бундай парчаларда иштирок этган сузлардан от, сифат туркумига оид булган қисминигина луғатга олдик, грамматик изоҳ талаб қилувчи қатламларни сузликка киритмадик. Киши исмлари, лақаб, таҳаллуслар, қушлар, ҳайвон-ҳашорат номлари, жой номлари ҳам, алоҳида курсаткичда берилгани сабабли, луғат ичига киритилмади. Шундай қилиб, "Зарбулмасал"нинг изоҳли луғати (асар тилининг лексикологик материалига кура) қуйидаги қисмлардан иборат булди:

I. Сузлик (изоҳли луғат)

II. Иловалар

1. Асарда тилга олинган киши исмлари, лақаб ва тахаллуслар.
2. Қуш номлари.
3. Ҳайвон-ҳашорат номлари.
4. Жой номлари.
5. Уруғ-қабила, халқ номлари.
6. Мақол, матал, халқ айтимлари.

ИЗОҲЛИ ЛУҒАТНИНГ ТУЗИЛИШИ

"Зарбулмасал"да тилга олинган ҳар бир суз луғатда матндаги шакли билан ҳозирги озуб алфавитига мос тартибда махсус мақола тарзида изоҳ қилинди. Бу сузнинг турлича фонетик куринишлари бир сарлавҳа остида (бу ҳам алфавит тартибига мувофиқ) икки тугри чизиқ орқали ажратиб берилди.

улар мазкур матннинг умумий мазмуни ва услубий йўналишини сезиларли даражада ўзгартира олмади. Матн ўз кучини сақлаб қолди. "Зарбулмасал"нинг илмий-танқидий матни йиллар синовидан ўтгандан кейингина биз асар мазмунини кенгроқ шарҳлаб бериш ва унинг изоҳли луғатини тузиш фурсати келди деб ҳисобладик ва уни нашрга тайёрладик.

Ўзбек тили тараққиётининг XIX-аср бошларига хос оғзаки адабий сўзлашув ҳолатини ўзида кўпроқ намоён этган бу асарнинг луғати тилимиз тарихини ўрганишда, бу тилнинг тарихий луғатини яратиш ва тарихий услубият масалаларини ўрганишда жуда муҳим материаллар бериши мумкин деб ўйлаймиз.

"Зарбулмасал" - кичик ҳажмли асар. Шунга кўра, унинг лексик бисоти ҳам катта эмас. Мақол - матал, халқ айтимлари кўп ишлатилгани туфайли, асар сўзлиги таркибида ўзбек тилининг ўз сўзлари кенг қўллангандай кўринади. Бироқ "Зарбулмасал"нинг кейинги нашрларида тушириб қолдирилган муқаддима ва хотима қисмларида, шунингдек, қушлар тилидан келтирилган нақл-ривоятларда ўзлашма лексик қатлам анча кенг қўлланилган.

Луғатга олинган 2250 сўзнинг 700 га яқини арабча, 400 дан зиёдроғи форсча-тожикча, мингдан ортиқроқ қисми (50 фоизга тўғри келади) туркча-ўзбекча сўзлардир. "Арабча" ёки "форсча-тожикча" деб белгиланган сўзларнинг катта бир қисми *нон, овқат, одам, аёл, ватан, фарзанд, халқ, ҳисоб, ҳозир* сўзлари сингари кундалик ҳаётимизда фаол қўлланиладиган ва халқ оммасига сингиб, унинг ўз мулкига айланиб кетган сўзлардан иборат. Бу ҳол шуни кўрсатадики, "Зарбулмасал" сўзлигини "ўз" ва "ўзлашма" қатламларга ажратиш асар тили лексикасининг моҳиятини кўрсата олмайди. Бундай ҳисоблар фақат бир томондан - сўзликни тарихий-этимологик жиҳатдан - тилшунослик илми нуқтаи назаридан ўрганиш йўлидагина фойда келтириши мумкин.

"Зарбулмасал" тилининг ўзига хос хусусиятлари асар тилининг лексик қатламида, сўзнинг нутқдаги ўрнида очиқроқ намоён бўлади.

Асар тилида сўз, ибора-ифодаларгина эмас, ҳикоятларнинг ўзи бошдан-оёқ мажоз асосига қурилган. Шунга кўра, "Зарбулмасал"нинг моҳиятини англаш учун биргина луғатдан фойдаланишнинг ўзи камлик қилади, асар матнининг шарҳи, унинг изоҳлари билан ҳам яқиндан танишмоқ зарур.

лари, бола-чақа: *Аҳли аёли ани бор эрди чўк* (31).

Аён عيان а. Аниқ, равшан. **Аён бўлмоқ** – маълум бўлмоқ, аниқ бўлмоқ: *Тўғри сўзунг бўлса, сўзла, мофиа-ул замирини манга аён бўлсун* (22).

Аёқ//аёғ اياق Оёқ, пой: *Бул кафш занфамни аёғига лойиқ келурму?* (92-93). *Таҳоратда кўл-аёғни бандиғача юмоғни фарзу суннат эканин билмай...* (62). Фразеол. **Аёғ бўлмоқ** – хизматга ҳозир бўлмоқ: *Оғиз бўлма, аёғ бўл* (13). **Ўз аёғи била келмак** – йўқлаганда ўз ихтиёри билан келиб қолмоқ: *Бемор тузалгиси келса, табиб ўз аёғи била келур* (13). **Ўз аёғидин йитмак** – ўз ихтиёри билан кетмоқ: *Бесабрлар ўз аёғидин йитар* (19). **Аёғига ораз етурмак** – оёғига бош қўймоқ: *Бир аҳли дил аёғига етур ҳар боб ила ораз* (8).

Ажиб عجيب а. Ҳайрон қоларли, ажабланарли; қизиқ, ғалати: *Кўрдиким, ажиб манзиле* ...(35). *Гарчи мундоғ демак ажаб сандин* (69).

Аждаҳо اژدها ф. Афсонавий даҳшатли махлуқ, аждаҳо: *Онлар қотида мури ҳақир, аждаҳо қотидағидек эрдим* (7).

Ажнос اجناس а. Турлар, хиллар (бирл. жинс): *Вайрона ажносидин Хайробод бизга мувофуқ тушмади-ку?* (114).

Ажуз//ажуза عجوز а. Кекса (дунё), қари. **Ажуз айём** – кекса дунё: *Ажуз айёмнинг қор-ямғури анинг чорасига нобуду нечиз эрди* (77). Бу ерда **кўч. м**: *Кекса аёл, кампир: Гаҳ ажузалардек энгашганда сочбоғи ер супурган* (5?).

Аз از ф. Олд. кўм. (чиқ. кел. га мос келади): *Аз кўза ҳамон тароваддки даруст* – кўзада нима бўлса, ундан (кўзадан), шу томилади.:

Азбаройи ازبراى ф. Олд. кўм. Сабабли, учун; мақсадида: *Бир Рустойи азбаройи сайд ўқин совлаб мунтазир ўлтурур эрди* (23).

Азиз عزيز а. Қимматли, қадрли, улуғ, эътиборли: *Эр тилаган ерда азиз* (14).

Азим عظيم а. Катта, улуғ, зўр, улкан: *Баногоҳ бир наҳри азим пайдо бўлди* (67).

Азоб عذاب а. Қийналиш, қийин, азоб: **Об-азоб**-сув азоби, сув тошқини: *Ул ёшимда ҳазрати Нуҳ пайғамбарни об-азобда қолғонларида кемаларин итариб боқам эрдим* (60).

Азон اذان а. Намозга чақириқ, азон: *Қолбоқи мисгар эшикдин кириши бирлан азон овози келди* (57).

Айб عيب а. Нотўғри иш, гап, нуқсон, гуноҳ: *Ўз айбини*

ки. бурунги яхшилардин қолиб эди, ... печаилик бобида калима ва калом, агзоти ... ма ва ашрибасиға тузу муздек турур (58).

Авомуннос عوام‌الناس а. Оддий одамлар. **Авомуннос масали** – оддий одамлар сўзи, ҳалқ мақоли: *Авомуннос масалидурки катта кема қайдин юрса, кичик кема андин юрур ... (142).*

Авон اوان ф. Онлар, вақтлар, даврлар. **Аҳду авон** – замонлар, даврлар: *Ҳазрати Сайид Муҳаммад Умар аҳду авонларида олам маъмур, раоё масрур, бир буш чордевор топилмас (12).*

Авқот اوقات а. Вақтлар. (бирл. вақт). **Авқот кечирмак** – вақт ўтказмоқ, кун кечирмоқ, тирикчилик қилмоқ, **авқот кечмасдин** – тирикчилик ўтмасдан: *Сафар қилмоқ ик/к/и ҳолатдин ташқари эрмас: бири – ватанда авқот кечмасдин, бири – иизо ва иҳонат касратидин ... (64).*

Агар//гар اگر ф. шарт боғл. *Агар зоғ ўз жинси бирла саҳрода ва ё жуварипояда юрса эрди, ўқ захмини еб қушга ем бўлмас эрди (23). Агар санинг хирадинг дийдаси хира ва замиринг ойнаси тийра бўлмаса эрди, ўз айбингга боқиб, ўзгалар айбини ёпурсанга хўб эрди (76). Ва гар бермасангиз, онча замон ўтар (85).* **Агарчи**. *Дема манзур, агарчи бўлса манзур (78).* **Агарчи-гарчи** *Сафар ярогини бекаму кўст қилмоқ керак, агарчи айтмишларки, "Таваккалту ал-аллоҳи деган эр на талқону, на калқонни ғамин ер" (58). Йўулмас солмани бўйнунгга солма, агарчи олмадур рухсори олма (64). Тошдин ўши агри йўқ ақсоб, гарчи мумдог демак ажаб сандин (69).*

Адам عدم а. Йўқлик (у дунё); **адам сари рабдамак** – йўқликка кетмоқ, у дунёга йўл олмоқ, ўлмоқ: *Бударлин шаҳри Қайқубод рашк олиб адам сари ходанди (100).*

Адл عدل а. Адолат, одиллик: *Амир Умар – Жаҳоний номдор. Қилиб адли-ла мулкин бегубор... (81)*

Адо ادا а. 1. Охир, адоқ, чек – чегара, тамом бўлиш. **Адо қилмоқ** – тамомламоқ, тугатмоқ: *Ани қош-кўзини таърифи қилгон бирла то явмулжазоғача адо қилиб бўлмас.* **Адо бўлмоқ** – тугамоқ, тамом бўлмоқ: ***Кодарини меҳрида эрди адо.*** Адабий тахаллус: ***Сайид Султонхон Хожа Адойи Аҳрорий ... (6).***

Аёл عيال а. Эрли (ёки эрсиз) хотин. **аҳли аёл** – оила аъзо-

А

Абир عبير а. Қора тусли хушбўй моддалар қоришмаси. *Мaж.* Ёқимли хабар: **Насойиҳнинг абири** – насиҳат қилувчининг ёқимли сўзи: *Насойиҳнинг абири жон комиға туҳфа тоза этти* /43/.

Аблаҳ أبله а. Нодон, аҳмақ, тентак; анқов, бемаъни, аблаҳ /одам/: *Эшит мандинки аблаҳе дерин* /88/.

Аброр أبرار а. 1. Яхшилар, яхшилик билан танилганлар. 2. Тақводор, улуғ, баланд даражали руҳоний: ... *ва дахи дуруди номаҳдуд ул ҳабиби вадудғаки, аҳмади мухтор ва сайиди аброрғаки ...* /4/.

Абушқа أبوشقه Кекса эр киши, чол: *Ҳар нечук абушқалар марварийдин, қурутқалар маржондин тасбеҳлар юрурлар* /12/.

Аввал أوّل а. 1. *Рвш.* Илгари, олдин, бурун: *Аввал бориб Кулан бир ўғлунгани сиеқи шумини кўрай* /12/. *Аввал намоз ўқиб, андин сўнг таом тановул қилдоли* /57/, *Дуо қилғучилар аввал ўз нафсларин дуо қилурлар, андин кейин мўъминларни* /59/.

2. Бири, биринчи, энг аввал: *Подшоҳи одилға уч тоифадин гузир йўқдур: аввал олими боамалки, подшоҳнинг охиратлик асбобини тараддудида бўлса, иккинчи – вазири соҳибраъйки, подшонинг дунёлик ярогини тараддудида бўлса ...* /40/. *Шул одам уч хислатдин ташқари эмасдур: Аввал бўйи узундур, иккинчи, сақоли нофидин қуйидур* /94/. *Англағучи бўлунглар, ман маҳр солай: аввал – Урғут, сониян – Янгиқўрғон, Работ, Пушғар ...* /113/.

Авло أولى а. Афзал, ортиқ, яхши, мақбул: *Авлороқ улдурки, аввал борио Бойуғлига учрасам ...* /50/. *Авлороқ улдурки, ғагони ларёдин ўткариб қўйсам* /68/.

Авлод أولاد а. Бир отадан тарқаганлар, насллар, қариндошлар /бирл. **Валад**/: *Дуо ва салом /**Хулофаи арбаа**/ ва ҳама и ҳобу авлодларигаким, дўстдоримиз турурлар* /116/.

Авом عوام а. Омма, оломон, оддий, қора халқ, фуқаро. **Ағлоти авома** – омма нутқидаги хатолар: *Зарбулмасали рўзгор*

Гум. олм. - гумон олмоши
Дин. - диний атама, ибора
Жамл. олм. - жамловчи олмош
Жамл. сон - жамловчи сон
Зидл. богл. - зидловчи богловчи
Зоол. - зоологияга оид атама
Кир. с. - кириш сўз
Кишил. олм. - кишилик олмоши
Кўм. - кўмакчи
Кўпл. - кўплик
Кўрс. олм. - кўрсатиш олмоши
Кўч. м. - кўчма маъно
Маж. - мажозий маъно
Мажҳ. нисб. - мажҳул нисбат
Мод. с. - модал сўз
Нумер. с. - нумератив сўз
Олд. кўм. - олд кўмакчи
Олм. - олмош
Орт. нисб. - орттирма нисбат
Отл. - отлашув ҳолати
Огирл. улч. - огирлик ўлчови
Рвш. - равиш
Сиф. - сифат
Сиқ. сон. - саноқ сон
Сўзл. н. - сўзлашув нутқи
Сўр. олм. - сўроқ олмоши
Тарт. сон. - тартиб сон
Тақл. с. - тақлидий сўз
Т. - *Ф.* - туркча - форсча
Унд. с. - ундов сўз
Ф. - форсча - тожикча
Ф.-а. - форсча - арабча
Ф.-т. - форсча - туркча
Эрк. - эркалаш маъносида
Этн. - этнографик атама
Юкл. - юклама
Ўзл. нисб. - ўзлик нисбати
Ўзл. олм. - ўзлик олмоши
Ўхш. юкл. - ўхшатиш юкламаси
Қ. - қаранг
// - шеърий мисраларни ажратиш учун қўлланган белги.

нин айни феълдан ясалган "англагучи" шакли тилга олинади, унга боғлиқ ҳолда "англагучи бўлмоқ" (хабардор бўлмоқ) таркибли феълининг қўлланишига асар тилидан мисол келтирилади. Сўзларнинг фразеологик бирикмалар таркибида учраши ҳам луғатда шу тарзда изоҳ қилинди. Айрим мустақил сўзларнинг ёрдамчи сўз вазифасида келиши, мустақил феълнинг ёрдамчи ёки кўмакчи феъл функциясида қўлланиши мақоланинг охирги ўрнига қараб суриб борилди. Масалан, "олмоқ" феълига берилган изоҳларни қаранг. Бу феълнинг асар тилида учрайдиган маънолари 6 моддада изоҳ қилинган. Еттинчи моддада - унинг ёрдамчи феъл вазифасида, саккизинчи моддада эса кўмакчи феъл вазифасида келиши кўрсатилган.

Сўз маъноларини изоҳлашда ҳар бир сўзнинг луғавий маъноси қайд этилгандан ва унга алоқадор мисоллар келтирилганидан сўнг асарда шу сўзнинг мажозий маъно билан қўлланиш ҳоллари ҳам ажратиб кўрсатилган. Сўзнинг идиоматик бирикмалар, фразеологик иборалар ичида келиши биргина фразеол. ишораси остида умумлаштириб изоҳ қилинди.

Бадиий тарихий ёдгорлик тилининг изоҳли луғати мақсад нуқтаи назаридан норматив изоҳли луғатлардан фарқ қилади. "Зарбулмасал" изоҳли луғатини тузишдан кўзда тутилган мақсад ўқувчига шу асар тилини изоҳлаб бериш ва унинг мазмун-моҳиятини англатишдан иборатдир. Айни шу мақсад бўйича иш кўриб биз луғатдаги ҳар бир сўзнинг асардаги ўрни ва англатган маъносини кўрсатувчи далил сифатида бир ёки иккинчи мисолни келтириш билан чекланмадик, лозим ҳолларда уларнинг миқдорини орттиришга ҳаракат қилдик. Мақол-матал, фразеологик иборалар ҳам, заруриятга қараб, ўз таркибидаги ҳар бир сўз изоҳида такрорланган бўлиши мумкин.

ШАРТЛИ ҚИСҚАРТМАЛАР ВА БЕЛГИЛАР.

а. - арабча.

а. -ф. - арабча - форсча

Аниқ. боғл. - аниқлов боғловчиси.

а. -ф. -т. - арабча - форсча - туркча

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

гиси унинг форс-тожик тилларига оидлигини билдиради. Орада яна "а.-ф." (арабча-форсча), "ф.-т." (форсча-туркча) синга-ри белгилар ҳам бор.

Сўзнинг грамматик табиатини очишга қаратилган ишоралар жуда зарур ҳолларда қўйилди. Улар асосан *от*, *сфт* (сифат), *сон* (*сиқ сон*-саноқ сон, *тарт. сон* - тартиб сон), *олм.* (олмош: *ўзл. олм.* - ўзлик олмоши, *белг. олм.* - белгилаш олмоши, *сўр. олм.* - сўроқ олмоши, *кишл. олм* - кишилик олмоши), *рвш.* (равиш), *кўм.* (кўмакчи), *юкл.* (юклама), *богл.* (богловчи) в.б. лардан иборат.

Кўп маъноли сўзларнинг изоҳи бир оз мураккаброқ. Бундай сўзлар изоҳида сўзнинг этимологик ишораси берилгандан сўнг унинг (сўзнинг) асарда қўлланган маънолари арабча рақамлар билан батартиб баён қилинади.

Мисол: **Аввал** أوّل а. 1 *Рвш. Илгари, олдин, бурун ...*
2 Бири, биринчи, энг аввал ...

Сўз маъноларини тасдиқловчи мисолу олинмалар изоҳлардан кейин-оқ икки нуқта билан бериб борилди.

Мисол: **Абушқа** - أبوشقه Кекса эр киши, чол: *Ҳар нечук абушқалар марваритдин, қуртқалар маржондин тасбеҳлар уюрурлар (12).*

Мисоллар охирида (қавс ичида) келтирилган рақамлар олинманинг асардаги ўрнини - илмий - танқидий матн саҳифасини кўрсатишга хизмат қилади (Бунда биз асарнинг 1976 йилда нашр этилган илмий-танқидий матнини асосга олдик).

Сўз маъноларини изоҳлаш жараёнида кўпроқ генетик асосга таяниб иш кўрилди. Аввал сўзнинг аслий (яъни тугма) маъноси, ундан кейин (мантиқий богланиш йўли билан, албатта) асар тилида англатган маъноси ёки маънолари изоҳ қилинди:

Абир عبير а. Қора тусли хушбўй моддалар қориш-маси. *Мж.* Ёқимли хабар: **Насойиҳнинг абири** - насиҳат қилувчининг ёқимли сўзи: *Насойиҳнинг абири жон димоғига туриб етти (48).*

Равон روان ф. 1 Юрувчи, кетувчи, борувчи, ўтувчи, тез; тезлик билан, тўппа-тўгри: *Жаҳд қилиб турди равон борғали // Яъни ясоч қилмишини ёрғали (29).*

Сўз маънолари изоҳ қилинганда одатда шу сўзнинг маълум бирикма ёки иборалар таркибидаги ўрнига ҳам тўхталиб ўтилди. Масалан, "англамоқ" феълининг маънолари изоҳ қилинган жойда шу феълнинг лексик-семантик хусусиятлари очилгандан ке-

Кулангир султон ҳувоҳоҳинг бўлуб завчи йиборомиш, на жавоб берурсан!" (47)

Баланд بلند ф. Юқори, юксак, ортиқ, катта, кучли. 1. Юқори, юксак: *Баланд қадр бўлолмас ватанда ҳеч киши* (65). 2. Кўп, ортиқ: *баланд мол солинг* (108).

Балки بلكه а. ф. *Энди. бойд.* Асар тилида илова қисмларни асосий гапга боғлаб келади: *Ва сойир [illegible]лар турурлар. [illegible]ларга андоқ [illegible], Билқиснинг [illegible] бўлгонимдек. Балки охиратлик асбобларига кофий эрдилар* (5). *Бойўғлини масканиу маъвоси йироқ эрди, балки муддати сафар эрди* (56).

Бало بلا а. Офат, фалокат: *Балоға собир, қазоға розий бўлмоғин [illegible] йўқ* (19). *[illegible]ға [illegible], бало[illegible]си юқар* (41).

Балоғат بلاغت а. Етуклик, вояга етганлик: *Мэж.* **Ифода балоғати:** *Эй аҳадеки, ҳамдинг фасоҳати ва балоғати араб ва ажам девонларининг дебочаларига тугро узра зийнате турур* (3), **Манзара балоғати:** *Ҳазордостони на [illegible] балоғат ... назокат тиллари гуня[illegible] эрур* (4).

Балчиқ بالچيق Сув ёки захдан пайдо бўлган суюқ ботқоқ лой: *Балчиққа ботиб қолди* (17).

Балғам بلغم Ўпка ва нафас йўлидан ажралиб чиқадиган шилимшиқ: *Карнай миздин, балғам фисдин бўлурини билмас экансиз* (17).

Банд بند ф. Қўл оёқнинг банди, бўғинлари: *Таҳоратда қўл а[illegible]ни бандиғача ювмай ....* (62).

Банда بنده ф. Ихтиерсиз киши, қул, худога тобеъ: *Кетга боқмағувлек бўлса банда // Етар мақсудиға тез, истаганда* (8). *Бойўғлини бир қизи бор эрди, маҳи ҳовари [illegible] банда эрди* (9).

Бандалик بنده لیك Қуллик, табеълик, ихтиерсизлик: *Бандаликни бўстонин об-рангему бўлур* (60).

Баногоҳ بناگاه ф. 1. *Рвш.* Тўсатдан, бирданига: *Баногоҳ Кулангир султонни [illegible]лари тушти* (26). *Баногоҳ бир наҳри азим пайдо бўлди* (67). *Баногоҳ орқасиға боқди* (87). 2. *Икл.* *Баногоҳ ақлу донишлиндур хирад сарчашмаси* (51).

Бакотун наъш بناة النعش а. Юлдузлар туркуми: *Етти оғайни: Ҳар қайси анда Бакотун наъшдек мутафарриқа эрдилар* (4).

Барбат بربط Қадимги чолғу асбобларидан бири. **Оҳанги барбат**

ани иши саҳлдур (71).

Аҳл اهل а. Эга, соҳиб, тегишли (бўлган); бирор гуруҳга мансуб: **Аҳли дил** (8) - дили яқин кишилар; **аҳли хирадманди боҳуш** (39) - доно кишилар гуруҳи; **аҳли маъни** (53) - маъни аҳли; **аҳли тақви** (88) - тақводорлар гуруҳи; **аҳли роз** (92) - сирдош кишилар.

Аҳмақ احمق а. Ақлий жиҳатдан чекланган, нодон, тентак: *Бу уч аҳмақни маслаҳати билан иш қилиб бизни аро йўлда қўймаг* (37); *Ажаб содда аҳмақсан* (93); *Ман андин аҳмақроқму?!* (55); *Нечанд аҳмақларни фазл бобини ҳикоя қилур* (48).

Аҳсан احسن а. Жуда яхши, гўзал: *Ҳар қайси ҳаракат андин содир бўлса, аҳсан ва мақбул (56).*

Б

Ба به ф. Тож. тилида ўзбек тилидаги *жун.*, *й.* -и. келишикларига тенг олд кўмакчи: **Баҳадди** (77) - ҳаддида, даражасида; **баякжой** (64) - бир жойда; **бадаргоҳи** (105) - даргоҳига; **бахудо** (22) - худога; **бажо** (84) - ўрнига.

Багазоф بگزاف ф. Ҳазилга олиш, беҳуда иш деб қараш: *Токи бар жойи бузургон нотавон зад багазоф* (8) - улугларнинг жойига ишониб катта кетиш беҳуда.

Баён بيان а. Ифода, изҳор, баён. **Баён бўлмоқ** - ифода қилинмоқ: *Уз мавридинда батафсил баён бўлур* (8); **Баён қилмоқ** - ифода этмоқ: *Нечук эрди - баён қил* (66). *Нечанд аҳмақларни фазл бобини баён қилур* (48).

Базм بزم ф. Хурсандчилик йиғилиши, ўйин-кулгили ўлтириш: *Базми хисравона* (4) - шоҳона базм; *Базмдин сўнг ҳар қанча қонуннавазли суруна бўлса, англаса бўлур* (79).

Байт بيت [illegible] 1. Ғазалнинг бир банди (икки мисраъ); 2. Ғазал, [illegible]. **Ғазал айтмоқ** - ғазал билан [illegible], таҳсин ўқимоқ: *Бойуғлини бир қизи бор эрди, кўп хо[illegible] анга бандa эрди, кечса ҳуру пари байт айтур эрди* (9).

Бала//бола بله Фарзанд, ўғил қиз, зурриёт: *Баламни асбоби кулангирлиги минқори билан чангалидин маълум ва равшан эмасму? (16). Анда Бойуғли ўрнидин туруб баласини олдига кирди, айди: "Эй балом, Япалоқни баласи*

Аччиғлик اچیغلیق Аччиқлик: *Маж.* **тили аччиқлиқ** – кишига оғир ботадиган гап қилиш: *Кур халқини тили аччиқлиги бети туклукдин эмушдур* (8).

Ашжор اشجار а. Дарахтлар (бирл. **шажар**): *Ашжору амволларида* *қувайдо* ... (115).

Ашриба اشربه а. Ичимликлар: *Атъима ва ашрибасига тузу муаж...* *туруғ* (5).

Аъзам أعظم а. Катта, улуғ, буюк: **Имоми аъзам** (116) – улуғ имом.

Аямоқ اياماق Раҳм-шафқат курсатмоқ, раҳмдиллик қилмоқ: *Тошдин ниш-аяри йуқ ақраб* (69).

Ақд عقد а. Боғлаш, тугун тугиш; никоҳ: **Ақд қилмоқ** – никоҳламоқ: *Уйнага Райени ақд қилдилар* (108).

Ақиқ عقیق а. Қизғиш рангли қимматбаҳо тош: *Бадахшонки маъданийдур ва Яманки ақиқнинг конидур, иккисини ҳам манзилида қадру қиймати булмас* (65).

Ақл عقل а. Ақл, хуш: *Бу ақлу фаросати билла узини оламнинг бағбонилик сифат қадам олур эрди* (90). **Ақли қосир** – ақли қисқа, ақлсиз: *Маслаҳатга ақли қосир* (40).

Ақмиша أقمیشه а. Турли хилдаги матолар (бирл. **қумош**): **Дунёлик ақмишалари** (5) – яшаш учун зарур булган кийим-кечаклар.

Ақориб عقاریب а. Яқинлар, қариндошлар (бирл. **қариб**): *Ақориб* *келмаса кунгли ақорив // Ани ёнига сан ултурма бориб* (89).

Ағдармоқ اغدارماق Ағдар-тунтар қилмоқ, қоймоқ, дашном бермоқ: *Анда Нуҳдин ийлик "чатар ...қда ...ир ...дарий" д...* (11).

Ағлот اغلاط а. Хатолар (бирл. **ғалат**): **Ағлоти авома** – авом хатолари.

Аҳад أحد а. Бир, ягона (Худога нисбатан айтилади...): **Кариму аҳад** (...) – ягона Карим (карамли).

Аҳвол أحوال а. Ҳолат (бирл. **ҳол**): *Қалби ва амил ...* *курди* ... (11). *Сени аҳволинг* ... *маълум* (11).

Аҳд عهد а. Бировнинг уҳдасига ато қилинган нарса: аҳд, замон, аср. **Осафи аҳд** (6) – Замонанинг Осафи: *Ҳар қайсилари уз аҳдларининг Хоқонийи, Фирдавсийи, Фарабдақиқийидурурки* ... (6).

Аҳил أهیل а. Иттифоқ, инок, аҳия кишилар...

784

ALISHER NAVOIY NOMIDAGI O'zbekiston ... TôshDO'TAU KUTUBXONASI AXBOROT-RESURS MARKAZI

Атвор اطوار а. Қилиқлар, феъл-атвор: *Ҳама атвори писандида...* (56).

Ато//ота اتا Фарзандли, бола-чақали эр киши. Фарзандига нисбатан ота: *Асилни хатоси бўлмас, нокасни атоси* (70). *Атолин дэм урма, панд ерсан* (87).

Атоё عطايا а. Аталган, тортиқ қилинган; бахшиш, ҳадя: *Бу атоё ва бу хилъати фохира бизнинг бўлгай* (6).

Атроф اطراف а. Теварак, атроф (бирл. тараф): *Суфра атрофида [illegible] қуршаб ўлтуруб эрдилар* (57).

Атъима اطعمه а. Таомлар (бир. таом), овқатлар: *Атъима ва [illegible] рибласига тузу мундек тувур* ([illegible]).

Афанди افندی Хурматли киши, муҳтарам одам, жаноб: *Афандим, [illegible]то қилдим, оғзи оцза тегганда Сурни қоногин мен [illegible]дум* (59).

Афв عفو а. Кечирим, ўтинч, узр: **Афв қилмоқ**-кечирмоқ, *Гуноҳингни афв қилдим* (62).

Афзунлуқ افزونلیق а.-т. Ортиқлик, зиёдалик, кўплик: *Сафарда кўб ҳарис бўлмаким, анда бир [illegible] афзунлиқдин секқар сурати бўлур* (96).

Афифа عفیفه а. Иффатли, покиза, тоза: *Аммо баҳоят афифа ва мастура эрди* (10).

Афлок افلاک а. Дунё, олам (бирл. фалак): *Туққуз афлокни муаллоқ ва етти габроки мутаббақ яратувчи шарик ва анбоз мушобасидин муназзаҳ ва муборо эрур* (3).

Афрўз افروز ф. Ёритувчи, равшан қилувчи: **Мажлисафрўз**-йиғилишни равшан қилувчи, гуллатувчи: *Агар ул жона пайдо қилмаса сўз // Ани сўз демагил, эй мажлисафрўз!* (73).

Афъол افعال а. Ҳатти-ҳаракат; қилиқлар (бирл. феъл): *Мумсиклар афъоли анга мақбул ва марғуб тушубдур* (115).

Афғон افغان э. Нола, афғон (бирл. фиғон): *Нола парда ичра навсоз бўлур // Ки бепарда оҳанг афғон бўлур* (49).

Ахтармоқ اختارماق Қидирмоқ, кезмоқ, истамоқ: *Ул тева бир шуллзор ахтариб борур эрди* (97).

Ачитиғ اچيتمه Ачитадиган, ачитиладиган: **Ачитма қовоқ** — қатиқ ачитиладиган қовоқ: *Ачитма қовоқни дапт деб олиб // [illegible] деб қиросинга солиб* (97).

Ачиқ//ачиғ اچیغ Сезги [illegible] **Ачиқ-ачиқ сўзламоқ** — [illegible]

пайдо булди (67)... 3. *Кўм. Ҳикоятлар орасида (7). Қудалиқлари аросинда (8); Аркони давлат аросинда (54). Халқ аросинда (90).*

Арра أره ф. Ёғоч ва бошқа нарсаларни кесиш ва қирқиш учун ишлатиладиган асбоб, дурадгорлик қуроли: ***Монанди арра бул*** (34).

Арус عروس а. Ўзига тортувчи, алдоқчи. *Мақ.* келин: *Бу каели фосил дунёни арусидек оразинг қисартиб кунгил ичра чекилган булгач, ... (63).*

Арқон ارقان Ип ёки жундан эшиб тайёрланадиган буюм, аргамчи: *... суйган камари - арқон, оре, емиши-тал-қон ...* (42).

Аргумоқ ارغوماق Чопқир от турларидан: дулдул, аргумоқ: *Аргумоқ от булмас озғон сунг. хохаси кулига бокмас озғон сунг (59).*

Асар اثر а. Аломат, белги, из; таъсир: *Ёвқосоқ назари кийё асарлари бу камина Мулла Гулханийга тутуб ... (7).*

Асбоб اسباب а. Иш қуроли, асбоб (бирл. **сабаб**), яроқ-анжом: *Баломнинг асбоби куланаирлиги мингқори билан чангали-дин маълум ва равшан эмасму?! (16).*

Асил اصيل а. Тоза, соф, қалбаки булмаган, аъло сифатли: *Асилни хатоси булмас, нокасни - атоси (70).*

Асл اصل а. Туб, таг, зот; асли: *Аслу насабдин орий кишилар - вифоқу нифоқдин нари кишилар (11).*

Асло اصلا а. *Рвш.* Ҳеч, мутлақо сира: *Асло ман хайр ишини кейинга солурум йуқ (21). Кими мандек балоға мубталолик курмасун асло (103).*

Асно اثنا а. Пайт, замон, икки замон оралиги: *Ушал асносида бир Худқул бўлукти (21 - 22).*

Асноф اصناف а. Синфлар (бирл. **синф**), тоифалар: *Эй туркрлар аснофилан маълум ...* (77).

Асогар عساكر а. - а. Етакчи, етакловчи, бошловчи: *Хуршиди оламтоб хисравига анжум асогарини топшуруб ...* (3).

Асос اساس а. Негиз, таянч, пойдевор, база; далил: **Асоси молоқийёс** - тенгсиз асос, тулиқ далил: *Ҳаргиз бу асоси молоқийёсни куруб эрди ...* (35).

Аста آهسته (оҳиста) *Рвш.* секин, шошмаслан, авайлаб, эҳтиёт булиб: *Аста юрусанг, на булур, ман етай* (33).

Асҳоб اصحاب а. Дўстлар, суҳбатдошлар, аҳил кишилар: ***Дуо ва салом хулофаи арбаа ва ҳама асҳоб ва авлодларигаким...*** (116).

Андува اندوه Сувоқчилик асбоби: андова: *Буруни ноҳамвар андува қилинғон қабрдек (93).*

Андуҳ اندوه ф. Ғам, ғусса, қайғу: *Бозанда Навозанда юзига боқ-*ти, осори малолати андуҳ хотирининг лавҳи жабинидин мутолаа қилиб айди (63).

Анжом انجام Бу ерда қурол, асбоб: **Анжоми ҳарб** - ҳарбий куч, ҳарбий қурол. **Анжоми тўй** - тўй ҳозирлиги, тўй асбоблари: *Подшони на муддаоси бор турур? Анжоми ҳарб ва тўйни оори?* (105).

Анжум انجم а. Тўпланган, жамланган, йиғилган (бирл. **нажм**); юлдузлар. **Маж.** *Хуршиди оламтоб хисравиға анжум асоғарини топшуруб ...* (3).

Ано//она انا Болали хотин, она: *Эй ано, Сиз бизга сабр-таҳаммул сари йўл кўрсатурсиз (10-11). Оч утина куйди анодин жудо (32). Айди аноси балосиға боқиб (33).*

Анча انچه Рвш. кўп, бир мунча: *Агар бермасангиз анча дашном этар (85).*

Араб عرب 1. Этн.-топ. Ҳалқнинг, миллатнинг номи: араблар: *Араб шуаролари (6), араб айрони (99). бодиянишин араб* (105). 2. Арабча: *Араб ва ажам девонларининг дебочаларига туғро узра дийнате турур (3).* 3. Арабистон. **Араб мулки:** *Араб мулкида Муътамир отлиғ подшо бор эрди* (102).

Арабий عربی Сфт. арабча: *Хоҳ арабий, хоҳ форсий-ҳар китобеки битса, саҳв, хато ва ғалатдин холи эмас эрди (87).*

Арбаа اربعه а. Тўрт. **Хулофаи арбаа** - тўрт халифа (чаҳорёр - лар): *Дуо ва салом хулофаи арбаа ва ҳама асҳобу авлодлариғаким, дўстларимиз турурлар* (116).

Арз عرض а. Баён, маълумот. **Арз қилмоқ** - арз еткизмоқ, фикр ёки мақсадни маълум қилмоқ: *Фарғона мулкинда чордевор коёб эканин арз қилиб ўтуб эрдук (112).*

Арзон ارزان Арзон, қиммати паст бўлган нарса: *Арзон кира шаҳардин овора қилур (61).*

Аркон ارکان а. Устунлар, таянчлар (бирл. **рукн**): **Аркани давлат** - давлат таянчлари: *Мани бу аркони давлат аросинда ҳақиру кичкина кўрдингизму? (37).*

Аро ارا Ора, оралиқ. 1. Ўрта, оралиқ. **Арода турмоқ** - икки томон кишилари орасида иш битирувчи бўлиб турмоқ (Бу ерда [illegible] назарда тутилади). *Арода тур*-[illegible] манда *йўқ* (12?).
2. Вақт, вақт, чоғ: *Шул арода баногоҳ бир наҳри азим*

лак кимирп муштарий куэи бирла курган эмас (82).

Амонат أمانت а. Вақтинча сақланувчи нарса, бировга тегишли, амонат: **Амонат сузга амин бўлмоқ** - бировнинг айтганини ўрнига қўймоқ, сир тутмоқ: *Амонат сузга амин бўлмоқ ахиллар шеваси турур (34).*

Аморат أمارت а. Амирлик, амирга қарашли. **Аморат аҳли** - амирлик доирасидаги кишилар: *Амарат аҳлига бу ибарат нописанд бўлур (44).*

Амр أمر а. 1. Буйруқ, фармойиш: *Амирнинг амрларини воджиб билиб талаб йўлида собит қадам бўллум (7).* **Амр қилмоқ** - буюрмоқ, буйруқ бермоқ: *Подшони бир Кордок отлиг хазинадори бор эрди, анга амр қилдиким .. (55)* 2. Одат тусига кирган иш ёки . қоидали ҳаракат: **Амри шаръи** (116) - шариат қоидаси, шариат буйруғи. **Амри хайр** - хайр иш. **Маъшарат амри** (49,84) - муҳаббат қоидаси.

Анбоз أنباز ф. Шерик, ҳамдам: *Ширк аз анбоз мутояблсидин муназзаҳ ва мубарро эрур (3).*

Анвоъ أنواع а. Хилма хил (бирл. навъ), ранг-баранг: Сабза, райҳин, анвойи шақойиқ чечаклар насратидин пўнгқарга кунгон чогда ҳам товусни думидек турлануб мунаққаш курунур эрди (9).

Англамоқ انكلاماق Уқмоқ, тушунмоқ, билиб олмоқ, эшитмоқ: *Хар на тилазан қалинингизани ва қулогим била англай деб келдим (37).*

Англагучи (انكلاغوچى) Эшитгучи, билгучи, хабардор. **Англагучи бўлмоқ** - хабардор бўлмоқ: *Англагучи бўлунглар, ман маҳр солай .... (113).*

Ангушт أنگشت ф. Бармоқ, қўл ёки оёқнинг бармоғи: *Қул-зеҳни бандигача юмоғини.фарзу суннат закин билмай, уч ангуштни бирини кавс ик(п)исини лашай қуяр эрди (62).*

Андак أندك ф. Рав. Озгина (вақт), бича, бир қадар: **Андак ва** *яросингни қилгунча сабр қилсанг хўбдур (19).*

Андоза أندازه ф. Ўлчов, меъёр, мезон; одат, таомил: **Зўрлик андозаси** - зўрлик одати, зўрликни қўллаш усули: *Йордон зўрлик андозасидин сўз келтурди (73).*

Андоқ//Андог انداق *Курс.олм.* *Онларга андоқ тегдиларким, Ба-қисининг қотига Сулаймонлик ... (5).* андоқ таъриф *қилмишларким ... (13). Андоқ рисолат қилурларким ...* (8). *Андог бўлса, куёв бўлмагурғон угилнинг исми ва ... сифлари нимадур?* (15)

мина Мулла Гулханийға тушуб эътоф ва алтофи хисравоналари қарин ва шомил аҳволим кўруб буюрдиларки ... (7).

Алфоз ألفاظ а. Сўзлар (бирл. **лафз**), лафзлар: *Бойўғли айди: Манга кўб озор бординг, алфозларингга борман* (93).

Алқисса القصّة а. Қиссадан сўнг, қиссанинг ҳиссаси; қисқаси, хуллас: *Алқисса* **аноси фаҳмлаб айди** *(10)* *Алқисса, жамъи паррандалар йиғилди* (111).

Амали عملی **Атиги**, номига, бори-йўғи: *Қузи кўчқордек нодон, ҳақ сўз била чин сўз анинг олдида яшон, эрга охшом қўлинда тасбеҳ, вирди анинг ҳарза фасеҳ, подшодин тезани амали урoқ, тўғри сўзга тўғонoқ...* (55).

Амвож أمواج а. Тўлқинлар (бирл. **мавж**): *Ҳамд андаки, жумла ҳамдлар ҳамдлари анинг ҳақиқий қуёши ютида заррадек муамаҳил, баҳри баробарида нопайдо, номили амвожларида ҳувайдо...* (115).

Амин أمين а. 1. Сақловчи, амонатга хиёнат қилмовчи, ишончли. **Амин бўлмоқ** – ишонмоқ ишотирмоқ: *Амонат сўзга амин бўлмоқ – яхшилар шеваси турур* (34). [illegible] Амал оти, мансаб номи: амин: *Олур гоҳ мулло ўзин, гоҳ амин* [illegible] *Вале билмагай мустаҳаб жонибин* (85).

Амир أمير а. Олий ҳарбий, сиёсий унвон: амр қилувчи, ҳукмдор, хон. Асарда "амир" унвони Амир Умархонга [illegible] тан қўлланган бўлиб амир - ал **мўъминин** амири [illegible], амири гардунисарир сингари бирикмаларда усига-хос сифатловчилар билан келади: *Бу сўзни эшитган сўнг* [illegible] *луллохи жаҳонпаноҳ амиримиз амрларини вожиб билиб* [illegible] *либ йўлига собит қадам бўлдум* (7).

Амиқ عميق а. Чуқур: **Баҳри амиқ**-чуқур сувлик (дарё, [illegible]): *Бу баҳри амиқ жавоҳирларини тамоша қилмоқ* [illegible] (70).

Амма عمّة а. Қариндошлик оти. Фарзандга нисбатан [illegible] эгачи-сингиллари амма ҳисобланади: *Амма* [illegible] *мина чорасоз, ўзига ҳам меҳри* – [illegible] (112).

Амо أما а, [illegible]: *Сапепуш* [illegible] *соҳиби* [illegible] *сатлиқ эди* [illegible] *чух* [illegible] *да* [illegible] *хосиз* [illegible] *бўлдилар* [illegible] *бўлди* [illegible] (115).

Амон أمان [illegible]

Айш عیش а. Ҳузур-ҳаловат, роҳат, фароғат, айш-ишрат: *Алқисса.. Жунушбону ойим бирла Кулангир султон айш-ишратга машғул бўлдилар (117).*

Ака اکه Қариндошлик оти: Ўзидан катта эр туғишганга ёки бошқа кишига мурожаат қилганда ҳурмат юзасидан унинг исмига қўшиб (ёки қўшмасдан) ишлатиладиган сўз: *Эй Ёдгор ака, рост нақл қилинг, десалар, айтур эрдики...* (61).

Акрам اکرم Карамли, ўта қимматли: *Ҳазрати расули акрам* (66) · ўта қимматли элчи (пайғамбар) ҳазратлари.

Акс عکس а. 1. Намоён бўлиш, кўриниш: *Ойнада ўзини акси номуборагини кўруб...* (75). 2. Тескариси, акси: *Исминени аксин олиб қўйғон эназ* (100).

Алам الم а. Азоб, алам; руҳий дард: *Фироқ аламидин монеъ овоз бўлуб ётар эрди* (103).

Аламдор علمدار а.-ф. Байроқдор: *Амир ризоси бирла қўймишди по // Аламдору* саркарда, *хайли сипоҳ* (82).

Алар//онлар الار *Олм.* 1. Улар: *Бойўғли булар келганидин огоҳ бўлуб олдиларига чиқиб, аларни қўндируб, уяларида ўтунни тўлдуруб қалай бошлади* (71). *Аларнинг мажлисинда маҳр солай* (111). *Онларға андоқ тўкдиларким. Билқиснинг қошиға Сулаймондек.* (5). 2. У: *Алар айдилар: "Ўзбакни бир масали бордурки, "Эшакка яраша тушоғи"* (7).

Алвон الوان а. Туслар, ранглар (бирл. лавн); яшил ранг: *Бор эди чух неъмати алвонлари* (26).

Алдатмоқ الداتماق *Орт. ниcб.* Алдатмоқ. Бу ерда ўзл. нисб. маъносида: Ишнинг оқибати кутилгандай чиқмай қолиши, алданиб қолмоқ: *Алдатсанг ҳам ёшқа алдат* (49).

Алмойи-алжойи الماى الجاى Унгу терс, тесва тескари (сўзламоқ): *Сан анга ухшаш алмойи-алжойи сўзларсан* (101).

Алойиқ علایق а. Алоқалар (бирл. **алоқа**); берди-келди: *Гарчи шаҳарони, ҳавойижи алойиқ учун ҳар қайси енда банотун наъшдек мутафарриқ эрдилар* (4).

Аломат علامت а. Белги, аломат: **осори аломати булуғ** – балоғат белгиси: *То баҳадлиси осори аломати булуғ зоҳир бўлуб, кўзи сузулуб, овози бузулуб аксини ўнг сўзини терсига олиб сўзлай бошлади ...* (10). **Аломати ри**зо-розилик белгиси: *Сукут аломати ризо* (47).

Алтоф الطاف а. Лутфлар (бирл. лутф): **Алтофи хисравоналари** – шоҳона ... *...дек, мазаси ким асарлари бу на*

билган мердур (55). Мундин узга ҳеч айби воҳири йўқдур (104). Айб қўймоқ – айбламоқ: Анга неча айблар қўйиб айтур эрдики ... (76).

Айём أيام а. (Кўпл. айм). 1. Кунлар, замонлар, пайтлар. Ажуз айём – кекса дунё, кўҳна тарих: Ажуз айёмининг қор-ямғури анинг чорасига нобуду ночиз (77). 2. Фасл, мавсум: Қиш айёми – қиш фасли: Қиш айёми эрди. Ҳаводин, қор-ямғур беҳад ёғиб эрди (96)

Айёр عيار а. Қув, муғамбир, гиррам: Нодонлар қотинда бир умр айёр, донишмандлар қошинда бир нақши девор ... (51).

Айёрсолор عيارسالار а.-ф. Айёрлар бошлиғи. Ҳарифи айёрсолор айёрсолор шериги: Япалоқни бир қарға дўсти бор эрди – Шўрануйл, қушлар кўзига гўл, ўз нафсига пишиқ, ҳаромзодаи таррор – ўғри мишиқ, ҳарифи айёрсолор, ҳар марғу мурда устинда тайёр ... (52)

Айламоқ أيلاماق Кўм. ф. Қўшма феъл таркибида: қилмоқ, этмоқ: Ул дўсти дилин реш айлаюр жаҳлдин ким-ул урар уз мушти ни деворға (69); Маошиға ялғон сўзи дастёр // Сўзин сарф этиб шикамин айларди сер (85).

Айри أيري Икки шохли ёғоч, ёғоч айриси: Тушди ағоч айри-сиға хоссаси (80).

Айрилмоқ أيريلماق Жудо бўлмоқ, ажралмоқ: Туқол эчку мўйиз тилаб қулоғидин айрилғондек бўлди (32)

Айрон عيران Қатиққа сув қўшиб тайёрланадиган ичимлик, айрон: Айрон тилай келсанг, челагингни яшурма (46); "Араб айронин ичумас" дек сўзни қўйинг (99).

Айтмоқ أيتماق Фикрни баён қилмоқ, гапирмоқ, демоқ: 1. Маълум шароитда биринчи бор баён қилинган фикр: Анда Япалоқби айди: "Битар ишни кейинга солурсан". 2. Одат тусига кирган, қайта-қайта баён қилинган фикр: Ночукким айтишлар: "Уй уйлаған қул тек турмас"; Ва яна айтурлар: "Кесган ошға ўхшарму явғон бўламуқ" (25).

Айтушмоқ أيتوشماق бирг. нисб. айтишмоқ. 1. Сўз талашмоқ, бахслашмоқ: Алқисса Қордон бирла Турумтой Бойўғли била пасту баланд айтуштилар (98) 2. Аникл. нисб. айтмоқ: Бойўғлининг қизи бор эмиш деб айтушурлар, биз жониб-дин элчи бўлуб боринг (11).

ни гардун сариға эҳром боғлади (77).

Боғлатмоқ باغلاتماق *Орт. нисб.* Улатмоқ, уратмоқ, боғламоқ: *Ямон отга ёл битса, ёнига турсуқ боғлатмас (91).*

Боҳам باهم ф. *Рвш.* Биргалик ҳолати: **боҳам бўлмоқ** - бирга бўлмоқ: *Ҳазрати Нуҳ пайғамбарни об-азобда қолғонларида кемаларин итариб боҳам эрдим (60).*

Боҳуш باهوش ф. Эсли, ҳушли, ҳушёр. **Аҳли хирадманди боҳуш** - доно кишилар гуруҳи: *Улуғни боргоҳинда хирадманди дониш ва аҳли хиради боҳуш ҳар қанча кўб бўлса ҳам, оз бўлур* (39).

Бу//бул بو *Кўрс. олм.* 1. Сўзловчига яқин бўлган, унинг кўз ўнгида турган шахс ёки нарса-ҳодисаларга ишора қилади: *Бу хилъати фохира бизнинг бўлғай (66). Булар била ҳар маслаҳат каж эрур (86).* 2. Суҳбат пайтида тилга олинган нарса, масала ёки воқеа-ҳодисага ишора қилади: *Бу маънидин тарки талабни раво кўрмай илгари қадам қўйдум* (8). *Бул муҳим хайр кечга қолур (18). Ҳар ким ҳаддидин ошса, булдур жазоси (17).*

Бузмоқ بوزماق. Издан чиқармоқ, раҳна солмоқ, барбод қилмоқ, йўқ қилмоқ: *Бухорода Сайид Муҳаммад Умархон бузган Ургут, Шўркўл .... (100). Ҳоло бул бўдуб турғон ишни бузуб келибсан* (100).

Бузулмоқ بوزولماق *Орт. нисб.* Издан чиқмоқ, ўзгармоқ: *Мазрака бузулуб ... (80). Ғуломлик таркиби бузулса... (41). Кўзи сузулуб, овози бузулуб ...* (10).

Бузург بزرگ ф. Катта, улуғ, ҳурматли: **асбоби бузурги** - (16) - улуғлик анжоми.

Бузургвор بزرگوار ф. Улуғвор, ҳурматли, атоқли: **Бузургвори баланд эътиқод** (105) - Баланд эътиқод билан қаралувчи ҳурматли (киши).

Бузургон بزرگان ф. Катталар, улуғлар: **Бар жойи бузургон** (16) - Улуғларнинг жойига.

Бузуқ//бузуғ بوزوق. Бузилган, ноооз: *Бузуғ вайроналар (82).*

Буламуқ بولاماق Униш сутга қориб пишириладиган егулик, овқат: *Кесган ошга ухшарму явғон буламуқ?! (25).*

Булоғ بولاغ Ер остидан сизиб чиқадиган сув, чашма: *Волиғанинг ериғ булоғи балиғ истаодур (47).*

Булуғ بلوغ а. Балоғатга етиш: *То баҳаддики осори аломати булуғ зоҳир бўлуб ...* (10).

Бурж برج а. Куёшнинг йиллик ҳаракати доирасидаги ўн икки нуқтанинг ҳар бири. **Мзж.** Толеъ гардунсифат бурж-

дек (47). **"Ҳар ким ўз бошини қашламоғи"** - Ҳар ким ўз иши билан банд бўлмоғи: *Бу масалдин хабари йўққим, "ҳар ким ўз бошин қашлар" (90).* **Бош силамоқ** - меҳрибонлик кўрсатмоқ: *Эрга берсанг ошингни, эрлар силар бошингни (40).* 2. Уст, тепа, юқори томон: *Битар ишни бошига, яхшилар келур қошига (13).* Бирор нарсанинг аввали, бошланиши: *"Касб"ни бошини кессанг "саб" бўлур (29). "Ғулом"ни бошидаги "ғайн" бўйнидаги "лом" билан муттасил ғулдек бўлуб турса керак (41).*

Бош-аёқ باش اياق Бошдан оёқ, (сарупо-сарпо): *Қизнинг бош-оёқ сарупосини ғамлаб Уйнадин сўрди ... (105).*

Бошдин-аёқ باشدين اياق Бошдан оёққа қадар: *Ҳама бошдин аёқ чунон тоза турур ... (97).*

Бош-кўз باش كوز Бошу-кўздан садақа қилмоқ: *Беш ке қўй қизни бош-кўзи, деди (108).*

Бошламоқ باشلاماق 1. Бошламоқ, бирор ҳаракатни бажаришга киришмоқ: *Одамилиқ шевасини бошлади (27). Замондин сўнг олати мазҳудини бошлади (103). Куйканак Ҳазордостон сари ишорат қилди: "Хутба бошланг" деб (115).* 2. Кўм. ф. *Анусининг ўнг сўзини терсига олиб сўзлай бошлади (10):*

Бояд باید ф. Кўм. ф. Керак, лозим, зарур: *Дар ҳама кор машварат бояд* - Ҳама ишда маслаҳат бўлиши керак(50).

Боқий باقی а. Абадий, доимий, мангу қолган: *Ғуломлик таркиби бузулса, одам боқий қолур (41).*

Боқмоқ باقماق 1. Назар солмоқ, қарамоқ, разм солмоқ: *Бир куни Бозанда Навозанда кўкга боқти (63). Гардун били ерга боқ, фикр қил (65).* 2. Парвариш қилмоқ: *Аргумоқ от бўлмас, озғон сўнг, хожаси қулига боқмас езғон сўнг (59).* 3. Эътибор қилмоқ: *Бу ҳадис таржималарига боқ ... (42).*

Боғ باغ ф. Дарахтзор, мевазор жой: *Шўра замин боғ ила бўстон бўлур (19).* **Боғи эрам** *(26)* - Эрам боғи. Ривоятларда нақл қилинишича, от номли қабила жаннатсимон бир боғ курган, уни боғи эрам деб аташган; шу боғда истиқомат қилганлар.

Боғбон باغبان ф. Боғ эгаси, боққа қаровчи: *Иброҳим боғбоний боғида табъи тунд, [illegible] бир боғбони бор эди (96).*

Боғламоқ باغلاماق Уламоқ, ўрамоқ, бириктириб тугмоқ: *Камари ҳиммагини неча ердин боғлаб айди ([illegible]).* **Эҳром боғламоқ** - [illegible], [illegible]: *Руҳул найи-тонига ўт тушуб, тўту-*

қолиш: *Мэнда агар зарра кэби ихтиёр // Бўлса эди, бўлмас эдим зербор (34).*

Боргоҳ بارگاه Ҳашаматли манзил, қабулхона: *Курди тикилган эди бир боргоҳ // боргоҳи хисрави анжумсипоҳ (35).*

Боро//бори بارى а. *Ккл.* Ахир: *Боре, баломни асбоби кулангирлиги минқори билан чангалидин маълум ва равшан эмасму* (16). *Эй жоним ато, боре, бермас бўлсангиз ҳам ямон сўзламанг* (108).

Борлиқ بارليق 1. Борлик, мавжудлик: *Ақлу донишина борлиги* етишича тартиб вер (7). 2. Бойлик, сербочилик: *Анда Куркуш айди: Борлиқдин махтанма (14).*

Бормоқ بارماق 1. Бир манзилдан силжимоқ, йўл олмоқ, жўнамоқ: *Ярим йиғоч йўл қатъи эдуб борур эрди... (21). Борди ушал тоғқаки мавқуф эди (28). Аввал бориб Кулангир уғлунгни суёқи шумини курай ...* (21). 2. Бирор киши ҳузурида бўлмоқ, ташриф буюрмоқ: *Туйга борсанг тукб бор* (56). 3. **Эрга бормоқ** - эрга тегмоқ, куёвга чиқмоқ: *Ошуқдан қиз эрга борса ёрчумас (10).* **Завчи бўлуб бормоқ**: *Биз жонибдин завчи бўлуб боринг (11).*

Босмоқ باسماق Устига қўл ёки оёқ қўймоқ, куч билан босмоқ: *Этагини тиззасини тагига босиб ўлтурди (109).*

Ботил باطل Бўш, бекор, беҳуда: *Ботил сўз анга янсон...* (48).

Ботин باطن Ич, ички, кўзга куринмас (нарса), кўнгил: *Ботин кўз керак (110).*

Ботмон باتمان *Огирл. ўлч.* (тахминан 3 пудга тўғри келади): *Чумчуқ семуруб ботмон бўлмас (14):*

Ботмоқ باتماق Суюқлик ичига тушмоқ, чўкмоқ: *Балчиққа ботиб қолди (17). Балчиққа ботганин ҳикоят қилурсан (18).*

Ботқоқ باتقاق Оёқ босиб бўлмайдиган таги бўш, нам жой, ботқоқ: *Эшак йўли ботқоқда маълум бўлурму, қотоқда?!* (91).

Бош باش Бош, калла: *Бош эсон бўлса, туффи топилур (11). Бошиға тор келур эрди* (101). *Ҳаммомни гармоби сувини бошинг била аёғингга азонча ишлатибсан* (97). *Эл бошиға кесулгур бойқуш* (49). *Маж.* Кишининг ўзи, ўзлиги: *Ўз ошим, ғавғосиз бошим (14). Фразеол.* **"Бошга ит тушмаги"** - ташвиш ортмоғи, бирор оғирликка дуч келиш: *Эр бошиға ит тушса, утук била сув кечар (98). Бошга тушганни кўз тортар (110).* **"Бошим қуйи солмоқ"** - эътирозсиз, иқрор бўлиб турмоқ: *Кукушбону ойим бошини қуйи солиб турди "сукут-аломати ризо" деган-*

Биродар برادر ф. Ака ёки ука, оғайни: *Эй биродар, сани дарёдин ўтқарғали ўғрадим* (68).

Бисёр بسیار ф. Кўп, ортиқ, анча, мўл: *Сафарда бисёр тажрибалар ҳосил бўлур* (62). *Атосидин бисёр мол қолди* (90).

Бистар بستر ф. Тўшак, ўрин жой. Маж. Мубталолиқ бистари-мубталолиқ тўшаги. *Эй мубталолиқ бистарини жиаарбанди!* (108).

Бит(м)мак بیتمك Битмоқ, ёзмоқ: *Қаро машни қоғаз этиб битди хат* (87). *Ҳар китобеки битса, саҳв ва хато ва ғалатдин холи эрмас эрди* (87).

Битказмак, **Биткармак** بیتكازمك Орт. нисб. Тамомламоқ, тугалламоқ, охирига етказмоқ: *Иш битказмоқни маъдин кўр* (109). *Ё султон амрини биткаринг ё ўз нафсингизни* (58). *Иш биткаролмай маҳрум келдук* (99). *Хайр ишин биткарур эрдим* (100).

Битмак بیتمك Битмоқ: 1. Пайдо бўлмоқ, юзага келмоқ: *Олтунни битган ерда қалри бор* (74). *Ямон отға ёл битса, ёнига тўрсуқ боғлатмас, ямон эрга мол битса, ёнига қўшни қўндурмас* (91). 2. Етишмоқ, пишмоқ: *Сабр қилсанг, ғўрадин ҳалво битар* (19): *Гуллаган тариқ битаган* (36). 3. Тугалланмоқ, якун топмоқ: *Битар ишни бошига яхшилар қалур қошига* (13). *[illegible]мди Кунушбону ойимни маҳрлари битдиму?!* (113).

Бо با ф. Сдд. кўм.: билан, яна, тағин: Бояики – бу билан, шу билан бирга: *Бояики таҳоратда қўл-аёғин бағдиғача ю моқни фарзу суннат эканин билмай...* (62)

Боамал باعمل ф. а. Амал қилувчи. *Олиаи боамал* – айтганига ўзи амал қилувчи олим: *Аввал олими боамалки, педво нинг охиратлик асбобини тараддудида бўлса ...* (40)

Боб باب а. Эшик, дарвоза. 1. Ст: Усул, равиш, йусун: *Бир аҳли дил аёғига етур ҳар боб ила ... (7). Анда неча аҳмақларни фазл бобини баён қилур* (43). 2. Кўм. Сўз бобида – сўз соҳасида: *Сўз бобида зуфунунларки, добида фасоҳати калима ва [illegible]алом ёрурдилар* (4)

Бобо بابا Бобо, бува, отанинг ёки онанинг отаси. Мурожаатда ҳурмат юзасидан кекса ёр кишиларга нисбатан ҳам ишлатилади: *Эй бобо, қайси ошёнаи балахдин пар воз қилдингиз?* (37). *Эй бобо, маъзур тутунг* (39).

Бода باده ф. Ичимлик, май, шароб: *бодаи сабуҳий* (43) *арталабки май: Кўркуш сўзлари Кулангир султон машъ*мига бодаи сабуҳий машъасидек таъсир этти (43)

Бодия بادیه а. Саҳро, биёбон, чўл: *Бодиялар қатъи [illegible] бо[illegible]рур эрди* (67).

Бодиянишин بادیه‌نشین а.-ф. Чўлда яшовчи, саҳрои: *Ман[illegible] улук бодиянишин араб ул йўлдин батарақи [illegible] ўтар [illegible]* (105).

Бовужуд باوجود ф.-а. Борлигича, [illegible], шундай бў[illegible]ла туриб: *Бовужуд бу ҳама [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]мадин мулло ва донишманди [illegible] кўп[illegible] эрди* [illegible]

Боз باز ф. Яна, тағин: *Боз айтур эрдики, "[illegible] ҳам [illegible]мас"* (61).

Бозор بازار Аҳоли савдо-сотиқ қиладиган жой: *Уйлаги савдо бозорга рост келмас* (56).

Бой بای 1. Мулкдор, бадавлат, бой: *Бойлар [illegible] гул танимас эрди* (90). 2. Маж. **Бой фарзанди** Бойўғли номининг бошқача айтилиши: *Келгил, эй бой фарзанди, бизга қабул қилсанг ...* (91).

Боймоқ بایماق Бой бўлмоқ, давлат орттирмоқ: *Суқ туймас, ўғри боймасни хўб билурман* (21).

Бола باله қ. **Вала.**

Болиға بالغه а. Балоғатга (воята) етган (киши): *Балом болиға бўлмиш* (107).

Болта بالته Уй-рўзғор ва дурадгорлик асбоби: *Болта билан бир учини эрди ул* (28).

Боназокат بانزاکت Нозикатли, гўзал, сокин: **Бўстони боназокат** (65) [illegible] *[illegible] Дарахтлар [illegible] [illegible] болга [illegible] билан эрди. Бўстони боназокат [illegible] [illegible] хуррам бўлиб турмас эрди* (65).

Бонг بانك Бонгкин, баланд овоз, садо, чақириқ, [illegible], қунғироқ: *Бу нечук тунки, ани тонги йўқ [illegible] муаззинларининг бонги йўқ* (102).

Бор بار I. 1. Бор, мавжуд: *[illegible] бир қизи бор эрди* (9). *[illegible] борида этагингни [illegible]* (40). 2. [illegible]: мулкдор, мол-мулкли, маблағли киши: *[illegible] [illegible] йўқ [illegible], [illegible]* (11). 3. [illegible]. *[illegible] оби [illegible] эрдилар* (6). 4. [illegible] бирлик [illegible] "яхши кўрамая", "мойилман" маъноларида келади: *[illegible] "Манга кўп [illegible]"* (90).

Бор- بار II. [illegible]. **Зарбор** [illegible]

Суқ туймас, эгри бойимасни хуб билурман (21). Ўз ки зингни атворини ўзунг билурсан (43). 2. Бирор воқеадан хабардор бўлмоқ, воқиф бўлмоқ: *Туркни туртмагунча билмас (17). Карнай мисдин, балғам фирсдин бўлурини билмас экансиз (13).* 3. Ҳисобламоқ, санамоқ: *Ўзунгни эр билсанг яна бировни шер бил (37).*

Билумлук بیلوملوك Билими бор, билимли: *Камина Сиани билумлук, маънидин бохабар киши санур эдим (12); Билумлук би лаги ингичка барчани фаросат бирла сйнар (53).*

Билумсиз بیلومسیز Билимсиз, билими йўқ: *Билумсиз билаги йўгон бирни урар (53).*

Бино بنا Бино, имарат: *Ишқ бир селобедурки [illegible] маъмурасини биносини рахнагари. (103).* Бино [illegible] [illegible]моқ, пайдо бўлмоқ: *Яна неча шаҳрайде [illegible] бино бўлубдур (81).*

Бинт(и) بنت Хотин-қизлар исмидан кейин "фалончининг қизи" деган маънеда ишлатиладиган нисба: *Сиз, Кунушбону бинти Бойўғли ... (116).*

Бир بر 1. Снқ. сон: бир. *Минг чордевордин бир чордевор кам бўлса ... (110). Уч ангуштни бирини ювуб ... (82). Билумсиз билаги йўгон бирни урар (53).* 2. Гумон олм: қачондир, қандайдир: *бир кун (4). Бир масал бордурки ... (7). Бир аҳли дил аенга етур ҳар боб ила ораз (8).*

Бир бир بربر Бирма-бир, бирин-кетин, батафсил: *бир-бир баён қилди (52).*

Бир бирдин بربردین Битта-биттадан: *Куркуш кўрдики, хасису ҳарис агар минг чордевордин бир чордевор кам бўлса, ўгуз тишини бир-бирдин синдурур (110).*

Бир бирига بربریگا Бири-бировига, бири бошқасига, ўзаро: *Ик(к)иси бир-бирига ваҳшат била назора қилур (23). Бир бирига айтур сўзлари бўлдурки ... (19). Барча туюрлар ҳайрон қолиб бир-бировига айтур сўзи бўлдурки.. (114).*

Биров براو Гум. олм. Ўзга, биров: *Ўзунгни эр билсанг, яна бировни шер бил (37). Бировни меҳмонхонасига таом устига меҳмон бўлубдур (57). Биров бирла [illegible] [illegible] даҳанасини силаб турган (90)*

Бирикишмак بیریکیشماك Бир. нисб. Бирикмоқ, қувилмоқ, жамланмоқ: *[illegible] бирикмас (9) [illegible] [illegible] бирикиб кетиша олмас.*

қуру эмеур беҳад ериб эрди (96). **Ҳамди беҳад** (3) – чексиз мақтовлар.

Беҳуда بيهوده ф. Бефойда, бекордан-бекорга: *Зўри беҳуда миён мешиканад (20)* – беҳуда зўр бериш белни синдиради.

Беҳунар بى هنر ф. Уқувсиз, лаёқатсиз, ҳунарсиз: **Беҳунар эл** (29) – ҳунарсиз кишилар.

Беҳуш بى هوش ф. Ҳушсиз, ҳуши йўқ: *Шамъи парвонаси ёшда беҳуш бўлуб ... (103).*

Биз بيز Кишил. олм. 1. I ш. кўпл. маъносида: *Биз жамоага ота-боболаримиздин мероси, минг чордевор солғучибиз (60) ... Байрона ажносидин Хайрабод бизга мувофиқ тушмади-ку (114).* 2. I-ш. бирлиги, лекин камтарлик ёки ғурур ифодаси билан: *Эй ано, Сиз бизга сабру таҳаммул сари йўл кўрсатурсиз (11). Андин бизнинг нима камлигимиз бор?! (14).*

Бийно بينا ф. Кўрувчи, кўзи очиқ, зийрак, ҳушер: *Ўзи доно ва бийно эрур (3). Лақ Ман ҳам Бийно ва Побийно ҳикоятин хўб билурманки ... (18).*

Би(йи)к بييك Буюк, катта, улуғ: *Кмруқ юкуну6 би(йи)к бўлмас. Ўнки югуруб ки(йи)к бўлмас (25).*

Била بيله (била // билан // бирла // бирлан // ила // илан ла) 1. Иш – ҳаракатда восита бўлган нарса ёки ҳодисани кўртади: *Бир аҳли дил аёғига ётур ҳар боб ила ораз (8); Бемор тузалгуси келса, табиб ўз аёғи била келур (13).* 2. Иш-ҳаракатни амалга оширишда иштирокчи бўлган шахс ёки нарсани кўрсатади: *Агар зоғ ўз жинси бирла саҳрода юрса эрди...* 3. Иш ҳаракатнинг юз бериши ҳолатини, унинг тарзини кўрсатади: *Маслаҳат бирла бир ерга муносиб қилоли дермиз (11). Ҳар на тилаган қалинингизни ўз қулоғим бирла англай деб келдим (13).* 4. Пайтга муносабатни кўрсатади: *Ҳолвоқи мисғар эшикдин кириши бирла азон овози келди (57).* 5. Бириктирув вазифасида келади: *Шўра замин боғ ила бўстон бўлур (19).*

Билак بيلاك Қўлнинг тирсакдан кафтгача бўлган қисми, билак: *Билимсиз билаги йўғон бирни урар, билимлик билаги ингичка барчани фаросат бирла синар (53).*

Билгудук بيلكولوك Билиш зарур бўлган (иш): *Билгудук ва эшитгудукдур бу сўзким ...* (4).

Билмак بيلمك 1. Бирор соҳада билим ёки тушунчага эга бўлмоқ,

бермоқ (38). жавоб бермоқ (49). Тартиб бермак (7), жой бермоқ (39). Кўм феъл: Ош деган ерга қуруқ қалла югурубдур деб кўл узата берди (44). Кеч кузгача ани ҳам солиб бермоқға ман кафил (85).

Бесабр بی صبر ф.-а. Сабрсиз, чидамсиз, бетоқат: *Бесабрлар ўз аёғидин йитар* (19).

Бесафар بی صفر ф.-а. Ғам сафар қилган, бир жойга чиқмаган: *Аз бесафари мард пароканда шавад* (64) - Сафар қилмаса киши сафдин чиқади.

Бесамонлик بی سامانلیغ ф. Паришон ҳоллик, қўли қисқалик: *Ғам ҳужум этганда бесамонлигим ортар мани* (38).

Бет بیت ко, киёфа: *Кўр халқини тили аччиқлиги бети тук лукдин эмишдур* (18). *Бети бирла ғезини тукини терган* (51-90). Фразеол: Бетдин олмоқ юзга солмоқ, ҳурматсизлик қилмоқ: *Қайнонам бир куни бетимдин олиб силкиб солди* (94).

Бефаҳм بی فهم ф.-а. Теэда фаҳмлаб ололмайдиган, фаҳмсиз, фаросатсиз: *Ўзидек бемаза, бефаҳм, беидрок одамға маслаҳат қилур арди* (87).

Бехабар بیخبر ф.-а. Ҳеч нарсадан воқиф бўлмаган, хабарсиз: *Мундин бехабар ўхшарсанки, "чўбни хор тутсанг кўзга тушар"* (4). *Ҳол-аҳволидин бехабар бўлиб ач яланғоч қўймағайсиз* (117).

Бечанлик بیچانلیك ф.-а. Чечанлик, сўзамоллик: *Сўзланмишда ва бечанлик бобида ...* (5).

Бечора بیچاره ф.-а. Камбағал, муҳтож, мушкул ва аянчли ҳолатга тушган: *Муфлису муҳтожму ё мустаманду бечорами?!* (38). *Қайси ерда атоси ўлган етим бечора бўлса ...* (90);

Бечоралиқ بیچاره لیق ф.-т. Иложсизлик, камбағаллик, муҳтожлик: *Гоҳ бечоралиқға иқрор ва гоҳ ўзини Таҳмтан елур баҳодири жаррор ...* (51).

Беш بیش ф. Сиқ. Сон: беш: *Йигирмани бешини мустаҳаққа бериб ун бешини ўзини қўйнига урган ...* (52).

Беқарор بیقرار ф.-а. Қарори йўқ: ўзгарувчан: савдойи, ошиқ. *Эй Уйина, Ман сани беқарорингдурман* (106).

Бегубор بی غبار ф.-а Губорсиз, соф, тоза, мусаффо: *Қилиб адли-ла мулкин бегубор* (81).

Беҳ به ф. Яхши, дуруст: *Беҳ аз он суфраи сташ* (63). *Бундай суфра (дастурхон) дан олов суфраси яхширакдур.*

Беҳад بیحد ф. Бениҳоя, кўп, беўлчов, чексиз: *Ҳаволни*

...дзунгизни фардогирам била кўтикулдига айтинг (37).

Бемажол بیمجال ф.-а. мажолсиз, кучсиз, кувватсиз. **Найзаи бемажол** - кучсиз найза: *Сани бу хорсифат найзаи бемажолинг мани бу якчарма қалқонимға не кор қилсун?!* (59).

Бемаза بیمزه ф. Маззасиз, тузсиз; гапининг маъниси йўқ: *Бемаза, бефаҳм, беидрок одамға маслаҳат қилур эрди* (87).

Бемалол بی ملال ... ркин, бахузур, бамайлихотир: *Бемалол ... бошлади* (111).

Бемашварат بی مشورت ф. Маслаҳатсиз, кенгашувсиз. **Кори бемашварат** (50) - маслаҳатсиз иш.

Бемаъни بی معنی ф.-а. 1. Маъносиз, маъноси бузуқ ... *бемаъни сўзни саволига жавоб сўргали келур* (95). 2. Мантиқсиз, ярoқсиз (одам): *Эй Кўр, бемаъни кўр ...* (23) *Эй бемаъни чол, сақолингдан уял!* (47).

Бемаҳал بی محل ф. Бевақт, ўринсиз: *Сўзни айтиб нетарсан аҳодин бемаҳал туққанга* (73).

Бемор بیمار а. Хаста, касал: *Бемор тузалгуси келса, табиб ўз ... била келур* (13).

Бемужиб بی موجب ф.-а. Бесабаб, беасос: *Бемужиб сафар қилмоқ хирадмандлар шеваси эрмас* (64).

Бениҳоят بینهایت ф. Ниҳоятсиз, ҳаддан ташқари: *Япалоқни бениҳоят камхирадлигини эмди билдим* (22).

Бепарда بی پرده ф. Пардасиз, **очиқдан-очиқ**; беҳаёлик билан: *Сиз билан биз парда ичинда наво қилали, лекин бепарда сўзлашмоли* (73). *Наво парда ичра навосоз бўлур // Ки бепарда оҳанг афғон бўлур* (49)

Бераҳм بی رحم ф.-а. Раҳмсиз, шафқатсиз: *Қаланиб айди: Эй бераҳм эвам!* (33).

Бери بیری Кум. Буён, буёғига: *Саҳл кундин бери ишқ бозорида расвоси бўлубдур* (104).

Бермоқ بیرماق 1. Қўлига тутқазмоқ, топширмоқ: *Ол ошни берсуча мундин зиёда ўт авло* (43). *Эрга берсанг ошингни, эрлар силар бошингни* (40). *Аммо чаёнга инон ихтиёрин бериб ... қатъ эдуб борур эрди* (66). 2. Таъминламоқ, ҳадя қилмоқ: *Агар берсангиз, анча таъриф этар ... Агар бермасангиз, анча дашном этар* (85). 3. Қизни ...нинг қўлига бермоқ: *Санд... ... ноқобилни қўлига бермасман. Анда қиз ... ни. Ол, ... бермас бўлсангиз ҳам ямон сўзламанг* (...). 4. Қўшма феъл таркибида: *Жуфт ...*

ғоят афифа ва мастура эрди (4).

Баҳадди بحد Қ. **Ҳад**

Баҳр بحر а. Денгиз; сувлик: **Баҳри амиқ** - чуқур сувлик, тубсиз денгиз: *Бу баҳри амиқ, жавоҳирларин тамошо қилмоқ керак* (70).

Баҳодир بهادر ф. Қўрқмас, довюрак, қаҳрамон: ... *ва гоҳ ўзин Таҳмтан олур баҳодири жаррор* ... (51).

Бебасират بی بصیرت ф.-а. Кўра билмаслик, нодонлик: *Бебасират аз далили хеш мулзам мешавад* (24) - нодонлик туфайли яқинлар олдида мулзам бўлиб қолади.

Бебаҳра بی بهره ф. Баҳрасиз: *Ўзлари маъни поясидин бебаҳра эканлар* (53).

Бегона بیگانه Яқинлиги бўлмаган, нотаниш, бегона (киши): *Сафол чини бўлмас, бегона ини бўлмас* (89).

Бедаранг بی درنگ ф. Бетўхтов, тез: *Ворур аждаҳо комиға мури лан // Яна сайр эдуб чиқғуси бедаранг* (52).

Бедор بیدار ф. Уйғоқ, ҳушёр, сезгир, сергак: **Дидаи бедор** (6) - уйғоқ кўз.

Бедум بی دم ф. Думсиз, қуйруқсиз: **Ғами бедуми** (83) - думсизлик ғами.

Бежо بیجا ф. Бежой, уринсиз: *Бежо ҳаракат қилмағилки...* (69).

Беидрок بی ادراك ф.-а. Идроксиз, уқувсиз: ... *бемаза, бефаҳм, беидрок одамға маслаҳат қилур эрди* (86).

Беижозат بی اجازت ф.-а. Ижозатсиз, рухсатсиз: *Беижозати шаръи шариф урмағайсиз* (116-117).

Беиродат بی ارادت ф.-а. Ихтиёрсиз, беихтиёр: *Ҳар кими одати зашима бўлур // Беиродат зуҳур этар андин* (69).

Бек بیك Амал оти: бек: *Бек улдурки, олмағай, берғай* (98).

Бекам بی کم ф. Камчиликсиз, тўлиқ. **Бекаму кост** - каму кўстсиз: *Сафар ярогини бекаму кост қилмоқ керак* (28).

Бел بیل 1. Узв оти: бел: *Камари ҳиммат белга боғлаб...* (7). 2. Белбоғ: *Белга суқуб тешаси ва аррасин* (27). *Фразеол.* **Бели оғримаган** - бирор нарса ёки ҳолатга меҳнат қилмасдан етишган: *Бели оғримаганни нон емишига боқ* (114).

Белбоқ بیل باغ Белга боғланадиган боғлам: қийиқ, чорсу, белбоғ: *Сани кордонлиғинг... бўзчи белбоқға ялчимаган-дек сўз экан* (100).

Бемадор بیمدار ф. Мадорсиз, кучсиз, жонсиз: *Сиз бул бемадор*

(72) -- барбатнинг оҳанги.

Баржой برجای ф. Жойида, ўрнида: *Меҳмондорлиқ қавоидасини баржой тутти* (72).

Бармоқ//бармоғ برماق Узв оти: қўл ёки оёқ бармоғи: *Чокидин бармоғ ўтар эрди* (61).

Барно برنا ф. Ёш, навқирон, гўзал: **Барнову пир** (11) - ёшу қари.

Баробар برابر ф. Тенг, бир хил. **Баробар қилмоқ** - тенглаштирмоқ: *Анингдек соҳиби имтиёзни кўккўтан ва ё турнага баробар қилурсизму?* (96).

Баромад برامد ф. Чиқиш, сарф, кўтарилиш; йўналиш: **Баромади сўз** - сўзнинг йўналиши: *Ман баромади сўз - ўтганларни сўзини изҳор қилдим* (93).

Бароp برار ф. Ишнинг ўнгидан келиши, ривож, илгари силжиш. **Барор келмак** - ўнгидан келмоқ: *Улфати барор келмас* (22).

Бартараф برطرف ф.-а. Бирёқлиқ, туғаллик: **Бартараф қилмоқ** - бирёқлиқ қилмоқ, туғалламоқ: *Йўлдош бўлмоқ шарти бул эрмаски, оз ҳодиса бирла ҳамроҳлиқ расмини бартараф қилсам* (68).

Барча برچه *Жамл. олм.* Ҳамма, бари: *Барча эшик очғусидур сабр бил* (19). *Барча паррандалар йиғилсунлар* (111).

Бас بس ф. *Кир. с.* Етарли, етар, тўхтатинг: *Баски, недин бўлди тутулмоқлиғи* (30).

Баста بسته ф. Боғлиқ, берк: *Сабр била баста эшикдур кушод* (19).

Бахил بخیل а. Қизғанчиқ, бахил: *Кўр халқини кўнгли бахилни кўзидек тору тийра бўлур экан* (50).

Бахиллиқ بخیلیق а.-т. Қизғанчиқлик, бахиллик: *Карам на эрди бахиллиқ сўзин дединг, эй шоҳ* (40).

Бахтиёр بختیار ф. Бахти келган, бахт кулиб боққан, бахт ёр бўлган: *Баломни ихтиёри бу бахтиёрнинг қўлидадур* (50).

Баччағар بچه غر ф. Койиш ва ҳақорат англатадиган сўз: *Тумшуғи Мирзахонбойдек баччағарни тумшуғига ўхшаган...* (52).

Баъд بعد а. *Рвш.* Кейин, сўнг: *Аммо баъд билгулук ва эшитгулукдур бу сўзким...* (4). *Қўм.* **Баъд аз намози бомдод** (105) - Бомдод намозидан сўнг...

Баъзи بعضی а. *Олм.* Айрим, баъзи: *Баъзи шуароки...* (4). *Баъзи қилиликдурким...* (20).

Бағоят بغایت ф. а. Ниҳоятда, ҳаддан ташқари; ортиқ: *Аммо ба-*

Гул کل Чечак, гул: *Тиконсиз гул (98).* *Фразеол.* **Гул – гул ёна бермоқ** – қизармоқ, қип-қизил бўлиб очилмоқ: *Анда қиз Уяйна исмини эшитиб рухсораси гул-гул ёна берди* (107).

Гузир گذیر ф. Чора, илож, тадбир; қочиш, қутулиш: *Подшоҳи одилға уч тоифадин гузир йўқдур* (39).

Гулбун گل بون ф. Гул дарахти, гул тупи, гул бутаси: *Уйдин улуғроқ эди бир гулбуне (27).*

Гулзор گل زار ф. Гул экилган ер, майдон. *Маж.* Ҳамд гулзори (115) – *мақтов гулзори.*

Гулистон گلستان ф. Гул сероб бўлган ер, гулзор: *Сабр била хор гулистон бўлур* (19).

Гулламоқ گلّلامك Гул очмоқ, гулга кирмоқ: *Гуллаган тариқ битаган* (36).

Гумон گمان ф. Ноаниқ, гумон, шубҳа, тахмин: *Ҳар кимни тойи бор, кўнглида гумони бор (74).*

Гунаҳ گناه ф. Шариат ва диний қоидаларга хилоф иш; ножўё қилмиш: *Гуноҳингни афв қилдим (62).*

Гунг گنك ф. Соқов, тилсиз, гунгалак: *Андалиби бўстон назокат тиллари гунгу лол эрур* (4).

Гурисна گرسنه ф. Оч, тўймаган: **гурисная дил** (43) – оч кўнгил, иштиёкманд.

Гуфтугў گفتگو ф. Сўзлашиш, суҳбат; гап-сўз: *Алқисса, Кулангир уз жойинда туруб буларни гуфтугўларини эшитти (38).*

Гўё گویا ф. *Ўхш.-юкл.:* Худди, айтайлик: *Ҳар ким ножинсдин мурувват тилар, гўё тол яғочидин зардолу тилайдур* (42).

Гўл گول Содда, нодон, билимсиз: *Ялалоқни бир қарға дўсти бор эрди – Шуранул, кушлар кўзига гўл ...* (52).

Гўр گور ф. Мурдани кўмиш учун қазилган чуқур, қабр. *Мод. с.* **Гўрга** – "Қуриб кетсин", "ўла қолсин" маъноларида: *Анда Бойўғли айди: "Гўрга, қариликни боши, олдинги тишим йўқидин ут ёқолмадим"* (71). *Гўрга, қариндошингни оқ халтаю кўк халтаси* (89).

Гўша گوشه ф.1. Бурчак, хилват, чекка жой: *Шамъи парвонаси гўшада беҳуш бўлуб ётар эрди* (103). 2. Нарсанинг учи, чети: *Эгди қулаҳ гўшасини парраси* (27).

Гўшмол گوشمال ф. Чолғу асбобини созлаш, қулоқ бураш; жазолаш: *Чу оҳанги барбат бувал мустақим, Ки аз дасти мутриб хўрад гўшмол* (72) – Барбатнинг қулоғи чалғу-

Вужуд وجود а. Мавжудлик, борлик, гавда, жисм: *Вужуд мамлакати обод ҳам*... *мураси ободлиққа юз ланди' 43). Садафи фақру фоқалари вужудиға найсонкаф зарборларидин мамлуъ эдуб...*(4).

Г

Гавҳар گوهر ф. (а. жавҳар) Қимматли тош. **Гавҳари шаҳвор** (46) - йирик гавҳар; **гавҳари асил** (108) - асил гавҳар. *Маж.* **Гавҳари зот** (115) - тоза насабли (киши).

Ганда گنده ф. Ёмон, ярамас; ахлат, нажас: *Оламда нимарса йуқдур сувдин тотлиқ // Бир ерда мақом этса, ганда булур (64).*

Ганж گنج ф. Қиммат баҳо тошлар тупланган жой, бойлик, хазина. **Ганж-хок қилмоқ** - деворни зар билан сувамоқ; зардевор: *Минг чордевори токчабанд булса, янги ганж-хок қилғон булса ... (99).*

Гар//гарчи گر қ. **Агар (агарчи).**

Гард گرد ф. Чанг, ғубор: **гарди роҳ** (70) - йул чанги, йул ғубори.

Гардан گردن ф. Буйин: *Бу сару гардани покизаки, санда бор ... (97)*

Гардиш گردش ф. Айлана, чамбарак: **Фалакни гардиши** (89) - **дунёнинг айланиши, тақдир, қисмат.**

Гардун گردون **ф. Фалак, осмон гумбази, кук:** *Гардун би... ерга боқ,* ***фикр эт ... (65).***

Гардунсарир گردون سریر **ф.-а. Қудратли (подшо). Амири гардунсарир** (6) - **шавкатли амир.**

Гарм گرم ф. Иссиқ, қизиқ. **Гармоба** - иссиқ сув: *Ҳаммомни гармоба сувини бошинг била аёғингға озонча ишлатибсан (97).*

Гирифтор گرفتار ф. Йуликқан, учраган, асир булган. **Гирифтор булмоқ** - учрамоқ, дуч келмоқ: *Балоға гирифтор булгондек ...* (30).

Гоҳ//гоҳи گاه ф. *Айир. боғл.* Баъзан, вақти-вақти билан: *Гоҳ бечоралиққа иқрор ва гоҳ узини Таҳмтан олур баҳодири жаррор...* (51). *Гоҳ энгашганда сочбоғи ер супурган ...* (54). *Гоҳи суйи худ мекаш, гоҳи мефаш (34)* (арра қипиғини) баъзан уз тарафингга торт, баъзида эса сочиб юбор.

Гувоҳлиғ گواهلیغ ф. Шоҳидлик, гувоҳлик: *Шуларни гувоҳлиғи бирла*

зат чекмагунча ёр васлиға етиб бўлмас (98).

Васф وصف а. Сифатлаш, таърифлаш, мақташ: *Савсани сад-забон анинг васфида ожиз* (35).

Ватан وطن а. 1. Уй-жой. **Ватан тутмоқ** – яшамоқ, бир жойда истиқомат қилмоқ: *Анда бир бойўғли ва бойқуш ватан тутмиш эрди* (8). *Анда ватан тутмиш эди Маймуна* (27). 2. Эл, юрт: *Сафар қилмоқ икки қийин ҳолатдин ташқари эрмас: бири-ватанда* [illegible] ... (64). *Баланд қадр бўлолмас ватанда ҳеч киши* ([illegible]).

Вафо وفا а. Садоқат, содиқлик: **Вафо қилмоқ** – бу ерда: *кифоя қилмоқ, таъминламоқ: Экинларига ларёйи Сиб вафо қилмас* (81).

Ва яна وینه *Богл. Ва яна айтмишлари ...* (42).

Вақт وقت Замон, он, давр: *Сулаймони вақт* (6) -даврнинг (замоннинг) Сулаймони; *вақти ношинос* (96) – нодонлик вақт.

Ваҳйи وحی а. **Худо** сўзи, илоҳий хабар. **"Ваҳйи"ни нозил қилмоқ** – илоҳий хабарни ишмоқ: *Оллоҳи* **таоло** *ваҳйни анга нозил қилди* (24).

Ваҳшат وحشت а. Ваҳшатли ҳолат, даҳшат, ваҳшийлик, қўрқинч: *Ит-кишилар бир-бирига ваҳшат била назора қилур* (23).

Видоълашмоқ وداع‌لاشماق Хайрлашмоқ: *"Тенг еди келган ўлтурмас талоша" деб видоълашиб кетти* (34).

Вилоят ولایت а. Йирик маъмурий бўлиниш: ўлка, музофот: *Биз вилоятингизга муҳим хайр учун келдук* (107).

Вирд ورد а. Эътиқод юзасидан вазифа қилиб олинган амал, такрор-такрор ўқиб туриладиган дуо: *Эрта-оқшом кўнглида тасбеҳ, вирди анинг ҳарза фасеҳ ...* (54).

Вифоқ وفاق а. "Нифоқ"нинг зидди: ҳамфикрлилик, бирдамлик, иттифоқлик: *Асли насабдин ориғ, кишилар вифоқу нифоқдин нари кишилар* (41).

Вожиб واجب а. Бажарилиши ёки итоат қилиниши мажбурий бўлган иш, қоида. **Вожиб билмак** – бажарилиши шарт деб ҳисобламоқ: *Амиримиз амрларини вожиб билиб ... талаб йўлига собит қадам бўлдум* (7).

Возеҳ واضح а. **Очиқ-ойдин**, аниқ, равшан: *Бизларга возеҳ ва лойиҳ эрур ...* (112).

Воқеа واقعه а. Юз берган ҳолат: *Нечук эркан ул воқеа?* (62). *Воқеани баён қилдилар* (107).

Воқиф واقف а. Хабардор, билувчи: *Андин воқиф бўлдуким ...* (46).

(28). Ўз қариндошларимдин бўлак бирла машварат қилмасмак (89).

Бўстон بوستان ф Дарахтзор, яшнаб турган боғ: *Сабр била хор гулистон бўлур // Шўра замин боғ ила бўстон бўлур* (19).

Бўш بوش Ичида ҳеч нарса йўқ, холи: *Бир бўш чордевор топилмас* (12).

Бўйин بویون Бош билан танани бирлаштирувчи аъзо: *Базмда бўйниде мўлчок* (54). *Ё муаззин миноро миндимукин // йиқилиб бўйни ани синдимукин?!* (102). *Фразеол.* Сунган бўйин – итоат қилган, бош эгган киши: *Сунган бўйинни қилич кесмас* (62).

В

Ва و Бирик. боғл. *Савобит ва сайёра* (3). *Айёми нафаржомдин нелар тегди ва нелар чекдинг?!* (63).

Ва ё ویا Айир. боғл. *Агар воқ ўз жинси бирла саҳрода ва ё жуварилояда ва ё эски хирмонларда юрса эрди...* (23).

Ва ё онки ویاآنکه Боғл. *Эшинг борида этагингни ёпгил, ва ё онки "яхшилар била юрдунг – еттинг муродга, ямон била юрдунг – қолдинг уятга". Ё онки ямонга ёндошсанг, балоси юқар ...* (4).

Вадуд ودود а. Ёрдам берувчи, дўст: *Дурули номаҳлуд ул ҳабиби вадудгаки ...* (4).

Вазир وزیر а Олий мансаб оти, вазир: *Вазири соҳибраъй* (40). *Отам эрди вазири хони замин* (88).

Вайрон(а) ویران ф. Емирилган, йиқиқ, бузуқ, хароб: *Номи калон, шаҳри вайрон ...* (17).

Вакил وکیل а. Ваколатли (киши): *Куйканак киа жониб дин вакил бўлуб турди* (112).

Ваколат وکالت а. Вакиллик, ваколатли иш: *Кўкқарға бирла Олақарға вакилу ваколат бўлуб турдилар* (112).

Вале//валекин ولی Зидл боғл. *Вале билмазай мустаҳаб женибин* (85). *Балоға собир, қазоға рози бўлмоқдин ўзга чорам йўқ, валекин сабрни жойи бордур* (19). *Ҳаромзодани қуйруғи бир тутам, валекин ҳаромзодалик сарманзилидин ўтган киши эмасман* (21).

Васеъ وسیع а. Кенг, мўл, холи: *Чаён аиди: Бу кун Майдонингни васеъ топдим* (69).

Васл وصل а. Бирикиш, қўшилиш, висолга эришиш онй: *Риё-*

иқбол осмонининг буржи: *Сизнинг толеъ гардунингиз буржинда пайдо бўлгон қизингиз бор эмиш* (46).

Бурудат برودت а. Совуқлик: *Бойўғли бурудат касратидин ҳар қанча "пуф" қилди - ўтун ёна бермади* (71).

Бурун بورون Уэв. оти: сезги (ҳидлаш) аъзоси, бурун. **Оғиз бурун**: юз, бет: *Етим ўғул асрасанг, оғиз-бурнунг ёрн этар* (59). **Оғиз ошга теганда бурун қонамоги** - яхшиликка энди эришганда кутилмаган ноxушликнинг пайдо бўлиши: *Оғиз ошга теганда буруни қонагон ман бўлдум ўхшар* (59).

Бурундуқ بوروندوق Бурун ипи, туянинг бурнидан ўтказиладиган нўхта: *Кўрки, бурундуқ кишини қўлида // Бу кишини кўзлари уз йўлида* (33).

Бурунги بورونغى Аввалги, илгариги: *Бурунги яхшилардин қолиб экан* (5). *Бурунгилар масалидурки ...* (34).

Буруқмоқ بروقماق Буруқсамоқ, тутатмоқ, куюнмоқ: *Номурод дардек буруқти* (45).

Бурч برچ Бурчак, чекка: *Бойўғлини оғзини бир бурчидин минг чордевор чиқар "қизимни қалинг" деб* (11-12).

Буюрмоқ بويورماق 1. Буюрмоқ, буйруқ қилмоқ: *Эмди на буюрурсиз?* (73). *Буюрур: "чилим сол, дамла палов бирла чой"* (85). 2. Тайин этмоқ, белгилаб бермоқ: *Аҳли тақви буюрди нони жавин* (88). *Қарин ва шомил аҳволим кўруб буюрдиларки ...* (7).

Бўзчи بوزچى Косиб, бўз тўқувчи: *Бўзчи бедбоққа ялчумагандек ...* (100).

Бўй بوى Баландлик, узунлик: *Анда иморатга ярогалиқ ягоч // Етти қулоч, бўйи - ўн икки қулоч* (26).

Бўлмоқ//ўлмоқ بولماق 1. Воқеа-ҳодисанинг юз бериши, воқе бўлишини ифодалайди: *Бу тўрт юз зарбўлмасали авомуннос ... ўз мавридинда батарғиб баён бўлур* (3). *Оғиз бўлма, аёқ бўл* (13). *Сабр била хор гулистон бўлур* (19). 2. Нарсаларнинг нимадан ҳосил бўлишини кўрсатади: *Сиз карнай мисдин, балгам фисдин бўлурини билмас экансиз* (13). 3. Сифат маъносидаги сўзлар билан келиб қўшма феъл ҳосил қилади: *Шаҳрни зиндонидин озод қилуб* (28). *Ман хабардор қилдумки ...* (78). *Жамъи мол-ҳолини анга топшуруб ўзи таҳсили илмга машғул бўлубдур* (90). 4. Кўм. феъл. *Биз Маликшабоҳанимнинг ҳалқа багушларидин бўлурмиз* (73).

Бўлак بولاك Сфт. Бошқа, ўзга: *Борди ана кести бўлак бир ягоч*

чи томондан бураб туриғлгани учун унинг оҳанги бир текисда боради.

Гушт کوشت ф. Гушт, эт. **Гушти хар** - эшак гушти: *Мунга Куркуш яхши эрди, гушти хару, дандони сак булуб турса* (91).

Д

Давлат دولت а. 1. Мамлакатни бошқариш идораси: Давлат. **Аркони давлат** - давлат таянчи: *Мани бу аркони давлат аросинда ҳақиру кичкина курдингизму?!* (37). 2. Бойлик, моддий-маънавий етуклик: *То худ ин давлат насиби дилаи бедор кист?!* (6) - Бундай давлат кимга насиб булади? - маълум эмас.

Давот دوات а. Сиёҳдон: *Ачитма қовоқни давот деб олиб* (87).

Дала دله Дала, очиқлик: **Дала-туз** - баланд-паст, ер бети: *Дала-тузни сув олса, урдак-қузни тушидин* (13).

Далил دلیل а. Хужжат, асос: **Далили хеш** (24) - яқин киши нинг далили; **ашқоват далили** (66) - ёмонлик белгиси.

Далир دلیر ф. Дадил, юракли, жасур, чечан: *Фиристода боядки доно бувад // Бэгуфтани далиру тавоно бувад* (25). - Элчи доно, сузга чечан, элчи бўлиши керак.

Далолат دلالت а. Курсатиш, ундаш, чақириш: *Хайр ишига далолат қилгучи-савобга шарик* (21); *Бир-икки вайрона булса ҳам ободлиққа далолат қилур* (82).

Дам دم ф. Нафас, тин: **дам урмоқ** - сузламоқ, баланд-парвозлик билан гапирмоқ: *Сан минг чордевордин дам урэрсан* (80). *Атодин дам урма, панд ерсаң* (87).

Дамламоқ دملاماق Буғламоқ, тусмоқ, дам (ошни, чойни) едиртирмоқ: Буюрур: *"Дамла палов бирла чой"* (85).

Дамсоз دمساز ф. Ҳамнафас, ҳамдард, ҳамсуҳбат: *Булбулу, қумри била дамсоз улуб* (35). *Сафарда ҳамроз, хатарда дамсоз* (56). *Бир ошёнада дамсоз* (53). *Кабутар лочин бирла дамсоз эрур* (82).

Дангалнишин دنگل‌نشین ф. Очиқ (куриниб) утирувчи (паҳлавон): *Куланғир Султон ани дангалнишин паҳлавони эрди* (52).

Дангур-дунгур دنگوردونگور Тақл. с. Нағора овози: *Бир нече ду жу оз бирлан дангур-дунгурга ура бердилар* (72).

Дандон دندان ф. *Уав. оти:* тиш: *Мунга Куркуш яхши эрди,*

(41). *Қоплон айдис" Бу нима деган овозидур?"* (57).

4. **"дегандек"** шаклида қиёслаш воситаси бўлиб хизмат **қилади:** ***Иштонсиз*** *тиззаси йиртиққа кулур дегандек сен бизни фақиру нотавон кўрдингму?* (14). *"Дари оғил дар (кунжи) каҳдон" деёндек Едгор пустиндузни нима дахли бор турур?!* (60). 5. Шарт феъли шакли билан эргаш гапнинг кесими вазифасида келади: *"Эй Едгор ака, рост нақд қилинг десалар,... "Қул Муҳаммад Баҳодирдин бўлагини билсам, худо урсун" дер эрди* (61). *Агар Мовароуннаҳр тоссотидин хоҳласалар, ҳаштдевор десанг ҳам берай* (113). *Фразеол.* **Минг десанг:** *Минг десанг, санга ҳеч муфид ўлмас* (88).

Деҳқон دهقان ф. Деҳқончилик билан шуғулланувчи киши: *Деҳқонки магар эй ... ... курибб* турган деҳқон ...

Диёнат دیانت а. Диний талаблариинг жамъи; виждон, инсоф: *Дину диёнат бобида бир савол жавобидин ожиз* (50).

Диёр دیار ф. Улка, мамлакат; уй, жой: *Ушал диёрда Маликшабоҳанг отлиғ туюрлари бор эрди* (62). *Биз диёрингизга муҳим хайр учун келдук* (107).

Дийда دیده ф. Курувчи кўз: **дийдаи бедор** (4) - уйғоқ (ҳушёр) кўз: *Агар занинг хирадинг дийдаси хира ва замиринг ойнаси тийра бўлмаса эрди ...* (76).

Дил دل Кўнгил, қалб: **аҳли дил** (8) - дилни тушунувчи кишилар; **насиҳат тингламас дил** (76) - насиҳат олмайдиган кимса.

Дилжўйлик دلجویلیق Кўнгил овлаш: *Мўътамир подшо араб Уяйнага орқа бўлгондек, Райсни Уяйнага дилжўйлик қилиб олиб бергандек ....* (101).

Дилкаш دلکش ф. Дилни тортувчи, ёқимли, жозибали: *Еру ҳавоси хуш дилкаш эрди* (9)..

Дин دین а. Ишонч, эътиқод, дин: *Аччиқ-аччиқ сўзла санга, мусулмон диндин чиқар* (20). *Дину диёнат бобида бир савол жавобидин ожиз* (48). *Ўзи дину илми суннатга амри маъруф қилғучи эрди ...* (62).

Динор دینار а. (< **Дийнор**) Олтин пул: *Ярим хазина динор.* (104).

Дод داد ф. Инсоф, адолат талаб қилиш, ёрдам тилаш, арз, фарёд: **Додини бермоқ** - ишни уринлатмоқ, қойил қилмоқ: *Сўз бобида зуфунунларки, доди фасаҳати калима ва калом берурдилар* (4).

Доира دائره а. Тугарак, айлана; чирманда: *Доирани шаст*

бериб бир-бирига айтур сўзлари булдурки . (79).

Дониш دانش ф. Билим, Билиш. **Хирадманди дониш** (39) - билимли доно киши; **ақлу дониш** (18) - ақл ва билим: *Ақлу донишинг барлиган етишича тартиб вер* (7).

Донишварлик دانشورلیق Билимдонлик, билагонлик: *Эй донишвардик маҳфилларининг шамъилари* (5) - Эй билимдонлик масканининг шамъилари. *Сен манга донишварлик кўргузарсан* (18).

Донишманд دانشمند ф. Билимдон, билимли, ўқимишли, доно, файласуф: *Донишмандлар қошида бир нақши девор...*(51). *Уонни ҳамадин мулло ва донишманди рўзгор кўрар эрди* (87).

Доно دانا ф. Ақлли, донишманд, заковатли: *Уел доно ва бийно эрур* (3). *Оқилу доно сонуб уд дам узи* (29).

Донолик دانالیك Ақллилик, донишмандлик, доноларга хос: *Донолик анинг таъниҳадур* (24).

Дохил داخل а. Кирувчи, тегишли, дахлдор. **Дохил бўлмоқ** - кирмоқ, етмоқ, дахлдор бўлмоқ: *Ҳасими ҳозиқ бир гулистони руҳафзоға дохил бўлди* (22).

Доғ داغ Куюк, куйган жой; белги, из, асар. *Маж.* қайғу, алам, кулфат: *Зор эди Кашмир навоҳинда тоғ // Боғи эрам рашкдин кўксида доғ* (25).

Доғи داغی *Ккл.* Тагин, яна, ҳам: *Ман доғи нажжорлиғин ургәнай* (29).

Ду دو ф. Икки. **Ду жониба** (34) - икки томонлама. *Ду гуш гум кард* (83). - икки қулоғидан айрилди.

Дукфуруш دوکفروش Дук (йиг) сотувчи: *Қаламдони - сандуқчаи дукфуруш* (87) - қаламдони дукфурушнинг сандиқчасидир.

Дум دم ф. Дум, қуйруқ: *Товусни думидек* (2). *Анда бир тева лойға йиқилиб думигача шумғуғон* ... (96); *Думсиз эшак дум истиёқида юруб ик(к)и қулоғидин айрилғонлек булма* (82).

Дун دون ф. Паст, тубан, разил, нокас: **аҳли дун** - пасткаш одамлар: *Эрки мулом соҳиби сабру сукундур - поймоли ҳар аҳли дундур* (65).

Дунё دنیا а. Борлиқ, мол-дунё: **Ҳосили дунё** - дунёдан топган ҳосил. *Ҳосили дунё эди бир тевани* (32). *Дунёни арусидек оразинг қизартиб* ... (63). *Дунёни охиратдин муқаддам билгин* ... (90).

Дунёлик دنیالیك Бойлик, яшаш учун керак мол дунё: *Дунёлик ақмиш* (5) - яшаш учун керакли пул-маблағ. *Дунёлик яроғ*

(40) - дунёнинг керак-яроғи.

Дуо دعا а. Оллоҳга илтижо, тилак, истак. **Дуо қилмоқ**- худодан яхшилик тиламоқ, Оллоҳга илтижо қилмоқ: *Дуо қилғучилар аввал уз нафсларин дуо қилурлар, андин кейин муъминларни* (59).

Дур در а. Инжу, марварид: *Тиконсиз гул, садафсиз дур, машаққатсиз ҳунар булмас* (98).

Дурадгор دردکار ф. Ёғоч иши билан шуғулланувчи уста: *Дурадгордек тешани уз тарафингга чопма* (34).

Дуруд درود а. Мақтов, дуо, яхшилик тилаш: *Дуруди номаҳдуд* (4) - чексиз мақтовлар.

Душанба دوشنبه ф. Куннинг номи. Ҳафтанинг иккинчи куни. *Ва ҳар душанба ва ҳар чоршанба зиёрат қилур эрди* (102).

Душман دشمن ф. Мухолиф томон, ёв; зарар келтирувчи киши ёки нарса: *Ақрабни муддаоси ниш урмоқлур хоҳ дуст кукисина ва хоҳ душман орқасина* (69).

Дунг دونك Сфт. Баландлик, тепалик: *Қучқор булур қузини пешонаси дунг булур* (16).

Дуст دوست ф. Иноқ, аҳил, тотув (киши), ошно, фойда келтирувчи шахс ёки нарса: *Япалоқни бир қарға дусти бор эрди - Шуранул...* (52). *Ишонмагил дустунгга, самон тиқар пустунгга* (69). *Эй дустум, сув узра жасадимиз хасдек юрмаги то кай?!* (70). *Бу турғонларинг навола дустлари, пиёла ҳарифлари ...* (40).

Дустдор دوستدار ф. Дуст тутувчи, дустни қадрловчи, юпатувчи: *Дуо ва салом хулофаи арбаа ва ҳама асҳоб ва авлодларигаким, дустдоримиз турурлар* (116).

Е

Ел ییل Ҳаво оқими, шабада, шамол: *Сани насиҳатинг мани қулоғимдин елдек утуб кетар. Анда Кордон айди: насиҳат сани қулоғинг сабалида елдек турмас ухшар* (76).

Елфуғуч ییلفوغوچ Ёлпиниш қуроли, елпигич: *Етим қизға елфуғич чиқора!* (90).

Ем ییم Ҳайвон ва қушлар озуқаси, ем: *Агар зоғ уз жинси бирла юрса эрди, уқ захмини еб қушға ем булмас эр-*

ди (23).

Емак يېمك 1. (тоамни) емоқ, тановул қилмоқ: *Таом емакда сўзлаб таом емак суннатдур* (46). *Емас эрди самон, ҳама ерди юн* (38). *Чайнамайин еганлар ковшамайин кетарлар* (77). *Ҳоло бу тургонларинг таом емакка ҳозир, маслаҳатга ақли қосир* (40). *Ерман деган кўп ер, кўп ерман деган оз ер* (45). *Ер эди кўнгли тилаган мевасин* (27). *Егани шўрву интоқ ...* (51). *Эй тошни егур нафс ...* (58). *Бўри ермогина қувонур, емогина йуқ* (113). 2. Ўзига қабул қилмоқ, танага олмоқ: *Уқ захмини еб кушеб ем бўлмас эрди* (23). *Фразеол.* **Ғам емоқ** – бир нарсани олдиндан ўйламоқ ёки қилиб қўймоқ: *Таваккалту ал-аллоҳни деган эр не талқону, на қалқонни ғамин ер* (56). **Панд емоқ** – юткизиб қўймоқ, янглишмоқ: *Атодин дам урма, панд ерсан* (87).

Емиш يېميش Ейиладиган нарса: овқат, таом: *Емиши – талқон* (42). **Нон емиши** – нон ейиши: *Бели оғримаганни нон емишига боқ* (114).

Емоглиқ يېماغليق (овқатни) емоглиқ, тановул қилмоқ. **Ош емоглиқ қилмоқ** – ош ейишга берилмоқ, ошни кўп ейишга ҳаракат қилмоқ: *Анда Кулангир бир ош емоглиқ қилдики, табақни тубига тушти* (44).

Енг يېنك Кийимнинг қўлга кийиладиган қисми, этак-енг-кийим, устбош: *Ота бўлур йигитни этак-енги кенг бўлур* (16). *Маж.* **Тадбирнинг енги:** *Тадбирни енги билан тақдирни ёшуруб бўлмас* (49).

Ер يېر 1. Ер, планета: *Ерки мудом соҳиби сабру сукудур-пойиоли ҳар ақли дундур* (65). 2. Ер юзи: *Гардун била ерга боқ – фикр эт...* (65). *Ерда чўкарди тузатай-дек равон* (38). *Ойнани ерга уруб айгур эрдики ...* (76). 3. Ўрин, жой, нуқта, манзил: *Ба ани енинда бир ёвмлик ерда Япалоққушни ота-бобосидин қолгон жойи бор эрди* (10). *Эй Куркуи, бизнинг қуррат ул-айнимиз эр етибдур, маслаҳат ошла бир ерга муносиб қилмоқ эрди* (11). *Ош деган ерга қурйуқ қалла кеу-гудур* (44). *Оламда* **нимарса** *йуқ сувдин тотлиг // Бир ерда маъфи этса, анда бўлур* (66). *Ул ерда улгурган ер журалари айтур эрдики ...* (61). *Эр тилаган ерда юз* (74). *Олтунни бир ерда қадри бор* (74). *Анда Қорҳон камари қимматин ерда ердин мустаҳкам ...айди ...* (85). *...олни узоз ерга*

Урнатсалар, ул ҳам кукармас (65). 4. *Фразеол.* **Ер ютмоқ:** *Е товуғни томоғидин тулки // Тутти маҳкам ва ёки ер ютти* (103). **Пешонанинг ер ўпмоғи** – намоз ўқимоқ: *Ходвоқи миҳгар асло намоз учун пешонаси ер ўпгани йўқ эрди* (58). **Сочбоғнинг ер супурмаги** – узун сочбоғ тақиб юрмоқ: *Гоҳ ажуғалардек энгашганда сочбоғи ер супурган...* (54). **Туффини ерга қўюб кенгашмак** – ўйлаб, маслаҳат билан иш кўрмоқ: *Кишини кишиси бўлса ҳам, туффини ерга қўюб кенгашур* (23).

Етим يتيم а. (<*Ятим*) Отадан, онадан ёки ҳар иккисидан ажралган бола: *Етим қизға елфуғуч чиқора?* (83). *Қайси ерда атоси ўлган етим, бечора бўлса, ани молини олиб кўпайтириб бермоққа кафил турган* (90).

Етимпарвар يتیمپرور а.-ф. Етимни парвариш қилувчи, уни тарбияловчи: *Ани амини рўзгор ва етимпарвар сонуб...* (90).

Етишича يتيشيچه Рвш. Етганича, тегишича: *Ақлу донишинг борлиги етишича тартиб вер* (7).

Еткурмак يتكورمك *Орт. нисб.* Еткзамоқ: *Алқисса, нағма навосини фалак-фалакдаги малоикаларга еткура бошладилар* (72). **Аёғига ораз етурмак** – оёғига бош урмоқ: *Бир аҳли дил аёғига етур ҳар боб ила ораз* (8).

Етмак يتمك Бирор жойга бормоқ, манзилга етмоқ: *Аста юрсанг, на бўлур, ман етай* (33). *Кайқубод шаҳристониға еттилар* (70). *Фразеол.* **Мурод (мақсуд)ға етмак** *Яхшилар бирла юрдунг – еттинг муродға* (40). *Кимки талаб йўлида чух рахми роҳ чекса, етар мақсудиға, ложарам* (8). **Бўй етмаги** – вояга етмоқ: *Оре, балани бўйи етибдур* (47). **Эр етмаги** – ўғилнинг вояга етиши: *Бизнинг қуррат-ул айнимиз эр етибдур, маслаҳат бирла бир ерга муносиб қилоли дермиз* (11). **Васлға етмак** – учрашмоқ, кўришмоқ, бирга бўлмоқ: *Риёзат чекмагунча ёр васлига етиб бўлмас* (98). **Ямонни кучи ялавоққа етмаги** – ўзидан кичикка, заиф одамга куч ишлатмоқ: *Бойўғли айди: ямонни кучи ялавоққа етдиму?!* (77).

Етти يتى Снқ. сон: етти: *Етти ғаброни мутаббақ яратурда...* (3)

Ё

Ё يا ф. *Боғл.* 1. Гапни гапдан ёки бўлакни бошқа бўлаклардан айириш учун хизмат қилади: *Бориб ғуломгардиндин ўлтурғон ўшал кишидин сўрағил, муфлису муҳтож-*

му ё мустаманд бечораму? (36). Сиз анга ухшаб ё сул тон амрини биткаринг ё уз нафсингизни ... (58). 2. Ундалма таркибида келади: **ё оллоҳ:** *Кимки талаб йулида чух ранжи роҳ чекса, етар мақсудиға, ё оллоҳ* (7).

Ёв یاو Босқинчи, душман: *Анда Бойуғли айди: синаган ёв урушга яхши. Анда Кордон айди: ёв кетган сунг қиличингни (ерга) чоп* (91). *Ев туби эл булур, жар туби йул булур* (100).

Ёвуқ یاورق Якин: *Ул чоғда ҳаво эътидоли утуб, қиш замҳарири ёвуқ эрди* (71). ... *туғри сузга туғанюқ, ийзову кулфатга ёвуқроқ...* (54). *Анда Куйканак айди: дарёға ёвуқдур* (114).

Ёд یاد Эслаш, хотирлаш: **Ёд қилмоқ** - ёдга олмоқ, эсламоқ: *Фирқони ҳамидинда ёд қилибдур ...* (50). *Қилиб фисқ маҳшарни этмасди ёд* (86).

Ёзмоқ یازماق Езғирмоқ, гуноҳ қилмоқ: *Арғумоқ от булмас озғон сунг, хожаси қулиға боқмас ёзғон сунг* (59).

Ёл یال Отнинг ёли, отнинг буйнидаги сочи: *Ямон отга ёл битса, ёнига турсуқ боғлатмас* (91).

Ён یان 1. Томон, ён; яқин: *У ён Бойуғлини кулбаси булса, сичқон сунгокидин узга нимарса йуқдур* (56). *Уря туруб Куркушни олдиға чақируб ёнида жой бериб айди ...* (39). *Анда бир тева жойға йиқилиб, ик(к)и ёниға ағнаб...* (97). *Ямон отга ёл битса, ёнига турсуқ боғлатмас* (91). *Ҳавойижи алойиқ учун ҳар қайси ёнда банотуннаъшдек мутафарриқа эрдилар* (4). 2. Кум. Яқинида, биқинида: *Ва ани ёнида, бир яғочлик ерда Япалоққушни ота-бобосидин қолғон жойи бор эрди* (9). *Ақриб келмаса кунгли ақриб, ани ёниға сен ултурма бориб* (89).

Ёндошмоқ یانداشماق Ёнма-ён турмоқ, ёндошмоқ, (бирор нарса ёки шахсга) яқинлашмоқ: *Ямонга ёндошсанг, балоси юқар, қазонга ёндошсанг, қароси юқар* (41).

Ёндурмоқ یاندوراق *Орт. нисб.* Ёндирмоқ, ёритмоқ, равшан қилмоқ: *Ой машъаласин тун маҳфилида чироғ ва фатиласиз ёндуруб ...* (3).

Ёнмоқ یانماق Куймоқ, оловланмоқ, ёнмоқ: *Қаловини тобса, қор ёнар, қаловини тобмаса, қоқшол утун ҳам ёнмас* (71). *Утун ёна бермади* (71). *Мая. Ёнди ҳароратлари яғмосидин* (33). *Анда қиз Уяйва исмини эшитиб руксораси гул-гул ёна берди* (107).

Ёпмоқ يپماق. Ёпмоқ, ўрамоқ, беркитмоқ: *Эсинг борида, этагингни ёпғил* (40).

Ёр يار ф. 1: Дили яқин киши, улфат, ошна: *Ёреки аҳилдур, ани иши саҳлдур* (71). 2. Севимли киши, маҳбуб: *Риёзат чекмагунча, ёр васлиға етиб бўлмас* (88). Ёр-қурдош - ёру биродар: *Ул ерда ўлтурғон ёр-жўралари айтур эрдиким* ... (61). Ёри ҳамроз - сирдош дўст: *Ҳолосан манга андоқ сўз келтурдунг, мани баломни ўзга ёри ҳамрози бор ухшар* ... (92).

Ёриғ ياريغ Ериқ, ериган (нарса): *Болиғанинг ёриғ булоғи балиғ истабдур* (47).

Ёрмоқ يارماق Ёрмоқ, (ўтинни) бўлмоқ: *Борди яна кести бўлак бир яғоч // Ёрмоғини фикрига қилди илож* (28). *Болта билан бир учини ёрди ул* (28). *Жаҳд қилиб турди равон борғали // Яъни яғоч қолмишини ёрғали* (29). *Бўри ёрмоғина қувонур, емоғина йўқ* (113).

Ёрчимоқ يارچيماق Ялчимоқ: *Ошиққан қиз эрга борса ёрчимас* (10).

Ётмоқ ياتماق 1. Узала тушмоқ, чўзилмоқ, ётмоқ: *Ул йигит тори узулган создек носоз ва фироқ аламидин монеъ овоз бўлуб ётар эрди* (103). 2. Бир нуқтада туриб қолмоқ: *Бул ўзи ёхши матоъ бўлса, йўл узра ётурмуди?!*

Ёш ياش I. Ёш, навқирон (одам): *Алдатсанг ҳам, ёшқа алдат* (49).

Ёш ياش II. Ёш, кўз ёши: *Кўзларини ёшлари сувдек оқиб* (33). *Кўз ёшича сув бўлса, бизга маъзур тутунг* (68).

Ёш ياش III. Нумер. с.: *Ўн ёшимда... кемаларин итариб боҳам эрдим* (60).

Ёшурмоқ ياشورماق Яширмоқ, беркитмоқ: *Ул маҳзура юзини ёшурур эрди* (10). *Ойни этак билан ёшуруб бўлмас* (14). *Айрон тилаб келсанг челагингни ёшурма* (46); *Тадбирни енги билан тақдирни ёшуруб бўлмас* (49); *Ўз айбингга боқиб ўзгалар айбини ёшурсанг, хўб эрди* (76).

Ёқмоқ ياقماق 1. (Олов) ёқмоқ: *Олдинги тишим йўқидин ўт ёқолмадим* (71). *Ўт ёқарни билмайсиз, бизга нечук муомала қилурсиз?!* (71). 2. Еритмоқ: *Меҳмонхонасиға палосларсолиб, чироғлар ёқиб* ... (71).

Ёғламоқ ياغلاماق Ёғламоқ, ёғ суртмоқ: *Топган (тамоғини) ёғлардин бехабар ухшарсиз* (14).

Ёғлиғ ياغليغ Ёғли, серёғ, ёғ битган: *Қул бўлсун-қуоғи ёғлиғ бўлсун* (41).

Ёғмоқ ياغماق Ҳаводан ерга томчиламоқ, қор ёки ёмғир ёғмоғи:

Насиҳат тингламас дил сахту маҳжуб // Кукармас тошқа ёмғур ёғса ҳам куб (76). Ҳаводин қор-ямғур беҳад ёйиб эрди (96).

Ж

Жабин جبين а. Манглай, пешона: *Бир кун Бозанда Навозанда кэига боқти, осори малолати андуҳ хотирининг лавҳи жабинидин мутолаа қилиб айди ...* (63).

Жабр جبر а. Азоб, зулм, эзиш: **Жабр қилмоқ** - азоб бермоқ. *Мани устумга мингил ва лекин бежо ҳаракат қилмағилки, уз жонингга жабр қилурсан* (68).

Жав جو ф. Арпа: **Нони жавин** - арпа нони: *Аҳли тақаи буюрди нони жавин* (88).

Жавоб جواب а. 1. (Саволга берилган) жавоб. *Бойуғлини жавоби нима булди?* (99). 2. **Жавобини бермоқ** - ҳисобини айтмоқ, масъулиятни уз зиммасига олмоқ: *Тилаган чордеворингдин турт кэини кеч, олти кэини жавобини мандин ол* (110). 3. **Жавоб бермоқ** - жавоб айтмоқ; рухсат этмоқ: *Турунг, муҳим хайрға таъхир қилманг, деб жавоб берди* (45). *Балани буйи етибдур, Узидин сураб сизга жавоб берсам керак* (47).

Жавонмардлиг جوان‌مردليغ Дадиллик, марлдик, навқиронлик: *Боракалло, ҳиммат ва жавонмирдлиғингаки, бизни маъракэмажлисда сузларга ҳолимиз қолмади* (114).

Жавор جوار а. (<*Жавр*) ноҳақлик, зуравонлик, озор бериш; айбламоқ: *Андог ҳам булса уз сарафгандалари, интиқом жаворинда йуқтур ва афв қилғудекдур* (62).

Жавоҳир جواهر а. (*Бирл. Жавҳар*) Гавҳарлар, қиммат баҳо тошлар: *Бу баҳри амиқ жавоҳирларин тамоша қилмоқ керак* (70); *Ул жавоҳир термоқда қолди ва бул жон бермоқда қолди* (70).

Жазо جزا а. Қилган ишга яраша жазо олмоқ, қониқтирмоқ; номақбул иш учун курилган чора: *Ҳар ким ҳаддидин ошса, булдур жазоси* (17).

Жамоа جماعه а. Урут, туп, одамлар гуруҳи: *Бойуғли айди: "Биз жамоаға ота-бобомиздин мероски, миниз чордевор солгувчибиз" (80).*

Жамол جمال а. Хусн, чирой, гузаллик: *Эй куёш жамоли жилвасидин маҳрум* (77). *"Ман қизимни жамолиға яра-*

ша қалин солурман" дейдур (99).

Жамъ جمع а: 1. Йиғинди, тўплам: *Эй суханварлар жамъилари...* (5). 2. Бор, барча, ҳамма: *Жамъи мол-ҳолнини анга топшуруб...* *(90)*; *Жамъики парандалар йиғилди* (111). *Баъд аз нинюҳ жамъи парандалар тарқашиб кеттилар* (117). **Жамъ эдмоқ** - тўпламоқ: *Андин сўнг базм асбобин тузаб, навозанда-созандаларни жамъ эдуб меҳмондорлиқ қавоидасини баржой тутти* (72).

Жанг جنك ф. Уруш, жанг: **рўзи жанг** (24) - жанг куни. **Даржанг** - жангда: *Нафси бирла даржанг бўлуб айтур эрдиким* ... (29).

Жангал جنكل ф. Тиконли ёввойи ўсимликлар тўпи, чангал: *Жангал ўз жойинда кун кўрар* (74).

Жаноб جناب а. Эҳтиром ифодаси учун ишлатилувчи сўз: ҳурматли, мартабали, юқори даражали: *Шуранулни Маликшабоҳанг жанобиға суюнчиға чоптурди* (52).

Жанубан جنوبا а. Жануб томондан: *Жанубан - Дарвозаи Қундуз, Балахшону Тивитғача* ... (81).

Жар جر а. (<**Йор**) Жарлик: *Ев туби эл бўлур, жар туби йул бўлур* (100).

Жаррор جرّار а. Кўп сонли жангчилар; урушқоқ, қўрқмас: *Гоҳ бечораликға иқрор, гоҳ ўзини Таҳмтан олур баҳодири жаррор* ... (51).

Жарчи جرچی Жар солувчи, баланд овоз билан хабар тарқатувчи: *Одамизод орасидаги кўр жарчи аҳмақ чақириқ қушга ўхшаш бепарда афғон қила бошладинг?! (48)*

Жасад جسد а. Мурда, ўлик; гавда, жисм, тана: *Сув узра жасадимиз хасдек юрмаги токай?!* (70). *Бойуғли Кордюннинг жасади узвин мулоҳаза қилди (93).*

Жафо جفا а. Жабр, қийноқ: *Дарахтлар арра жафосини ва болта ийзосини билса эрди* .... (65).

Жашн جشن ф. Хурсандчилик йиғилиши, базм, зиёфат: *Жашни шоҳона ва базми хисравона тартиб верур* ... (4).

Жаҳд جهد а. Тиришиш, астойдил ҳаракат қилиш: *Жаҳд ила етмай аносин кейнидин...* (32). *Обод бўлмоқ жаҳлидадур* (82). **Жаҳди тамом** - бор куч билан ҳаракат қилиш: *Курюш жаҳди тамом била қатъи манозил ва мароҳил тай эдуб муддаоси деворига пешонаси тегди* (45).

Жаҳл جهل а. Нодонлик, билимсизлик, аччиғланиш, ғазабланиш: *Ўз дўсти дилин реш айлаюр жаҳлдин ким // Ул урар ўз муштини деворға* (69). *Жаҳлни ҳиммити бирла*

урушуб қизидин кунглумни олдим (94).

Жаҳон جهان ф. Олам, дунё. **Шоҳи жаҳонпаноҳ** - жаҳонни ўз паноҳига олган подшоҳ: *Эй шоҳи жаҳонпаноҳо, тожикни бир масали бордурки ...* (7). **Зиллиллоҳи жаҳонпаноҳ** (7) - жаҳонни ўз паноҳига олган шоҳ (яъни худонинг ердаги сояси).

Жекирмак جیکیرمك Жекирмоқ, жеркиб гапирмоқ: *Қурқуш кирган ҳамон этагини тиззасини тагига босиб ўлтурди, жекириб айдиким" курашсанг, атонг бўлса ҳам, йиқит" (109).*

Жеркимак جیرکیمك Бировга нисбатан қўполлик билан сўзламоқ: *Кулангир Куйканакни жеркиб кўздин андоқ нари солдики. қайта кўрмаклик номумкин бўлди* (38-39).

Жигарбанд جگربند *Маж.* Энг яқин киши, туғишган: *Эй ансор фарзанди ва эй мубталолиқ бистарини жигарбанди...*(103).

Жилва جلوه ф. Ялтироқлик, ўзни ноз ва ғамза билан кўрсатиш: *Эй қуёш жамоли жилвасидин маҳрум ва эй туюрлар аснофидин маъдум!* (77).

Жили жили جیلی جیلی Иссиқ-иссиқ, илиқ-илиқ: *Жили-жили сўзласанг, йилон инидин чиқар* (20).

Жилов جلاو От жилови, тизгин. *Фразеол.* **Жилов сақламоқ** ортиқча сўз айтишдан тийинмоқ: *Кордонни ўзига сафарда ҳамроз, хатарда дамсоз, сўз келганда жилов сақламай рўбарў этгучиси бор эрди (56).*

Жиловдор جلاودار Отни жиловидан ушлаб юрувчи. Хон, беклар отлиқ юрганда, унинг отини етаклаб юрувчи: *Турумтойки Кордоннинг жиловдори эрди, бул ҳам айди* (91).

Жинс جنس а. 1. Тур: *Ҳар оина ўз жинсидин* (22). 2. Одам, ҳайвон, қушларнинг тоифалари: *Агар эрс ўз жинси бирла саҳрода ва ё жубарипояда ва ё эски хирманларда юрса эрди ...* (23). *Одамийни жинсидин йуқ қиссаси* (30).

Жой جای 1. Ўрин-жой: *Ура туруб Қурқушни олдига чақируб ёнинда жой бериб айди* (39). *Кулангир ўз жойинда туруб буларни гуфту-гўларин эшитти* (38). 2. Маскан, мулк-жой: *Ва ани ёнинда бир ёғочлик ерда Ялақушни ота-бобосидин қолгон жойи бор эрди* (9). *Ўз жойинда Куйканак ҳам қоз олур, ҳам ўрдак* (37). *Жангал ўз жойинда кун кўрар* (74). *Подшо ушал бодиянишин араб жойиға Уяйнани олиб борди.*(106). 3. Ўрин-пайт: *Балоға собир, қазоға рози бўлмоқдин ўзга чорам йуқ ва лекин сабрни жойи бордур* (19). **Жой тўла-**

моқ - жойлашмоқ, урнашмоқ: *Киши қушина бир нафа бўлса жой, буюрур: "Чилим сол, дамла палов бир чой" (85).*

Жон جان Тириклик нишонаси, жон, руҳ: Жон кожи (43) жондан мақсад, Роҳати жон (26) - жоннинг роҳати *Мах. Жон сонуб узни, уйун этурди тан, укур эди "Ҳ сан ҳуб-ул-ватан" (27). Эрк. Эй жоним ато, боре бе мас бўлсангиз ҳам ямон сўзламанг (108).* Фразеол: Ис сиқ жон - одам, киши: *Иссиғ жон иситмасиз бўлм (91).* Жон бермоқ - улмоқ: *Ул жавоҳир термоғда қол ва бул жон бермоғда қолди (70).* Уз жонига жабр қил моқ - узига-узи қийин қилмоқ: *Бежо ҳаракат қилмағи ки, уз жонингга жабр қилурсен (68).* Жонни жонга суқ моқ - бирор иш ёки масалага жонкуярлик билан қар моқ: *Сўзни айтгил уққанға, жонни жонга суққанға (7*

Жониб//жониба جانب а. Томон, тараф; томонлама: *Бойуғли нинг қизи бор эмиш деб айтушурлар, биз жонибдин за чи бўлуб боринг (11). Олур гоҳ мулло узин, го амин // вале билмагай мустаҳаб жонибин (85). Амон сўзга ду жониба талош қил (34).*

Жорубкаш جاروبکش ф. Супурувчи,. хизматкор: *Бул йигит жору каши ҳазрати набийна бўлурлар (104).*

Жуворипоя جواری پایه Жувари экиладиган ер: *Агар зоғ уз жин бирла саҳрода ва ё жуворипояда .. юрса эрди... (2*

Жудо جدا Айрилиқ, фироқ, ажралган: *Оч утина куйди а дин жудо // Йодарини меҳрида эрди адо (32). "Ку бўлдунг-жудо бўлдунг" деган сўзга йуқмиз (101).*

Жумла جمله Тўп, тўда, ҳамма, барча: *Жумла туюрларға ки юборгил, барча паррандалар йиғилсунлар (110); Ҳа ангаким, жумла ҳомидлар ҳамдлари анинг ҳақиқий ку ши нотида заррадек муэмаҳил... (115).*

Журм جرم а. Гуноҳ, айб, жиноят: *Банданинг ҳар қанча жу му хатоси бўлса, подшони андин ортуғроқ афву ато бўлур (59).*

Жустужуй جستجوی ф. Ахтариш, излаш, қидириш: *Кеча-кундуз жу тужуйи (талаб) ... (86).*

Жуфт جفت Куш, эгиз, шерик: *Ҳеч кас аз жуфт нодорад з зир (11)* - Ҳеч ким уз жуфтисиз яшай олмайди; *Эй о дом, сан ато-аносиға жуфт таълим берган уғул ухшарсан (38).*

Жуфтлиқ جفتلیق Иккилик, шериклик: *Сиз, Кунушбону бинти Б*

уғли, Япалоқби балоси Кулангир Султон, хобиту роғиб турур, ҳалол жуфтликқа қабул қилдингизму? (116).

Жуй جوی ф. Ариқ: Меҳмонсарони олдида бир жуй бор эрди (23).

Жумламоқ جوملاماق Ортмоқ, юкламоқ: Бир куни ул тевасини жумлади // Ортадурғон юкларини жумлади (32).

Жунамоқ جوناماق Вормоқ, жунамоқ: Курқуш Кулангир Султон боргоҳиға жунай берди (21). Кордон камари ҳимматни неча ердин мустаҳкам боғлаб жунай берди (55). Алқисса, Кордон бирла Турумтой сафар яроғини муҳайё эдуб бердилар (70).

Жура جوره Уртоқ, улфат, шерик: Ул ерда ултурғон ёр-журалари айтур эрдики, "Эй Ёдгор ака, рост нақл қилинг" (61).

Жуш جوش ф. Қайнаш, кутарилиш: Дар жуш келмоқ – қайнамоқ, кутарилмоқ: Анда подшо Уяйнани урдасиға олиб борди, ҳамият-ҳиммати дар жуш келиб Уяйнадин сурди (104).

З

Забон زبان ф. Тил: Забоннинг лол улмаги – тилнинг тутилиб қолиши, гапира олмаслик: Забон лол улуб айди (115).

Завчи زوچی Совчи: Бойуғлининг қизи бор эмиш деб айтушурлар, биз жонибдин завчи булуб боринг (11). Анда Курқуш айди: Ман Япалоқбини завчисидурман (22).

Завчилик زوچیلیق Совчилик: Япалоқбининг балоси Кулангир Султонға муносиб куруб завчиликға келдим (47).

Заифа ضعیفه а. Аёл киши: Бозордин уз заифасига кафш олибдур (92). Бул кафш мани заифамни аёғига лойиқ келурму?! (93).

Замима ذمیمه а. Ёмон, ёмонлашга лойиқ: Ҳар кими одати замима булур // Бейродат зуҳур этар андин (69).

Замин زمین ф. Ер: Сабр била хор гулистон булур // Шура замин боғ ила бустон булур (19).

Замир ضمیر а. Юрак, кунгил, дил; яширин фикр, уй: Эй кузумни нури, замиринг кузгуси хира, оразинг шуои тийра курунур (63).

Замон زمان а. 1. Бир муддат, маълум вақт: Маликшабоданг нома мазмунини англаб замоне таваққуф қилиб айдиким

... *(53). Замондин сунг Куркуш келганидин Бойуғли огоҳ булуб...* (35). 2. Давр, замон: *Бу вақти замони Сайид Султон амиралмуъминин замонларида ...* (81). *Мундоқ амон замонени фалак қамари муштарий кузи бирла курган эмас* (82).

Замҳарир زمهریر а. Қаттиқ совуқ: *Ул чоғда ҳаво эътидоли утуб, қиш замҳарири ёвуқ эрди* (71).

Зар زر ф. Олтин, тилла: *Бир кун (эмир) парвиндек мужтамеъ эдуб сарафрозлик мазраалэрин сероб эттилар ва яна дунёлик ақмишаларига зару сийм* (5).

Зарбор زربار ф. Зар сақлагучи, зар сочувчи: *Садафи фақру фоқалари вужудиға найсонкаф зарборларидин мамлуъ эдуб ...* (5).

Зарб ضرب а. Уруш, суқиш, купайтириш: Зарбул масал - масал суқиш, масал орттириш, масал (мақол, нақл) келтиб гап қилиш: *Буюрдиларки, "бу зарбулмасалларни* неча ҳикоятлар аросинда ақлу донишинг *борлиги ети шича тартиб вер* (7).

Зардолу زردالو ф. Мева, мева тури, сариқ мева; урик: *Ҳар ким ножинсдин мурувват тилайдур; гуё тол ягочидин зардолу тилайдур* (42).

Занги زنگی ф. Занжи, қора танли, негр: *Сани бу сузунг бир зангига ухшаюрки, ул занги йул узасидин бир ойна топиб олди* (75).

Зарра ذره а. Энг майда булак; озгина: *Менда агар зарра каби ихтиёр // Булса эди булмас эдим зербор* (34). *Бандаликни бустонин об-рангиму булур, офтобни зар расидин ор-нангиму булур?! (60). Ҳамд ангаким жумла ҳомидлар ҳамдлари анинг ҳақиқий қуёши қотида зардек музмаҳил, билкатрадек сафо ...* (115).

Зарралапарварлик ذره‌پرورليك Майда, кичик нарсаларни парвариш қилиш; Қуёшга нисбатан айтилган сифат. Маж: Етимпарвар, камбағалпарвар: *Хуршиди оламтоб зарралапарварлиқ ойинин қулдин бермас* (60).

Захм زخم а. Яра, жароҳат: **Уқ захми** - уқ яраси: *Агар зоғ уз жинси бирла юрса эрди, уқ захмини еб кушга ем булмас эрди* (23).

Заҳаб ذهب а. Олтин, тилла. **"Силсилатуз заҳаб"** (17) - олтин занжир.

Зеб زیب ф. Безак, зийнат: Зеб-зийнат, ҳашам, ясан-тусан: *Онлардин кейин бир парируйи мумтоз нечанд ноз*

ишваи уштоқчашлик зеб-зийнати била ўтти (105).

Зебо زيبا ф. Зеб берилган, зийнатланган: *Бу от онларға лойим ва зебо от турур* (16).

Зербор زيربار ф. Юк остида қолиш. **Зербор бўлмоқ** - юк остида қолмоқ: *Манда агар зарра кэби ихтиёр //, Бўлса эди, бўлмас эдим зербор* (34).

Зеро زيرا *Богл.* Изоҳловчи қисмни бош гапга боғлаб келади: *Эй жоним ато, боре бермас бўлсангиз ҳам, ямон сўзламанг, зероки ансорилар аҳли ҳарами муҳтарам ҳазрати набийнодурлар* (108).

Зиё ضيا а. Нур, ёруғлик: **Зиёйи ҳар дийда** - ҳаммага кўринадиган ёруғлик: *Ҳар кимки сафар қилур писандида бўлур // Хуршид кэби зиёйи ҳар дийда бўлур* (64).

Зиёд//зиёда زياد а. Ортиқ, кўп: *Қилиб фисқ маҳшарни этмасди ёд // Йигит вақтидин эмди қилгон зиёд* (86). *Ол ошни берзуча мундин зиёда ўт - авло* (43).

Зиёрат زيارت а. Муқаддас ҳисобланган жой ёки шахсни ҳурмат ва эътиқод юзасидан йўқлаш: **Зиёрат қилмоқ** - йўқламоқ. *Ҳар душанба ва ҳар чоршанба равзаи поки ҳазрати рисолат саллоллоҳи алайҳи васалламни зиёрат қилур эрди* (102).

Зийнат زينت а. Зеб бериш, безак: *Араб ва алам девонларининг дебочаларига туғро узра зийнате турур* (3). **Зеб-зийнат** - ҳашам, ясан-тусан: *Бир парирўйи мумтоз нечанд ноз ишваи уштоқчашлик зеб-зийнати била ўтти* (105).

Зил(л) ظل а. Кўланка, соя: **Зиллин иллоҳ // зиллуллоҳ** - худонинг сояси - *Маж.* подшо: *Зиллиллоҳи жаҳонпаноҳ амиримиз амрларини вожиб билиб талаб йўлига собит қадам бўлдум* (7).

Зиндон زندان ф. Қоронғи жой, қоронғилик; ер остидаги қамоқхона. *Маж.* **Шаҳрни зиндони** - шаҳар муҳити: *Шаҳрни зиндонидин озод ўлуб* (28).

Зинҳор زنهار ф. *Рвш.* Асло, сира, ҳеч: *Аларнинг дуолари ижобат ҳадафига мақрун турур, зинҳор ямон сўзламанг* (108).

Зиштлик زشتليك Бадфеъллик, ёмон қилиқлилик: *Ҳорлик феъл зиштликдиндур, зиштлик бадсириштликдиндур* (76).

Зод زاد а. Тайёргарлик, йўл тайёргарлиги: емаклик, озиқовқат, дастмоя: **зоди роҳила** - йўл озиғи: *Ҳеч зоди роҳила манда йўқ, ихтиёримга сафар дағдағаси тушуб-*

дур (63).

Золим ظالم а. Зулм қилувчи: *Санинг боболаринг Нуширавон зо-лим экан чоғида сузлари англагонсан* (80).

Зот ذات а. Бир нарсанинг асли, зоти: **гавҳарий зот** (115) пайғамбаримиз наслига ишора.

Зоҳир ظاهر а. Сирт томондан кўриниб турган, кўздан сезиладиган: **Зоҳир бўлмоқ** - кўринмоқ: *То баҳздлики аломати булуғ зоҳир бўлуб* ... (10). **Айби зоҳир** - маълум бўлган айб: *Мундин узга ҳеч айби зоҳири йўқдур* (104).

Зулм ظلم а. Жабр, ситам: *Сан айгон вайронз чордеворлар зулмни кўпидик пайдо бўлур* (41).

Зулф زلف а. Аёллар сочи, кўмалаги: *Зулф кэби сумбули хушбўлари* (26).

Зуря//зуррия ذريه а. Насл, авлод, зурриёт: *Ман доғи нажжорлиғин ўрганай // Зурядарим барчасиға ўргатай* (29).

Зуфунун ذوفنون а. Фанлар соҳиби, ҳунарлар эгаси: *Сўз бобида зуфунунларки, доди фасаҳати калима ва калом берурдилар* (4).

Зуҳур ظهور а. Зоҳир бўлиш, кўриниш: **Зуҳур этмоқ** - зоҳир бўлмоқ, кўринмоқ: *Ҳар кими одати замима бўлур // Бекродат зуҳур этар андин* (69).

Зўр زور Куч, кувват, кучли, кувватли, зўравон: **Зўри беҳуда** - беҳуда зўр бериш: *Зўри беҳуда миён мешиканад* (20) - беҳуда зўр бериш белни синдиради. *Зўрнинг (кэти) тегирман юрутур* (79).

Зўрлиқ زورليق Кучлилик, зўравонлик: *Кордон зўрлиқ андозасидин сўз кетурди, айди* ... (78).

И

Ибо ابا а. Тортиниш, ҳаё, ибо; ҳадиксираш: *Аз асойи худ ибо доранд кўрон дар рўзи жанг* (24) - Жанг кунида кўрлар ўз ҳассасидан ҳам ҳадиксирайдилар.

Иборат عبارت а. Ибора, жумла: *Анда Куркут айди: "Аморат аҳлига бу иборат нописанд бўлур"* (44). *Суфи Оллоёрдин бу иборателурки, байт: Ақриб келмаса, кўнгли ақриб // Ани ёнига сан ултурма бориб* (69).

Ид ايد "ҳид"нинг бузилгани: ис, ҳид, бўй: *Сандин суқ ҳасадни иди келур* (20).

Ижара ايجاره а. Пул - маблағ ҳисобига фойдаланиш учун бе-

рилган нарса: *Қайси ерда етим бечора бўлса, ани молини олиб кўпайтириб бермоққа кафил турган, ани ижарасини олиб тўққузини ўз қўйнига урган ...* (90).

Ижмолан اجمالا а. Қисқача: *Туркни туртмагунча билмас. деб ижмолан ишорат қилдим* (17).

Ижобат اجابت а. Қабул қилиш, эътиборга олиш, маъқуллаш (худога қилинган илтижо хусусида): *Аларнинг тири дуолари ижобат ҳадафига мақрун турур* (108).

Изҳор اظهار а. Зоҳир бўлиш: **Изҳор қилмоқ** - ошкор қилмоқ, билдирмоқ: **Изҳори фазл** - фазилат намоён қилиш: *Ушбу сўзунг бирла изҳори фазл қилғонингму?!* (25). *Мен бир омади сўз - ўтганларни сўзини изҳор қилдим* (93). *Ҳар муддаонг бўлса, изҳор қил* (103).

Ийзо ايذا а. Изза бўлиш, қийналиш, заҳмат тортиш, хижолатлик: *Сафар қилмоқ ик(к)и ҳолатдин ташқари эрмас: бири ватанда овқат кечмасдин, бири - ийзо ва иҳонат касратидин сафарни ихтиёр қилур* (64). *Ийзову кулфатга ёвуғроқ* (54). *Дарахтлар арра жафосини ва болта ийзосини билса эрди, бўстони бонзаокат ичра сабзу хуррам бўлуб турмас эрди* (65). *Кафшдузлардин кафш нася олиб, ийзо-иҳонат ва ҳақоратларни эшитиб пулини берган...*(90).

Иймон ايمان а. Ишонч. эътиқод. **Иймон келтирмоқ** - ишонч билдирмоқ, эътиқод қилмоқ: *Иймон келтурмоқ худо бирла расулға саҳиҳ* (59).

Ик(к)и ايكى Сон. сон. Икки: *Илгаригиайёмда икки ҳумома бор эрди* (63). *Эма билган қўзилар икки анони тенг эмар* (59). *Сафар қилмоқ икки ҳолатдин ташқари эрмас* (64). *Отл Бадахшонки маъданийдур ва Яманки ақиқни конидур, иккисини ўз маҳаллида қадру қиймати бўлмас* (65). *Уч ангуштни бирини юпуб иккисини кемай қўяр эрди* (62).

Ик(к)инчи ايكينچى Тартиб. сон. Иккинчи: *Аввал - бўйи узундур, ик(к)инчи-сафоли нафидин-қуйидур* (94).

Иков ايكاو Жамл. сон. Иккиси, иккаласи: **бир иков** - бир иккитаси: *Ва бир-иков ду хуба бирлан коҳили намоани муҳтасиб тутуб урганлек дангур-дунгурга ура бердилар ва бир-иков лаф орқасини ўғрини орқасини ўтга тобласгандек тоблай берди* (72).

Икром اكرام а. Иззат, ҳурмат: **Икром қилмоқ** - ҳурматламоқ: *Меҳмонни икром қилмоғини сандин кўрдум* (38).

Ила ايله қ. **Била.**

Илгари ايلگاری 1. Аввал, бурун, бошда: *Илгари ўтган сўзни бирини минг қилиб сўзларга тоқ* (51). 2. Олдинга, илгарига: *Тарки талабни раво кўрмай илгари қадам қўйдум* (8); *Анда Куйканак илгари бориб айди* (36).

Илгариги ايلگاريكی сфт. Аввалги, бурунги: *Илгариги аҳди айёми кофаржомда...* (8). *Илгариги айёмда ик(к)и ҳумомн бор эрди* (63). *Илгаригилар сўзидурки, "Яхши нафа[illegible] ярим мол"* (16).

Илм علم а. Ўқиш, ўрганиш орқали орттирилган билим: **Илми наон** – тирикчилик илми: *Монанди арра бош дар илми наон* (34) – тирикчилик илмида арра сингари бўл. **Илми суннат** – суннат илми: *Ўзи дину илми суннатга зи[illegible] маъруф қилгучи эрди* (62). **Таҳсили илм** – илм [illegible] қилиш: *Жамъи мол – ҳолини анга топшуруб ўзи таҳсили илмга машғул бўлубдур* (90).

Илмоғ ايلماغ Илмоқ: *Мушук илмоғдаги қуйруғни ололмай "Пуф, сассиғ экан" деган сўзни қуй* (109).

Илож علاج а. Даво, чора, муолажа, тадбир: *Борди, ян[illegible] кести бўлак бир яғоч // Ермоғини фикрига қил[illegible] илож* (28).

Илоҳий الهی а. дин. Оллоҳга боғлиқ деб ҳисобланган нарса, ҳодиса: **Тақдири илоҳий** – худо томонидан белгилаб қўйилган ҳол: *Подшоҳи кўшиши тақдири илоҳийға мувофиқ тушги* (108).

Имом امام а. дин. Пешво, пешқадам; имом: *Имоми Абу Юсуф* (93). *Имоми Аъзам* (116); *Имоми Ҳусайн* (102).

Имон ايمان қ. **Иймон.**

Иморат عمارت а. Катта уй, бино: *Анда иморатга ярағлиқ яғоч // Етти қулоч, бўйи ўн икки қулоч* (26).

Иморатгар عمارتگر Иморат қурувчи, иморатсоз: *Ишқ бир селобедурки, ақл маъмурасини биносини раҳнагари ва Мажнун харобободини иморатгари* (103).

Имтиёз امتياز а. Фарқ, айирма; ортиқлик, ортиқча ҳуқуқ, енгиллик: **Соҳиби имтиёз** – имтиёз эгаси: *Анингдек соҳиби имтиёзни Куюқтан ва [illegible] Турнага баровар қилур [illegible]* ([illegible]).

Ин اين а. [illegible] ҳайвонларнинг ини: *Жили [illegible]* ([illegible]).

Ингичка اينگيچكه Нозик, ингичка: *Билимсиз билаги йўғон бир*

ни урар, билимли билаги ингичка барчани фаросат билан синар (53).

Индов أيتداو Индаш, ундаш: *Оз ошға индов йуқ (43).*

Ини أيني Ука, ини: *Сафол чини булмас, бегона ини булмас (89). Инилари била машварат қилур эрдилар (24).*

Инон عنان а. Жилов, тизгин, ихтиёр: **Инон-ихтиёр** – тамомий ихтиёр: *Санепушт чаёнға инон-ихтиёрин беруб, бодия эар қатъи алуб борур эрди (66-67).*

Иноят عنايت а. Ёрдам, илтифот, меҳрибонлик: *"Оз озим, ... госиз бошим" деб ёлгиз иноят қилинг (44).*

Инсоф انصاف а. Нисф (ярим) сузидан. **Инсоф қилмоқ** – зарарни ҳам, фойдани ҳам ярмини узига олиб келиб иш курмоқ; Адолат билан иш тутмоқ: *Бу маҳо солушинга барча туюрлар инсоф ва офарин қилдилар (114).*

Интиқом انتقام а. Уч олиш: *Андоғ ҳам булса, уч сафарғандалари, интиқом жавоҳирида йуқдур (62).*

Иншо انشا а. Ғоа сузидан: Хоҳласа. **Иншо оллоҳ** (8) – худо хоҳласа.

Иситма ايسيتمه Касаллик номи: иситма: *Иссиқ жон иситмасиз булмас (92).*

Исм اسم а. Исм, ном, от: *Анда Япалоқби айди: Уғлумни муборак исми Куланзир султони подшоҳ! (15). Эди исми Ҳуёхужа котиб они (67). Исмим Райёдур (106).*

Исмлик اسمليك Номли, отли: *Эй балом, Муътамир отлиғ араб подшоҳи Уяйна исмлик уғлиға ақд қилғоли келубдур – на жавоб берурсан? (107).*

Иснод اسناد а. Нисбат бериш, тааллуқли қилиш; таянч, далил, исбот; киши шаънига тааллуқли гап-сўз: *Сан ҳам бу амри хайр уҳдасидин чиқмай юрмаки, ямон иснод сандин қолур (30).*

Исроф اصراف а. Сарф, бемаъни харажат: *Исроф қилмангдар (44). Харжи исроф булмасун (56).*

Ис(с)иғ ايسيغ Иссиқ: *Фасли тамуз эрди ҳаво чух ис(с)иғ (32). Иссиқ жон иситмасиз булмас (91). Бир қунқарға хонақоҳ саҳнида иссиғ офт... ҳароратидин ултурғон эрди (95-96).*

Истамоқ ايستاماق 1. Изламоқ, қидирмоқ: *Расм эди наҗжор яғоч истари (27).* 2. Хоҳламоқ, истамоқ: *Бу ҳикоят баёни воқеасин истасанг "Калила ва Димна"дин топ (18). Кетга боқмоғудек булса банда, етар мақсудиға тез истаганда (8). Болиғанинг ёриғ булоги балиғ истабдур (47).*

Истидъо استدعا а. Дуо талаб қилишлик: сўров, ялиниб-ялвариб тилаш: *Истидъо ҳадафиға мурод ўқи тегди (45). Муддао истидъоси соҳилиға ўзини олди* (67).

Истиҳора استخاره а. Ишнинг охири бахайр бўлишини талаб қилиш: туш ёки бошқа ногиҳоний ҳолат белгиларига асосланиб фол кўриш: *Хайр ишига ҳеч истиҳора ҳожат эмас (50).*

Исқот اسقاط а. Олиб ташлаш, йўқ қилиш, соқит қилиш; ўлим маросимида марҳумнинг мулкидан ажратиладиган хизмат ҳақи, садақа: *Исқот харжисин тақсим қилурға чақфли турған ...* (52).

Ит ایت Ит: *Эшак ўюни қирқ йилдз ва яна ит ўюни бор анда* (69). *Ит қилғонини итарчи қилмас (78).*

Итармак ایتارملك Итармоқ, сурмоқ, куч билан кўзғатишга (силжитишга) уринмоқ: *Ҳазрати Нуҳ пайғамбарни об-азобда қолғонларида кемаларин итариб боҳам эрдим (61).*

Итоб عتاب а. Қаҳр, ғазаб, аччиқ: **Итоби оғоз қилмоқ** - аччиғланиб гап бошламоқ: *Анда қиз итоби оғоз қилиб* **айди** *.... (10).*

Ихтиёр اختیار а. Хоҳиш, эрк, ҳуқуқ: *Манда агар зарра касби ихтиёр // Бўлса эди, бўлмас эдим зербор (17).*

Ич ایچ 1. Ич, ички аъзолар. Маж. куч, мазмун: *Ичи пуч, кўзи - кўк* (51). 2. *Кўм.: Хонақоҳ ичинда овози хазин бирла шиква қилур эрди (102). Аммо ани бойлаш ичинда гул танимас эрди (90).*

Ичкари ایچکاری Уйнинг ичи, ичкари томон: *Кўрқуш ичкари кирол май ўлтуруб қолди (36). Буюрдиларки, "ичкари олиб кирингалар" деб* (94).

Ичмак ایچملك Суюқликни истеъмол қилмоқ, ичмоқ: *От бошига иш тушса, сувлуқ била сув ичар* (98). *Санинг кордонлиғинг кулол мундида сув ичгандек сўз экан* (100). *Иккиси сув ичмоққа қасд қилди* (23). *Масалдурки, қизни ким айтмас, қимизни ким ичмас* (34). *Сийир сув ичгунча, бузов муз ялар* (38). *Фразеол.* **Онт ичмак** - қасам ёд этмоқ: *Ялғон сўзга онт ичкан ... (90).*

Ичра ایچره *Кўм.* ичида: *Айди: Улус ичра бу бир касб эрур* (29). *Наво парда ичра навосоз бўлур* (49). *Бу хаёли фосид кўнгул ичра чекилган бўлса, чиқар (63). Бўстони бонзокат ичра сабзу хуррам бўлуб турмас эрди (65). Бу ин[illegible]и шаҳр ичра кўб фаж эрур* (86).

Иш ایش Юмуш, хизмат, одат, вазифа, маслаҳат, масала: 1. Амалга ошириладиган иш, юмуш маъносида: *Ерки*

аҳиддур, ани иши саҳддур (71). Нима ишлар биткардингизлар? (99). Ишни бувуб келибсан, сандек ишни билмас киши камёбдур (100). Бу ишда эҳтимоле раво кўрмасман (31). Қўлдин келмас ишга урунғанинг нажжорлиқ қилғон маймунга ўхшарки ... (26). Одами кўб ҳийлаву тазвир этар, лек ишни охири тақдир этар (31). Ҳар хомни пишуруб, ҳар ишни тиндирур эрди (10). 2. Одат, қилиқ маъносида: *Куланг Қарчуғой ишин қилурман деб балчиққа ботиб қолди (17).* 3. Вазифа, топшириқ маъносида: *Бу ишни уҳдасидин чиқмасман (26).* **Иш қилмоқ** – ишламоқ, бирор ҳаракатни амалга оширмоқ: *Сен ҳам шул тарз иш қилсанг эрди, номинг то абад жаҳонда қолур эрди (101). Бу уч аҳмақни маслаҳати бирла иш қилиб бизни эрс йўлда қўймангдерсан (87).* **Хайр иши** – хайрли иш, эзгулик: *Муҳим хайр ишига юборур кишини бу навъ бўлурму лашкари?! (20).* **Битар иш** – бўлиб турган ёки бўладиган иш: *Битар ишни кейинга солурсан (20).* **Бошга иш тушмоғи**: *Эр бошига иш тушса, утук била сув кечар, от бошига иш тушса, сувлуқ била сув ичар (98).* **Иш биткармоқ**: *"Иш биткармоғни мандин кўр" деб Кайқубод шаҳристониға равона бўлди (109).* **Қўлдин келмас иш** – амалга ошириш оғир бўлган иш: *Қўлдин келмас ишга урунғанинг нажжорлиқ қилғон маймунга ўхшаюрки, фазиҳат бўлурсан (26).*

Ишва عشوه а. Ноз, кўз ёки қош жилваси, ноз, қилиқ: **ноз-ишва** – нозли ҳатти-ҳаракат: *Онлардин кейин бир парирўйи мумтоз нечанд ноз-ишваи ушшоқкашлик зеб-зийнати била ўтти (105).*

Ишламоқ ایشلاماق Меҳнат қилмоқ, ҳаракатда бўлмоқ, ишлаб чиқаришда иштирок этмоқ. *Орт. нисб.* **Ишлатмоқ** – ишга солмоқ, бирор нарсадан фойдаланмоқ: *Мулоҳаза қилдимки, ҳаммомни гармоба сувини бошинг била аёғингга овонча ишлатибсан (97).*

Ишонмоқ ایشانماق Воқеа-ҳодиса, гап-сўзнинг ростлигига ишонмоқ: *"Атоси урмас кунғузни боласи урар тунғузни" деган сўзга асло ишонма (16). Бу сўзга ишонмасанг, ҳадиси набавий таржималарига боқ (42). Ишонмагил дўстингга, самон тиқар пўстингга (69).*

Ишорат اشارت а. Ишора, имо, белги: *Ишоратдурким, ғуломни бошидаги ғайн бўйнидаги лом билан муттасил ғулдек бўлуб турса керак (41).* **Ишорат қилмоқ** – ишора қил-

моқ. *Туркни туртмагунча билмас деб ижмолан ишорат қилдим* (17). *Куйканак ҳаворлостон сари ишорат қилди "хутба бошланғи!" деб* (115).

Ишрат а. Кайф-сафо, айш-ишрат: *Алқисса, Кунушбону ойим бирла Кулангир султон айш-ишратға машғул бўлдилар* (117).

Иштаҳо Овқатга майл, нафс хоҳиши: *Нечанд ҳарифлар иштаҳойи тамом бирла суфра атрофини қуршаб ўлтурдилар* (57).

Иштиёқ а. Кучли хоҳиш, орзу қилиш, муштоқлик: *Дунё ишқ дум иштиёқинда юруб иқ(қ)и кулзғидин айрилгон дек бўлма* (82).

Иштиғол а. Шуғулланиш, машғул бўлиш, ҳаракатга келиш: *Кордонни ғазаб ўти иштиғолланиб вужуд найистонига ўт тушуб, тутуни гардун сариға эҳром боғлади* (77).

Иштонсиз Иштон киймаган, иштони йўқ, беиштой: *Иштонсиз тиззаси йиртиққа кулур* (14).

Ишқ а. Муҳаббат, севги: *Ишқ бир селобедурки...* (103). *Ишқдур бир нашъаи комилким ...* (104). *Ишқ богорининг расвоси ...* (104). *Балойи ишқа учраб телбадур мэн, англағил, эй шоҳ!* (103).

Иқлим Бирор жойнинг ўзига хос об-ҳавоси, табиати; минтақа, иқлим: *Фарғона иқлиминда ...* (81).

Иқрор а. Тан олиш, бўйинга олиш, эътироф этиш: *Гоҳ бечорадиққа иқрор, гоҳ ўзини Таҳмтан олур баҳодири жаррор ...* (51). *Бирига иқрор, бирига мункир бўлса, кофир бўлур* (59).

Иқтидо а. Эргашиш, тақлид қилиш, издан бориш: *Ҳар бирлэри нужуми иқтидо ва эҳтидо турурлар* (4).

Иқтизо а. Тақозо, талаб, зарурат: *Раъйи олий андоғ иқтизо қилурларким ...* (5).

Иҳонат а. Камситиш, хўрлаш: **Ийзо ва иҳонат** - изза қилиш ва камситиш: *Ийзо ва иҳонат касратидин сафарни ихтиёр қилурлар* (64).

Й

Йиборьмоқ Юбормоқ, жўнатмоқ, йўлламоқ: *Эй балом, Иналоқбий балоси Кулангир султон хувахоҳинг бўлуб завчи йи-*

бормиш, на жавоб қилурсан? (47).

Йигирма Сн. сон. *Йигирмани бешини мустаҳаққа бериб ўн бешини ўзини қўйнига урган ...* (52).

Йигит Балоғатга етган эр киши, йигит: *Мани олур йигитга ҳам атоси айтурки, "Пулод пичоқ қинсиз қолмас"* (11). *Анда подшо хонақаҳға кириб ул йигитни қўлидин тутуб ташқари олиб чиқди* (103).

Йил Ўн икки ойли айлана вақт, йил: *Эшак ўюни қирқ йилда* (69).

Йилқи От подаси, отлар тўдаси; от: *Уч юз йилқи* (105). *Иқ(қ)и юз йилқи* (108).

Йироқ Узоқ: *Кўлари эрди оғиру, йўл йироқ* (32). *Кордон манзилидин Бойуғлини масканни маъвоси йироқ эрди* (55).

Йиртиқ Йиртиқ, йиртилган: *Иштонсиз тиззаси йиртиққа кулур* (14).

Йитмоқ Кетмоқ, бормоқ, йўқолмоқ: *Сабр қилсанг, ғурадин ҳалво битар // Бесабрлар ўз аёғидин йитар* (19).

Йиқилмоқ Қуламоқ, ағнаб кетмоқ: *Анда бир тева лойға йиқилиб, икки ёнига ағнаб, думиғача шўмғуғон ...* (97). *Ё муаззин минора миндимукин // Йиқилиб бўйини ани синдимукин* (102). *Йиқилған курашга тўймас* (109).

Йиқитмоқ Орт. нисб. Куч билан қулатмоқ, ағдармоқ: *Курашсанг атонг бўлса ҳам йиқит* (109).

Йиғилмоқ Ўзл. ва мажҳ. нисб. Йиғилмоқ, тўпланмоқ, жамланмоқ: *Қум йиғилиб тош бўлмас* (41). *Барча паррандалар йиғилсунлар* (111).

Йиғин Тўпланиш, жамъ бўлиш: *Буларнинг кичик қушлар йиғиндин ташқари ўлтурдилар* (112).

Йиғмоқ Тўпламоқ, уймоқ, жамламоқ: *Қариндош-уруғларни йиғиб машварат амрини арога солайин* (49).

Йўл Кўча, юрар йўл: *Курқут ярим кеча йўл қатъи эдуб борур эрди, ушал аснода бир Худҳуд йўлуқди* (22), *Кўлари эрди оғир-у, йўл йироқ* (32). *Ол ики йўлда ушал сорбон* (33). *Йўлда темурдек эди кумлар қизиғ* (32). *Эшак йўли ботқоқда маълум бўлуру, қотқоқда?* (91). *Маж.* **Талаб йўли** - мақсад йўли: *Камари ҳимматни белга боғлаб талаб йўлиға собит қадам бўлдум* (7). *Талаб йўлида юз қўй ҳар эшик туфроғиға* (8). **Худо йўлига** - худо учун: *Тилаган чордеворингдин тўрт юзини худо ва расул йўлиға кечи* (110). Фразеол. **Аро йўл-**

да қуймоқ - аросатда қолдирмоқ: *Мулла Абдулжаббор дек паришони рўзгорга кенгашиб бизни аро йулда қуй манг (51). Ин(к)и фак-лаж хартамиз била машвар қилиб бизни аро йулда қуйманг (84).* **Кўзлар йўлда** - ошиқмоқ, интизмоқ, зориқиб кутмоқ: *Кўрки, бурунди кишини қулида // Бу кишини кузлари уз йулида (33).* **Йўл кўрсатмак** - маслаҳат бермоқ, бир нима ўргатмоқ: *Эй ано, сиз бизга сабр-таҳаммул сари йўл кўрсатур сиз... (10)*

Йўлдош يولداش Ҳамроҳ, шерик: *Сангпушт Ироқдин Ҳижозға бор эрди, бир чаён анга йулдош булди (66). Кўрдики, йўлдошини оти ҳоруғон (67). Йулдош булмоқ шарти бул эмаски, оз ҳодиса бирла ҳамроҳлиқ шартини бартараф қилсам ... (68).*

Йўлуқмоқ يولوقماق Учрашмоқ, дуч келмоқ: *Ушал аснода бир Худху йулуқти (22). Йулда бир тулки йулуқти (97).*

Йўх//йўқ يوخ Инкор, мавжуд эмаслик: *Аҳли аёли ани бор эрди чух // Озуқадин кулбасида нарса йух (31). Ани кундуз курмоққа чораси йуқ эрди (10). Қизни атоси бул ерда йуқтур (107). Сузламоқдин узга чорам йуқдур (46).* Қ.сиф. таркибида: *Нафъи йуқ сузни кўп десанг, на чиқар (88).* Отл. йуқсул, камбағал: *Бор махтанса топилдур, йуқ махтанса чопилур (11).*

Йўқлиқ يوقليق Мавжуд эмаслик, йуқлик: *Кунгли яғоч йуқлигидин қилди дард (27). Уйида ҳузури йуқдуғидинки била // Қочар, ҳар сузи ангадур кафил (85).*

Йўқолмоқ يوقالماق Йуқ булмоқ: *Бир одам яхши курган туффисини тез сувға оқизиб, ҳарчанд тараддуд била ололмади, маҳрум булуб айтур эрдики, "Йуқолғони ҳам хуб булди, бошимға ҳам тор келур эрди" (101).*

Йўқотмоқ يوقاتماق *Орт.нисб.* Йуқ этмоқ: *Муғ эгасини муғ атворлиғи бор, бериш йулини йуқотибдур; мумсиклар афъоли анга мақбул ва марғуб тушубдур (115).*

Йўғон يوغان Семиз, салмоқли, энига усган: *Билимсиз билан йуғон бирни урар, билумлук билаги ингичка барчини фаросат била синар (53).*

К

Каби کبی Кўм. Каби, сингари: *Зулф каби сунбули хушбў*

лари (26). *Манда агар зарра каби ихтиёр // Бўлса эди, бўлмас эдим зербор* (34). *Ҳар кимки сафар қилур писандида бўлур, хуршид каби зиёйи ҳар дида бўлур* (64).

Кавокиб کواکب а. Юлдузлар (*Бирл. кавкаб*): *Ой машъаласин тун маҳфилида чароғ ва фатиласиз ёндуруб савобит ва сайёра кавокиблари қофиласолори этурда ўзи доно ва бийно эрур* (3).

Каду کدو ф. Қовоқ, ошқовоқ: *Кадуро надид* (29) - қовоқни кўрмади.

Каж کج ф. Эгри, қийшиқ, қинғир: *Булар бирла ҳар маслаҳат каж эрур* (86).

Каждум کژدم ф. Эгри дум, чаён: *Каждум айди: "Куз ёшича сув бўлса, бизга маъзур тутунг* (67).

Кал کل Бошнинг сочи тўкилган ери, кал бош, кал одам: *Тақдир тақозоси бирла кал Жўрғига куёв эрдим* (94).

Калжон کلجان *Лақ. Итини оти Маржон, эгасини оти - Калжон* (17).

Калима کلمه а. Сўз, нутқ: **Калима ва қалом** - сўз, гап; нутқ: *Сўз бобинда зуфунунларки, доди фасоҳати калима ва калом берурдилар* (4).

Калла کله Бош, калла: *Ош деган ерга қуруқ калла кзуруб дур* (44). *Итни калласини силасанг, табақда турмас* (77).

Калолат کلالت а. Ҳориш, чарчаш; оғирлик: **тилининг калолати** - Тилининг дудуқлиги: *Ҳазрати Мусони тилларининг калолати бор эканким, оллоҳи таоло ваҳйини анга нозил қилди* (24).

Калом کلام а. Сўз, гап, нутқ; **Каломи мажид** (44) - шарофатли сўз. **Ҳосили калом** - гапнинг хулосаси: *Ҳосили калом, биз мўри дедук, ул тонча деди, иш биткаролмай маҳрум келдик* (9).

Калон کلان ф. Катта, улуғ: *Номи калон, шаҳри вайрон, оти улуғ, суфраси қуруғ* (17).

Калтак کلتک Ёғоч, таёқ: *Билгилки, маймун нажжорлиқ ихтиёр қилиб, нажжор қўлиға тушуб калтак бирла уйнатиб, балоға гирифтор бўлғондек* ... (2-30).

Кам کم ф. Етишмас, оз, кам: *Мундин бири кам бўлса, унамасман* (99). *Курдики, хасису ҳарис агар минг чордеворлдин бир чордевор кам бўлса, ут(т)уз тишини бир-бирдин синдирур* (110). *Суратида ҳеч ками йўқ, маъ-*

но бежо кетса, ҳеч ғами йўқ (54). **Кам хирадлик** – ка
ақлилик: *Япалоқни ниҳоят кам хирадлигини эмди би*
дим (22). **Кам сафарлик** – сафарда кам бўлганлик:
яна шуни билдимки, кам сафарликдин бу сўзни айди
(62). **Каму беш** – озроқ, бир қадар; озу кўп: *Алқисс*
харжу харажот учун каму беш олғон экан, мистоқ
бир тилла, ярим тилла дегандек (90).

Камар کمر ф. Белбоғ, тасма: *Қулни суйган камари – зр*
... (42). *Фразеол.* **Камари химматни белга боғламоқ**
ишга астойдил киришмоқ: *Камари химматни белга бо*
лаб талаб йўлига собит қадам бўлдум (7). *Анда Ко*
дон камари химматни неча ердин мустаҳкам боғлаб ай
ди ... (55).

Камёб کمیاب ф. Тансиқ, кам топилувчи нарса: **Вайрона кам**
ёб, маъмурлиқ вайронадин хориж (81). *Ҳоло бул бўлу*
турғон ишни бузуб келибсан. Сандин ишни билмас ки
камёбдур (100).

Камина کمینه Сўзловчининг камтарлик юзасидан ўзига қарат
айтадиган сўзи; арзимас, кичик, ҳақир: *Баногоҳ наз*
ри кимёйи асарлари бу каминэ Гулханийға тушуб ..
(7). *Япалоққуш айди: Эй кўр, камина сизни билумлук*
маънидин бохабар киши сонур эдим (13). *Камина ў*
нафсимни ҳам хушнуд қилурман, Султон амрини ҳам (59

Камлик کملیک Етишмовчилик: *Ондин бизни нима камлигими*
бор?! (14).

Кар کر Эшитмас киши, гаранг: *Ман "Кўр тутганини ва ка*
эшитганини қўймас" деб юборурман (13).

Карам کرم а. Яхшилик, олийжаноблик, ҳиммат, марҳамат
Карам на эрди, бахиллиқ сўзин дединг, эй шоҳ (43).

Карим کریم а. Карамли, ҳимматли, олийжаноб: **Карими аҳа**
(3) – худога нисбатан айтилган таърифи: ҳимматда яго
на.

Карима کریمه қ. **Карим**: *Уз оёти каримасидин возеҳ ва пайдо*
эрур (3).

Карнай کرنای Мисдан ясалган узун, оғзи кенг чолғу асбоби:
Карнай мисдин, балғам фисдин бўлурини билмас экансиз
(13). *Агар мани сандек давлатлик орқам бўлғонда эр*
ди, Бойўғлини оғзига сурнай, қўйнига карнай бериб
муҳим хайр ишин биткарур эрдим (100).

Карнайчи کرنایچی **Карнай** чалувчи, карнайчи: *Ка, айчидин нима*
кетади? – бир "фуф"! (34).

Кас كس ф. Киши, кимса: *Ҳеч кас аз жуфт надорад гузир* (11) – ҳеч ким ўз жуфтисиз яшай олмайди.

Касб كسب а. Ҳунар, машғулот: *Айди : "Улус ичра бу бир касб эрур"* (29).

Касрат كثرت а. Кўплик, мўл-кўллик: *Сабза, раёҳин ва анвоъи шукуфалар касратидин пукзҳарга қўнгон чоғда ҳам гулшани дунёдин турланиб мунаққаш кўрунур эрди* (9). *Кафир қилмоқ икки ҳолатдин ташқари эрмас: бири ва ... кечмасдин, бири ийзо иҳонат касратидин* (11). *Э ... буруват касратидин ҳар чанд "пуф" қилди, ... бермади* (71).

Катта كته Улуғ, ортиқ, улкан: *Авомуннос масалидурки, катта кема фойдаси кўра, кичик кема андин юрар* (112).

Кафгир كفكير ф. Қуюқ овқат пиширишда қозонни кавлаш учун ишлатиладиган асбоб: (кулга) **Кафгир олмоқ** – кафгирни қўлига олиб қозонга солмоқ, бир нима пиширмоқ ёки кафгир орқали қозондан бир нимани олмоқ; Бу ерда тотиб кўрмоқ. *Мен нечук кафгир олмай, ошни тузини шўр дерман* (50).

Кафида كفيده ф. Қирқилган, майдаланган: *Чўби кафида* (29) – кесилган ёғоч.

Кафил كفيل а. Кафиллик берувчи, гувоҳ: *Уюнда ҳузури йўқлуғидурки, бил // Қочар, ҳар сўзи англадур кафил* (85).

Каффорат كفارت а. *Дин.* Қилинган гуноҳни ювиш учун эваз қайтариш; жарима: *Энди каффорат лозим бўлурму?* (45).

Кафш كفش Оёқ кийими, кавуш: *Муҳаммад Кафшбой бозордин ўз заифасига кафш олибдур. Бир ношинохт ўткунчи кишига кўрсатибдурки: "Бу кафш мени заифамни аёғига лойиқ келурму"?* (92-93).

Кафшдўз كفشدوز Кавуш тикувчи, косиб: *Кафшдўзлардин кафш насия олиб, ийзо-иҳонат, ҳақоратлар эшитиб пулини берган* (90).

Каҳдон كهدان ф. Сомонхона: *"(Дари) оғил дар (кунжи) каҳдон"* (60) – оғилнинг эшиги сомонхона бурчагида.

Каҳрабо كهربا ф. Сомон (каҳ)ни узига тортиш хусусиятига эга бўлган сариқ рангли тош: *Охир мени намозхон қилдича рангимни каҳрабодек сарғартиб* (58).

Кейин كيين Сўнг, сўнгра. 1. *От.* *Жаҳд ила етмай чиосин кейнидин // Қумда қуёрди ғами ул ойнадин* (...). *Ғитар ишни кейинга солурсан* (20). *Рвш. Дуо қилгучилар аввал ўз нафсларин дуо қилурлар, андин кейин*

муъминларни (59).

Кекирмак کیکیرمک Физиологик ҳолат ифодаси; кекирмоқ: *Оч юрб кекирган ...* (51-90).

Келин کیلین Турмушга узатилган ёки узатилаётган қиз: *Қизим сани айтаман, келиним, сан эшит* (75).

Келмак کیلمک 1. Ҳаракат билан келмоқ (ёки келолмаслик): *Ташна келган ўлтурмас талоша* (34). *Уз қулогим бирла англай деб келдим* (73). *Иш битиролмай маҳрум келдим* (99). 2. Етмоқ, етиб келмоқ: *Сандин суқ ва ҳасадин иди келур* (26). *Ҳолвоқи мисгар эшикдин кириши ила азон овози келди* (57). 3. Бўлмоқ, юз бермоқ: *Биз ай ғонлар келдиму?* (95). 4. *Кўм. ф.* "*Сичқон иниға сиғмас, думиға ғалбир боғлар*" *деган иборат санга содиқ келур* (17). *Йиғлағани ҳам хуб бўлди, болимга ҳам тўғри келур эрди* (101). *Уйдаги савдо бозорға рост келмас* (56). *Сазовари саҳо бўлса, мунда олиб кел* (36). 5. *Юкл. Кел, эй Бойўғли, танин тозалигида баланғни ул сига кўндиргил* (91). *Келгил, эй бой фарзанди, тилаган чордеворингдин тўрт кунжини худо ва расул йўлига коч* (110). 6. Фразеол. **Уазга келмоқ** – ҳушёр тортмоқ: *Замондин сўнг ўзумга келсам, пай бору пайдо йўқ* (106). **Тилга келмоқ** – сўзламоқ: *Анда қиз тилга келиб айди* (47).

Келтурмак کیلتورمک *Орт. нисб.* Келтурмоқ: 1. Олиб келмоқ: *Онлар неча турлук таом келтурдилар.* 2. Айтмоқ, баён қилмоқ: *Бу масални анинг учун келтурибдурларким. "Асилни хи тоси бўлмас, нокасни атоси"* (70). *Бойўғли, тахминан Имоми Абу Куфдин нақли дармиён келтурди* (93). *Сандон сўз келтурдинганим, "Қизим, сани айтаман, келиним, сан эшит" қилдинг* (75). *Кордон вурлиқ андозасидин сўз келтурди* (78). **Юз келтурмоқ** – гап қайтармоқ, беодобчилик қилмоқ: *Ҳаромзодалик сарнависидин эт ган киши эмасман, манга кўб юз келтурма* (21).

Кема کیمه Сувда сузадиган ёғоч қурилма. Кичиги қайиқ, юк ташишга мосланган каттаси – кема: *Ик(к)и юкни тутқонлар қолди ғарқоб ичинда* (58). *Катта кема қайдин юрса, кичик кема андин юрар* (112).

Кенг کینک Кенг, мўл: *Оға бўлур йигитни этак-енги кенг бўлур* (16).

Кенгашмак کینکاشمک Маслаҳатлашмоқ, муҳокама қилмоқ: *Ол олсанг, одуллуқ била кенгаш* (49). *Қўнға кенгаш, у*

билганингни қил (52-83). *Кишини кишиси булса ҳам, туффини ерга қуюб кенгашур* (23).

Керак کیراک Мод. суз. 1. Керак, зарур: *Сафарда рафиқу шафиқ керак ким...* (66). *Сафар яроғини бекаму кўст қилмоқ керак* (56). *Ик(к)и даж-лаж кимдур? баён қилмоқ керак* (84). 2. Лозим: *Ман меҳмон бўлсам, таъаим-тавозеъ қилмоғинг керак* (38). *Ўзидин сўраб сизга жавоб берсам керак* (47). 3. Эҳтимол: *"Ғуломни бошидаги "зайн" бўйнидаги "лом" билан муттасили "ғул"дек бўлиб турса керак* (41).

Кесмак کیسمک Узмоқ, қирқимоқ, бўлакларга ажратмоқ: *Кесган ипга ўхшарму уюнидаги язғон булзмуқ* (25). *Борди яна кести бўлак бир ягоч* (29). *"кзоб" ни кессанг бошини, "зооб" бўлур* (29). *Эй бошинг кесилгур Бойқуш, англаган эмасмусанки...* (49)

Кесак کیساک Қуриган лой бўлаги: кесак: *Минг қарғага бир кесак* (101).

Кет کیت Орт, орқа: *Кетга боқмағудек бўлса банда // Етар мақсудига тез истаганда* (8).

Кетмак کیتمک 1. Жилмоқ, бормоқ, жўнамоқ: *Кабутар парвоз қилиб сиҳат кетти* (23). ***Ев кетган сўнг*** *қиличингни (ерга) чол* (91). ***Биз кетармиз,*** *Қўрқут келиб муножотни айтур* (91). 2. Ўлмоқ, оламдан утмоқ: *Чайнамайин эзанлар ювшамайин кетарлар* (77). 3. Енгилламоқ, ушалмоқ, сарф бўлмоқ: *Кетти ҳунар шавқи била ғуссаси* (?9). *Карнайчидин нима кетар? - бир "фуф"* (34). **Еб кетмоқ** - амонатни қайтармасдан ўзлаштириб юбормоқ: *Тан молини еб кетарга чоғлаган* (90). **Кўлдин кетмоқ** - қўлдан чиқармоқ: ***Эйди*** *сўзни ниҳояти узоқ, мақсуд қўлдин кетар* (70).

Кеч کیچ 1. Кечки пайт: *Эрта эрди кун кеч бўлди* (56). 2. Вақтидан кейинроқ: *Кеч кузгача ани ҳам солиб бермакка ман кафил* (115). *Сенга ҳикоят қилсам, бул муҳим хайр кечга қолур* (18). *Эртаги ишни кечга қуйғудек эмас* (49).

Кеча کیچه Тун, куннинг қоронғулик қисми: *Бир кеча жилар кунобасин оқузуб зиёрати равзаи шариф қилур эрди* (?9). *Ялдо кечаси, ҳазрати имоми Ҳусайнни Язиди малъун шаҳид қилгон кунлари эрди* (104).

Кеча кундуз کیچه کوندوز Туну кун: *Кеча кундуз жустжўйи (талаб)* (56)

Кечки کیچکی Кечиккан, кечки: *Кечки экинни хатари бор* (49).

Кечмак کیچمک I. Утинч қилмоқ, афв этмоқ, баҳридан ўтмоқ: *Эй бой фарзанди, тилаган чордеворингдин тўрт юзини худо ва расул йўлиға кечі. Анда Бойўғли айди: " Минг тўрт юз чордевор солғонман, тўрт юзини кечдим, минги қолгондур* (110).

Кечмак کیچمک II. Сув кечмоқ: *Эр бошига иш тушса, ўтук била сув кечар* (98).

Кечмак کیچمک III. Утмоқ, вақтнинг кечмоғи: *Сафар қилмоқ ик(к)и ҳолатдин ташқари эрмас: бири ватанда авқот кечмасдин...* (64).

Киймак کییمک Баданни ёки унинг бирор аъзосини кийим билан ёпмоқ: *Туйга борсанг тўюб бор, тўрқа тунунг кийиб бор* (56).

Ким کیم *Сўр. олм.* *Сан ким, Бойўғлини эшигига киши юбормоқ ким?* (14). *Қизни ким айтмас, қимизни ким ичмас?!* (34). *Ул ик(к)и фаж-лаж кимдур?* (84).

Кимё کیمیا а. Мис ёки қалайни олтинга айлантириш тушунчаси. *Маж.* Ноёб, ажойиб (нарса): *Баногоҳ назари кимё асарлари бу камина Мулла Гулханийға тушуб буюрдилар ки...* (7).

Кира کیره Кира, юк ташиш ҳақи: *Арзон кира шаҳардин овора қилур* (63).

Киргузмак کیرگوزمک *Орт. нисб.* Қиритмоқ, киргизмоқ: *Қурқушни уйга киргузади* (48).

Кирдор کردار Қилиқ, ёмон одат: *Турам, сизни кирдорингизни одамизод орасидаги Холвоқи мисгарга ухшаш фаҳмладим* (57).

Кирмак کیرمک Қадам босиб ичкарига кирмоқ: *Бойўғли ўрнидин туруб баласини олдига кирди* (47). *Қизни атоси қизни олдиға кирди* (109). *Бир эшикдин кируб ушал эшикдин чиқар эрди* (10).

Кисса کیسّه ф. Ҳамён, чўнтак: *Уйлаки нав киссаларин қистари // Расм эди нажжор яғоч истари* (27). *Киссаи пурзар эмиш элга ҳунар* (29). *Ачитма қовоқни давот деб олиб // Ани яхши деб киссасиға солиб...* (67).

Китоб کتاب а. Китоб: *Уқуғонингиз йуқму Мулла Гулханийни "Зарбулмасал" китобини?* (48). *Ҳар китобеки, битса, саҳв ва хато ва ғалатдин холи эмас эрди* (87).

Кифт کفت ф. Елка: *Найзасини кифтига ташлаб юкори ва қу-*

йи юрур эрди (67). Кифтимга кўтариб кўрганим йўқ (93).

Кичик کیچیک Кичкина, кичик: *Булардин кичик қушлар ташқари ўлтурдилар (111-112). Катта кема қайдин юрса, кичик кема андин юрар (112).*

Кичкина کیچکینه Кичик, майда: *Олдиларинда кичкина кеурлаклардин бир Қўкачак отлиқ қуллари ҳозир эрди (36). Кичкина кемага сизни, сакраб урармиз сизни (37).*

Киши کیشی Одам, киши, кимса, инсон: 1. Сифатловчи билан шахсни ифодалайди: *Сизни билумлук, маънидин бохабар киши сонур эрдим (13). Баланд қадр бўлолмас экан да ҳеч киши (65). Муҳим хайр ишига юборур кишини бу навъ бўлурму пешомади?! (20). Аслу насабдин ёрий кишилар – вифоқу нифоқдин нари кишилар (40). Гулюмгардишда ўлтурғон ушал кишидин сўрагил (36).* 2. Сифатловчисиз ноаниқ шахсни кўрсатишга хизмат қилади: *Киши қўшина бир нафас бўлса жой, буюрур. "дамла палов бирла чой" (85). Уз ақлингни ишга буюр, киши ақли бирла иш қилса бўлмас (88). Киши мандек балога мубталолиқ курмасун асло (103). Пашшадин то Анқогача жумла туюрларга киши юборгил (111). Куржи, бурунлуқ кишини қулида (33).* Фразеол. **Бировни эшигига киши юбормоқ** – бировнинг қизини келинликка сўратмоқ. *Сан ким, Бойўғлини қизига киши юбормоқ ким? (74).* **Қизга киши чиқмоги** – қизни келинликка сўраб харидор келмоги: *Қуюндин тўкулса, қунжига. Уз қариндошимдин киши чиқар, қуфакни балосига на деб берайин?! (74).*

Киштзор کشتزار ф. Экинзор: *Ногоҳ а-рўйи ихтиёри, бигувошт миёни киштзори (83)* – Ногоҳ унинг йўли экинзорга тушди.

Ковламоқ کاولاماق Чуқур қазимоқ, уйиб боомоқ: **Рўян ковламоқ** – рўян ўсимлиги илдизини ковламоқ; Маж. **Рўян ковламоққа кетмак** – дунёдан ўтмоқ, вафот этмоқ: *Фалакни гардиши била атоси рўян ковламоққа кетти (89-90).*

Ковшамоқ کاوشاماق Ковшамоқ, қайта чайнамоқ: *Чайнамайин еганлар ковшанмайин кетарлар (77).*

Ком کام ф. 1. Тилак, истак: *Насойиҳнинг зоири жон комига туркгоз этти (43)* – насиҳат қилувчининг ақимли сўзи бутун жисмни эгаллаб олди. 2. Оғиз, ҳалқум: *Борур аждаҳо комиға мури ланг // Яна сайр эдуб чиқгуси бедаранг (82).*

Комил كامل а. Етук, мукаммал, камолга етган: *Комил ашжор* (115) - *етилган дарахтлар.*

Комкор كامكار ф. Бахтли, қудратли, мақсадга эришган: *Жамшиди комкор жашни шоҳона ва базми хисравона тартиб верур* ... (4).

Кон كان Кон, маъдан кони: *Бадахшанки маъданийдур ва Яманки ақиқни конидур, ин(к)исини ўз манзилида қийсу қиймати бўлмас* (65). *Маж.* **Маъни кони** - чуқур маъноли, сермазмун: *Сизга сурати ямон бўлуб, маъни кони бўлса ҳам, хуш келмас экан* (54).

Кор كار ф. 1. Иш: *Дар ҳама кор машварат бояд* (50) - ҳама ишга маслаҳат лозим: *Сиз агар уҳдасидин чиқсангиз, фабиҳоллоҳ, чиқмасангиз, кор пўшида-пўшида* (50). 2. **Кор қилмоқ** - таъсир қилмоқ: *Сани бу найлағ бемажолинг мани бу якчарма қалқонимға не кор қилсун?!* (69).

Кордонлиг كاردانليغ Ишбилармонлик: *Санинг кордонлиғинг кулунгдида сув ичгандек сўз экан* (100).

Корозмо كارازما ф. Ишбилармон, тажрибакор: *Корозмолардин му[illegible]садлурки, "Қариндошинг келса келсун, бўз халтаси келмасун* (89).

Косиб كاسب а. Касб эгаси, ҳунарманд: **Косиби пуркардан** пухта иш қилувчи косиб: *Минди ёғоч устига нажжордек // Косиби пуркардаи пуркордек* (30).

Котиб كاتب а. Китоб кўчирувчи: *Сиз айтган Яхёхўжа котибдурким...* (86). *Эди исми Яхёхўжа котиб ани* (87).

Кофий كافى а. Кифоя қилардик: *Охиратлик асбобларига кофий эрдилар* (5).

Кофир كافر а. Дин. Танимовчи, инкор қилувчи; ғайри дин: *Иймон келтурмоқ худо бирла расулға саҳиҳ. Бириға иқрор, бириға мункир бўлса, кофир бўлур* (59). *Ҳазрати Иброҳим алайҳиссаломни кофирлар манжинақға солиб ўтға отарда бир поясинда ҳозир эрдим* (61).

Кошона كاشانه ф. Дабдабали турар жой; уй, уй: *Илгари замонда ик(к)и ҳумома бор эрди.бирини оти - Возанда, бирини оти - Навозанда. Бир ошёнада дамсоз ва бир кошонада сарафроз эрдилар* (63).

Коғаз كاغذ Қоғоз: *Қора мешни коғаз этиб битди хат* (87).

Коҳил كاهل а. Суст, бўш, дангаса, ялқов. **Коҳили намоз** - намозни канда қилувчи киши: *Ва бир-икон ду жуба бирлан коҳили намозни муҳтасиб тутуб урғандек дангур*

курар (74).

Кундуз کوندوز "Кеча"нинг акси, кундуз: *Ҳеч махлуқи мехал-лоқоллоҳнинг ани кундуз кўрмоқға чораси йўқ эрди* (10).

Кунгура کونگره ф. Нақш, қалъа ва девор устига қўйиладиган безаклар: *Кунгураси кўкка теган ўрдалар* (35).

Кунж کنج ф. Бурчак: *Мободо бир-икки вайрона кунжи бўл-са ҳам обод бўлмоқ жақдидадур* (82).

Кураш کوراش Курашиш, кураш: *Йиқилган курашга тўймас* (109).

Курашмак کوراشملک Курашмоқ, беллашмоқ: *Курашсанг, атонг бўл-са ҳам, йиқит* (109).

Курк کورک Товуқнинг тухум тугишдан қолиб бола очишга тайёрланган даври: *Курк товуғдек сувга пишарга ўнг-роқ* (54).

Куч کوچ Куч-қувват: *Ямонни кучи япалоққа етар дегандек, кучинг манга етдиму?!* (77).

Кушод کشاد ф. Очиқ: *Сабр била баста эшикдур кушод* (19).

Куб//куп کوب 1. Миқдорий кўплик маъносида: анча, бир қан-ча, мўл: *Одами кўб ҳийлову тазвир этар* (31). *Ерман деган кўп ер, кўп ерман деган оз ер* (45). *Бермас қизни қалини кўб дебдурлар* (80). 2. *Рвш.* бунча, бун-чалик, ортиқ: *Кўб ошуқманг* (10). *Сафарга кўб ҳарис бўлмаки . . .* (66). *Отл. Кўпга кенгаш, ўз билганингни қил* (84). *Кўбда хатар бор* (89).

Куз کوز 1. Кўриш аъзоси: кўз: *Ичи пўк, кўзи кўк* (51). *Сани кўзунг узукни кўзидек кўрмас* (109-110). *Чўбни хор тутсанг, кўзга тушар* (15). *Маж. Мундог замон за-монени фалак қамари муштарий кўзи бирла кўрган эмас* (82). 2. Кўриш сезгиси: *Кўрининг тилаги икки кўзи* (31). *Хайр ишига мутасадди бўлдунг эрса, тортарга кўз йўқидин малулсан* (110). *Фразеол.* **Кўз тушмоги** - кўр-моқ, кўриб қолмоқ: *Тушди баногоҳ анга майнун кўзи* (29), *Кўзум кўзинга тушти эрса, беҳуш бўлдим* (105). **Одамлар кўзига // Қушлар кўзига** - ташқи кўринишдан: *Одамлар кўзига макбул* (90). *Қушлар кўзига гул . . .* (52) **Бошга тушганни кўз тортмоги** - қийинчиликка бар-дош бериш зарурлиги: *Бошга тушганни кўз тортар. Хайр ишига мутасадди бўлдунг эрса, тортарга кўз йў-қидин малулсан* (110). **Кўз сузулмаги** - назокат билан қараш: *То бағаддики осори аломати булуғ зоҳир бў-луб, кўзи сузулуб, овози бузулуб . . .* (10).

Кўза كوزه Сопол идиш, кўза: *Аз кўза ҳамон тароватки, ...рус̆т* (7) – Кўзада нима бўлса, шу тўкилади.

Кўзгу كوزگو Ойна: *Ва Сойир шуароки, мусайқал кўзгудек ...на соф ва сийматдомлар мижгонлари ўқидек* (50). Маж. **Замир кўзгуси**, қалб ойнаси: *Эй кўзумни нури ва ... маҳзун кўнглум сурури, замиринг кўзгуси хира, ... вйнг шундай тийра кўринур* (63).

Кўзламак كوزلامك Кўзламоқ, мўлжалга олмоқ, назарда тутм... *Ҳоло сан ҳозирни кўзлагил* (75).

Кўк كوك Кўк (ранг): *Ичи пўк, кўзи кўк* (51). *Гурга к... риндошингни оқ халтаю кўк халтаси* (89). Маж. **Кўк** осмон: *Гардун била ерга бор фикр эт: ва ер қандоғ..., кўк нечундур?!* (65). *Кунгураси кўкка тегган ўрдал...* (35).

Кўкармак كوكارمك Униб ўсмоқ, кўкармоқ: *Насиҳат тингламас ди... сахту маҳжуб // Кўкармас тошқа ямғур ёғса ҳам кў...* (76).

Кўккўйлаклик كوك كويلك ليك Кўк (кўйлак) кийган. Маж. кўкқарғ... *Кўккўйлаклик қуртқа ўзидин кетса ўхшамас* (96).

Кўкнори كوكنارى Кўкнор ичувчи, гиёҳванд: *Эй тошни ... нафс кўкнори қўлимга боқмай, охир мани намозхон қил... лик* (59).

Кўкс(и) كوكس Кўкрак: *Ақрабни мудлаовм ниш урмоқдур ... дўст кўксига ва хоҳ душман орқасига* (59). Маж. **Боғи эрамнинг кўкси**: *Бор эди Кашмир навоҳида тоғ // ... ги эрам ратҳдик кўксида доғ* (26).

Кўмоч كوماچ Чўғга кўмиб пишириладиган егулик-нон. Фразеол. **Ўз кўмочига кул тортмоқ** – ҳар кимнинг ўз тирикчилиги билан банд бўлиши: *Сан дахи ўз кўмочингга ку... тортма* (34).

Кўнгул كوتكل Дил, қалб, кўнгил: ... (58). *Ақриб келса ... сан ўлтурма бориб* (89). Муғанийлар кўн... тудн (79). ... бўлуб ... (...).

Кўнгулчак كوتكلچك Кўнгли бўш, кўнгли юмшоқ. ... (куз) берса, ул ҳам ўхшамас (90).

Кўнгулчаклик كوتكل چكليك Кўнгли бўшлик, кўнгил юмшоқлиги: ... яна баъзи қилиликдуркім, "Кўнгулчакликдин бердим" дер... (90).

Кўпайтирмак كوپايتيرمك Орттирмоқ, кўпайтирмоқ: *Қайси ерди...*

атоси ўлган етим бечора бўлса, ани молини олиб кўпайтириб бермоққа кафил турган... (90).

Кўпрук کوپروک Кўприк: *Тафаккур яғочи анга кўпрук бўлурға ожиз* (57).

Кўр کور 1. Кўрмас киши, ожиз: *Кўр тутганини ва кар эшитганини қўймас* (13). *Кўр халқнинг тили аччиғлиги бети туклуқдин эмишдур* (8). 2. лақ. Кўр: *Эй кўр, ман муаммодин бехабарман, тўғри сўзунг бўлса, сўзла* (22). *Эй кўр, ...ни кўр, санга зазчи бўлмоқ надур?!* (22). *Ҳар ким кўр сўзига кирса, биз кўрган кулфатларни кўрар* (98).

Кўргузмак کورکوزمك Орт. нисб. Кўрсатмоқ: *Сан манга донишворлик кўргузгарсан* (10).

Кўрмак کورمك 1. Кўрмоқ, кўриб билмоқ, кўриб ҳис қилмоқ: *Кўрдики, бир шох узасинда кабутар била зоғ нишаст қилиб ўлтурубдур* (22). *Сани кўзунг ўзукни кўзидек кўрмас* (110). 2. Санамоқ, ҳисобламоқ, ... деб билмоқ: *Сан бизни фақиру нотавон кўрдингму?* (37). *Ўзини ҳам молин мулк ва донишманди рўзгор кўрар эрди* (87). 3. Бошдан кечирмоқ, тажрибадан ўтказмоқ, тортмоқ; чекмоқ: *Ҳар ким кўр сўзига кирса, биз кўрган кулфатларни кўрар, биз чеккан машаққатларни чекар* (98). *Киши мандек балоға мубталолиғ кўрмасун асло* (103). 4. Бир нимага эришганлик, эга бўлганликни билдиради: *Биз қўй кўрмасак ҳам, қий кўрган эрдук* (42). 5. Таъкидламоқ, диққат эътиборни жалб қилмоқ мақсадида: *Иш битказмоғни мандин кўр* (109). 5. Кўм. ф. *Машварат амрини ароға солиб кўрайин* (93). *Заифанени аёғини (кафтимга) кўтариб кўрганим йўқ* (93).

Кўрмаклик کورمكليك Кўриш, кўрмоқлик: *Куйганакни жеркиб кўздин андоғ нари солдики, қайта кўрмаклик номумкин бўлди* (39).

Кўрсатмак کورساتمك Орт. нисб. Кўрсатмоқ: *Япалоқни номасини кўрсатти* (53). *Бир ношинохт ўткунчи кишига кўрсатибдурки, "Бул кафш мани заифамни аёғига лойиқ келурму?"* (92-93). **Йўл кўрсатмоқ** – маслаҳат бермоқ: *Сиз бизга сабр-таҳаммул сари йўл кўрсатурсиз* (10).

Кўрунмак کوروُنمك Ўзл. нисб. Кўринмоқ, намоён бўлмоқ, сезилмоқ: *Еру ҳавоси хушу дилкаш эрди, пўнақарға қуни чоғда ҳам товусни думидек турланиб чунақаш кўрунур эрди* (9). *Замиринг кўзгуси хира ва оразинг шуо*

тийра кўрунур (63).

Кўтармак كوتارمك Бирор нарсани ердан юкорига урунмоқ, қўлга олмоқ: *Заифанг аёғини (кафтимга) кўтариб кўрганим йўқ (93).*

Кўч كوچ Юк, кўч-кўрон; кўчиш: *Минг уйлук бодиянишин эрди ул йўлдин батариқи кўч ўтар эрди (105).*

Кўча كوچه Йўл, кўча: *Кrур кўчага нўхтасиз маркабе (85). Қиш айёми эрди, ҳаводин қор-ямғур беҳад ёғиб эрди ки кўча саҳродин оша лой бўлғон эрди (96-97).*

Кўшиш كوشش ф. Ҳаракат, уриниш: *Подшони кўшиши тақдири илоҳийға мувофиқ тушти (108).*

Л

-Ла لا қ. **Била**

Лаб لب ф. Лаб. **Лаб-лунж** - оғиз. Маж. гап, сўз: *Санинг серка тилар лаб - лунжинг йўқ экани элга маълум ва машҳурдур (26).*

Лаванд لوند ф. Бўш, анқов, ўзини ўзи уҳда қилолмайдиган: *Ота уғул Иброҳимбек боғбонни боғинда табъи тунд, лаванд бир боғбони бор эрди (96).*

Лавҳ لوح а. Лавҳа, китобни қўйиб ўқийдиган тахта. **Лавҳи жабин** - манглай тахтаси: *Бир кун Боаанда Навозанда юзига боқти, осори малолатандуҳ хотирининг лавҳи жабинидин мутоала қилиб айди (63).*

Лаж لج а. Инжиқ, қайсар; *Лақ иш бузуқи.* **Фаж-лаж** - икки иш бузуқи: *Мулки Фарғонага маълум ва машҳур ик(к)и фаж-лаж хартамиз била машварат қилиб бизни эгри йўлға қўйманг (84).*

Ламязал لم يزال а. Сўнгсиз, абадий, йўқ бўлмас: *Ҳамли беҳад қодири ламязал ва лоязалғаким ... (115)*

Ланг لنك Чўлоқ, оқсоқ. **Мури ланг** - чўлоқ чумоли: *Бор ур аждаҳо комиға мури ланг (82).*

Лаъл لعل а. Қизил рангли қимматбаҳо тош: *Ақиқки Яманда дур ва лаълки Балахшондадур, ҳар ик(к)иси то сафар ранжини чекмагунча, лаъл бирла ақиқ нақшидин ва нор ранг тароватидин орий қолур (65).*

Лек//лекин ليك а. Зидд. боғл: *Балоға собир, қазоға рози бўлмоқдин ўзга чорам йўқ ва лекин сўзни жойи бордур (19). Ман ҳам бу ишда эҳтимоли раво кўрмасман.*

*лекин тақдир билур (31). **Машварат бағоят яхшидур, лекин хирадманду дониш бирла маслаҳат қилмоқ керак*** (51).

Лисон لسان а. Тил. **Лисон-ул-ғайб** – Тил хазинаси, тилсим: *Бу бобда лисон-ул-ғайб Хожа Ҳофиз Шерозий айтибдурларким ... (50).*

Ложарам لاجرم а. Албатта, шубҳасиз: *Кимки талаб йўлида собит қадам бўлса, толар мақсудини, ложарам* (7).

Лозим لازم а. Мод. с. Бажарилиши керак бўлган (иш), керакли (нарса, ҳолат): *Кафорат лозим бўлурму? (95).*

Лой لای ф.-а. Ивиб қолган тупроқ; лой, қурилиш ярoғи: *Ҳамилин қор-ямғур беҳад ёғиб эрди ва кўча саҳродин оша лой бўлғон эрди* (96). *Ҳожа Аҳмад Яссавий хонақоҳларин обод қилурда лой тефиб, хишт берган ман эрдим (61).*

Лойиқ لایق а. Мос, муносиб, тўғри келадиган: **Лойиқ келмоқ** – мос келмоқ: *Бул кафш заифамни аёғиға лойиқ келурму?* (92-93).

Лойиҳ لایح а. Очиқ, равшан: *Елзга возеҳ ва лойеҳ эрур, эммасини маҳри минг чордевор ва мунинг ҳам маҳри минг чордевор* (112).

Лойуъдо لایعدی а. Беадад. **Санойи лойуъдо** (3) – беадад мақтовлар.

Лойуҳсо لایحصی а. Чексиз, чегарасиз, беҳад. **Санойи лойуҳсо** – чексиз сано: *Ҳамди беҳад ва санойи лойуҳсо ва лойуъдо ул карими аҳади самадғаким...* (3).

Лол لال ф. Тил тутилиши, гунглик: *Назокат тиллари гунгу лол эрур (4). Уз ҳабиби гавҳари зот марифатиға забон лол улуб айди ... (116).*

Лом لام а. Араб ёзувидаги "Л" ҳарфининг номи: *"Ғулом"* ( ) *ни бошидаги "ғайн" бўйнидаги "лом" билан муттасили ғулдек бўлуб турса керак.* (41).

Лоязол لایزال а. Зоил (йўқ) бўлмас; сўнгсиз, абадий: *Ҳамди беҳад қодири ламязол ва лоязолғаким ... (115).*

Лўливаш لولی‌وش ф. Лўлисифат; дарбадар кезувчи, шўх: *Узи лўливаш, юрмагидур ҳасаб (86).*

М

Мабодо مبادا Шарт. богл. Агарда, борди-ю... *Мабодо бирин(к)и вайрона кунжи бўлса ҳам, обод бўлмоқ жаҳдида-*

дур (82). *Мабодо мулки Фарғонага маълум ва машҳур ин(к)и Фаж-лаж хартамиз била машварат қилиб бизни аро йўлда қўйманг* (84).

Мавлоно مولانا а. Илмий унвон; устоз, хожа, соҳиб, ҳомий: *Мавлоно Фазлий, Мавлоно Гулшаний Самарқандий* (6), *Мавлоно Абдураҳмон Жомий* (25).

Мавриқ مورد а. Келтириладиган жой, ўрин: *Ўз мавридинда батартиб баён бўлур* (8).

Мавқуф موقوف а. Тиклаб қўйилган, тўхтатилган нарса, жой: *Борди ўшал тоғқаки мавқуф эди // Эзгу ёғочлар анга маъруф эди* (28).

Магар مگر ф. *Ккл.* Эҳтимоллик, гумонлик, маъноси: *Магар сен ҳакиму ҳозиқ ҳикоясидин бехабар ўхшарсан* (22). *Магар сан "Калила ва Димна" сўзидин бехабар ўхшарсан* (62).

Мад مدّ а. Чўзиш, узайтириш, бирор товушни, масалан, алифни чўзиб талаффуз этиш учун унинг устига қўйиладиган белги: *Қилич сурати дебки тортарди мад* (87).

Мажид مجید а. Шарафли, шонли, қадрли: **Каломи мажид** (44) - шарофатли сўз (худо сўзи).

Мажмаъ مجمع а. Тўпланиш жойи, йиғин, тўда: *Ул мажмаъ ичинда Сайид Султонхон Хожа Адойи Аҳрорий, Мавлоно Фазлий, Намангоний* ... (6).

Мажлис مجلس а. Ўтириш жойи; йиғилиш, тўпланиш: *Барча парранда[лар] йиғилсунлар, аларнинг мажлисинда маҳр солай* (111). **Маъракаи мажлис** - тўпланиш, йиғин: *Бизни маъракаи мажлисда сўз сўзларга ҳолимиз қолмади* (114).

Мажлисафрўз مجلس افروز а. - ф. Мажлисни ёритувчи, йиғинни қизитувчи: *Агар сўз жона пайдо қилмаса сўз* [illegible] *сўз демагил, эй мажлисафрўз!* (73).

Мажмуъ مجموع а. Йиғинди, барча: **Мажмуи ёрон** (99) - дўстларнинг барчаси, **мажмуи ансорилар** (104) - ансорийларнинг бари

Мажол مجال а. Куч-қувват, иқтидор, мадор: *Ёз нуқсонларинг гуфтгани: нэйлэ мажол* (72) - сенинг нуқсонларинг ҳақида сўзлашга мажол топмайди.

Маззали مزه لی Маззаси бор, маззали: *Маж.* мазмунли: *Маззали сўзга ҳар қанча қулоқ солса бўлур* (73).

Мазкур مذکور а. Зикр этилган, сўзланган, тилга олинган: *Замондин сўнг чаёни мазкур тебрана борди* (68). *Ниёвча, Бобожон, Яҳёхўжа қотибон, мазкур бўлди*... (87).

Мазмун مضمون а. Сузнинг тагидаги (заминидаги) маъно: *Мэликшабоҳанг нома мазмунни англаб замоне таваққуф қилиб айдиким ... (53). Исмингни мазмуни ишни билиб қиладурғон* (99).

Мазраа مزرعه Экин экиладиган ер, экинзор (*узб.* мораа). *Маж. Сарафрозлик мазраалари (5) – юксаклик даражаси.*

Май مى ф. Ичкилик, бода, шароб: *Майда ташвири ҳарорат, найда таъсири садо (104).*

Майдон میدان Майдон. *Маж.* елка, орқа: *Сангпушт айди: Бу бежо ҳаракатдин муддао нимадур? Чаён айди: Бугун майдонингни васеъ топтим* (69).

Малак ملك а. Фаришта, гузал: *Насли одам эрди, эмасди малак (88).*

Малоика ملائكه а. Фаришталар (*бирл.* Малак): *Нағма навосини фалак-фалакдаги малоикаларга еткура бошладилар (72).*

Малолат ملالت а. Малоллик, ҳорғинлик, сиқилиш: **Осори малолати андуҳ** – ғам чекишнинг таъсири: *Бозанда Навозанда сизга боқти, осори малолати андуҳ хотирининг лавҳи жабинидин мутолаа қилиб айди ... (63).*

Малул ملول а. Ҳаётдан малоллик етган, ғамгин, сиқилган: *Хайр ишига мутасадди булдунг эрса, торғарга куз йуқидин малулсан (110).*

Мамлу مملو а. Тулган, тула: **Мамлу этмоқ** – тулдирмоқ, сероб этмоқ: *Бир кун (хон) парвиндек муштамеъ эдуб садафи фақру фоқалари вужудига найсонкаф зарборларидин мамлу эдуб сарафрозлик мазрааларин сероб эттилар (5).*

Ман من *Кишл. олм.* 1 - *ш. бирл.*: мен: *Сан манга донишварлик курсугурсан ... Ман ҳам Бийно ва Набойно ҳикоятин хуб билурманки... (18). Сан сўз сургучи булгунча ва ман жавоб берувчи булгунча, иккимиз ғойиб булсак яхшидур (37).*

Манжаниқ//манжинақ منجنق а. Урушда тош солиб отиладиган қурол: *Бет ёшимда ҳазрати Иброҳим алайҳиссаломни кофирлар манжинаққа солиб утга отарда бир поясинда ҳозир эрдим (61).*

Манзил منزل а. Яшаш ёки туриш (тухташ) жойи: ***Кордон манзилидин Бойуғлини маскани маъвоси йироқ эрди (55). Бадахшонни маъданийдур ва Яманни ақиқни конидур, ин(к)исини уз манзилида қадру қиймати булмас (65).***

Бир манзилда Кулангир султон неча тобеъ хослари бирла ўлтурди (112).

Манзума منظومه а. Назм билан ёзилган асар; тизма: *Ҳикояти* манзума (26). Шеърий ҳикоя.

Манзур منظور а. Кўрилган, назардан ўтган: *Одамизод аросинда Кичкинахон манзур бўлса ҳам ... (55). Дема манзур агардин бўлса манзур (78).*

Манозил منازل а. Манзиллар (*бирл.* **Манзил**) *Жаҳди тамом била* қатъи манозил ва мароҳил тай эдуб муддаоси деворига *пешонаси тегди (45).*

Мансаб منصب а. Амал, мансаб: *Мансабин ол. бу сўзни ...ни* дегил (39).

Мансуб منصوب а. "Насаб" сўзига боғлиқ: Тегишли, бирор кимса ёки нарсага алоқадор: *Тукларнинг шоҳлиги ана мансуб эрди (52).*

Маош معاش а. Тирикчилик, яшаш: *Маошина ялғон сўзи дастгир (85).* **Илми маош** *(34)* – тирикчилик илми.

Эски таълимда "илми маош" атамаси фарзандни ҳаёт илмига ўргатиш маъносида қўлланган. Ривоят қилишларича, подшо ўз фарзандини Арастую Афлотунда ўқитган. Фарзанд илмда камолотга эришиб қайтган. Ота уни синовдан ўтказиб "энди илми маошни ҳам топиб ўрганиб келинг" деб қўлига маблағ бериб йўлга кузатган. Йигит илми маош қайси шаҳар ва мадрасада ўқитилишини сўраб юриб кўп сарсон бўлган, хорлик ва зорликларга дуч келган. Бир масжидда намоз устида ўлтириб бола сирли бир ҳолатга дуч келиб қолади. Намоз охирида қавмлар аввал ўнгга салом берсалар, бир киши чапга салом беради. Ҳамма чапга салом берганда, у киши ўнгга салом беради. Шаҳзода ўша намозхонни тутиб бу сирнинг маъносини сўрайди. Шунда у одам кулиб айтадики, мен масжиднинг сўфисидурман, чап томонимда имом домла ўлтирдилар. Агар мен оллоҳдан ҳам аввал у кишига салом бермасам, менинг бу ерда тирикчилик қилишим душвор. Шунинг учун мен аввал имом домлага салом бердим, ундан кейин яратганга ва пайғамбарга ... Ҳа, ўғлим, ёш экансан, катта бўлганинг сайин сенинг тушуниб оласан. Буни отини илми маош дейдилар" деб жавоб берган. Маош илмини шаҳзода ҳаёт машаққатларига дуч кела кела ана шу тарзда ўрганиб қайтган экан.

Марварит مروارید Қимматли тош, марварид: *Ҳар нечук абушқалар марваритдин, қурутқалар маржондин тасбеҳлар уюрурлар* (12).

Марг مرگ ф. Улим. **Маргу мурда** - улим-йитим: *Ҳар маргу мурда устинда тайёр (52).*

Мард مرد ф. 1. Одам, инсон, киши, эр киши: *Аз бесафари мард пароканда шавад* (64) - сафар қилмаса одам парокандаликка юз тутади. 2. Дадил, қўрқмас, ўз сўзидан чақадиган: *Ўз айбини билган марддур (55).*

Мардум مردم ф. Одамлар, кишилар, эл, халқ. **Озода мардумлар** - пок кишилар: *Хомуш таом емак озода мардумлар шеваси эрмас* (46). *Эй банисалим мардумлари, биз диёрингизга муҳим хайр учун келдук* (107).

Маржон مرجان ф. Буйинга осиладиган тақинчоқ: маржон. Маржон донасидан тасбеҳ қилишда ҳам фойдаланилади: *Абушқалар марваритдин, қурутқалар маржондин тасбеҳлар уюрурлар* (12). *Маж. лақ. Итини оти - Маржон, эгасини оти - Калжон (17).*

Маркаб مرکب а. Миниладиган нарса: *Крур кўчага нўхтасиз маркабе* (85).

Марказ مرکز а. Урта, урталиқ, меъёр: *Ҳар нуқта ўз марказинда чалинди* (80).

Мароҳил(а) مراحل а. Кўчиб бориладиган жойлар, юртлар. **Қатъи маназил ва мароҳила тай этмак** - манзиллар ва йўлларни босиб (кесиб) ўтмоқ: *Анда Қурқуш ... ҳаҳди тамом била қатъи манозил ва мароҳила тай эдуб муддаоси деворига пешонаси тегди* (46).

Марғуб مرغوب а. Ёқимли, севимли, маъқул: *Мумсиклар афъоли анга мақбул ва марғуб тушубдур* (115).

Масал مثل а. Ухшатиш, бирор ҳолатга бошқа воқеаларни қиёслаш; мақол, маталлар келтириб сўз қилиш: *Ўзбакни бир масали бордурки, "Эшакига ярош тушоги"* (7). *Масалдурки, Аёз, ҳаддингни бил, барчани қўй, ўзунгни бил* (17). *Тожикни бир масали бордурки, "Зўри беҳуда миен мешикан д"* (20). *Бурунгилар масалидурки, "Қизни ким айтмас, қимизни ким ичмас"* (34). **Зарбулмасал** - масал келтириб гап қилиш, масал сўқиш, масал орттириш: *Уқуғонингиз йўқму Мулла Гулханийни "Зарбулмасал" китобини. Анда неча аҳмақларни фазл бобини баён қилур* (48).

Масжид مسجد а. Сажда қилинадиган жой. **Масжиди Жомеъ** (105)-

катта жамоат тўпланадиган масжид.

Маскан مسكن а. Турар жой, ўрин, уй. **Маскану маъво** - турар жой, уй-жой: *Кордон манзилидин Буйуғлини маскан маъвоси йироқ эрди (65).*

Маслаҳат مصلحت а. Салоҳиятга келтириш, яроқли қилиш; кенгаш; **маслаҳат қилмоқ** - кенгашмоқ: *Эй Қурқуш, би... фарзанди қуррат ул-айнимиз эр етибдур, маслаҳат ... ла бир ерга муносиб қилоли дермиз (11). Анда Ко... айди: "Хуб, маслаҳат яхшидур, лекин кўбга к... билганингни қил" (34). Хирадманду дониш би... маслаҳат қилмоқ керак (51).*

Маснавий مثنوى а. Иккилик, ҳар икки мисраси қофияда... лувчи шеърий асар; ҳикоя, достон: *Маснавий:*

Дар ҳама кор машварат бояд.
Кори бемашварат неку нояд.

(Ҳамма ишни маслаҳат билан қилган яхши, маслаҳат... сиз бошланган иш яхши чиқмайди).

Масрур مسرور а. Хурсанд, шод: *Ҳоло олам маъмур, раое ма... рур (12).*

Мастура مستوره а. Беркитилган, пардага ўралган. *Маж.* келинчак: *Бағоят афифа ва мастура эрди (10).*

Мастуралиқ مستوره لق Берклик, яширинлик: *Мастуралиқ садафидин пайдо бўлғон гавҳари шаҳворингиз бор эмиш деб эшитдук (45).*

Матоъ متاع а. Нарса, мол, матоъ: *Бул ўзи яхши матоъ бўлса, йўл узра ётурмуди?! (76).*

Махлуқ مخلوق а. Яратилган нарса. **Махлуқи мохаллоқ аллоҳ** (10) - яратувчи оллоҳнинг яратгани.

Махтамоқ مختاماق Мақтамоқ, яхши иш ёки хусусиятларни тилга олиб сўз қилмоқ: *Ўзини махтағони - ўлумни қаровули (24).* Ўзл. нисб. **Махтанмоқ** - ўзини ўзи мақтаб гапирмоқ: *Бор махтанса топилур, йўқ махтанса чопилур (11). Борлиқдин махтанма, махтанган қиз тўйда уялур (14).*

Машаққат مشقت Оғирлик, оғирчилик: *Ҳар ким Кур сўзига кирса, биз кўрган кулфатларни кўрар, биз чеккан машаққатларни чекар (98). Машаққатсиз ҳунар бўлмас (96).*

Машварат مشورت а. Кенгаш, маслаҳат. **Машварат қилмоқ** - кенгашмоқ: *Инилари бирла машварат қилур эрдилар (24), рост айтурсан, машварат бағоят яхшидур (50).* **Машварат амри** - маслаҳат қоидаси: *Ман ҳам қариндош уруғ...*

ларни йиғиб машварат амрини ароға солайин (49).

... مشام. а. Димоғ: *Курқут сўзлари Кулангир султон машомиға бодаи сабуҳий машъасидек таъсир этти* (42).

...риқ مشرق а. Кун кўтариладиган томон, кунчиқар: *Машриқдин мағрибғача ёрутурда ...* (3).

...ъала مشعله а. Шуъла чиқариш, чироғ, шамъ, ёруғлик: *Ой машъаласин тун маҳфилида чароғ ва фатиласин ёндуруб ...* (3).

...ғул مشغول а. Шуғулланувчи. **Машғул бўлмоқ** – шуғулланмоқ: *Мол-ҳолини анга топшуруб ўзи таҳсили илмға машғул бўлубдур* (90). *Дуоға машғул эрдилар* (105). *Кунушбону ойим бирла Кулангир султон айш-ишратға машғул бўлдилар* (117).

...ҳур مشهور Шуҳратли, атоқли, таниқли: *Шимолан-Даштиқипчоқки, оламға маълум ва машҳурдур ...* (81). *Одамизод аросинда мақбулу машҳур Мулла Собирбой деган тағоси бор эрди* (90).

...ъво ماوا а. қ. **Маскан.**

...даний معدنی а. Маъданга, қазилма бойликларга эга бўлган жой: *Бадахшонки маъданийдур ва Яманки ақиқни конидур, ин(к)исини ўз маназилида қадру қиймати бўлмас* (65).

...дум معدوم а. Мавжуд эмас, йўқ: *Эй қуёш жамоли жилвасидин маҳрум ва эй туюрлар аснофидин маъдум!* (77).

...ъзур معذور а. Узрли, афв этилган, кечирилган. **Маъзур тутмоқ** – кечирмоқ, афв этмоқ: *Эй бобо, маъзур тутунг* (39). *Анда Бойуғли айди: "мандин ўтти, маъзур тутунг"* (78).

...лум معلوم а. Аён, аниқ, билинган: *Бизнинг фасоҳатимиз амири гардунсариримизаға маълум турур* (6). *Сани аҳволинг оламға маълум* (14).

...мур//маъмура معمور а. Обод: *Олам маъмур, раое масрур* (12). *Маж.* серобчилик, мўл-кўлчилик: *Ҳуррами маъмур эди ҳайвонлари* (26). *Вужуд маъмураси ободлиққа юзланди* (24).

...навий معنوی а. "Маъно" га тегишли: Асарда Жалолиддин Румийнинг "Маснавийи маънавий" китобига ишора қилинади: *Тоғни уқуб Деҳлавию "Маънавий"* (14).

Маъни معنی а. 1. Маъно: *Маънидин бохабар киши* (13). *Бу маънидин хабарлари бор турурким ...* (6). *бу ҳадис маънисидин бехабар ухшарсанким ...* (18). 2. Сабаб,

важ: **Бу маъноҳин** – бу жиҳатдан, сабабдан: *Бу маъни дин тарки талабни раво кўрмай ... (8).*

Маърака معركه а. Йигин: *Ўройиш узулуб, Маърака бузулуб...* (80). **Маърака-мажлис** – тўпланиш, йигин: *Бизни маъра ка-мажлисда суаларга ҳолимиз қолмади* (114).

Маъруф معروف а. Таниқли, атоқли, билинган: *Эзгу ...* *анга маъруф эди* (28).

Маърифат معرفت а. Билиш, билим: **Амри маъруф** – билиш ... лиги ҳақидаги амр: *Ўзи дину илми с... ниятга амри ма руф қилгучи эрди ...* (62).

Маъшар معشر а. Одамлар тўпи, йигин: *Эй маъшари тўкр... англагучи бўлунглар, ман маҳр солай* (113).

Маъқул معقول а. Ақлга тўгри келадиган. **Маъқул бўлмоқ**, **Маъқул тушмок** – Ақлга тўгри келмоқ: *Сўзи халқ эр сида маъқул бўлган...* (90). *Вайрона ажносидин Хў робод бизга маъқул тушмали-ку!* (114).

Маъҳуд معهود а. Маълум, машҳур; аввалий, одатий: *Замони сўнг яна одати маъҳудини бошлади* (103).

Мақбул مقبول а. Қабул қилинган, мақулланган: *Кўр эл ... си мақбул...* (51). *Одамлар кўзига мақбул* (90). *Му сиқлар афъоли анга мақбул ва марғуб тушубдур* (115).

Мақом مقام а. Урин; жой, турар жой. **Мақом этмоқ** – тур моқ, туриб қолмоқ: *Оламда нимарса йўқдур сувдин то лиг, бир ерда мақом этса, ганда бўлур* (64).

Мақрун مقرون а. Яқин, ёндошган: *Аларнинг тири дуола ижобат ҳалафига мақрун турур* (108).

Мақсуд مقصود а. Мақсад, истак; қасд қилинган нарса: *Ким ки талаб йўлига собит қадам бўлса, топар мақсудини ложарам* (7). *Эмди сўзни ниҳояти узоғдур, мақсуд кўй дин кетар* (70).

Маҳ مه ф. Ой, гўзал: **Маҳи ховарий** – Шарқ гўзали: *Койўғлини бир қизи бор эрди-маҳи ховарий анга ба лэ эди* (9).

Маҳалла محلّه а. Жой, ўрин, маҳалла: *Подшо ўшал йигитни ансор маҳалласига олиб борди* (104).

Маҳв محو а. Йўқолиш, майдондан кетиш, учириш, учирилиш. **Маҳви Истаравшаний** – маҳв бўлган Истаравшан (...си): *Маълонг қули Худоёр маҳви Истаравшанийки: му ... эрдилар, бори гарқи оби тўфонию эрдилар* (...).

Маҳваш مهوش ф. Ойга ўхшаган, ойдай гўзал: *Маҳвашлар ... ... ва париваш қилмасун* (5).

Маҳжуб محجوب а. Пардаланган, ўралган: *Насиҳат тингламас, дил сахту маҳжуб. // Кўкармас тошқа ямгур ёгса ҳам кўб* (76).

Маҳзун محزون а. Гамли, қайгули, хафа: *Эй кўзумни нури ва эй маҳзун кўнглум сурури!* (63).

Маҳзура محذوره а. Ҳазар қилинадиган, жирканчли: *Ва ул маҳзура ювини ёшурур эрди* (10).

Маҳкам محکم а. Пухта, мустаҳкам, маҳкам: *Е товуғни тамоғидин тутди // Тутти маҳкам ва ёки ер ютти* (102).

Маҳр مهر а. Никоҳ пайтида куёв томонидан келин учун ажратилган мулк: *Англагувчи бўлунглар, ман маҳр солай ... Аммасининг маҳри минг чордевор. Мунунг ҳам маҳри минг чордевор* (112).

Маҳрум محروم а. Бир нарсадан бебаҳра қолган, манъ қилинган, ажралган: *Ҳар ким намоз ўқумаса, таомдин маҳрум* (58). *Эй куёш жамоли жилвасидин маҳрум* (77). *Ҳулласи калом, биз "мўри" дедук, ул "токча" деди, иш битмай маҳрум келдук* (99). **Маҳрум бўлмоқ** – бебаҳра // Бенасиб бўлмоқ, ажралмоқ: *Ҳар чанд тараддуд била ололмади, маҳрум бўлуб айтур эрдики, "йўқолгани ҳам хўб бўлди"* (101).

Маҳфил محفل а. Жой, манзил; тўпланиш, базм: *Ой машъаласин тун маҳфилида чароғ ва фатиласиз ёндуруб...* (3). *Эй суханварлар жамъилари ва эй донишвардик маҳфилларининг шамъилари ...* (5).

Маҳшар محشر а. Тўпланадиган жой, қиёмат; тўс-тўполон: *Қилиб фисқ маҳшарин қилмасди ёд* (86).

Мева میوه Дунё неъматларидан бир тури: мева: *Ер эди кўнгли тилаган мевасин* (27).

Мевадор میوه‌دار Мевали: *Мевадор дарахтдек бошини қуйи солдурдук* (79).

Мезбон میزبان ф. Уй эгаси, меҳмон кутувчи; меҳмон: *Ғам ҳужум этганда бесомонлигим ортар мани // Мезбон хижлат чекар, ҳар неча меҳмондур таниш* (38).

Мерос میراث а. Ота-бобо ..., аждодлардан қолган нарса: *Кордонни ўзига сафарда ҳамроз, хатарда ҳамсоз, ота меросидин қолгон Турумтойи тез парвоз, сўз келганда жилов сақламай рўбарў этгучиси бор эрди* (56). *Ота-боболардин мероски, минг чордевор солгучибиз* (80).

Меш میش ф. Сутқлиқ сақланадиган тери идиш; қоп: *Қаро*

мешни корав этиб битди хат (87).

Меҳмон مهمان ф. Хонадонга қадр-қиммат юзасидан келган ки-ки: *Меҳмонни икром қилмоғини сандин кўрдум* (38) ... *меҳмон бўлсам, қилғон пешомадинг шулму?!* (77-78). ... *лангир султоннинг илгари меҳмондин қолгон ... эрди* (43).

Меҳмондорлиқ مهمان دارلیق ф.-т. Меҳмон кутиш, меҳмондорлик: ... *хозанла-бозанлаларни жамъ эдуб меҳмондорлиқ қ... дасига бардой тутти* (72).

Меҳмонсаро مهمانسارا ф. Йўловчилар қўниб ўтадиган жой, ме-монсарой: *Меҳмонсаронинг олдида бир эўй бор эрди ...* (к)иши сув ичмакка қасд қилди. *Меҳмонсаронинг ... бир рустойи азбаройи сайд уқуи созлиб мунтазир ... туруб эрди* (23).

Меҳмонхона مهمانخانه ф. Меҳмонни қабул қилиб кузатиладиган ... ой: меҳмонхона: *Одамизод аросинда Холвоки мисгар ... ли бир одам бор эрди. Намозшом вақтида бир ... меҳмонхонасиға таом устиға меҳмон бўлубдур* (...). *Меҳмонхонасиға палослар солиб ...* (70).

Меҳр مهر ф. Яқинлик ҳисси: севги, муҳаббат: *Модари-ни меҳрида эрди адо* (32).

Миён میان ф. Ўрта, ўрталиқ, бел: *Зўри беҳуда миён ме-шиканад* (20) – Беҳуда зўр бериш белни синдиради.

Мижгон مژگان ф. Киприклар: *Ва сойир шуароки, мусаф... кўзгудек сийнасоф ва сиймандомлар мижгонлари ўқ...* (6).

Минг مینک 1. Сон. сон. Минг: *Ота-бобомиздин мероси минг чордевор солгучибиз* (80). *Минг қарғага бир ... сак* (101). 2. Рвш. Кўп: *Санга йўқдур зарраэ нафъ ... дин // Минг десанг санга ҳеч муфид ўлмаз* (88).

Минмоқ مینماق Минмоқ: *Минди яғоч устига нажжорлиқ* (30) *Эй биродар, мани устумга мингил* (68). *Чаён сангпушт-ни орқасиға минди* (68). *Е муаззин минора миндимукин // Йиқилиб бўйни ани синдимукин?!* (102). *Мин... ни ҳукуз, тилагани тўнғуздин бир тўқуз* (54).

Миннат منت Кўрсатилган ёрдам ёки яхшиликни юзга соли-ш, гапириш: *Бу тоифани оз хизматидин кўброқ миннати бў-лур* (42).

Минора مناره а. Нур таратувчи баланд бино, минора: *Е муаз-зин минора миндимукин ?!* (102).

Минқор منقار а. Тумшуқ, қуш тумшуғи: *Баломни асбоби кулли*

гирли минқори билан чангалидин **маълум** *ва равшан эмасму?!* (16).

Миршикор ميرشكاو ф. Ов устаси, бирор соҳанинг билагони; уста: *Одамизод аросинда Едгор олтлиғ бир одам бор эрди. Гоҳо* **увини** *уткир суфи от қуяр, гоҳо миришкору ҳушёр ва донишманди рузгор олиб айтур эрдилар..* (60).

Мис مس Маъдан хилларидан бири: мис: *Карнай мисдин, болғам фисдин булурини билмас экансиз* 13).

Мисгар مسگر Касб оти: мис идишларни ясовчи, тузатувчи; мисгар: *Одамизод аросинда Холвоқи мисгар деган бир одам бор эрди* (57).

Мискин مسكين а. Бечора, қашшоқ, заиф: *Мискин харени оразуйи дум кард...* (83).

Мисл مثل а. Бир нарсанинг ўхшаши, тенги, монанди: **Мисли анқо** - анқога ўхшаш: *Алқисса жамьи паррандалар йиғилди: мисли: Анқо, Ҳумо, Уқоб...* (111).

Мисраъ مصرع а. Шеърнинг бир қатори: *Бу мисраъдин бехабар* **ухшарсан:** *мисраъ: Дема манзур агардин бўлса манзур* (78).

Мистоқи مشتاقی Ухшаши, мисоли: *Яна неча шаҳрандозасича юртлар* бино бўлубдур, *мистоқи: Шаҳрихон, Гўртепа,...* (81)

Модар مادر ф. Она: *Модарини меҳрида эрди адо* (32).

Мой مای Ёғ, мой: *Етим қузи сақласанг, оғиз-бурнунг мой этар* (59).

Мол مال а. Мол, бисот, дунёлик, бойлик: *Яхши ният - ярим мол* (16). *Атосидин бисёр мол қолди* (90). *Ямон эрга мол битса, ёнига қушни қундурмас* (91). **Мол солмоқ** - тўлов белгиламоқ: *Баланд мол солинг* (108). **Тан мол** - молнинг (фойдадан ташқари) ўз қиммати: *Охири онт ичиб тан молини еб кетарга чоғлаган..* (90). **Қаромол** - чорва моли, қорамол: *Подшоза қалин солди: Кз тева, ик(к)и ка. Йилқи, ик(к)и кз қаро-мол ...* (108). **Мол-ҳол** - бор нарсалари: мулк, бисот: *Жамьи мол-ҳолини анга топшуруб; ўзи таҳсили илмга машғул булубдур* (90).

Молоқиёс مالاقياس а. Бекиёс, қиёсдан ташқари: **Асоси моло - қиёс** - кучли асос, далил: *Курқут бу асоси молоқиёсни куруб айди* (36).

Монанд مانند ф. Ухшаш: **Монанди арра** - арра каби, аррага ўхшаш: **Монанди арра бош дар илми маош (34)** - тирикчилик илмида арра сингари бўл. **Монанди ҳайвонот-**

ҳайвонот сингари: *Монанди ҳайвонотдек хомуш т...* *емак озода мардумлар шеваси эрмас* (46). **Монанди ул аҳмақ** – уша аҳмаққа ўхшаш: *Сан монанди ул аҳмақ...* *(93).*

Монеъ مانع а. Тўсиқ, қаршилик қилувчи. **Монеъ ово...** Овозанинг бўғилиши: *Фироқ аламидин монеъовоз бўлу...* *ётар эрди* (103). **Монеъсизлик** – тўсиқсизлик (3). **Мо...** **неъ ул хайр** – хайр ишига тўсқинлик: *Магар онки мо...* *неъ ул хайрға ўхшарсан* (20).

Мофиз-замир مافى الضمير Ичидаги, кўнгилдаги (муддао): *Эй кў...* *ман муаммодин бехабарман, тўғри сўзунг бўлса, ...* *мофиз-замиринг манга аён ўлсун* (22).

Мохалақоллоҳ ماخلق الله а. Худо яратган нарсалар: *Ҳ... ...* *луқи мохалдақоллоҳнинг ани кундуз кўрмоққа ...* *йўқ эрди* (10).

Моҳазар ماحضر а. Ҳозирланган, тайёр қилинган (овқат): **Таоми моҳазар** – пиширилган овқатлар, пиширилган ...: *Таоми моҳазар қилдуруб анинг олдиға чиқаруб қўйди* (46). *Пешкаш ва моҳазар сари боқмаслар* (106).

Моҳлиқо ماهلقا ф. Ой юзли, гўзал: *Моҳлиқо қизингиз бор эми...* *деб эшитдук* (46).

Моҳрўй ماهروى ф. Ой юзли: *Қайси қабилани моҳрўйи ва муш...* *бўйиға фирифта бўлдунг?* (105).

Муаззин معذن а. Азон айтувчи, намозга чақирувчи: *Бу не...* *чук тунки ани тонги йўқ // Е муаззинларини бон...* *йўқ* (102).

Муайян معين а. Аниқ, аниқланган, аён қилинган: *Муайян* *ва монеъсизлигин ўз ҳаёти каримасидин возеҳ ва пайдо* *эрур* (3).

Муаллақ معلق а. Осилган, орада туриб қолган: *Тўқуз аф...* *локни муаллоқ ва етти ғаброни мутабба қ яратурда ...* (3).

Муаммо معما а. Кўр қилинган, кўринмайдиган, маъноси яши... ринган (ган), жумбоқ: *Эй Кўр, ман муаммодин бехабар...* *ман, тўғри сўзунг бўлса, сўала* (22).

Муарриф معرف а. Таъриф қилувчи, танитувчи: *Ҳар турлук* *муарриф таърифи анинг шаънида нобудуночиз* (35).

Муассир مؤثر а. Таъсир этувчи, таъсирли: **Ассуҳбатун муассирун** – суҳбатдан фойда топадилар: *Ҳалиси ...* *...ай тиримлариға боқ "Ассуҳбатун муассирун" деб* *... (4...)*

Мубарро مبرا а. Эркин, холи, бирор тўсиққа учрамаган: *Туққуз афлокни муаллақ ва етти ғаброни мутаббақ яратурда шарик ва анбоз мушобасидин муназзаҳ ва мубарро эрур* (3).

Муборак مبارك а. Баракотли, қутлуғ: *Ўғлумни муборак исми Куланғир Султони подшоҳ!* (15).

Мубталолик مبتلالیك а.-т. Гирифторлик, йўлиқиш. **Балога мубталолик** – балога йўлиқиш: *Киши мандек балоға мубталолик кўрмасун зело* (103). *Эй мубталолик бистарини жигарбанди!* (103).

Мувофиқ موافق а. Мос, уйғун, тўғри, мувофиқ: *Подшони кўшиши тақдири илоҳийға мувофиқ тушти* (108). *Вайрона ажносидин Ҳайробод бизга мувофиқ тушмади кў!* (114). **Мувофақи шаръи (19)** – шариат қоидаларига мос.

Мугуз موكوز Шох, мугуз: *Сан дахи туққол эчку мугуз тилаб қулоғидин айрилғондек бўлма* (82).

Муддао مدعا а. Даъво қилинган нарса, талаб, мурод, мақсад, тилак: *Ақрабни муддаоси ниш урмоқдур* (69). *Қалин олмоқ муддаомизча бўлди* (114). *Муддаоси деворига пешонаси тегди* (45). *Муддао истидъоси соҳилиға ўзини олди* (67). *Подшони на муддаоси бор турур?!* (106).

Муддат مدت а. Чўзилган вақт, вақтнинг бирор иш учун белгиланган чегараси. **Муддати сафар** – сафар муддати, яъни уч кунлик йўл: *Кордон манзилидин Бойуғлини маскану маъвоси йироқ эрди, балки муддати сафар эрди* (56).

Мудом مدام а. Доимо, ҳар вақт: *Ерки мудом соҳиби сабру сукундур – поймоли ҳар аҳли дундур* (65). *Сиз айтган Яҳёхужа котибдурким, ҳар ишда мудом ўзидек бемаза, беидрок одамға маслаҳат қилур эрди* (87).

Мужиб موجب а. Вожиб қилувчи, мажбур этувчи; сабаб, сабабчи: *Анда Санғпушт айди: Мужиб надур буен ўтмайсиз?* (67). *Анда Тева айди: Мужиби ғусл учун ҳаммомдин келурман* (97).

Мужтамеъ مجتمع а. Жамъ. **Мужтамеъ этмоқ** – жамламоқ: *Бир кун зарьиндек мужтамеъ эдуб ...* (4).

Муз موز Сувнинг совуқдан тунглаган ҳолати: муз: *Ошни таъми туз билан, сувни таъми муз билан* (5). *Сийир сув ичгунча, бузов муз ялар* (38).

Музмаҳил مضمحل а. Йўқатилган, маҳв бўлган, ўчган: *Зарра-*

дек муҳмзҳил (115).

Мулзам ملزم а. "Лозим" сўзидан: сукут қилиш лозим бўл[illegible]ган ҳолат, хижолатда қолиш: *Мулзам ўз далилингизли[illegible] сиз ўлдингизму ё менму?!* (24).

Мулк ملك а. Давлат, давлатчилик, подшоҳлик, мамлак[illegible]: *Қилиб адл ила мулкин беғубор* (81). *Бобожон [illegible] лоқ ўғли бири // Хуқанд мулкида аҳмақи ходиқ* [illegible] *Фарғона мулкида зорлевор [illegible] ўтуб эрдук* (112). *Араб мулкида [illegible] бор эрди* (103).

Мулла ملا а. Илмли, олим (доимий сифатловчи): *[illegible] дукарим* (15). *Мулла Абдужаббордан* (51). *Мулла [illegible] ний* (7, 48). *Мулла Муҳаммад Сиддиқ* (89).

Мулоҳаза ملاحظه а. Ўйлаб кўриш, фикрлаш: **мулоҳаза қилмоқ** – ўйлаб кўрмоқ: *Бойўғли Ҳордоннинг жасади узвин му[illegible]ҳаза қилди* (93). *Мулоҳаза қилдимки, ҳаммомни [illegible] оба сувини бошинг била зеҳнига оз анча ишлатиб* [illegible] (97-98).

Мумсик ممسك а. Маҳкам ушловчи, хасис, бахил: *Мумси[illegible] афъоли анга мақбул ва марғуб тушубдур* (115).

Мумтоз ممتاز а. Сараланган, танлаб олинган; нодир: [illegible] *дардин кейин бир парирўйи мумтоз [illegible] ноз [illegible] ушшоқкушлик зеб-зийнати бирла ўтти* (105).

Муназзаҳ منزه а. Пок, соф; равшан: *Туқуз афлокни [illegible] ва етти таброви мутаббақ яратурда [illegible] шояҳоидин муназзаҳ ва муборро эрур* [illegible].

Мунаққаш منقش а. Нақшланган: *Дунёқарға [illegible] товусни ҳомилик турланиб мунаққаш кўринур эрди* (9).

Мунди موندی Сопсиз, жўмраксиз сопол идиш: *Санинг [illegible] лойлигинг кулол мундида сув ичгандек сўз экан* (110).

Мундоқ//Мундоғ مونداق Кўрс. олм. *Гарчи мундоғ [illegible] сандин* (69). *Мундоғ амон замонени фалак қамари муш[illegible]рий кўзи бирла кўрган эмас* (82). *Мундоқ фаҳму [illegible] сарманзилидин ўтган киши йўқ* (15).

Мункир منكر а. Инкор этувчи, тонувчи, рад қилувчи: **Мункир бўлмоқ** – тонмоқ: *Иймон келтирмоқ [illegible] бирла [illegible] саҳиҳ бирла иқрор. Бирига мункир бўлса кофир* [illegible] (59). *Алқисса, пулуни бериб [illegible] қилдим, деб мун[illegible]* [illegible] (90).

Муножот مناجات а. [illegible], ёлвориш. **Муножот қилмоқ** – [illegible] *[illegible] муножот қилиб дуога маш[illegible]*

эрдилар (105).

Муноваат منازعت а. Низолашиш, тортишиш. **Муноваат қилмоқ** – низолашмоқ: *Сан тевани бўтаси аноси бирла муноваат қилғонидин бехабар ухшарсан* (31).

Мунозара مناظره а. Тортишув, баҳслашув: *Биз қатэрмиз, Курқуш келиб мунозарани элтур* (91). **Мунозара қилмоқ** – баҳслашмоқ: *Эй Худҳуд, сан ҳазрати Сулаймон алайҳиссалом бирла мунозара қилғон кишидурсан* (24).

Муносиб مناسب а. Нисбати мос келадиган, мувофиқ, муносиб. **Муносиб қилмоқ** – муносиб топмоқ, муносиб кўрмоқ: *Бизнинг фарзанди қуррат ул-айнимиз эр етибдур, маслаҳат бирла бир ерга муносиб қилоли, дерлар* (11). *Япалоқбинининг балоси Кулангир султонга муносиб кўруб завчиликга келдим* (46).

Мунтазир منتظر а. "Назар" сўзидан. Кутиб, қараб турувчи: *Меҳмонсарони ичинда бир рустойи аз баройи сайд ўқук совлаб мунтазир ўлтуруб эрди* (23).

Мунфаил منفعل а. Хижолатли, уялган: *Оразидин шамсу қамардур хижил // Сўзларидин шаҳду шакар мунфаил* (9).

Мунший منشی а. Ёзувчи, иншо қилувчи котиб: **Муншийи ростнавис** (40) – тўғри гапларни (воқеаларни) ёзувчи котиб.

Муомала معامله а. Бирор амални, хатти-ҳаракатни биргаликда бажариш; муомала, муносабат: *Мулла Муҳаммад Сиддиқи мазкур бир куни тағоси олдига адойи муомала учун борубдур* (90). **Муомала қилмоқ** – муносабат боғламоқ, муомалада бўлмоқ: *Ўт ёқарни билмайсиз, бизга нечук муомала қилурсиз?!* (71).

Мур مور ф. Чумоли. **Мури ҳақир (?)** – ожиз чумоли. **Мури ланг** – чўлоқ чумоли: *Борур аждаҳо комига мури ланг // Яна сайр этуб чиқгуси беларенг* (83).

Мурда مرده ф. Ўлик, жасад. **Маргу мурда** – ўлим-йитим: *Ҳарифи айерсолор, ҳар маргу мурда устунда тайёр ...* (52).

Мурод مراد а. Истак, [illegible] тилак, мақсад: *Сабр била бастэликлур кушод // Сабр била топти эронлар мурод* (19). *Яхшилар била юрдунг эттинг муродга* (40). **Мурод ўқи** (45) – мақсадга қаратилган ҳаракат. **Мурод ҳалафи** (67) – мақсад нишони.

Мурсалин مرسلين а. Элчилар, пайғамбарлар. **Хатм ул-мурсалин** (4) – пайғамбарлар муҳри.

дунгурга ура бердилар (72).

Куёв کویاو Уйланишга тайёрланган ёки уйланган йигит: *Эй Япалоқ, андог булса, куёв булатурган углунгни исми шарифлари нимадур?!* (15). *Тақдирни тақозоси бирла кал Жургига куёв эрдим* (94). *Куёв булсанг, қиз тайёр, эшитмоққа қулоқ бор* (109). *Қуруш – куёв жонибдин Куйканак – қиз жонибдин вакил булуб турди* (42).

Куз کوز Фасл номи: ёз билан қиш оралиги: *Яна бир соғарлик ҳоли бор, кеч кузгача анинг ... солиб бормоққа ман кафил* (115).

Куймак کویمک Иссиқда азобланмоқ, куймоқ: *Жаҳд ила етмай эвосиш кейиндин // Қумла куярди, ғами – ул сийнедин* (32). Мак. **Ол утина куймак** – очлик утида ёнмоқ: *Ол утина куйди эволин жудо // Ҳабарини меҳрида эрди алю* (32).

Кул کول Утнинг кули, учоқнинг кули: *Сан лахи кулни уз кумочингга тортма* (34).

Кулангирлик کلانکیرلیک Кулангир кушга хос олғирлик: *Боро, бу ломни асбоби кулангирлиги минқори билан чангалидин маълум ва равшан эмасму?!* (16).

Кулаҳ کلاه ф. Бош кийими: *Заҳди кулаҳ гушасини фаррасин* (27).

Кулба کلبه ф. Уйча: *Озуқадин кулбасида нарса йуқ* (31). *У ён Войуғлини кулбаси булса, сичқон сунгокидин ўзга нимарса йуқдур* (56).

Кулмак کولمک Завқланиб кулмоқ, мазах қилмоқ: *Иштонсиз тиз эзок йиргинқа кулур* (14).

Кулол کلال Сопол идиш ясовчи уста, кулол: *Санинг кордон лигинг кулол мундида сув ичгандек суз экан* (100).

Кулфат کلفت а. Огир кургулик, азоб-уқубат: *Тугри сузни туғанок. Ийзову кулфатга ёвуғроқ ...* (55). *Ҳар ким кур сузига кирса, биз курган кулфатларни курар* (98).

Кун کون Кундуэи: *Эрта эрди кун кеч булди* (57). **Бул кун** – бугун: *Бул кун пулод найзамни якчарма қалқонингга эмойиш қилгойин дерман* (69). **Бир кун** – кунларнинг бирида: *Бир кун Возанда Нагозанда кенга боқти* (60). **Кунда** – ҳар куни: *Хотун олмоққа (кунг) ю... кунда лаҳсар этмерак* (12). *Аноси бирла кунини ... этган қиз* (92). **Ҳар кун** – кунда: *Ҳар кун ... тиловати қуръон эди* (102). Ўрвзесол. **Кун курмак** – ҳаёт кечирмоқ, яшамоқ: *Жанғал уз жойинда кун*

ҳайвонот сингари: *Монанди ҳайвонотдек хомуш таом емак оозда мардумлар шеваси эрмас* (46). **Монанди ул аҳмақ** – ўша аҳмаққа ўхшаш: *Сан монанди ул аҳмақсан* (93).

Монеъ مانع а. Тўсиқ, қаршилик қилувчи. **Монеъ овоз**- Овознинг бўғилиши: *Фироқ аламидин монеъовоз бўлуб етар эрди* (103). **Монеъсизлик** – тўсиқсизлик (3). **Монеъ ул хайр** – хайр ишига тўсқинлик: *Магар онки монеъ ул хайрга ухшарсан* (20).

Мофиз-замир مافي الضمير Ичидаги, кўнгилдаги (муддао): *Эй кўр, ман муаммодин бехабарман, тўғри сўзунг бўлса, сўзла, мофиз-замиринг манга аён ўлсун* (22).

Моходлақоллоҳ ماخلق الله а. Худо яратган нарсалар: *Ҳеч махлуқи моҳаллақоллоҳнинг ани кундуз кўрмоққа чораси йуқ эрди* (10).

Моҳазар ماحضر а. Ҳозирланган, тайёр қилинган (овқат): **Таоми моҳазар** – пиширилган овқатлар, пишириқлар: *Таоми моҳазар қилдуруб анинг олдига чиқаруб қўйди* (46). *Пешкаш ва моҳазар сари боқмаслар* (106).

Моҳлиқо ماهلقا ф. Ой юзли, гўзал: *Моҳлиқо қизингиз бор эмиш деб эшитдук* (46).

Моҳрўй ماهروی ф. Ой юзли: *Қайси қабилани моҳрўйи ва мушкбўйига фирифта бўлдунг?* (105).

Муаззин مؤذن а. Азон айтувчи, намозга чақирувчи: *Бу нечук тунки ани тонги йўқ // Ё муаззинларини бонги йўқ* (102).

Муайян معين а. Аниқ, аниқланган, аён қилинган: *Муайян ва монеъсизлашган ўз оёти каримасидин возеҳ ва пайдо эрур* (3).

Муаллақ معلق а. Осилган, орада туриб қолган: *Тўққуз афлокни муаллоқ ва етти ғаброни мутаббақ яратурда* ... (3).

Муаммо معما а. Кўр қилинган, кўринмайдиган, маъноси яширинган (гап), жумбоқ: *Эй кўр, ман муаммодин бехабарман, тўғри сўзунг бўлса, сўзла* (22).

Муарриф معرف а. Таъриф қилувчи, танитувчи: *Ҳар турлук муарриф таърифи анинг шаънида нобуду ночиз* (35).

Муассир مؤثر а. Таъсир этувчи, таъсирли: **Ассуҳбатун муассирун** – суҳбатдан фойда топадилар: *Ҳадиси набавий таржималарига боқ "Ассуҳбатун муассирун" дебдурлар* (42).

гирди минқори билан чангалидин маълум ва раш[illegible] эмасму?! (16).

Миршикор میرشکار ф. Ов устаси, бирор соҳанинг билағони; у[illegible] та: *Одамизод аросинда Едгор олтлиғ бир одам бор э[illegible] ди. Гоҳо ўғини ўткир суфи от қўяр, гоҳо миршико[illegible] ҳуйёр ва донишманди рўзгор олиб айтур эрдики ..* (6[illegible])

Мис مس Маъдан хилларидан бири: мис: *Карнай мис[illegible] бўлғам фисдин бўлурини билмас экансиз* 13).

Мисгар مسگر Касб оти: мис идишларни ясовчи, тузатувчи мисгар: *Одамизод аросинда Холвоқи мисгар деган б[illegible] одам бор эрди* (57).

Мискин مسکین а. Бечора, қашшоқ, заиф: *Мискин хареки [illegible] йи дум кард...* (83)

Мисл مثل а. Бир нарсанинг ўхшаши, тенги, монанди: *Ми[illegible] ли анқо* - анқога ўхшаш: *Алқисса жамъи паррандал[illegible] йиғилди: мисли: Анқо, Ҳумо, Уқоб...* (111).

Мисраъ مصرع а. Шеърнинг бир қатори: *Бу мисраъдин бо[illegible] бар ўхшарсан: мисраъ: Дема мазур агардин бу[illegible] мавзур* (78).

Мистоқи مستاقی Ўхшаш, мисоли: *Яна неча ваҳрандозасича [illegible] лар бино бўлубдур, мистоқи: Шаҳрихон, Гургела, ...* ([illegible]

Модар مادر ф. Она: *Модарини меҳрида эрди адо* (32).

Мой مای Ёг, мой: *Етим қўзи сақласанг, оғиз-бурну[illegible] мой этар* (59).

Мол مال а. Мол, бисот, дунёлик, бойлик: *Яхши ни[illegible] ярим мол* (16). *Атосидин бисёр мол қолди* (90). *З[illegible] эрга мол битса, ёнига қуши қўндурмас* (91). **Мол со[illegible] моқ** - тўлов белгиламоқ: *Баланд мол солинг* (108). **Тан мол** - молнинг (фойдадан ташқари) ўз қиймати: *Охири оит ичиб тан молини еб кетарга чоғлаган.* (90) **Қаросмол** - чорва мол, қорамол: *Подшога қалин солди Кз тева, ин(к)и ни йилқи, ин(к)и лз қаро мол ...* (108). **Мол-ҳол** - бор нарсалари: мулк, бисот: *З[illegible] мол-ҳолини анга топшуруб, ўзи таҳсили илмга ма[illegible] бўлубдур* (90).

Моломиқёс مالاقیاس а. Беқиёс, қиёсдан ташқари: **Асоси моло қиёс** - кучли асос, далил: *Қурқуш бу асоси молоқиё[illegible] ни кўруб айди* (36).

Монанд مانند ф. Ўхшаш: **Монанди арра** - арра каби, арра[illegible] га ўхшаш: *Монанди арра бош дар илми ваош* (34) - ти[illegible] рикчилик илмида арра сингари бўл. **Монанди ҳайвон[illegible]**

машни юғаз этиб битди хат (87).

Меҳмон مهمان ф. Хонадонга қадр-қиммат юзасидан келган киши: *Меҳмонни икром қилмоғини сандин кўрдум* (38). *Ман меҳмон бўлсам, қилғон пешомадинг шулму?!* (77-78). *Кулангир султоннинг илгари меҳмондин қолгон оши бор эрди* (43).

Меҳмондорлиқ مهمان‌دارلیق ф.-т. Меҳмон кутиш, меҳмондорчилик: *Навозанда-бозандаларни жамъ адуб меҳмондорлиқ қавоизини баржой тутти* (72).

Меҳмонсаро مهمانسارا ф. Йўловчилар қўниб ўтадиган жой, меҳмонсарой: *Меҳмонсарони олдида бир жўй бор эрди, ик(к)иси сув ичмакка қасд қилди. Меҳмонсарони ичинда бир рустойи азбаройи сайд уқун созлаб мунтазир ўлтуруб эрди* (23).

Меҳмонхона مهمانخانه ф. Меҳмонни қабул қилиб кузатиладиган жой: меҳмонхона: *Одамизод аросинда Холвоқи мисгар деган бир одам бор эрди. Намозшом вақтида бировни меҳмонхонасига таом устига меҳмон бўлубдур* (57). *Меҳмонхонасига палослар солиб ...* (70).

Меҳр مهر ф. Яқинлик ҳисси: севги, муҳаббат: *Модарини меҳрида эрди адо* (32).

Миён میان ф. Ўрта, ўртлиқ, бел: *Зўри беҳуда миён мешиканад* (20) - Беҳуда зўр бериш белни синдиради.

Мижгон مژگان ф. Киприклар: *Ва сойир шуароки, мусайқал кўзгудек сийнасоф ва сийнандомлар мижгонлари ўқидек* (6).

Минг مینک 1. Сиқ. сон. Минг: *Ота-бобомиздин мероски минг чордевор солғучибиз* (30). *Минг қарғага бир кесак* (101). 2. Гош. Кўп: *Санга йўқдур зарраз нафъ ан[illegible] дин // Минг десанг санга ҳеч муфил ўлмоз* (88).

Минмоқ مینماق Минмоқ: *минди ягоч устига нажорлек* (30). *[illegible] бирорлар, мени устумга мингил* (68). *Чаён сангпуштни орқасига минди* (68). *Е муаззин минора миндимукин // Йиқилиб бўйин ани синдимукин?!* (102) *Минган ли ҳукуз тилогани тўнғузлин бир тукуз* (54).

Миннат منت Кўрсатилган ёрдам ёки яхшиликни юзга солиб гапириш: *Бу тоифани оз хизматидин кўброқ миннати бордур* (42).

Минора مناره а. Нур таратувчи баланд бино, минора: *Е муаззин минора миндимукин ?!* (102).

Минқор منقار а. Тумшуқ, қуш тумшуғи: *Баломиш сабоби қулан*

Маҳжуб محجوب а. Пардаланган, ўралган: *Насиҳат тингламас дил сахту маҳжуб // Кўкармас тошқа ямғур ёғса ҳам кўб* (76).

Маҳзун محزون а. Ғамли, қайғули, хафа: *Эй кўзумни нури ва эй маҳзун кўнглум сурури!* (63).

Маҳзура محذوره а. Ҳазар қилинадиган, жирканчли: *Ва ул маҳзура ўзини ётурур эрди* (10).

Маҳкам محکم а. Пухта, мустаҳкам, маҳкам: *Е товуғни тамғидин тулки // Тутти маҳкам ва ёки ер ютти* (102)

Маҳр مهر а. Никоҳ пайтида куёв томонидан келин учун ажратилган мулк: *Англағувчи бўлунглар, ман маҳр этлай ... Аммасининг маҳри минг чордевор, Мунунг ҳам маҳри минг чордевор* (112).

Маҳрум محروم а. Бир нарсадан бебаҳра қолган, манъ қилинган, ажралган: *Ҳар ким намоз ўқумаса, таомдин маҳрум* (58). *Эй қуёш жамоли жилвасидин маҳрум* (77). *Хулласи калом, биз "мўри" дедук, ул "токіа" деди, иш битаролмай маҳрум келдук* (99). **Маҳрум бўлмоқ** – бебаҳра // Бенасиб бўлмоқ, ажралмоқ: *Ҳар чанд таралли била ололмади, маҳрум бўлуб айтур эрдики, "йўқолсани ҳам хўб бўлди"* (101).

Маҳфил محفل а. Жой, манзил; тўпланиш, базм: *Ой машъаласин тун маҳфилида чароғ ва фатиласиз ёндуруб...* (?) *Эй суханварлар жамъилари ва эй донишвардик маҳфилларининг шамъилари ...* (5).

Маҳшар محشر а. Тўпланадиган жой, қиёмат; тўс-тўполон: *Қилиб фисқ маҳшарни қилмасди ёд* (86).

Мева میوه Дунё неъматларидан бир тури: мева: *Ер олиб кўнгли тилаган мевасин* (27).

Мевадор میوه دار Мевали: *Мевадор дарахтдек бошини қуйи солдурдук* (79).

Мезбон میزبان ф. Уй эгаси, меҳмон кутувчи; мезмон: *Ғам ҳужум этганда бесомонлиғим ортар мани // Мезбон ҳижлат чекар, ҳар неча меҳмондур таниш* (38).

Мерос میراث а. Ота-боболан, ажлодлардан қолган нарса: *Кордонни ўзига сафарда ҳамроз, хатарда дамсоз, ота меросидин қолғон Турумтойи тез парвоз, сувға ... ганда жилов сақламай рўбару этгучиси бор эрди* (?). *Ота - боболардин мероски, минг чордевор солғучим* (80).

Меш میش ф. Суюқлик сақланадиган тери идиш; қоп: қўп

важҳ: **Бу мажҳидин** – бу жиҳатдан, сабабдан: *Бу маъни-дин тарки талабин раво кўрмай ... (8).*

Маърака معركه а. Йиғин: *Ордўни узулуб, Маърака бузулуб...* (30). **Маърака-мажлис** – тўпланиш, йиғин: *Бизни маъра-ка мажлисда сўзларга ҳолимиз қолмади* (114).

Маъруф معروف а. Таниқли, атоқли, билинган: *Эзгу ёғочлар анга маъруф эди* (26).

Маърифат معرفت а. Билиш, билим: **Амри маъруф** – билиш зарурлиги ҳақидаги амр: *Уаи дину илми суннатга амри маъ-руф қилгучи эрди ... (62).*

Маъшар معشر а. Одамлар тўпи, йиғин: *Эй маъшари туюрлар, аҳлагучи бўлунчалар, ман маҳр солай* (113).

Маъқул معقول а. Ақлга тўғри келадиган. **Маъқул бўлмоқ, Маъқул тушмак** – Ақлга тўғри келмоқ: *Сўзи халқ аро-сида маъқул бўлған...* (90). *Вайрона алмосидин Хай-дарбод бизга маъқул тушмади-ку!* (114).

Маъҳуд معهود а. Маълум, машҳур; азалий, одатий: *Замондин сўнг яна одати маъҳудини бошлади* (103).

Мақбул مقبول а. Қабул қилинган, маъқулланган: *Кўр эл ийзо-[illegible] мақбул...* (51). *Одамлар кўзига мақбул* (90). *Мум-[illegible] афъоли анга мақбул ва марғуб тушубдур* (115).

Мақом مقام а. Ўрин, жой, турар жой. **Мақом этмоқ** – турмоқ, туриб қолмоқ: *Олдида ниморга Вуқдур сувдин тот-[illegible], бир ерда мақом этса, занда бўлур* (64).

Мақрун مقرون а. Яқин, ёндошган: *Аларнинг тири дуолари ижобат ҳадафига мақрун турур* (108).

Мақсуд مقصود а. Мақсад, истак: қасд қилинган нарса: *Ким-ки талаб йўлига собит қадам бўлса, тезроқ мақсудини топғай* (7). *Эмди сўзниг мақсади узундур, мақсуд қул-дин нетар* (70).

Маҳ مه ф. Ой, гўзал: **Маҳи ховарий** – Шарқ гўзали: *Войқўшнинг бир қизи бор эрди-маҳи ховарий анга бан-да эди* (9).

Маҳалла محله а. Жой, ўрин, маҳалла: *Подшо ушал йигитни андоқ маҳалласига олиб борди* (104).

Маҳв محو а. Йўқолиш, майдондан кетиш, ўчириш, ўчирилиш. **Маҳви Истаравшаний** – маҳв бўлган Истаравшан (киши-[illegible]) ... Худоёр маҳви Истаравшанийки, мути-[illegible] эрдилар, бири [illegible] туфайли эрдилар (5).

Маҳваш مهوش ф. Ойга ўхшаган, ойдай гўзал: *Маҳвашлар зул-фидек ошуфта ва паришон қолмасун* (5).

ларни йиғиб машварат амрини арога солайин (49).

Машом مشام а. Димоғ: *Куркуш сўзлари Кулангир султон машомиға бодйи сабуҳий машъасидек таъсир этти* (42).

Машриқ مشرق а. Кун кўтариладиган томон, кунчиқар: *Машриқдин мағрибғача ёрутурда ...* (3).

Машъала مشعله а. Шуъла чиқарувчи чироқ, шамъ, ёруғлик: *машъаласин тун маҳфилида чароғ ва ... дуруб ...* (3).

Машғул مشغول а. Шуғулланувчи. **Машғул бўлмоқ** – шуғулланмоқ: *Мол-ҳолини анга топшуруб уай тақсими илми машғул булубдур* (90). *Дуоға машғул эрдилар* (105). *Кунушбону ойим бирла Кулангир султон айш-ишратиға машғул бўлдилар* (117).

Машҳур مشهور а. Шуҳратли, ёрқин, таникли: *Шимолан-Даштиқипчоқия, оламға машҳур ва машҳурдур ...* (81). *Одамнинг ароснида маҳбубу машҳур мулла Собирбой деган тажир бор эрди* (90).

Маъво مأوا а. қ. Маскан.

Маъданий معدنی а. Маъданга, қазилма бойликларга эга бўлган жой: *Бадахшоннинг маъданийдур ва Ямани ақиқни кони дур, мис(к)исини уа манзилида қадру қиймати бўлмас* (65).

Маъдум معدوم а. Мавжуд эмас, йўқ: *Эй қуёш жамолини жилвасидин маҳрум ва эй туюрлар аснофидин маъдум!* (77).

Маъзур معذور а. Узрли, афв этилган, кечирилган. **Маъзур тутмоқ** – кечирмоқ, афв этмоқ: *Эй бобо, маъзур тутунг* (39). *Анда Бойуғли айди: "мандин утти, маъзур тутунг"* (78).

Маълум معلوم а. Аён, аниқ, билинган: *Бианинг фасоҳатимиз амири гардунсариримизға маълум турур* (6). *Сани аҳволинг оламға маълум* (14).

Маъмур//маъмура معمور а. Обод: *Олам маъмур, раоё масрур* (12). *Маж.* серобчилик, мўл-кўлчилик: *Хуррам маъмур эди ҳайвонлари* (26). *Вужуд маъмураси ободлиғида ...ланди* (24).

Маънавий معنوی а. "Маъно" га тегишли: Асарда Жалолиддин Румийнинг "Маснавийи маънавий" китобига ишора қилинади: *Тоғни уқуб Деҳлавию "Маънавий"* (14).

Маъни معنی а. 1. Маъно: *Маънидин бохабар киши* (13). *Бу маънидин хабарлари бор турурким ...* (6). *бу ҳадис маънисидин бехабар ухларсанким ...* (18). 2. Сабаб,

катта жамоат тўпланадиган масжид.

Маскан مسکن а. Турар жой, ўрин, уй. **Маскану маъво** - турар жой, уй-жой: *Кордон манзилидин Бўйўғлини маскану маъвоси йироқ эрди* (6.).

Маслаҳат مصلحت а. Салоҳиятга келтириш, яроқли қилиш; кенгашиш: **маслаҳат қилмоқ** - кенгашмоқ: *Эй Курқуш, бизни фарзанди куррат ул-айнимиз эр етибдур, маслаҳат бирла бир ерга муносиб қилоли дермиз* (11). *Анда Кордон айди: "Хуб, маслаҳат яхшидур, лекин кўбга кенгаш, ўз билганингни қил"* (84). *Хирадманду дониш бирла маслаҳат қилмоқ керак* (51).

Маснавий مثنوی а. Иккилик, ҳар икки мисраси қофиядош келувчи шеърий асар: ҳикоя, достон: *Маснавий:*

Дар ҳама кор машварат бояд,
Кори бемашварат неку нояд.

(Ҳамма ишни маслаҳат билан қилган яхши, маслаҳатсиз бошланган иш яхши чиқмайди).

Масрур مسرور а. Хурсанд, шод: *ҳоло олам маъмур, раоё масрур* (12).

Мастура مستوره а. Беркитилган, пардага ўралган. *Маж.* келинчак: *Бағоят афифа ва мастура эрди* (10).

Мастуралиқ مستورولیق Берклик, яширинлик: *Мастуралиқ садафидин пайдо бўлғон гавҳари шаҳворингиз бор эмиш дэб эшитдук* (46).

Матоъ متاع а. Нарса, мол, **матоъ**: *Бул ўзи яхши матоъ бўлса, йўл узра ётурмуди?!* (76).

Махлуқ مخلوق а. Яратилган нарса. **Махлуқи мохалиоқ аллоқ** (10) - яратувчи оллоҳнинг яратгани.

Махтамоқ مختاماق Мақтамоқ, яхши иш ёки хусусиятларни тилга олиб сўз қилмоқ: *Ўзини махтағони - ўлумни қаровули* (24). Ўзл. нисб. **Махтанмоқ** - ўзини ўзи мақтаб гапирмоқ: *Бор махтанса топилур, йўқ махтанса чопилур* (11). *Борлиқдин махтанма, махтанган қиз туйда уялур* (14).

Машаққат مشقت Оғирлик, оғирчилик: *Ҳар ким Кур сўзига кирса, биз кўрган кулфатларни кўрар, биз чеккан машаққатларни чекар* (98). *Машаққатсиз ҳунар бўлмас* (96).

Машварат مشورت а. Кенгаш, маслаҳат. **Машварат қилмоқ** - кенгашмоқ: *Инилари бирла машварат қилур эрдилар* (24). *рост айтурсан, машварат бағоят яхшидур* (50). **Машварат амри** - маслаҳат қоидаси: *Ман ҳам қариндош уруғ-*

Марварит مروارید Қимматли тош, марварид: *Ҳар нечук абушқалар марваритдин, қурутқалар маржондин тасбеҳлар уюрурлар* (12).

Марг مرگ ф. Ўлим. **Маргу мурда** – ўлим-йитим: *Ҳар марги мурда устинда тайёр* (52).

Мард مرد ф. 1. Одам, инсон, киши, эр киши: *Аз бесафари мард пароканда шавад* (64) – сафар қилмаса одам парокандаликка юз тутади. 2. Дадил, қўрқмас, ўз сўзидин чақадиган: *Ўз айбини билган марддур* (55).

Мардум مردم ф. Одамлар, кишилар, эл, халқ. **Озода мардумлар** – пок кишилар: *Хомуш таом емак озода мардумлар шеваси эрмас* (46). *Эй банисалим мардумлари, биз диёрингизга муҳим хайр учун келдук* (107).

Маржон مرجان ф. Бўйинга осиладиган тақинчоқ; маржон. Маржон донасидан тасбеҳ қилишда ҳам фойдаланилади. *Абушқалар марваритдин, қурутқалар маржондин тасбеҳлар уюрурлар* (12). *Маж. лақ. Итини оти – Маржон, эшаки оти – Калжон* (17).

Маркаб مرکب а. Миниладиган нарса: *Круур кўчага нўхтасиз маркабе* (85).

Марказ مرکز а. Ўрта, ўрталиқ, меъёр: *Ҳар нуқта ўз марказинда чалинди* (80).

Мароҳил(а) مراحل а. Кўчиб бориладиган жойлар, юртлар. **Қатъи маназил ва мароҳила тай этмак** – манзиллар ва йўлларни босиб (кесиб) ўтмоқ: *Анда Кўркуш ... жаҳди тамом била қатъи маноазил ва мароҳила тай эдуб муддаоси дарборига пешонаси тегди* (46).

Марғуб مرغوب а. Ёқимли, севимли, маъқул: *Мумсиклар афъоли анга мақбул ва марғуб тушубдур* (115).

Масал مثل а. Ўхшатиш, бирор ҳолатга бошқа воқеаларни қиёслаш; мақол, маталлар келтириб сўз қилиш: *Ўзбакни бир масали бордурки, "Эшакига ярошатуши"* (7). *Масалдурки, Аёз, ҳаддингни бил, бўрчани кўп узунгни бил* (17). *Тожикни бир масали бордурки, "Зўри беҳуда миён мешиканад"* (20). *Бурунгилар масалдурки, "Қизни ким айтмас, қимизни ким ичмас"* (34). **Зарбулмасал** – масал келтириб гап қилиш, масал сўқиш, масал орттириш: *Уқуғонингиз йўқму Мулла Гулханийни "Зарбулмасал" китобини. Анда к ча аҳмақлари фазл бобини баён қилур* (48).

Масжид مسجد а. Сажда қилинадиган жой. **Масжиди Жомеъ** (105)

Бир манзилда Кулангир султон неча тобеъ хослари бирла ултурди (112).

Манзума منظومه а. Назм билан ёзилган асар; тизма: *Ҳикояти манзума (26).* Шеърий хикоя.

Манзур منظور а. Қурилган, назардан ўтган: *Одамизод аросинда Кичкинахон манзур бўлса ҳам ... (55). Дема манзур агардин бўлса манзур (78).*

Манозил منازل а. Манзиллар (*бирл.* **Манзил**): *Жаҳди тамом била қатъи манозил ва мароҳил тай эдуб муддаоси деворига пешонаси тегди (45).*

Мансаб منصب а. Амал, мансаб: *Мансабин ол, бу сўзни сони дегил (88).*

Мансуб منصوب а. "Насаб" сўзига боғлиқ: Тегишли, бирор кимса ёки нарсага алоқадор: *Туюрларнинг шоҳлиғи анга мансуб эрди (52).*

Маош معاش а. Тирикчилик, яшаш: *Маошина ялғон сўзи дастгир (85).* **Илми маош** *(34)* – тирикчилик илми.

Эски таълимда "илми маош" атамаси фарзандни ҳаёт илмига ўргатиш маъносида қўлланган. Ривоят борки, подшо ўз фарзандини Арастую Афлотунда ўқитган, фарзанд илмда камолотга эришиб қайтган. Ота уни синовдан ўтказиб "энди илми маошни ҳам топиб ўрганиб келинг" деб қўлига маблағ бериб йўлга кузатган. Бола илми маош қайси шаҳар ва мадрасада ўқитилишини сўраб юриб кўп сарсон бўлган, хорлик ва зорликларга дуч келган. Бир масжидда намоз устида ўлтириб бола сирли бир ҳолатга дуч келиб қолади. Намоз охирида қавмлар аввал ўнгга салом берсалар, бир киши чапга салом беради. Ҳамма чапга салом берганда, у киши ўнгга салом беради. Шаҳзода ўша намозхонни тутиб бу сирнинг маъносини сўрайди. Шунда у одам кулиб айтадики, мен масжиднинг сўфисидурман, чап томонимда имом домла ўлтирдилар, Агар мен оллоҳдан ҳам аввал у кишига салом бермасам, Менинг бу ерда тирикчилик қилишим душвор. Шунинг учун мен аввал имом домлага салом бердим, ундан кейин яратганга ва пайғамбарга ... Ҳа, ўғлим, ёш экансан, катта бўлганинг сайин ўзинг тушуниб оласан. Бунинг отини илми маош дейдилар" деб жавоб берган. Маош илмини шаҳзода ҳаёт машаққатларига дуч кела-кела ана шу тарзда ўрганиб қайтган экан.

Мазмун مضمون а. Сўзнинг тагидаги (заминидаги) маъни: Маликшабоҳанг нома мазмунни англаб замонё тавзуъ қилиб айдиким ... (53). Исмингни мазмуни ишни била қиладурғон (99).

Мазраа مزرعه Экин экиладиган ер, экинзор (узб. мозра). Ма... Сарафрозлик мазраалари (5) - юксаклик даражаси.

Май می ф. Ичкилик, бода, шароб: Майда ташвири ҳарорат, найда таъсири садо (104).

Майдон میدان Майдон. Маж. елка, орқа: Сангпушт айди: Бу бежо ҳаракатдин муддао нимадур? Чаён айди: Букун майдонингни васеъ топтим (69).

Малак ملك а. Фариштa, гўзал: Насли одам эрди, эмас... малак (88).

Малоика ملائکه а. Фаришталар (бирл. Малак): Нағма навоси ни фалак-фалакдаги малоикаларга еткура бошладилар (72).

Малолат ملالت а. Малоллик, ҳорғинлик, сиқилиш: **Осори малолати андуҳ** - ғам чекишнинг таъсири: Бозанда Навозанда юзига боқти, осори малолати андуҳ хотирининг лавҳи жабинидин мутолаа қилиб айди ... (63).

Малул ملول а. Ҳаётдан малоллик етган, ғамгин, сиқилган: Хайр ишига мутасадди бўлдунг эрса, тортарга кўз йуқидин малулсан (110).

Мамлу مملو а. Тўлган, тўла: **Мамлу этмоқ** - тўлдирмоқ, сероб этмоқ: Бир кун (хон) парвиндек муштамеъ эдуб садафи фақру фоқалари вужудиға найсонкаф зарборларидин мамлу эдуб сарафрозлик мазраaларин сероб эттилар (5).

Ман من Кишл. олм. 1 - ш. бирл.: мен: Сан манга дониш варлик кургузурсан ... Ман ҳам Бийно ва Набойно ҳикоятин хўб билурманки... (18). Сан сўз сўргучи булғунча ва ман жавоб бергучи булғунча, иккимиз ғойиб булсак яхшидур (37).

Манжаниқ//манжинақ منجنق а. Урушда тош солиб отиладиган қурол: Беш ёшимда Ҳазрати Иброҳим алайҳиссаломни кофирлар манжинақға солиб ўтга отарда бир пойсинда ҳозир эрдим (61).

Манзил منزل а. Яшаш ёки туриш (тўхташ) жойи: Кордон манзилидин Бойуғлини маскани маъвоси йироқ эрди (55). Бадахшонки маъданийдур ва Яманки ақиқни конидур. ик(к)исини ўз манзилида қадру қиймати булмас (65).

дур (82). *Мабодо мулки Фарғонага маълум ва машҳур ин(к)и Фаж-лаж хартамиз била машварат қилиб биани аро йўлда қуйманг* (84).

Мавлоно مولانا а. Илмий унвон; устоз, хожа, соҳиб, ҳомий: *Мавлоно Фазлий, Мавлоно Гулшаний Самарқандий* (6). *Мавлоно Абдураҳмон Жомий* (25).

Мавриd مورد а. Келтириладиган жой, ўрин: *Ўз мавридинда ...тарғиб ...эп бўлур* (8).

Мавқуф موقوف а. Тиклаб қўйилган, тўхтатилган нарса, жой: *...ўзал тоғқаки мавқуф эди // Эзгу ығочлар анга маъруф эди* (28).

Магар مگر ф. Юкл. Эҳтимоллик, гумонлик, маъноси: *Магар ...н ҳакиму ҳозиқ ҳикоясидин бехабар ўхшарсан* (22). *Магар сан "Калила ва Димна" сўзидин бехабар ўхшар...ан* (62).

Мад مدّ а. Чўзиш, узайтириш, бирор товушни, масалан, алифни чўзиб талаффуз этиш учун унинг устига қўйиладиган белги: *Қилич сурати деби тортарди мад* (87).

Мажид مجید а. Шарафли, шонли, қадрли: **Каломи мажид** (44) шарофатли сўз (худо сўзи).

Мажмаъ مجمع а. Тўпланиш жойи, йиғин, тўда: *Ул мажмаъ ичинда Сайид Султонхон Хожа Адойи Аҳрорий, Мавлоно Фазлий Наманганий* ... (6).

Мажлис مجلس а. Ўтириш жойи; йиғилиш, тўпланиш: *Барча пар...андалар йиғилиб ...ар, аларнинг мажлисинда маҳр солай* (111). **Маърака-мажлис** – тўпланиш, йиғин: *Бизни маърака мажлисда сўз сўзларга, қолмади* (114).

Мажлисафрўз مجلس افروز а. – ф. Мажлисни ёритувчи, йиғинни қизитувчи: *Агар сўз жона пайдо қилмаса, сўз // Аҳи сўз демагил, эй мажлисафрўз!* (73).

Мажмуъ مجموع а. Йиғинди, барча: **Мажмуи ёрон** (98) – дўстларнинг барчаси, **мажмуи ансорилар** (104) – ансориларнинг бари

Мажол مجال а. Куч-қувват, иқтидор, мадор: *Ез нуқси ту...ғтани ...ли мажол* (72) – сенинг нуқсонларинг ҳақида сўзлашга мажол топмайди.

Мазали مزه‌لی Маззаси бор, маззали; ... мазмунли: *Мазали ...узза ҳар қанча қулоқ солса ...р* (73).

Мазкур مذکور а. Зикр этилган, сўзланган, тилга олинган: *...монлиқн ...ук чаени мазкур ...қа берди* (63). *Ни...ка. Бобожон, Ядсхўжа ютибки, мазкур бўлди* ... (6...

лекин тақдир билур (31). Машварат бағоят яхшидур, лекин хирадманду доныш бирла маслаҳат қилмоқ керак (51).

Лисон لسان а. Тил. **Лисон-ул-ғайб** – Тил хазинаси, тилсим: *Бу бобда лисон-ул-ғайб Ҳожа Ҳофиз Шерозий айтибдур, ларким ... (50).*

Ложарам لاجرم а. Албатта, шубҳасиз: *Кимки талаб йўлида собит қадам бўлса, топар мақсудини, ложарам (7).*

Лозим لازم а. Мод. с. Бажарилиши керак бўлган (иш), керакли (нарса, ҳолат): *Кафорат лозим бўлурму? (95).*

Лой لای ф.-а. Ивиб қолган тупроқ; лой, қурилиш ярогли. *Ҳаводин қор-ямғур беҳад ёғиб эрди ва кўча саҳролари оша лой бўлгон эрди* (96). *Ҳожа Аҳмад Яссавий ... нақарҳларин обод қилурда лой тефиб, хишт берган муз эрдим (61).*

Лойиқ لایق а. Мос, муносиб, тўғри келадиган: **Лойиқ келмоқ** – мос келмоқ: *Бул кафш заифамни аёғига лойиқ келурму? (92-93).*

Лойеҳ لایح а. Очиқ, равшан: *Бизга возеҳ ва лойеҳ эрур аммасини маҳри минг чордевор ва мунинг ҳам маҳри минг чордевор (112).*

Лойўъдо لایعدی а. Беадад. **Санойи лойўъдо** (3) – беадад мақтовлар.

Лойўҳсо لایحصی а. Чексиз, чегарасиз, беҳад. **Санойи лойўҳсо** – чексиз сано: *Ҳамди беҳад ва санойи лойўҳсо ва лойўъдо ул карими аҳади самадғаким... (3).*

Лол لال ф. Тил тутилиши, гунглик: *назокат тиллари ... угу лол эрур (4). Ўз ҳабиби гавҳари зот маърифатида забон лол улуб айди ... (116).*

Лом لام а. Араб ёзувидаги "Л" ҳарфининг номи: *"Ғулом" (   ) ни бошидаги "ғайн" бўйнидаги "лом" билан муттасили ғулдек бўлуб турса керак.* (41)

Лоязол لایزال а. Зоил (йўқ) бўлмас; сўнгсиз, абадий: *Ҳамди беҳад қодири ламязол ва лоязолғаким ... (115).*

Лўливаш لولی وش ф. Лўлисифат; дарбадар кезувчи, шўх: *Ўзи лўливаш, юрмагидур ҳасаб (86).*

М

Мабодо مبادا *Шарт.богл.* Агарда, борди-ю ... *Мабодо бир ик(к)и вайрона кунжи бўлса ҳам, обод бўлмоқ жаҳди...*

тийра курунур (63).

кўтармак Бирор нарсани ердан узишга урунмоқ, қўлга олмоқ: *Заифанг аёғини (кафтимга) кўтариб кўрганим йўқ* (93).

کوچ Юк, кўч-кўрон; кўчиш. *Минг уйлук бодияннишин араб ул йўлдин батариқи кўч утар эрди* (105).

کوچه Йўл, куча: *Крур кўчага нухтасиз маркабе (85). Қиш айёми эрди, ҳаводин қор-ямғур беҳад ёғиб эрди ва кўча саҳродин оша лой бўлғон эрди* (96-97).

کوشش ф. Ҳаракат, уриниш: *Подшони кўшиши тақдири илоҳийға мувофиқ тушти* (108).

Л

لا қ. **Била**

لب ф. Лаб. **Лаб-лунж** – оғиз. Маж. гап, сўз: *Санинг серка тилар лаб - **лунжинг** йўқ экани элга маълум ва машҳурдур (26).*

لوند ф. Бўш, анқов, ўзини ўзи уҳда қилолмайдиган: *Ота ўғул Иброҳимбек боғбонни боғинда табъи тунд, лаванд бир боғбони бор **эрди** (96).*

لوح а. Лавҳа, китобни қўйиб ўқийдиган тахта. **Лавҳи жабин** - манглай тахтаси: *Бир кун Бованда Навозанда кенга боқти, осори малолатандуҳ хотирининг лавҳи жабинидин мутоала **қилиб айди** (63).*

لج а. Инжиқ, қайсар; *Лаж. иш бузуқи.* **Лаж-лаж** – икки иш бузуқи: *Мулки Фарғонага маълум ва машҳур ик(к)и лаж-лаж хартамиз била машварат қилиб бизни эгр йўлда қуймане (84).*

لم یزل а. Сўнгсиз, абадий, йўқ бўлмас: *Ҳамди беҳад қодири ламязал ва лояззалғаким ...* (115).

لنگ Чўлоқ, оқсоқ. **Мури ланг** – чўлоқ чумоли: *Бор ур аждаҳо юмиға мури ланг (82).*

لعل а. Қизил рангли қимматбаҳо тош: *Ақиқи Ямандадур ва лаъли Бадахшондадур, ҳар ик(к)иси то сафар ранжини чекмагунча, лаъл бирла ақиқ нақшидин ва нор-ранг таровватидин орий қолур (65).*

лек//лекин ليك а. *Зидд. богл.: Балоға собир, қазоға рози бўлмоқдин ўзга чорам йўқ ва лекин сабрни жойи бор-ди (19). Ман ҳам бу ишда эҳтимоли раво кўрмасман.*

атоси ўлган етим бечора бўлса, ани молини олиб кў... тириб бермоққа кафил турган.. (90).

Кўпрук کوپروک Кўприк: *Тафаккур яғочи анга кўпрук бўлу... ожиз* (67).

Кўр کور 1. Кўрмас киши, ожиз: *Кўр тутганини ... эшитганини қўймас* (13). *Кўр халқини тили ачич... бети туклукдин эмишдур* (8). 2. лақ. Кўр: *Эй кўр, ... муаммодин бехабарман, тўғри сўзунг бўлса, сўзли... Эй кўр, бемаъни кўр, санга завчи бўлмоқ надур?!* (...) *Ҳар ким кўр сўзига кирса, биз кўрган кулфатларни кў... рар* (98).

Кўргузмак کورگوزمک Орт. нисб. Кўрсатмоқ: *Сан манга донишмо... кўргузарсан* (18).

Кўрмак کورمک 1. Кўрмоқ, кўриб билмоқ, кўриб ҳис қилмоқ: *Кўрдики, бир шох узасинда кабутар била зоғ нишаст ... диб ўлтурубдур* (22). *Сани кўзунг узукни кўзидек кўр... мас* (110). 2. Санамоқ, ҳисобламоқ, ... деб билмоқ: *Сан бизни фақиру нотавон кўрдингму?* (37). *Ўзини ... мадин мулло ва донишманди рўзгор кўрар эрди* (87). ... Бошдан кечирмоқ, тажрибадан ўтказмоқ, тортмоқ, че... моқ: *Ҳар ким кўр сўзига кирса, биз кўрган кулфатлар... ни кўрар, биз чеккан машаққатларни чекар* (98). *Ким... мандек балоға мубталолиғ кўрмасун асло* (103). 4. Бир нимага эришганлик, эга бўлганликни билдиради: *... қўй кўрмасак ҳам қий кўрган эрдук* (42). 5. Таъкид... ламоқ, диққат эътиборни жалб қилмоқ мақсадида: *И... биткармоғни мандин кўр* (109). 6. Кум. ф. *Машвара... амрини ароға солиб кўрайин* (83). *Зайфанзни аёғини (кафтимга) кўтариб кўрганим йўқ* (93).

Кўрмаклик کورمکلیک Кўриш, кўрмоқлик: *Куйканакни жеркиб ку... дин андоғ нари солдики, қайта кўрмаклик номумкин бўлди* (39).

Кўрсатмак کورساتمک Орт. нисб. Кўрсатмоқ: *Яналоқни номас... кўрсатти* (53). *Бир ношинохт ўткунчи кишига кўрсатиб ... дурки, "Бул кафш мани зайфамни аёғига лойиқ келурму..."* (92-93). **Йўл кўрсатмоқ** - маслаҳат бермоқ: *Сиз би... сабр-таҳаммул сари йўл кўрсатурсиз* (10).

Кўрунмак کورونمک Ўзл. нисб. Кўринмоқ, намоён бўлмоқ, севил... моқ: *Еру ҳавоси хушу дилкаш эрди, қиш-қарға кўн... чоғда ҳам товусни думидек турланиб мунаққаш кўрунур эрди* (9). *Замирнинг кўзгусин хира ва оразина шу...*

Кўза ﻛﻮﺯﻩ Сопол идиш, куза: *Аз куза ҳамон таровадки, дуруст* (7) – Кўзада нима булса, шу тўкилади.

Кўзгу ﻛﻮﺯﻛﻮ Ойна: *Ва Сойир шуароки, мусайқал кўзгудек сийна соф ва сиймандомлар мижгонлари ўқидек* (80). Маж. Замир кўзгуси – қалб ойнаси: *Эй кўзумни нури ва эй маҳзун кўнглум сурури, замиринг кўзгуси хира, ора зинг шуойи тийра кўринур* (63).

Кўзламак ﻛﻮﺯﻻﻣﻚ Кўзламоқ, мўлжалга олмоқ, назарда тутмоқ: *Ҳолю сан ҳозирни кўзлагил* (75).

Кўк ﻛﻮﻙ Кўк (ранг): *Ичи пўқ, кўзи кўк* (51). *Гўрга қариндошингни оқ халтаю кўк халтаси* (89). Маж. Кўк осмон: *Гардун била ерга боқ-фикр эт: ва ер қандоғу, кўк нечукдур?!* (65). *Кунгураси кўкка теган ўрдалар* (35).

Кўкармак ﻛﻮﻛﺎﺭﻣﻚ Униб ўсмоқ, кўкармоқ: *Насиҳат тингламас дил сахту маҳжуб // Кўкармас тошқа ямғур ёғса ҳам кўб* (76).

Кўккўйлаклик ﻛﻮﻙ ﻛﻮﻳﻠﻚ ﻟﻴﻚ Кўк (кўйлак) кийган. Маж. кўкқарға: *Кўккўйлаклик қурутқа ўздин кетса ўхшамас* (96).

Кўкнори ﻛﻮﻛﻨﺎﺭﻯ Кўкнор ичувчи, гиёҳванд: *Эй тошни егур нафс, кукнори ҳолимға боқмай, охир мани намозхон қилдинг* (58).

Кўкс(и) ﻛﻮﻛﺲ Кўкрак: *Ақрабни муддаоси ниш урмоқлур хоҳ дўст кўксина ва хоҳ душман орқасина* (69). Маж. Боғи эрамнинг кўкси: *Бор эди Кашмир навоҳинда тоғ // Боғи эрам рашқлин кўксида доғ* (26).

Кўмоч ﻛﻮﻣﺎﭺ Кўрга кўмиб пишириладиган егулик: нон. Фразеол. Ўз кўмочига кул тортмоқ – ҳар кимнинг ўз тирикчилиги билан банд бўлиши: *Сан дахи ўз кўмочингга кул тортма* (34).

Кўнгул ﻛﻮﻧﻜﻞ Дил, қалб, кўнгил: *Ик(к)и суюклик бир кўнгулга сиғмас* (58). *Ақориб келмаса кўнгли ақориб, ани ёниға сан ўлтурма бориб* (89). *Муғанийлар кўнглига нақш ўлтурди* (79). *Кўрқуш бу навиди фараҳафзодин кўнгли хуш бўлуб Япалоқби сарманзилига равона бўлди* (52).

Кўнгулчак ﻛﻮﻧﻜﻞ ﭼﺎﻙ Кўнгли бўш, кўнгли юмшоқ: *Кўнгулчакман деб (кўз) берса, ул ҳам ўхшамас* (20).

Кўнгулчаклик ﻛﻮﻧﻜﻞ ﭼﻜﻠﻴﻚ Кўнгли бўшлик, кўнгил юмшоқлиги: *Ва яна бағри қилиликлурким, "Кўнгулчакликлин берлим" дер* (20).

Кўпайтирмак ﻛﻮﭘﺎﻳﺘﻴﺮﻣﻚ Орттирмоқ, кўпайтирмоқ: *Қайси ерда*

эрдилар (105).

Муноваат منازعت а. Низолашиш, тортишиш. **Муноваат қилм...** низолашмоқ: *Сан тевани бутаси аноси бирла муноза... қилғонидин бехабар ухтарсан* (31).

Мунозара مناظره а. Тортишув, баҳслашув: *Биз кетармиз, қу... қуш келиб мунозарани элтур* (91). **Мунозара қилм...** баҳслашмоқ: *Эй Худҳуд, сан ҳазрати Сулаймон алайҳи... салом бирла мунозара қилғон кишидурсан* (24).

Муносиб مناسب а. Нисбати мос келадиган, мувофиқ, муноси... **Муносиб қилмоқ** – муносиб топмоқ, муносиб кўрмоқ: *Би... нинг фарзанди қуррат ул-айнимиз эр етибдур, мас... ҳат бирла бир ерга муносиб қилоли, дермиз* (11). *Яналоқбинининг балоси Кулангир султонға муносиб кўр... завчилиқға келдим* (46).

Мунтазир منتظر а. "Назар" сўзидан. Кутиб, қараб турувчи: *Меҳмонсарони ичинда бир рустойи аз баройи сайд у... совлаб мунтазир ултуруб эрди* (23).

Мунфаил منفعل а. Хижолатли, уялган: *Оразидин шамсу қама... дур хижил // Сўзларидин шаҳду шакар мунфаил* (9).

Мунший منشی а. Ёзувчи, иншо қилувчи котиб: **Мунший рост навис** (40) – тўғри гапларни (воқеаларни) ёзувчи ко... тиб.

Муомала معامله а. Бирор амални, ҳатти-ҳаракатни биргалик... бажариш: муомала, муносабат: *Мулла Муҳаммад Сидди... мазкур бир куни тағоси олдиға адойи муомала учун бо... рубдур* (90). **Муомала қилмоқ** – муносабат боғламо... муомалада бўлмоқ: *Ўт ёқарни билмайсиз, бизга неч... муомала қилурсиз?!* (71).

Мур مور ф. Чумоли. **Мури ҳақир** (7) ожиз чумоли. **Мури ланг** – чўлоқ чумоли: *Бўрур аждаҳо комиға мур... ланг // Яна сайр эдуб чиқғуси бедаранг* (83).

Мурда مرده ф. Ўлик, жасад. **Маргу мурда** – ўлим-йитим: *Ҳарифи айёрсолор, ҳар маргу мурда устунда тайёр...* (52).

Мурод مراد а. Истак, тилак, мақсад: *Сабр била бас... этмакдур кушод // Сабр била топти эронлар мурод* (19). *Яхшилар била юрдунг-еттинг муродға* (40). **Мурод ўқи** (45) – мақсадга қаратилган ҳаракат. **Мурод ҳадафи** (67) – мақсад нишони.

Мурсалин مرسلین а. Элчилар, пайғамбарлар. **Хатм ул - мурса... лин** (41) – пайғамбарлар муҳри.

дек муамақил (115).

Мулзам ملزم а. "Лозим" сўзидан: сукут қилиш лозим бўл-ган ҳолат, хижолатда қолиш: *Мулзам ўз далилингиздин сиз ўлдингизму ё менму?!* (24).

Мулк ملك а. Давлат, давлатчилик, подшоҳлик, мамлакат: *Қилиб адли-ла мулкин беғубор* (81). *Бобожон Ашурчу-лоқ ўғли бири // Хўқанд мулкида аҳмақи нодири* (86). *Фарғона мулкида чордевор ноёб эканин арз қилиб ўтуб эрдук* (112). *Араб мулкида Муътамир отлиғ подшоҳ бор эрди* (103).

Мулла ملا а. Илмли, олим (доимий сифатловчи): *Мулла Аб-дукарим* (15). *Мулла Абдужаббордек* (51). *Мулла Гулха-ний* (7, 48). *Мулла Муҳаммад Сиддиқ* (89).

Мулоҳаза ملاحظه а. Ўйлаб кўриш, фикрлаш: **мулоҳаза қилмоқ** - ўйлаб кўрмоқ. *Бойўғли Кордоннинг жасади ўзвин муло-ҳаза қилди* (93). *Мулоҳаза қилдимки, ҳаммомни гарм-оба сувини бошинг била аёғингға оз анча ишлатибсан* (97-98).

Мумсик ممسك а. Маҳкам ушловчи, хасис, бахил: *Мумсиклар афъоли анга мақбул ва марғуб тушубдур* (115).

Мумтоз ممتاز а. Сараланган, танлаб олинган; нодир: *Он-лардин кейин бир парируйи мумтоз нечанд ноз-ишваи ушшоқкушлик зеб-зийнати бирла ўтти* (105).

Муназзаҳ منزه а. Пок, соф; равшан: *Тўқуз афлокни муаллақ ва етти ғаброни мутаббақ ятурда шарик ва анбоз му-шоябасидин муназзаҳ ва муборро эрур* (3).

Мунаққаш منقش а. Нақшланган: *Пунгқарға кунғон чоғда ҳам товусни думидек турланиб мунаққаш кўрунур эрди* (9).

Мунди مونديى Сопсиз, жўмраксиз сопол идиш: *Санинг кор-донлиғинг кулол мундида сув ичгандек сўз экан* (110).

Мундоқ//Мундоғ مونداق Хурс. олм. *Гарчи мундоғ демак ажаб сандин* (69). *Мундоғ амон замонени фалак қамари мушта-рий кўзи бирла кўрган эмас* (82). *Мундоқ фаҳму хирад сарманзилидин ўтган киши йўқ* (15).

Мункир منكر а. Инкор этувчи, тонувчи, рад қилувчи: **Мункир бўлмоқ** - тонмоқ: *Иймон келтирмоқ худо бирла расулға саҳиҳ: бирига иқрор, бирига мункир бўлса кофир бўлур* (59). *Алқисса, пулунгни бериб соф қилдим, деб мункир бўлубдур* (90).

Мунохот مناجات а. Ялиниш, ёлвориш. **Мунохот қилмоқ** - ялвормоқ: *Бадаргоҳи қозиқулҳожат мунохот қилиб дуоға машғул*

Мубарро مبرا а. Эркин, холи, бирор тўсиққа учрамаган: *Тўққуз афлокни муаллақ ва етти ғаброни мутаббақ ялғиз турда шарик ва анбоз мушоябасидин муназзаҳ ва мубарро эрур* (3).

Муборак مبارك а. Баракотли, қутлуғ: *Уғлумни муборак исми Кулангир Султони подшоҳ!* (15).

Мубталолик مبتلالیك а.-т. Гирифторлик, йўлиқиш. **Балога мубталолик** – балога йўлиқиш: *Киши мандек балога мубталолик кўрмасун асло* (103). *Эй мубталолик бистарини жигарбанди!* (103).

Мувофиқ موافق а. Мос, уйғун, тўғри, мувофиқ: *Подшонинг кўшиши тақдири илоҳийға мувофиқ тушти* (108). *Вайрона ажносидин Хайробод бизга мувофиқ тушмади куй* (114). **Мувофиқи шаръи (19)** – шариат қоидаларига мос.

Мугуз موكوز Шох, мугуз: *Сан дахи тўқол эчку мугуз тилаб қулоғидин айрилғондек бўлма* (82).

Муддао مدعا а. Даъво қилинган нарса, талаб, мурод, мақсад, тилак: *Ақрабни муддаоси ниш урмоқдур* (69). *Қилин олмоқ муддаомизча бўлди* (114). *Муддаоси деворига пешонаси тегди* (45). *Муддао истидъоси соҳилига ўзини олди* (67). *Подшони на муддаоси бор турур?!* (106).

Муддат مدت а. Чўзилган вақт, вақтнинг бирор иш учун белгиланган чегараси. **Муддати сафар** – сафар муддати, яъни уч кунлик йўл: *Кордон манзилидин Бойўғлини масканy маъвоси йироқ эрди, балки муддати сафар эрди* (56).

Мудом مدام а. Доимо, ҳар вақт: *Ерки мудом соҳиби сабру сукундур – поймоли ҳар аҳли дундур* (65). *Сиз айтган Яҳёхўжа котибдурким, ҳар ишда мудом ўзидек бемаза, беидрок одамға маслаҳат қилур эрди* (87).

Мужиб موجب а. Вожиб қилувчи, мажбур этувчи; сабаб, сабабчи: *Анда Санапушт айди: Мужиб надур бўён ўтмайсиз?* (67). *Анда Тева айди: Мужиби ғусл учун ҳаммомдин келурман* (97).

Мужтамеъ مجتمع а. Жамъ. **Мужтамеъ этмоқ** – жамламоқ: *Бир кун парвиндек мужтамеъ эдуб ...* (4).

Муз موز Сувнинг совуқдан тўнглаган ҳолати: муз: *Отни таъми туз билан, сувни таъми муз билан* (5). *Сийир сув ичгунча, бузов муз ялар* (38).

Музмаҳил مضمحل а. Йўқатилган, маҳв бўлган, учган: *Зарра-*

Мурувват مروت а. Одамгарчилик, ҳиммат, сахийлик: *Ҳар ким ножинсдин мурувват тилар - гўе тол яғочидин зардолу тилайдур* (42).

Мусайқал مصیقل а. Сайқалланган, жило берилган: *Ва сойир шуароки мусайқал кўзгудек сийна соф ва сийминдомлар мижгомлари ўқидек ...* (6).

Мусаммо مسما а. Исмланиш, номланиш, **Исму мусаммо** - исму номланиш: *Бу Гулханийи фақиру ҳақирки, исму мусаммоси маълум турурки ...* (6).

Мустажоб مستجاب а. Қабул этилган, талаби ижобатга олинган. **Мустажоби даъват** - ижобатга олинувчи даъват: *Сангпўшт мустажоби даъватдек мурод ҳадафиға мақрун ўлуб ...* (67).

Мустаманд مستمند ф. Ғамли, қайғули; бечора, муҳтож: *Ушал кишидин сўрагил, муфлису муҳтожму е мустаманду бечораму?!* (36).

Мустақим مستقیم а. Тўғри, тузук, ёқимли: *Чу оҳанги барбат бўлад мустақим // Ки аз дасти мутриб хўрад гўшмол* (72) - Барбатнинг қулоғи чалғувчи томонидан бураб турилгани учун унинг оҳанги тўғри ва бир текисда боради.

Мустаҳаб مستحب а. *Дин.* Сув билан тозаланмоқ, покланмоқ: *Олур гоҳ мулло ўзин, гоҳ амин // Вале билмагай мустаҳаб жонибин* (85).

Мустаҳиқ مستحق а. Муносиб, лойиқ; ҳақли, ҳақдор: *Йигирмани бешини мустаҳиққа бериб ўн бешини ўзини қўйнига урган ...* (52).

Мустаҳкам مستحکم а. Маҳкам, пухта: *анда Қоржон ҳамари ҳамматни неча ердин мустаҳкам боғлаб айди* (55).

Мусулмон مسلمان а. Ислом динидаги киши, муслим: *Жили - жили сўзласанг, йилон инидин чиқар // Аччиқ-аччиқ сўзласанг, мусулмон диндин чиқар* (20).

Мутаббақ مطبق а. Табақаланган, қават-қават: *Етти ғаброни мутаббақ яратурда шарик ва анбоз мушорабасидин муназзаҳ ва муборо эрур* ( ).

Мутакаббирона متکبرانه Такаббурларча: *Курқуш ани мутакаббирона сўзини англаб айди* (37).

Мутакаллим متکلم а. Сўзловчи: *Хайр ишига мутакаллим бўлағонни хитоби бу навъ бўлурму?!* (48).

Мутасадди متصدی а. Тўғрилаб қўювчи, йўллаб турувчи: *Хайр ишига мутасадди бўлдунг эрса, тортарга кўз йўқидин*

малулсан (110).

Мутафаррика متفرقه а. Тарқоқ, сочқин: *Баъзи шуароки ҳавойижи алойиқ учун ҳар қайси ёнда банотун наъшдек мутафаррика эрдилар* (4).

Мутолаа مطالعه а. Диққат билан уқиб маъно чиқариш: *Осори малолати андуҳ хотирининг лавҳи жабинидин мутолаа қилиб айди* (63).

Мутриб مطرب а. Чалғучи, созанда: *Чу оҳанги барбат бувад мустақим // Ки аз дасти мутриб хўрад гушмол* (72) – Барбатнинг қулоғи чалғучи томонидан бураб турилгани учун ҳам унинг оҳанги тўғри ва бир текисда боради.

Муттасил متصل а. Узлуксиз, туташ, кетма-кет: **Муттасили ғул** (42) – занжир: *"Ғулом"ни бошидаги "ғайн" бўйнидаги "лом" билан муттасили ғулдек бўлуб турса керак* (42).

Муфид مفيد а. Фойдали, нафъли: *Минг десанг санга ҳеч муфид ўлмая* (86).

Муфлис مفلس а. Ҳеч нарсасиз, қуруқ: *Ушал кишидин сурағил, муфлису муҳтожму ё мустаманд бечораму* (36).

Муфт مفت ф. Текин, бепул: *Муфт топилғонда он миқдор ошар* (51).

Мухтор مختار а. Бошқалардан кўра ихтиёр қилган. **Аҳмади мухтор** (4) – пайғамбарга нисбатан айтилган васф.

Мушк مشك ф. Қора тусли хушбўй нарса; тутатқи: **Мушкбўй** – мушк ҳидли: *Қайси қабилани моҳрўйи ва мушкбўйига фирифта бўлдунг?!* (105).

Мушояба مشايبه а. Биргалик, шериклик, иштирок этиш: *Тўқуз афлокни муаллақ ва етти ғаброни мутаббақ ятурда шарик ва анбоз мушоябасидин муназзаҳ ва мубарро эрур* (3).

Мушт مشت Муштум: *Бу на тикиш? Ул жавоб берурки, мушт ўтмаса, хўб тикиш* (62). *Ўз дўсти дилин реш айлаюр жаҳлдин ким // Ул урар ўз муштини деворға* (69).

Муштарий مشترى I а. Юпитер планетасининг номи: *Мундоғ амон замонени фалак қамари муштарий кўзи бирла кўрган эмас* (82).

Муштарий مشترى II а. Сотиб олувчи, харидор: *Қиймат ҳаддин ошти, муштарий рағбати оз бўлур* (80).

Муъжиза معجزه а. Ожиз қолдирувчи (нарса): **Маж.** *Биздин муъжизани кўб тилади, биз ожиз келдук* (99).

Муқаддам مقدم а. Биринчи ўринга қўйилган, олдинда бўлган, олдинги: **Дунёни охиратдин муқаддам билмак** (90) - дунёни охиратдан олдинги ўринга қўйиб (охиратдан қўрқмасдан) яшамоқ.

Муғанний مغنی а. Мусиқачи, чалғучи, созанда: *Муғаннийлар созларини қулоғига ёушмол учун қўл узата бердилар* (72).

Муғлуқ موغلوق а. Ёпилган, юмилган, беркилиб қолган, қулфланган.

Асарда "Муғлиқ" сўзининг маъноларини назарда тутиб нозик сўз ўйинлари қилинган. Куёв томон вакили Қўрқуш келиннинг қалини учун Бойўғлига Моваруннаҳр ҳудудидан (Бухоро амирлигига қарашли туманлардан) қагор хароба қишлоқларни санаб беради. Шунда келин томон вакили бўлмиш Куйканак "бу хароба юртлардан Хайробод бизга тўғри келмайди, у сув бўйида жойлашган, Бойўғли халқи сувдин эътироз этади, "муни ўрнига Муғни солинг" деб туруб олади. Қўрқуш унга жавоб қилиб айтадики, "Шошманг, Муғ эгасини муғ атворлиги бор, яъни бериш йўлини йўқотибдур ва мумсиклар афъоли анга мақбул ва марғуб тушубдур, муғлуқ бўлурға оз қолибдур, яна бир сафарлик ҳоли бор, кеч куэгача ани ҳам солиб бермоққа ман кафил" дейди. "Муғ эгаси" деб асарда Ўратепа ҳокими назарда тутилган. "Муғ атворлиги бор" - товуққа ўхшаш одат чиқарди"; "бериш йўлини йўқотибдур" - тухум туғишдан (хирож тўлашдан) тўхтаб қолди. "Муғлуқ бўлурға оз қолибдур" - тухум туғар жойи беркилиб, битиб кетишга сал қолган; "яна бир сафарлик ҳоли бор" - яна подшонинг (Умархоннинг) бир юришига чидамайди; "Кеч куэгача ани ҳам солиб бермоққа ман кафил" - агар аҳвол шундай кетаверса, кеч куэгача уни ҳам вайронага айлантириб қизингни маҳрига солиб беришга сўз бераман" деган мазмунда гап боради.

Муҳайё مهیا а. Тирилтирилган, йўқдан бор қилинган, ҳозирланган: **Муҳайё этмоқ** - ҳозирламоқ: *Қулангир дангазаликимнинг тўйи асбобини муҳайё эдуб бер* (55). *Қордон бирла Турумтой сафар ярағини муҳайё эдуб жўнай бердилар* (70).

Муҳим مهم Зарур, жиддий. **Муҳим хайр** - зарур ва жиддий, хайр иши: *Санга хиёнат қилсам, бул муҳим хайр нечча*

қолур (18)

Муҳтарам محترم а. Ҳурматли, азиз: *Ансоридар аҳли ҳарами муҳтарами ҳазрати набийнедурлар* (108).

Муҳтасиб محتسب а. *Дин.* Эҳтисоб этувчи, шариат ва одатга хилоф ишларни текширувчи: *Ва бир-инов ду жуба бирлан коҳили намозини муҳтасиб тутуб урганлек дангур-лун гурга ура бердилар* (72).

Муҳтож محتاج а. Эҳтиёжи бўлган, зориққан: *Увал кишидин сўрагил, муфлису муҳтожу ё мустаманд бечорату?!* (36).

Мўй موی Соч, тук, жун: *Анда бир тева лейга нниқилиб иқ(к)и ёнига ағнаб, думигача тумгуген ва ҳар тош мўйи зойи мавнурдин нажете тобқон йўқ эрди* (97).

Мўнчоқ مونچاق Такинчоқ тури. Мунчоқ: *Тешик мунчоқ эрди қолмас* (10). *Базмда бўйнида мунчоқ, урушда ҳарбаси ошпичоқ бирла ухлоқ* (54).

Мўри موری Тутун йўли, ўчоқнинг мўриси: *Биз "мури" дедук, ул "тоша" деди, иш биткаролмай маҳрум келдук* (99).

Мушкоф موشکاف ф. Нозик фаҳм, қилини қирққа ёрувчи: *Мавлоно Қози Худоёр маҳви Истаравшаннийки, мушкоф эрдилар, бори гарқи оби туфонфано эрдилар* (8).

Мўъмин مؤمن а. Иймон келтирган, ишонган, мусулмон: *Дуо қилгувчилар аввал ўз нафсларин дус қилурлар, андин кейин мўъминларни* (59).

Н

На نه *Олм.* 1. Нима: *Эди на буюрурсиз?* (74). *Аста юрусанг, на бўлур, ман етай* (33), *Мужиб надур оўзи ўтмайсиз?* (67). *Нафъи йўқ сўзни кўб десанг, на чиқар?!* (88). 2. Қандай, қанақа: *Карам на эрди бахилликни сўзини дединг, эй шоҳ!* (43). *Қуланғир султон хуш хоҳинг бўлуб завчи йиборсанг, на жавоб берурсан?* (47) *Подшони на мулоҳаси бор турур?* (106). 3. "Нима хожати бор" маъносида: *Санга завчи бўлмоқ надур?* (23) Ҳар на – Ҳар қанақа, ҳар қандай: *Ҳар на севган кишини ўз кулгуси бирла эшитиб ...* (55).

На ... на نه - نه Бетга ... [illegible] ва [illegible] на [illegible] қони на [illegible] ғамин ер (56).

Набавий نبوی а. қ. **Набий.**

Набий نبی а. Пайғамбар: *Ҳадиси набий, Ҳадиси Набавий. Ҳадиси Набавийдурки, "Таъхирни офати бор* (18) Ишонмасанг ҳадиси набавий таржималарига боқ: "**Ассуҳбатун муассиратун**" дебдурлар. (42).

Набийина نبینا а. Бизнинг пайғамбаримиз: *Бул йигит жорубкаши ҳазрати набийинодурлар* (108).

Нав نو ф. Янги: *Уйлаки, нав киссаларин қистари // расм эди нажжор яғоч истари* (27).

Навид نوید ф. Хушхабар. **Навиди фараҳафзо** – хурсандчилик бахш этувчи хабар: ***Алқисса Курқуш бу навиди фараҳафзодин кўнгли хуш бўлуб Япалоқби сарманзилига равона бўлди* (52).**

Навмид نومید ф. Ноумид, умидсиз: **Навмид бўлмоқ** – умидсизланмоқ *Кордон бирла Турумтой Бойўғли била пасту баланд айтуштилар, оқибат навмид бўлуб Бойўғлини маъвосидин Курқуш ошёнасиға қадам қўйди* (98).

Наво نوا ф. Куй, оҳанг: *Наво парда ичра навосоз бўдур* (49). *Нағма навосини фалак-фалакдаги малоикаларга еткура бошладилар* (79).

Навозанда نوازنده Наво қилгучи, созанда. Бу ерда "Калила ва Димна" дан олинган ҳикоят образи: *Бозанда Навозанда коига боқти* (63).

Навоий نوائی *Адаб. тах. Амири Навоий* (5).

Навола نواله ф. Ҳадя, инъом, садақа; луқма: *Ҳолю бу турғонларинг навола дўстлари, пиёла ҳарифлари...* (40).

Навоҳий نواهی а. Атрофлар: *Бор эди Кашмир Навоҳинда тоғ // Боғи эрам рашкдин кўксида доғ* (26).

Навосоз نواساز ф. Куйловчи, ашула айтувчи, чолғу чалувчи, тилакка етказувчи. **Навосоз бўлмоқ** – мақсадга етказувчи бўлмоқ: *Наво парда ичра навосоз бўлур* (49).

Навъ نوع а. Тур, жинс, хил: *Хайр ишига юборур кишини бу навъ бўлурму пешомади* (20). *Хайр ишига мутакаллим бўлғонни хитоби бу навъ бўлурму?!* (48).

Нажжор نجار а. Дурадгар. *Бир куни нажжори хирадманди фард // Кўнгли яғоч йўқлигидин қилди дард* (27). *Минди яғоч устига нажжордек* (30).

Нажжорлиқ نجارلیق а.-т. Дурадгарлик: *Қўлдин келмас ишга урунганинг нажжорлиқ қилғон маймунга ўхшарки ...* (26). *маймун нажжорлиқ ихтиёр қилиб нажжор кўлиға тушуб...*

(30).

Нажот نجات а. Қутулиш, халос бўлиш. **Нажот топмоқ** халос бўлмоқ: *Анда бир тева лойға йиқилиб ин(қ)и ёнига ағнаб думигаға шўмғиғон ва ҳар тора мўйи лойи мазкурдин нажоте топқон йўқ эрди (97).* Маж. **Нажот соҳили** - халос бўлиш имкони: *Оз ҳаракат бирла нажот соҳилиға ўзини олди (68).*

Назар نظر а. Қараш, кўз қараш, нигоҳ: *Баногоҳ назари кимё асарлари бу кэмина Мулла Гулханийга тушуб (7). Баногоҳ Жулангир султоннинг назарлари тушти (36).*

Назм نظم а. Тартибга келтириш, тартиб, тизма, шеър: *Сабрни яхшилар андоқ таъриф қилмишларки, назм:*

Сабр била баста эшикдур кушод,

Сабр била топти эронлар мурод (19).

Назокат نزاکت а. Нозиклик, латифлик: *Назокат тиллари гунгу лол эрур (4).*

Наззора نظاره а. Қараш, кўз ташлаш. **Наззора қилмоқ** қарамоқ, кўз ташламоқ: *Иккиси бир-бириға наззора қилур, улфати барор келмас (23).*

Най نی ф. Қамиш, чолғу асбоби: *Андин сўнг басо асбобин тузаб, руд, уд, даф, най, барбат, қонун, ни возанда-созандаларни жамъ эдуб, меҳмондорлиқ қасидасини бархой тутти (72). Майда тасвири ҳарорат, най да таъсири садо (104).*

Найза نیزه Санчиладиган қурол: Маж. **Чаённинг найзаси** чаённинг думи учи: *Сангпушт қурдики, йўлдошини оти ҳорутон, нойлучак тағолардек найзасини кифтиға ташлэб кирри ва қуйи юрур эрди (67). ул кун пулод найзамни ячарма қалқонингга самойиш қилойин дермин (69). Сани бу хорсифат найзан бемаъзодинга мани акчарма қолқонимга не зор қилғуй?! (69).*

Найистон نیستان ф. Қамишзор. Маж. Дин. Руҳлар олами. **Вужуди найистон** - кишилар руҳи: *Йордонни газаб ўти шиғилдаги вужуди найистониға ўт тушуб, тутуни сардун ...риға эҳром боғлади (77).*

Найсонкаф نیسان کف ф. Инъом улашувчи, кафи сахий қўл: *Найсонкаф ... карамларидин мамлу элуб ... маърифат...ни ... этдилар (4).*

Намоз نماز ф. Ибодат. **Намоз ўқумоқ** - ибодат қилмоқ: *... намоз ўқуб андин сўнг таом танаввул қилди*

(57). **Намози бомдод (105)** - Эрталабки ибодат. **Намози аср** (93) - аср намози. *Маж.* Кечки пайт, кун ботарга яқин: *Буйи намози аср соясидин узун (94).* **Намозшом** (намози шом) - кун ботардан кейинги намоз: *Намозшом вақтида бировни меҳмонхонасига таом устига меҳмон булубдур* (57).

Намозхон نمازخوان ф. Ибодат қилувчи, намоз ўқувчи: *Охир мани намозхон қилдинг рангимни каҳрабодек сарғартиб* (58).

Нанг ننك ф. Ор, номус, уят: *Бандаликни бустонин обу рангиму булур // Офтобни заррасидин ору нангиму булур?* (60).

Нари نارى 1. Масофага ишора: узоқ, нари: *Куйканакни жерюб кўздин андоғ нари солдиким, қайта курмаклик номумкин булди* (39). *Кошғар шаҳридин нари Узулушгача* (81). *Дарёнинг нари ёқига утуб қоза ўрдакдек силкиниб турди* (67). *Маж.* *Аслу насабдин орий кишилар-вифоку нифоқдин нари кишилар* (41). 2. Пайтга ишора: кейин, бундан сўнг: *Мундин нари бузуқ чордеворни отини оғзингга олмаки, тишларинг сикур* (83).

Нарса نرسه Нарса, бир нима: *Ақли зеҳн ани бор эрди чўх // Озуқадин кулбасида нарса йўх* (31).

Насаб نسب а. Насаб, аждод: *Аслу насабдин орий кишилар-вифоку нифоқдин нари кишилар* (41).

Насиб نسيب а. Улуш, ҳисса, насиб: *То худ ин давлат насиби дидаи бедор кист* (6) - бундай давлат кимга насиб булади? - маълум эмас.

Насия نسيه Пулини кейин бериш шарти билан савдо қилиш: насия. **Насия олмоқ** - пулини кейин тўлаш шарти билан мол олмоқ: *Кафшдузлардин кафш насия олиб ийго-иҳонат, ҳақоратлар эшитиб пулини берган ...* (90).

Насиҳат نصيحت а. Йул-йуриқ, панд, ўгут: *Насиҳат сани қулоғинг сабатида елдек турмас ўхшар* (76). **Насиҳат қилмоқ // ўргатмоқ** - насиҳат бермоқ: *Сен хожага насиҳат қилғудек булдингму?!* (58). *Манга насиҳат ўргатгали келдингму?!* (76).

Насл نسل а. Насл, насаб, томир: *Насли одам эрди, эмасэди малак* (88).

Насойиҳ نصايح а. Таъсирчан насиҳатлар, ўгутлар: *Насойиҳнинг абири жон юмига туркток этти* (43).

Нафас نفس а. Дам, нафас. **Бир нафас** - бир он, бир дам, қисқа бир вақт: *Киши қўшига бир нафас булса жой //*

Буюрур:"Чилим сол, дамла палов бирла чой" (85). Ма...
Сўз, ган, ният: *Яхши нафас - ярим мол* (16).

Нафрат نفرت а. Жирканж, куролмаслик, нафрат. **Нафрат қил моқ** - нафратланмоқ: *Анинг саволидин эл нафрат қилур* (94).

Нафс نفس а. Вужуд, гавда, тан; кишининг турлича м... ний орзу-ҳавасларга бўлган табиий майли: *Андин сўн нафси бирла даржанг бўлуб айтур эдиким, Эй тош... ғаур нафс, охир мани намозхон қилдинг ...* (58). *Ки... мина ўз нафсимни ҳам хушнуд қилурман, султон амри... ҳам* (59).

Нафъ نفع а. Фойда, манфаат: *Санга йўқлурки зарда нафъ эндин* (88). *Нафъи йўқ сўзни кўб десанг на чиқар* (...).

Нашъа نشئه а. Кайф, таъсир, ҳузур-ҳаловат: *Бода нашъаси Кордон бирла Бойўғлини рагларига ток рагига сув югургандек югурди* (79). *Куркуш сўзлари Куланғир султон машомиға бодаи сабуҳий нашъасидек таъсир этти* (43).

Нақд نقد а. Нақдина, бор нарса (пул): *Бугунги нақд ўпка тонглаги қуйруқдин яхшидур* (75).

Нақл نقل а. Бир жойдан иккинчи жойга кўчириш, ҳикоят, ривоят: *Бойўғли тахминан Абу Юсуфдин нақли дармиён келтурди* (93). **Нақл қилмоқ** - ҳикоя қилмоқ: *Эй Ёдгор ака рост нақл қилинг* (61).

Нақора نقاره Чолғу асбоби: нағора: *Масалдурким, (кетингаи) боқ, нақора йўқ* (37).

Нақш نقش а. 1. Безак. **Нақши девор** - деворга солинган сурат: *Нодонлар қотида бир умр айёр, донишмандлар қошинда бир нақши девор..* (51). 2. Куй, ашула: *Муғаннийлар кўнглидаги нақш ултурди* (79).

Нағз نغز ф. Яхши, мақбул: **Нағзи** - яхшиси: *Нағзини ака дарози думаш* (25) - Ҳакканинг яхшиси думи узунидир.

Нағма نغمه а. Оҳанг, куй, мақом: *Алқисса, нағма навосини фалак-фалакдаги малоикаларга еткура бошладилар* (72). *Таъсири нағма қилдук ўхшар, мевадор дарахтдек бошни қуйи солдурдук* (79).

Наҳр نهر а. Дарё, сой: **наҳри азим** - катта дарё: *Шул арода бавосаҳ бир наҳри азим пайдо бўлди* (66).

Не نی ф. Олм. Нима: *Сани бу найзаи бемаҳолинг мани бу ясчармз қалқонимга не зор қилсун?!* (69). *Васки*

недин булди тутулмоқлиғи // Мумкин эмас ўлди қутулмоқлиғи (30).

Неку نیکو ф. Чхши, гўзал: *Кори бемашварат неку нояд* (50) - Маслаҳатсиз иш яхши бўлмайди (72).

Нетмоқ نیتماق (< Не этмоқ) Нима қилмоқ: *Сўзни айтиб нетарсан анодин бемаҳал туққонға (73). Ато сўраб нетарсан, эрни ўзи бўлғон сунг* (88).

Нест نیست ф. Йўқ, эмас: *Аз карам нест (43)* - карамдан эмас: *Дар кори хайр хожати ҳеч истиҳора нест (50)* - хайр ишига фол кўриб ўтиришнинг ҳожати йўқ.

Неча نیچه *Олм.* Қанча, нечта; бир неча, бир мунча: *Онлар сўйиш ва пешкаш, неча турлук таом келтурдилар* (106). *Неча вақтдин сўнг қизни атосини ҳозир қилдилар (107). Бир манзилда Кулангир султон неча тобеъ хослари бирла ўлтурди* (112). *Анга неча айблар қўюб айтур эрдики ...* (76).

Нечанд نچند *Олм.* Бир неча, бир мунча: *Нечанд ҳарифлар иштаҳойи тамом бирла суфра этрофини қуршаб ўлтуруб эрдилар* (57). *Нечанд ҳурлиқо қизлар товусдек хиром айлаб ўтар эрди* (105).

Нечук نیچوك *Сўр.олм.* 1. Қандай, қанақа?: *Бу нечук ош емакликдур?!* (44). *Турумтой айди: Нечук эркан ул вақеа?* (62). *Ўт ёқарни билмайсиз, бизга нечук муомала қилурсиз?* (71). *Бу нечук тунки, ани тонги йўқ* (102). *Гардун била ерга боқ, фикр эт // Ва ер қандоғу, кўк нечукдур?* (65). 2. Нега?: *Ман нечук кафгир олмай ошни тузини шўр дерман* (50). *Боғл.* Ҳар нечук, нечукким // Нечукки: *Ҳар нечук абушқалар марваритдин, қурутқалар маржондин тасбеҳлар уюрурлар* (12). *Уйдин ғамланиб чиқмоқ керак, нечукким, айтмишлар: "Уйдаги савдо бозорга рост келмас* (56).

Неъмат نعمت а. Инъом қилинган нарса: умр, фарзанд, маишат воситалари, ноз-неъмат: *Бор эди чух неъмати алвонлари // Хуррам у маъмур эди ҳайвонлари* (26).

Нигаҳдор نگهدار ф. Посбон, қўр. ....чи: *Мушнийи ростнавис, қаламзану, нигаҳдору шамширзан бўлса ...* (40).

Нигин نگین ф. Узук, муҳр: *рисолат нигини* (4) - пайғамбар узуги.

Никоҳ نکاح а. Эр-хотинлик, уйланиш расм-русуми; шаръий ақд: *Никоҳ хутбасин булбули ҳазордостон фасиҳ тил бирла ўқумоқ бўлди* (112)

Нима — نیمه 1. *Сўр, олм.* Нарса-ҳодисаларга нисбатан ишла тиладиган сўроқ: нима? *Карнайчидин нима кетар? бир "фуф!" (34).* 2. Қандай, қанақа?: *Имом айдилар "Нима саволинг бор? (60). Нима ишлар биткардингиз лар? (98). Андин бизни нима камлигимиз бор? (14).*

Нимарса — نیمرسه Нарса, бир нима: *Олмағон нимарсани бозорга юборган кишига ўхшаб сани юбормаса бўлмасмуди?! (53) У ён Бойўғлини кулбаси бўлса, сичқоч сўнгокидин узга нимарса йўқдур (56). Кўрсаларким,* уюрлар сафидин турна ва ё куккутондек нимарса (94).

Нифоқ — نفاق а. Келишмовчилик, ихтилоф, низо: *Аслу насаб дин орий кишилар-вифоқу нифоқдин нари кишилар (41).*

Ниш — نیش ф. Найза, уч: ари ёки чаённинг ниши - найза си. **Ниш урмоқ** - чақмоқ, чақиб олмоқ: *Ақрабни муддаоси ниш урмоқдур (69). Тошдин ниш ари йўқ ақраб (69).*

Нишаст — نشست ф. "Нишастан" феълидан: ўтириш, ўлтириш. *Олм. сўзл. н.* **Нишаст қилиб ўлтирмоқ** - ўлтирмоқ, сўзма сўз: *ўлтириб ўлтирмоқ: Кўрдики, бир шох узасида кабутар била зоғ нишаст қилиб ўлтурубдур (23).*

Нишона — نشانه ф. Белги: *Анда тулки айди: "Боракалло, рост айтурсан, нишонаи тозалиғинг бирла танудум (97).*

Ниҳон — نهان ф. Яширин, беркитилган: *Аз карам нест мадах ли кардан // Хон ниҳони таоми худ хўрдан (43)* - меҳ мондан қизғаниб таомни яшириб ейиш карамдан эмас.

Ниҳоят — نهایت Охир, пировард: *Эмди сўзни ниҳояти узоқдур, мақсуд қуддин кетар (70). Бу масални ниҳояти узо* (90).

Нобийно — نابینا ф. *Лақ.* Кўрмовчи, ожиз: *Нобийно Бийно сўзи ни қулоқға олмайин хижолатдин йилонға ўзини чақтур ди, ҳалоқ бўлди (18).*

Нобуд — نابود ф. Бекордан йўқ бўлиш, исроф: **Нобуду ночиз** йўқдай, ҳеч нарса эмасдай: *Кўрдиким, ажаб манзили. Сарсани садзабон анинг васфида ожиз ва яна ҳар турлук муарриф таърифи анинг шаънида нобуду ночиз (85). Тадбир қамучи анга сол бўлурға нобуду ночиз (67).*

Но[illegible] — ناگهان ф. Тўсатдан, бирданига: *Бор эди Фарғонада бир сорбон // Теваси бор эрди туғуб ногаҳон (31).*

Нодон — نادان ф. Билимсиз, онгсиз, гўл: *Қўзи кўчқордек нодон, ҳақ сўз била чин сўз анинг олдида яксон (54). Нодонлар қотида бир умр айёр, донишмандлар қошида бир нақши девор .... (51).*

Нойоб نایاب ф. Топилмайдиган, камёб: *Фарғона мулкунда чордевор нойоб эканин арз қилиб ўтуб эрдук (112).*

Ножинс ناجنس ф.-а. Дили, мақсади тўғри келмаган (нарса): *Ҳар ким ножинсдин мурувват тилар, гўё тол яғочидин зардолу тилайдур (42).*

Ноз ناز ф. Ноз, карашма, керилиш. Ноз этмоқ- карашма қилмоқ, керилмоқ: *Аносин ҳусни била ноз этган қиз (92). Онлардин кейин бир парирўйи мумтоз нечанд нозишвэи ушшоққашлик зеб-айнати била ўтти (105).*

Нозил نازل а. Тушган, инган. Нозил қилмоқ - индирмоқ, раво кўрмоқ: *Ҳазрати Мусони тилларини калолати бор эканким, оллоҳи таоло ваҳйини анга нозил қилди ва доноликк анинг шаънидадур (24).*

Нозир ناظر а. Назорат қилувчи, қаровчи: *Ва яна ушбу мажмуи туюрларки шул мажлисда ҳозиру нозир турурлар, Сиз, Кунушбону бинти Бойўғли, шуларни гувоҳлиғи бирла қабул қилдингизму?! (116).*

Нозпарвар نازپرور ф. Нозли, назокатли: *Кулангир султонга муносиб Кунушбону ойим-нозпарвар ва моҳликр қизингиз бор эмиш (46).*

Нокас ناکس ф. Паст, пасткаш, бахил: *Аслни хатоси бўлмас, нокасни - атоси (70.*

Нола ناله ф. Оҳ-воҳ, фиғон. Нола қилмоқ - оҳ урмоқ: *Ул нолаву афғон қилмоқдин ўзга одати йўқ эрди (103).*

Ном نام ф. От, аталиш: *Номи калон, шаҳри вайрон, оти улуғ, суфраси қуруғ ... (17). Шул тарз иш қилсанг эрди, номинг то явмул жазоғача қолур эрди (101).*

Нома نامه ф. Хат, мактуб: *Маликшабоҳанг нома мазмунини англаб замоне таваққуф қилиб айдиким ... (53).*

Номард نامرد ф. Одамгарчилиги йўқ, субутсиз: *Йўл сўраган номарддур от устига мингач сўнг (38).*

Номаҳдуд نامحدود ф. Чегарасиз; беҳисоб. **Дуруди номаҳдуд** (4) - чексиз-чегарасиз мақтовлар.

Номдор نامدار ф. Ном таратган, машҳур: **амири номдор** (4) - ном таратган амир. **Хисрави номдор** - (81) - машҳур подшо.

Номубарак نامبارک ф.-а. Қутлуғ бўлмаган, келишмаган: *Йўл узасидин бир ойна топиб олди, ойнада ўзин акси номуборагини кўруб ойнани ерга уруб айтур эрдиким ... (75).*

Номумкин ناممکن ф.-а. Мумкин бўлмаган, имконсиз: *Куйканакни жеркиб кўздин андоғ нари солдиким, қайта кўрмаклик*

номумкин бўлди (39).

Номурод نامراد ф.-а. Муродига етмаган, ночор, ноилож: *Ному родлардек бурукти* (45).

Нон نان ф. Ундан тайёрлаб тандирда пишириладиган егулик: *Бели оғримаганни нон емишига боқ* (114). **Нони жавин** – арпа нони: *Аҳли тақви буюрди нони жавин* (88): *Фразеол.* **Нон ушатмоқ** – бировга нисбатан меҳмондорчилик кўрсатмоқ, дастурхон ёзмоқ: *"Қул бўлсун, қулоғи ёғлиқ бўлсун" деган сўз атосини суф расидин нон ушатмаган бир очкўзни сўзидур* (41-42).

Нопайдо ناپیدا ф. Кўзга кўринмас, яширин, махфий, нотайин: *Ҳамд ангаким, жумла ҳомидлар ҳамдлари анинг ҳақиқий кўёши қотида заррадек мўамаҳил, билқатрадек сафо, баҳри баробаринда нопайдо ...* (115).

Нописанд ناپسند ф. Номаъқул, номақбул, назарга илинмайди ган: *"Оз ошим, ғавғосиз бошим", деган сўз бир уйлук кишилар сўзидур, эморат аҳлига бу иборат нописанд бўлур* (44).

Нор نار. а. Ут, олов: *Уртади тайлоқини нори фироқ* (32).

Норранг نارنگ ф. Чўғ ранг, олов тусли, қизғиш: *Ақиқни Ямандадур ва лаъли Бадахшондадур, ҳар иккиси то са фар ранжини чекмагунча лаъл бирла ақиқ нақшидин ну норранг тароватидин орий қолур* (65).

Носоз ناساز ф. Созланмаган, тузатилмаган: *Узулган создек носоз ва фироқ аламидин монеъ овоз бўлуб ётар эрди* (103).

Нотавон ناتوان ф. Бўш, суст, заиф, қўлидан иш келмас киши: *Токи баржойи бузургон нотавон зад багазоф – улуғлар нинг жойига ишониб катта кетма* (8).

Ноф ناف ф. Киндик: *Бўйи намози аср соясидин узун, буруни ноҳамвор андува қилғон қабрдек ва сақоли но фидин қуйи* (93).

Нофаржом نافرجام ф. Охири яхши бўлмаган, нотамам, бефойда ўт ган: **Айёми нофаржом** – бефойда ўтган даврлар: *Илгари гй аҳди айёми нофаржомда Фарғона иқлиминда Кайқубол отлиғ подшоҳдин қолғон бир эски шаҳристон бор эди* (8). *Айёми нофаржомлин нелар тезди ва нелар чекдим?"* (63).

Ночиз ناچیز ф. Ҳеч, ҳеч нарса эмас: **нобуду ночиз** – йўқ дай, ҳеч нарса эмас: *Кўрдуким ажаб манзиле. Савсани*

садазбон анинг васфида ожиз ва яна ҳар турлук муарриф таърифи анинг шаънида нобуду ночиз (35). Тадбир кзмучи сол бӯлурга нобуду ночиз (67).

Ношинос ناشناس ф. Танилмаган, эшитилмаган, номашҳур: **Вақти ношинос** - бир вақтлар: *Вақти ношинос ота ӯғул Иброҳимбек боғбонни боғида табъи тунд, жаванд бир боғбони бор эрди (96).*

Ношинохт ناشناخت ф. Нотаниш: *Муҳаммад Юсуфбой бозордин ӯз зайфасига кафш олибдур, бир ношинохт ӯткучи кишига кӯрсатибдурки, "Бул кафш мани зайфамни аёғига лойиқ келурму"?! (93).*

Ношойиста ناشایسته ф. Келишмаган, беӯхшов, номуносиб: *Сани бу ношойиста сӯзунгга бормасман ва яна бу ишни ухдасидин чиқмасман (20).*

Ноқислик ناقص لیك а.-т. Камчилик, нуқсонлик: *Вовужуд бу ҳама ноқислиги бирла ӯзини ҳамадин мулло ва донишманди рӯзгор курар эрди (87).*

Ноқобил ناقابل ф.-а. Қобил бӯлмаган, қобилиятсиз: *Сан дек гавҳари асилни ҳар ноқобилни қулига бермасман (108).*

Ноҳамвор ناهموار ф. Нотекис, гадир-будур: *Бӯйи намоби аср соясидин узун, буруни ноҳамвор андува қилгон қабрдек (93).*

Нужум نجوم а. (*Бирл.* нажм) Юлдузлар: **Нужуми иқтидо** (4)- эргаштирувчи (йӯл кӯрсатувчи) юлдузлар.

Нур نور а. Ёруглик. *Маж.* **кӯз нури** - кузага ёруглик бахш этиб турувчи: *Эй кӯзумни нури ва эй маҳзун кӯнглум сурури! (63).*

Нуқта نقطه а. Нуқта, нуқат, хол: *"Сафар"га кӯб ҳарис бӯлмаким, бир нуқта афзунлиқдин "сақар" сурати бӯлур (66).*

Нухта نخته а. От абзали. Уловнинг бошига солинадиган асбоб; нухта: *Крур кӯчага нухтасиз маркабе (85).*

Об آب ф. Сув: *Обеки ба якжой бувад ганда шавад (64)* - Сувки бир жойда туриб қолди-айниб қолади. **Обу ранг** - ранг-баранглик: *Бандаликни бӯстонин обу рангиму бӯлур?! (60).* **Об-азоб** - сув азоби, сув тошқини: *Ҳза-*

Оз ошим – ғавғосиз бошим (44).

Озмоқ آزماق Озғин тортмоқ, ориқламоқ: *Арғумоқ от бўлм[illegible] озгон сўнг* (59).

Озмойиш آزمایش ф. Синаш, имтиҳон қилиш: *Бул кун пўлод [illegible] замин якчарма қалқонинга озмойиш қилойин дерм[illegible]* (69).

Озонча آزانچه Анча-мунча, ҳавсала билан, ҳарисмандлик [illegible] лан: *Ҳаммомин гармоба сувини бошинг била аёғинга [illegible] онча ишлатибсан* (97).

Озор آزار ф. Ранж, оғриқ, дард, малоллик. **Озор бер[illegible]** ранжитмоқ: *Меҳмонни озор берган сўзини англади* ([illegible]). *Бойўғли айди: "Манга кўб озор бердинг"* (93). **Озор** тортмоқ – ранжимоқ: *Кордон "куфак" деган Бойўғлини[illegible] сўзидин озор топти* (75).

Озорсиз آزارسیز ф.-т. Беозор: *Баланд мол солинг. Озорсиз м[illegible]лаҳатдур* (108).

Озуқа آذوقه а. Емак-ичмак захиоси, овқат, ем: *Аҳлу [illegible] ани бор эрди ўуҳ // Озуқадин кулбасида [illegible]* (31).

Ой آی Сайёра. Ёруғлик манбаи: ой: *Ойни этак би[illegible] ёпуруб бўлмас* (14). *Ой машъаласин тун махфида [illegible] рос[illegible] фотиласин ёндуруб...* (3). Маж. гўзал, чиройли: *Ҳусни умри эди ул ойни // Оти Кунушбону ушал ой[illegible]* (9).

Ойим آییم Хотин-қизларга мурожаат қилинганда назокат [illegible] [illegible] исмга қўшиб айтиладиган нисба: *Ку[illegible]нушбону ойим* (46).

Ойин آیین а. Расм, одат, тартиб: *Ҳуснили оламтоб [illegible]рапарварлик ойинин қўлдин бермас* (60).

Ойна آیینه ф. Ойна // оина, шиша, кўзгу: *Ойнада [illegible] [illegible] ни мумубоғазини кўруб* ... (75)

Олам عالم а. Борлиқ. Худонинг борлигидан ва унинг [illegible]ратидан нишона; олам, дунё: *Сани аҳлингг оламда ма[illegible]лум* (14). *Оламда нимарса йўқдур сувдин тотлиғ* (64). *[illegible] оламни бошидин собит қадам олур эрди* (95).

Оламланоҳ عالم‌پناه а.-ф. Оламнинг (ер юзининг) паноҳи: *Кул[illegible]ратли подшоҳ: Эй подшоҳи оламлано[illegible]! ... Уларни маъни[illegible] [illegible]лидин бехабари эканлар* (53-54).

Оламтоб عالم‌تاب а.-ф. Оламга тоб берувчи, оламни илитувчи: *Ҳуснили оламтоб* (3,61) – оламни иситувчи қуёш; *Оф[illegible]би оламтоб* (16) – қуёш.

[illegible] الد От. Олд, ён, яқин, пеш: *Олдиларида кичкина кеурдакларидин бир Куйканак отлиғ қуллари ҳозир эрди* (36). *Бойўғли буларни келганларидин огоҳ бўлуб олдиларига чиқиб ...* (7). *Кўм. Меҳмонсарони олдида бир жуй бор эрди* (23). *Қизни атоси қизни олдига кирди* (107).

[illegible] الدینگی Сфт. Илгариги, аввалги, биринчи (қатордаги): *Олдинги тишим йўқидин ўт ёқолмадим* (71).

[illegible] عالی а. Юксак, юқори, баланд: **Раъйи олий** – (5) – юқорининг раъйи, энг олий фикр.

[illegible] عالم а. Билгучи, илмли (киши), олим. **Олими боамал** – ўз илмига амал қилувчи олим: *Аввал олими боамалки, подшонинг охиратлик асбобини тараддудида бўлса* (40).

[illegible] آلمه Мева тури: олма: *Ўаулмас солмани бўйнунгга солма // Агарчи олмадур рухсори олма* (64).

[illegible] آلمان Оларман, олгир: *Олакўзанак олмон бўлса ҳам арслон бўлмас* (14). *Оларингга келганда олмон бирла чўлфон бўл* (79).

[illegible] آلماق 1. Тутмоқ, ушламоқ; (қўлга) олмоқ: *Бир одам яхши кўрган туффисини тез сувға оқизиб ҳар чанд тараддуд қилиб ололмади* (101). *Мушук илмоғдаги қуйруқни ололмади...* (109). *Алқисса, харж-хаджот учун камбеш олтон экан, мистоқи, бир тилла, ярим тилла деганлек ..* (90).

2. Қабул қилмоқ, ўз ҳисобига ўтказмоқ: *Олти ковини жавобини мендин ол ...* (110). *Олмоқни бермоғи бор* (83). *Оларингга келганда олмон бирла чўлфон бўл // Олмасингга келганда хожа бирла мулло бўл* (79). *Кўркушни меҳр солушига ва Куйканакни олушига барча туюрлар ҳайрон қолиб ...* (114).

3. Сотиб олмоқ, харид этмоқ: *От олсанг овулунг бирла кенгаш* (49). *Олмоғон нимарсани бозорга кбарган кисига ухшаб сани кбормаса бўлмасмуди?!* (53). *Муҳаммад Ксуфбой бозордин ўз заифасига кафш олибдур* (92).

4. (Никоҳига, хотинликка) олмоқ: *Мани олур*

йигитга ҳам атоси айтурки, "Фўлод пичоқ қинсиз қол-мас (11).

5. Эгалламоқ, босмоқ, ишғол этмоқ: *Дала ... ни сув олса, ўрдак-ҳрани тўшидин* (13).

6. Санамоқ, ҳисобламоқ: *Ўзини мирзакору ... ва донишманди рўзгор олиб айтур эрдики ...* (60). *... жойинда Куйканак ҳам ҳра олур, ҳам ўрдак* (37). *Олур гоҳ мулло ўзин, гоҳ амин ...* (85). *Ўзини ол... боғбонидин собит қадам олур эрди* (96).

Терсига олмоқ - сўз, гапни атайлаб тес... маънода тушунмоқ: *Аносини унг сўзини терсига оли... сўзлай бошлади* (10). **Хотун олмоқ** - уйланмоқ: *Хотун олмоққа (қунт) керак, кунда даҳсар эт керак* (1...). **Кулоқға олмоқ** - укмоқ: *Нобийно Бийно сўзини қулоқға олмайин ...* (18). **Оғизга олмоқ** - гапирмоқ: *Мундин нари бир бугун чордеворни отини оғзингға олмаки тишларинг синур* (83). **Бетдан олмоқ** - андишасизлик билан гап қилмоқ: *Қайинонам бир кун бетимдин оли... силкиб олди* (94). **Кўнгулни олмоқ** - кўнгилнинг сови... моғи: *Қизидин кўнглумни олдим* (94-95).

7. Қушма феъл таркибида: *Анда Бойўғли айли "Бу дафъа боринг, яна хабар олурсиз"* (49). *Сангпушт ... муддао истидъоси соҳилиға ўзини олди* (67).

8. Кум. ф. *Япалоққуш Кўрқушни чақируб олди* (11). *Бир одам яхши кўрган туффисини тез сувга оқиз... ололмади* (101).

Олти آلتی Снқ. сон. 6 рақамига тенг миқдор: *Олти туб да... рахтни ҳўл шохини қуруқ шохиға пайванд қилур эрди* (96).

Олтун آلتون Тилла: *Олтунни битган ерда қадри бор* (74).

Олғур آلغور Олғир, эпчил: *Олатуғаноқ олғур бўлса ҳам, оқ... ҳоли маълум* (14).

Омада آماده ф. Тайёр, тайёрланган: **Омода қуни** (16) - тайёр қил.

Она آنه қ. **Ано.**

Онча آنچه Анча, шунча: *Бойўғлини онча муҳим хайрга рағба... ти бор эрди, бир-бир баён қилди* (52). *Агар берсангиз, онча таъриф этар // Ва гар бермасангиз, онча дашном этар* (85).

Ор عار а. Номус, уят: **ору нанг** - уят-номус. *Бандаликни бўстонин обу рангиму бўлур, офтобни заррасидин ору...*

напзиму бўлур (60).

Аро **آره** қ. **Аро.**

Ораз **عارض** а. Куриниш, юз, бет: *Оразидин шамсу қамардур хижил (9). Замирина кузгуси хира ва оразина шуъйи тийра кўрунур ?(63).* Фразео... **Аёгига ораз етурмак** — оёгига юз қуймоқ: *Бир аҳли дил аёғига етур ҳар боб ила ораз (8).*

Орзу **آرزو** ф. Истак, хоҳиш: *Мискин хареки орзуйи дум кард // Ноёфта дум ду гуш гум кард (83).* Бечора эшак дум орзусида юриб икки қулогидан ҳам айрилди.

Оре **آری** ф. Ҳа, тўғри, рост, шубҳасиз: *Анда Ялавоҷби айди: "Оре, балога собир, қазога рози бўлмоқдин узга чорам йуқ" (19). Суйган камари — эрқуи, оре, ёмиши тамуғи... (42). Анда Бойўғли айди: "Оре, баланни бу йин етибдур" (47). Оре, бул йигит хорубкаши ҳазрати набийни бўлурлар (104).*

Орий **عاری** а. Яланғоч, холи, тоза: *Аслу назабдин орий кишилар — вифоқу нифоқдин нари кишилар (41). Ақиқки Ямандадур ва лаъли Бадахшондадур, ҳар икки[illegible] то сафар ранжини чекмагунча лаъл бирла ақиқ нақшдин орий ерлур (65).*

Ориф **عارف** а. Танигучи, аниқ билгучи; доно, маърифатли: *Йигирма беш ёшимда ҳазрати султони орифин Хожа Аҳмад Яссавий хонақаҳларин обод қилурда лой тепиб хишт берган ман эрдим (61).*

Оройиш **آرایش** ф. Безак, зийнат, пардоз: *Замонлин сўнг оройиш узулуб, маърака бузулуб, эл аёғи ором учун этакдин эс[illegible] ва яқодин бош чиқарди (80).*

Ором **آرام** ф. Тинчлик, сукут, тошиш, ҳузур: *Замондин сўнг оройиш узулуб, маърака бузулуб, эл аёғи ором учун этакдин аёқ ва яқодин бош чиқарди (80).*

Ортмоқ **آرتماق** 1. Ортмоқ, юкламоқ: *Ортатурғон юкларини жумлаги (32).*

Ортмоқ **آرتماق** 11. Ортмоқ, ортиб (кўпайиб) бормоқ: *Гам ҳужум этганда бесомонлигим ортар мани (38).*

Ортуқ **آرتوق** Гия. Кўп, мўл, зиёда: *Банданинг ҳар қанча журму хатоси бўлса, подшони анинг ортуғроқ афву этган бўлур (59).*

Орқа **آرقه** 1. Чет, орт: *Чаён Сангпуштни орқасига минди (69). Ақрабни мулдаси ниш урмоқдур хоҳ дўст кўксига бўлсун, хоҳ душман орқасига (69).* Маж. **Даф орқаси** —

чилдирманинг орқа томони: *Ва бир-иков даф орқасини уғрини орқасини утға тоблағандек тоблай берди* (7?)

2. Орқа (томон), кейин: *Ҳосили дунё эди бир теваси // Эмадурган орқасидин бўтаси* (32). *Қолди ғариб аноси арқосидин // Енди ҳароратлари ягмосидин* (33).

3. Суянч, ҳимоячи, орқа: *Агар мани саниң давлатлик орқам бўлғонда эрди...* (100). *Агар сан ҳам Навфал подшо Мажнунға орқа бўлғондек ва е Муътамир подшо араб Уяйнага орқа бўлғондек иш қилсанг эрди* (101).

Осмон آسمان ф. Кук, фалак: *Эй хок, паст бош, баланд бол осмон* (22) - Эй тупроқ, паст бўл, осмон баланддур. *Осмонки ҳамиша сафардадур, шамсу қамару саводир сайёраси бор* (65).

Осор آثار а. Излар, нишоналар, белгилар, асарлар (бирл. асар) *Осори аломати булут* (10) - балоғат белгилари. *Осори маломати ақиуҳ* (63) - ғам-ғусса таъсири.

От آت I. Ҳайвон, улов тури: от: *От олсанг овулунг бирла кенгаш* (49). *Арғумоқ от бўлмас оғон сўнг* (??). *От бошиға иш тушса, сувлуқ била сув ичар* (98). *От тобинда, эр қонинда* (109). Фразеол. **Оти ҳорумоқ** - кечикмоқ, орқада қолмоқ: *Сангпушт кўрдики, йўлдошини оти ҳоруғон* (67).

От آت II. Ном, исм: *Оти Кунушбону ушал ойни* (9). *Эчкуни оти Мулла Абдукарим бўдурға ҳануз вақт бор эрди-куй* (15). *Итини оти - Маржон, эгасини оти - Калжон* (17). *Илгариги айёмда ик(к)и ҳумома бор эрди. Бирини оти - Бозанда, яна бирини оти - Навоанда* (63). **От қўймоқ** - ном қўймоқ: *Кулангир султон от қўймоқ санинг ҳаддингму?!* (16).

Ота اتا қ. Ато.

Отамерос اتامیراث т.-а. Отадан қолган мерос: мулк, нарса: *Кордонни ўзига сафарда ҳамроз, хатарда дамсоз, ҳама атвори писандида, отамеросидин қолғон Турумтойи тез парвоз, сўз келганда жилов сақламай рўбару этгучики бор эрди* (56).

Оташ آتش а. Куйдирувчи, чанқатувчи; ўт, олов: *Суфраи оташ* (43) - олов дастурхони.

Отлиғ آتلیغ Номли, отли, исмли: *Кайқубод отлиғ* (8). *Куйканак отлиғ* (36). *Маликшабоҳанг отлиғ* (52). Кордон

отлиғ (55). Едгор отлиғ (60). Муътамир отлиғ (102).

آتماق Отмоқ, қурол билан нишонга мўлжаллаб отмоқ: *Отолмаган сапқон ҳам бошга тегар, ҳам (кетга) (13). Рогдин рустойи ўқин оти... ўткарди (23). Ҳазрати Иброҳим алайҳиссаломни кофирлар манжинаққа солиб ўтга отарда бир поясинда ҳозир эрдим (61).*

آفرين ф. Яхши, тасанно, яша, ташаккур!: **Офорин қилмоқ** – койил қолиб ташаккур айтмоқ: *Бу маҳр солушинға барча туюрлар инсоф ва офарин қилдилар (114).*

آفت а. Бало, офат (*кўпл.* **офот**): *Ҳадиси набавийдурки, таъхирни офати бор (18).*

آفاق а. Уфқлар, дунё: *З-онки дар офоқ з-барноу пир // Ҳеч кас аз жуфт надорад гузир (11)* – Уфқ тагидаги ёшу қарининг ўз жуфтидан узоқлашуви мумкин эмас.

آفتاب ф. Қуёш, кун: *Офтоб пешин ҳаддиға етти (57). Бандаликни бўстонин обу рангиму бўлур // Офтобни заррасидин ору нангиму бўлур?! (60).* **Офтоби оламтоб** – оламни иситувчи офтоб.

آخر а. 1. Охир, сўнгги нуқта: *Жундабозни охириға боқ (93). Одам кўб ҳийлаву тазвир этар, лек ишни охири тақдир этар (31).* 2. Якун, оқибат, натижа: *Охирмани намозхон қилдинг (58). Охири онт ичиб тан-молини ео кетарга чоғлаган ... (90).*

آخرت а. Бу дунёнинг сўнги, охири: у дунё: *Мунда ол... олиб охиратда ҳисобини кўб айтгунча... (45). Дунёни охиратдин муқаддам билган..., (90).*

آخرتليك Охиратни ўйлаб қилинган иш, савобгарчилик: **Охиратлик асбоби** – охиратда нафъ келтирадиган иш, эзгулик: *Онларға андоғ тўкдиларким, Билқисни ҳотиға Сулаймондек, балки, охиратлик асбобларига кофий эрдилар (5). Аввал олими бозмалки, подшонинг охиратлик асбобини тараддудида бўлса ... (40).*

ул-амр آخرالامر а. Ишнинг охири, натижа: *Охир ул-амр Сангпушт мустажоби даъватдек мурод ҳадафиға мақрун улуб шиноварлик била муддао истидъоси соҳилиға ўзини олди (65).*

آخشام Оқшом, кеч, кечқурун. **Эрта охшом** – кун бўйи, кеча-кундуз: *Эртадин то охшомғача (30). Эрта охшом қўлинда тасбеҳ (65).*

Оч آچ Оч қолган, очликда кун кечирган: *Оч юруб кекирган ... (51). Оч ўтина куйди энсдин жудо (32).*

Оч-ялонғоч – қаровсиз, ҳимоясиз, хароб: *Аҳ... бехабар будуб оч-яланғоч қуймағайсиз* (117).

Оч кўз آچکوز Кўзи тўймас, нафас: *"Қул бўлсун, қулоғи ... лиқ бўлсун" деган сўз атосини суфрасидин нон уш... ган бир очкўзни сўзидур* (41-42).

Очлиғ آچلیغ Очлик, оч юриб ҳаёт кечириш, боқимсиз... *Ушал кишидин сўрагил, муфлису муҳтожму ё очлиғ ... ялонғочлиғдин келдиму?* (36).

Очмоқ آچماق Тўсилган, беркитилган ёки ёпилган нарса... куч билан очмоқ: *Барча эшик очғусидур сабр, бил...*

Ош آش Пиширилган егулик, овқат, таом: *Ошни таъми ... билан, сувни таъми муз билан* (5). *Эрга берсанг ош... ни, эрлар силар бошингни* (40). *Кулангир султонни ... гари меҳмондин қолғон оши бор эрди, ани Куркушни ... диға чиқариб қўйди* (43). *Ман нечук кафгир олмай ... тузини шўр дерман* (56).

Ошамоқ آشاماق (ошни) оғизга тиқмоқ; ошаламоқ: *Муфт топ... ғанда он миқдор ошар* (51).

Ошам آشم Улч. бирл. Ош олими, бир олим ош. **Ярим ошам** – ярим олим ош: *Куркуш ҳар чанд пойпаслади, ярим ошам ош табақни тубидин топмади* (44).

Ошёна آشیانه ф. Ин, уя: *"Қайси ошёнаи баландидин пар... қилдингиз?"* (22). *Кордон бирла Турумтой ...: Ку... ошёнасиға қадам қўйди* (98).

Ошиқ عاشق а. Ишқли, муҳаббатли (киши); ошиқ: *Ҳ... ошиқиға бер* (74).

Ошмоқ آشماق 1. Кўтарилмоқ, ошиб ўтмоқ: *Тал оша кел... ўлтурмас талоша* (34). 2. Ортмоқ, ошиб кетмоқ, кўпай... моқ: *Қиймат ҳаддин ошти, муштарий рағбати оз бўл...* (80). *Куча саҳродин оша лой бўлган эрди* (96).

Ошна آشنه Дўст, яқин: *"Ошнонгдин топ" дебдурлар* (70).

Ошпичоқ آش پچاق Уй пичоғи, уйда ишлатиладиған қинсиз пичоқ: *Уруши ҳарбаси ошпичоқ бирла ухлоқ* (54).

Ошти آشتی Маросим оти маъносида: Ажрашиб кетган эр-хотиннинг ярашуви: Ярашди-ярашди: *Яна аҳд қилиб эр... дим, эмди модари арусим зўрлиқ бирла агар ошти қил... дурур бўлса ...* (95). *Эмди яна қайнонам аз бари... ошти келибдур* (95).

Ошуфта آشفته ф. Тўзғиган, тарқоқ, паришон: *Маҳвашлар зул... фидек ошуфта ва паришон қолмасун ...* (...).

Ошуқмоқ آشوقماق Шошилмоқ, интилмоқ: *"Эй болом... сабр қил...*

куб ошуқмангз, ошуққан қиз эрга борса ёрчимас" (5).

Оқ آق *Белги оти.* Оқ рангли: *Гурга қариндошингни оқ халтаю кук халтаси (89).*

Оқармоқ آقارماق Оқ тусга кирмоқ: *ақориб келмаса кунгли ақориб // Аки ёнига сан ултурма бориб (89).*

Оқибат عاقبت а. Охир, сунг, охирида, натижада: *Кордон бирла Турумтой Бойуғли била пасту баланд айтуштилар, оқибат навмид булуб Бойуғлини маъвосидин Қурқуш ошёнасига қадам қуйди (98).*

Оқил عاقل а. Ақлли, доно: *Оқилу доно сонуб ул дам узи // Айди: "Улус ичра бу бир касб эрур"* (29).

Оқмоқ آقماق Суюқликнинг бирор йуналиш буйича силжиши: *Кузларини ёшлари сувдек оқиб (33).* **Оқар сув** – доимо оқиб турадиган сув: *Роҳатижон эрди оқар сувлари (26).* **Тез сув** – тез оқар сув; сой: *Бир одам яхши курган туффисини тез сувга оқизиб ҳар чанд тараддуд била ололмади (101).* **Сувда оқмоқ** – сувдан утмоқ, сувдан сузиб утмоқ: *Чаён Сангпуштни орқасиға минди, дарёға тушуб оқдилар (68).*

Оқсоқ آقساق Оқсаб юрадиган (киши), чулоқ: *Маж. Фарҳсат аёғи оқсоқ (51).*

Оға آغه Ака, оғайни, журабоши: *Оға булур йигитни этак-енги кенг булур (16).*

Оғалиқ آغاليق *Мансаб оти:* маслаҳатчи: *Узин гоҳ мулло олурди тақи // Ниёзча оғалиқ нахуш аҳмақи (84).*

Оғиз آغيز Киши узви, овқат ейиш ва сузлаш аъзоси: *Бети бирла оғзини тукини терган..* (51,90). **Оғиз бурун** – юз, вужуд, жисм: *Етим қузи сақласанг, оғзи-бурнунг мой этар (59).* *Фразеол.* **Оғизга олмоқ** – гапирмоқ, бирнимани тилга олмоқ: *Мундин нари бир бузуғ чорде ворни отини оғзингга олмаки, тишларинг синур (83).* **Оғиз булмоқ** – оғиз билан иш курмоқ, маҳмадоналик: *Оғиз булма, аёғ бул (13).* **Оғизнинг ошга тегмаги** – бир нимага етишмоқ: *Оғиз ошга теганда бурни қонаған ман булдум ухшар (59).*

Оғил آغل Отхона, молхона: (**Дари**) **оғил** – оғилнинг эшиги (60).

Оғир آغير Вазни оғир, вазмин: *Кклари эрди оғиру, йул йироқ // Ургади тайлоқини нори фироқ (32).*

Оғирлиқ آغيرليق Вазнлилик: вазминлик, қийинлик: *Эртаги савдони даҳсар оғирлиғи бор (49).*

Оғнамоқ آغناماق Ағнамоқ; думаланмоқ: *Анда бир тепа ... йиқилиб, ин(ю)и ёнига оғнаб думигача шумгутон ...* (97).

Оғоз آغاز ф. Бошланиш, киришиш: Итоби оғоз қилмоқ – сув бошламоқ: *Анда қиз итоби оғоз қилиб айди* (...).

Оғримоқ آغریماق Касалланмоқ; бетоб бўлмоқ, хасталанмоқ: *Айгламай сўзлаган оғримай улур* (77). Фразеол.: **оғримагам** – Бирор нарса ёки ҳолатга меҳнат қилмасдан етишган: *Бели оғримаганни нон емишига боқ* (...).

Оҳанг آهنك ф. Куй, мусиқий оҳанг: *Наво парда ичра ... восоз бўлур // Ки бепарда оҳанг афғон бўлур* (...).

П

Пай پی қ. **По // пой** ф. Оёқ, қадам; оёқ изи: *Замондин сўнг ўзумга келиб қарасам, пай бору пайдор йўқ* (106).

Пайванд پیوند ф. Уланиш. **пайванд қилмоқ** – уламоқ: *Олти ... дарахтни ҳўл шохини қуруқ шохига пайванд қилур ...* (96).

Пайдо پیدا ф. Юзада, ошкор; бор, ҳозир: *Ўз оёти каримас... дин возиҳ ва пайдо эрур* (3). **Пайдо бўлмоқ** – ... келмоқ: *Сизнинг толеъ гардунинггиз буржинда ... партавлиқ, қамари сиймо, мастуралиқ садафидин пайдо бўлгон гавҳари шаҳворингиз бор эмиш деб эшит...* (46).

Пайдор پیدار ф. Оёқ эгаси, из эгаси, из қолдирган киши ёки жонвор: *Замондин сўнг ўзумга келиб қарасам, пай бору пайдор йўқ* (106).

Пайғамбар پیغمبر ф. Худодан бандаларга хабар келтирувчи киши: элчи, расул, наби: *Ҳазрати Мусо пайғамбар эдилар му ё ҳазрати Ҳорун? Ҳудҳуд айди: "Ҳазрати Мусо пайғамбар эдилар, ҳазрати Ҳорун халифа эдилар* (...).

Палид پلید ф. Ифлос, кир, номатлуб иш қилувчи, ярамас: *Язиди палид* (102) – палид Язид.

Палов پلاو Овқат номи: палов: *Киши қўшина бир нафас ... са жой /// Буюрур: "Чилим сол, дамла палов бирла чой"* (85).

Палос پلاس Жундан қалин ва пишиқ қилиб тўқилган ёки бошқа усул билан тайёрланган мато: шолча, намат, гилам, кигиз: *Меҳмонхонасиға палослар солиб, чироғлар ёқиб,...*

аларни қундируб, учоғларида утунни тулдуруб қалай бошлади (71).

Панд پند ф. Угут, насиҳат. **Панд емоқ** - дакки эшитмоқ, таъзир емоқ: *Анда Кордон айди: Атодин дам урма, панд ерсан* (87).

Паноҳ پناه ф. Соя, суянчиқ, ҳомий; сиғинадиган, ёрдам сураладиган шахс ёки даргоҳ: *Шоҳи жаҳонпаноҳ* (7) - жаҳонни уз паноҳига олган шоҳ.

Парвин پروین ф. Ҳулкар (юлдузи): *Бир кун Амир парвиндек мужтамеъ эдуб сарафрозлик мазрааларин сероб эттилар* (4-5).

Парво پروا ф. Эътибор, парво қилиш: *Қачон парвойим бор "даҳмазаҳо бар сари ки!"*(13) - Бунча даҳмазалар ким учун буляпти - менинг нима ишим бор?!

Парвоз پرواز ф. Учиш, ҳавога кутарилиш: *Бизнинг парвозимиз маълумдур (22). Парвоз қилмоқ* - учмоқ: *Қайси ошёнаи баланддин парвоз қилдингиз?* (22). *Кабутар парвоз қилиб сиҳат кетти* (23).

Парда پرده ф. I. Хоналарни зийнатлаш ёки тусиш учун ишлатиладиган мато: *Парда ичинда бепарда куб сўз утти* (79).

Парда پرده II. Чолғу асбоби буғинлари: *Наво парда ичра навосоз булур // Ки бепарда оҳанг афғон булур* (49). Сув уйини: *Сиз билан биз парда ичинда наво қилоли, лекин бепарда сузлашмоли* (73).

Парирўй پری روی ф. Пари юз, чиройли, гўзал: *Онлардин кейин бир парирўйи мумтоз нечандноз ишваи ушшоқчашлик зеб-зийнати била утти* (105).

Паришон پریشان ф. Тарқоқ, сочилган, ёйилган: *Маҳвашлар зулфидек ошуфта ва паришон қолмасун ...* (5). **Паришони рўзгор** - ёмон кун кечирувчи: *Мулла Абдужаббордек паришони рўзгорга кенгашиб бизни аро йулда қуймангиз* (51).

Пароканда پراکنده ф. Тарқоқ, тартибсиз, сочқин. **Пароканда шудан** - издан чиқмоқ: *Аз бесафари мард пароканда шавад* (64) - сафар қилмаса, киши уз йулини тополмайди.

Парранда پرنده ф. Қушлар туркуми. **Қуш**: *Жумла туюрларға киши юборинг, барча паррандалар йиғилсунлар* (111). *Жамьи паррандалар йиғилди* (111). *Баъд аз адойи никоҳ жамьий паррандалар тарқашиб кеттилар* (117).

Партавлиг پرتولیغ ф. Равшанлик, ёруғлик, порлоқлик: "*Сиз*-

ни толеъ гардунингиз буржинда саодат партав... қамари сиймо ва мастуралиқ садафидин пайдо бул... гавҳари шаҳворингиз бор эмиш деб эшитдук (25).

Паст پست ф. Қуйи, қисқа, пакана, калта. **Пасту бала...** – баланд-паст: *Кордон бирла Турумтой Бойуғли он... пасту баланд айтуштилар (97).*

Паҳловон پهلوان ф. Барваста, забардаст, полвон: *Ушал ди... Маликтабоҳанг отлиғ туюрлари бор эрди, Кулангир су... тон ани дангалнишин паҳлавони эрди (52).*

Печанлик پیچانلیك Чаққонлик, уткирлик, эпчиллик; сузамалли... чечанлик: *Зарбулмасали рузгорки, буруңғи яхшил... қолиб экан, сузланмишда ва печанлик бобида... ...* *ма ва ашрибасиға тузу муздек турур (5).*

Пеша پیشه ф. Одат, ҳунар: **пеша қилмоқ** – одат қилмоқ, қулламоқ: *Хомушлиғни пеша қилмоқ буйла булурму?(47)*

Пешасолор پیشه‌سالار ф. Етакчи, йул бошловчи, раҳбар: *Углум... ни муборак исми Кулангир Султони подшоҳ! Бу ҳ... қушни пешасолоридур (15).*

Пешвоз پیشواز ф. Олдидан чиқиш, рубару келиш: *Куркуш кел... нидин Бойуғли огоҳ булуб олдиға, пешвоз чиқиб та... тавозеъ била саломлаштилар (45).*

Пешкаш پیشکش ф. Олдига (узига) тортувчи, жалб этувчи: *Подшо баки салим уруғиға батариқи меҳмон тушти. Он... лар суйиш ва пешкаш, неча турдук таом келтурди... (106). Подшони на мудлаоси бор турур?! Анжони ту... ва ҳарби бор, пешкаш ва моҳазар сари боқмас... (106).*

Пешин پیشین ф. Туш вақти, кун қиёмдан утган чоғ; пешин намози вақти: *Эрта эрди кун кеч булди. офтоб пешин ҳаддиға етти (57).*

Пешомад پیشامد ф. Қарши чиқиш, кутиб олиш: *Муҳрим хайр иш... юборур кишини бу навъ булурму пешомади?! (20). М... меҳмон булсам, қилғон пешомадинг шулму?! (77).*

Пешона پیشانه ф. Юзнинг қошдан сочга қадар булган очиқ жо... йи, олдиндан куринувчи аъзо: манглай: *Қучқор булур қузини пешонаси дунг булур (16).* *Фразеол.* **Пешона тегмаги** – дуч келмоқ, эришмоқ: *Мудлаоси девориға пе... шонаси тегди (45).* **Пешонанинг ер ўпмаги** – сажда қилмоқ, ибодат қилмоқ: *Холвоқи мисгар аслo намоз учун пешонаси ер упган йуқ эрди (58).*

Пиёла پیاله ф. Пиёла, қадаҳ: *Бу турғонларинг навола дуст*

лари, пиёла ҳарифлари, таом емакка ҳозир, маслаҳатга ақли юсир·... (40). **Пиёла сунмак** – май қуйиб узатмоқ: *Алқисса, соқийи тумтароқлар пиела суна бошладилар* (79).

Пир پیر ф. Кекса, қари: **Қарюву пир** (11) – ёшу қари.

Писандида پسندیده ф. Яхши, ёқимли, танланган: *Ҳама атвори писандида* (56, 104). *Ҳар кимки сафар қилур – писандида бўлур* (64).

Пичоқ پیچاق Хунармандчилик маҳсулоти. Уй-рўзгорда ишлатиладиган кескир буюм: *Фулод пичоқ қинсиз қолмас* (11).

Пишиқ پیشیق Пишган, пишиб етилган, пухта: *Уз ишига пишиқ, ҳаромзодаи таррор – уғри мушиқ* (52).

Пишмоқ پیشماق I. Хом нарсанинг оловда пишмоғи: *Ҳар хомни пишуруб, ҳар ишни тиидирур эрди* (9). *Чала пишган чандир ....* (49).

Пишмоқ پیشماق II. Сувга пишмоқ, (сувга) ботирмоқ: *Курк товуқдек сувга пишарга ўнгроқ* (54).

По // пой پا ф. Пой, оёқ: *Амир ризоси бирла қуймишди по // Аламдору саркарда, хайли сипоҳ* (82). *Бу пою сиёқеки санда бор, мулоҳаза қилдимки ...* (97).

Подшоҳ پادشاه ф. Шоҳ, подшоҳ, ҳукмдор: **подшоҳи одил** (39) – адолат билан иш кўрувчи подшоҳ. **Подшоҳи олампаноҳ** (53) – оламни сақлагучи подшоҳ.

Пойлуччак پای لچک ф. Оёқяланг, яланғоёқ. **Пойлуччак таголар** – оёқяланг ҳолда посбонлик қилувчи куролли кишилар: *Кўрдики, йўлдошини оти ҳоруғон, пойлуччак таголардек найзасини кифтига ташлаб юқори ва қуйи юрур эрди* (67).

Поймол پایمال ф. Оёқ ости бўлиш, топталиш: *Ерки мудом соҳиби сабру сукундур, поймоли ҳар аҳли дундур* (32).

Пона پانه ф. Утин ёки тахтани ёришда ишлатиладиган қозиқча, пона: *Болта била бир учини ёрди ул // Пона қўюб теша сари борди ул* (28).

Поя پایه ф. Воскич, даража: *Эй подшоҳи олам, ўзлари маъни поясидин бебаҳра эканлар* (53).

Пул پل Қиймат ўлчови: маблағ, метал ёки қоғоз пул: *Кафшдузлардин кафш насия олиб ийзо-иҳонат, ҳақоратлар эшитиб пулини берган* (90). *Алқисса, пулунгни бериб соф қилдим деб мункир бўлубдур* (90).

Пуркарда پرکرده ф. қ. **Пуркор.**

Пуркор پرکار ф. Уддабурон, омил, ишбилармон: *Минди ... устига нажжордек // Косиби пуркардаи пуркордек (...).*

Пуф پوف 1. (ўтни) пуфлаш. **Пуф қилмоқ** - пуфламоқ: *... ўғли бурувдат касратидин ҳар чанд пуф қилди - ут... ёна бермади (71).* 2. Унд. Жирканиш ифодаси: *М... илмоғдаги қуйруғни ололмай "пуф, сассиг экан" де... сўзни қўй (109).*

Пушаймон پشیمان ф. Афсус, надомат: **пушаймон қилмоқ** - аф... ланмоқ: *Анда подшо "овози боринда тутуб савол сў... яхши эрди" деб пушаймон қилур эрди (103).*

Пуштпаноҳ پشت پناه ф. Орқа суянчиқ, соябон, паноҳ: *Дуруди ... маҳдуд ҳазрати расули саллаллоҳи алайҳи васалл... ғаким, умматларига пуштпаноҳ турурлар (116).*

Пўк فوك (ичи) бўш, пук: *Ичи пук, кўзи кўк (51).*

Пўст پوست ф. Пучоқ, тери: *Ишонмагил дўстингга, самон т... қар пўстунгга (69).*

Пўстин پوستین Теридан тикилган иссиқ (ташқи) кийим: *Едгор... нинг пўстин тикканин кўрсангиз, чокидин бармоқ ут... эрди (61).*

Пўстиндўз پوستین دوز Пустин тикувчи: *Ман Едгор пўстиндўз... ҳам ўткариб сўзлабман ухшар (60).*

Пўшида پوشیده ф. Беркитилган, ёпиқ, махфий. **Кор пўшида пўшида** - ишни ёпти-ёпти қилиш: *Ота-бобомиздин мер... ки, минг чордевор солғучибиз, Сиз агар уҳдасид... чиқсангиз, фабиҳолло, чиқмасангиз, кор пўшида-пўш... да (80).*

Р

Раб (б) رب а. Тарбия қилғучи: **Раббул оламин** (6) - оламни тарбия қилғучи, бошқарувчи.

Равза روزه а. Боғ, гулзор: жаннат: *Маж.* қабр. **Равзаи по...** (102) - покиза боғ, зиёратгоҳ.

Равиш رویش а. Йўл-йўриқ, йўсун: *Ту неку равиш бош (72)*, сен яхши йўл тут.

Раво روا ф. Муносиб, ўринли, жоиз. **Раво кўрмоқ** - муносиб кўрмоқ: *Бу маънидин тарки талабни раво кўрм... илгари қадам қуйдум (8). Ман ҳам бу ишда эҳтимол р... во кўрмасман (31).*

Равон روان ф. Юрувчи, борувчи, тез; тезлик билан, тўппа-

тўғри: *Жаҳд қилиб турди равон борғали // Яъни яғоч қолмишини ёрғали (29). Оғди юки йўлда ушал сорбон // Ерга чўкарди тузатай деб равон (33).*

Равона رَوانه ф. Юрувчи, борувчи: **Равона бўлмоқ** - юриб бормоқ, жўнамоқ: *Қурқуш Қулангир султон боргоҳина равона бўлди (35). Анда Қурқуш ура туруб Бойўғли сарманзилига равона бўлди (45).*

Равшан رَوشن Аниқ, равон, яққол: *боре баломни асбоби Қулангирлиги минқори билан чангалидин маълум ва равшан эмасму?! (16).*

Раг رگ ф. Томир, қон томир: *Бода нашъаси Кордон била Бойўғлини рагларига ток рагига сув югурганлек югурди (79).*

Рад رد а. Инкор, бекор қилиш: **Радди сухан қилмоқ** - сўзни бекор қилмоқ, гапни рад этиш: *Бойўғли радди сухан қилиб сўз бермаганига бул ҳам айди (91).*

Раёҳин رياحين а. Райҳонлар (*бирл.* **Райҳон**): *Сабза раёҳин ва анвойи шақоиқ сечаклар касратидин ... (9).*

Ранг رنك ф. Ранг, тус, юзнинг ранги: *Охир мани намозхон қилдинг рангимни каҳрабодек сарғартиб (58).*

Ранж رنج ф. Машаққат, озор, азоб: *Ақиқки Ямандадур ва лаъли Бадахшондадур - ҳар иккиси то сафар ранжини чакмагунча лаъл бирла ақиқ нақшидин орий қолур (65).* **Ранжи роҳ** - йўл азоби: *Кимки талаб йўлида ранжи роҳ чекса, етар мақсудиға ... (7).*

Раоё رعايا а. "Раиюн" сўзидан: боқилғучи, қўл остидаги киши: *Ҳоло ҳазрат Сайид Муҳаммад Умар аҳди айёмларида олам маъмур, раоё масрур ... (12).*

Расво. رسوا ф. Ҳақоратланган, таҳқирланган: *Ишқ бозорининг расвоси ва савдо чаманининг булбули шайдоси бўлубдур (104).*

Расм رسم а. Одат, қоида: *Расм эди нажжор яғоч истари (27). Йўлдош бўлмоқ шарти бул эрмаски, оз ҳодиса бирла ҳамроҳлик расмини бартараф қилсам (68)*

Расул رسول а. Элчи, пайғамбар: *Эй бой фарзанди, тилаган чорлевoрингдин тўрт квини худо ва расул йўлиға кеч (110).*

Рафиқ رفيق а. Шерик, дўст-ёр. **Рафиқи шафиқ** - шафқатли дўст: *Сафарда рафиқу шафиқ керакким ... (65).*

Рахнагар رخنكر Шикастлантирувчи: *Ишқ бир селобедурки, ақл маъмурасани биносини рахнагари ва Мажнун харобободи-*

ни иморатгари (103-104).

Раъй رأی а. Уй, фикр, тадбир. **Соҳиби раъй // Соҳибраъй** фикрли, фикри ўткир: ... *Вазири соҳибраъйки, подшонинг дунёлик яроғини тараддудида бўлса (40).* **Раъйи олий** – юқорининг фикри; энг олий фикр: *Раъйи олий андоғ иқтизо қилурларким ... (5).*

Рашк رشک а. Қизғаниш: **Рашк қилмоқ** – қизғонмоқ: *Офтоби оламтоб андин рашк қилур эрди (10). Бор эди Кашмир Навоҳинда тоғ // Боғи Эрам рашкдин кўксида доғ (26). Булардин шаҳри Кайқубод рашк олиб адам сари келанди (100).*

Рағбат رغبت а. Хоҳиш, майл, қизиқиш, интилиш: *Бойўғлини анча муҳим хайрга рағбати бор эрди, бир-бир баён қилди. Қиймат ҳаддин ошти, муштарий рағбати оз бўлур (80).* **Рағбат қилмоқ** – интилмоқ: *Онлар неча турлук таом келтурдилар, подшо ҳеч қайсиға рағбат қилмас эрди (106).*

Раҳмон رحمن а. Раҳм қилувчи (худонинг номи): *Таанни раҳмондин, таъжил-шайтондин (18)* – вазминлик раҳмондан, тезлик – шайтондан.

Реш ریش ф. Яра, жароҳат. **Реш айламоқ** – яраламоқ: *Уз дўсти дилин реш айлаюр жаҳлдин ким // Ул уғар уз муштини деворға (69).*

Ривоят روایت а. Ҳикоя, нақл, афсона. **Ривоят қилмоқ** – ҳикоя қилмоқ: *Ровийлар андоғ ривоят қилурларким ...* (8).

Риёзат ریاضت а. Қийинчилик, қийналиш. **Риёзат чекмак** – қийналмоқ: *Риёзат чекмагунча ёр васлиға етиб бўлмас* (98).

Ризо رضا а. Кўниш, розилик: *Амир ризоси бирла қўймишди по // Амалдору саркарда, хайли сипоҳ (82). Ва яна қизни ризосини атоси англаб айди ... (107).* **Аломати ризо** – розилик белгиси: *Сукут-аломати ризо (47).*

Рисола رساله а. Китобча, мактуб (*кўпл.* **расойил**): *Бу рисолаларки, Сулаймони вақт қотида Осафи аҳд эрдилар ...* (6).

Рисолат رسالت а. Элчилик, пайғамбарлик: *Равзаи пок ҳазрати рисолати саллаллоҳу алайҳи вассалламни зиёрат қилур* эрди (102). **Рисолатнигин** (4) – пайғамбарлик муҳри, узуги.

Ровий راوی а. Ривоят қилувчи, ҳикоя айтувчи: *Ровийлар*

андоғ ривоят қилурларким ... (8).

Роз راز ф. Сир. **Аҳли роз** - сирдош: *Бир ўзгани ўзига аҳли роз этган қиз* (92).

Рози راضی а. Ризолик берувчи, кўнувчи: **рози бўлмоқ** - ризолик бермоқ: *Балоға собир, қазоға рози бўлмоқдин ўзга чорам йўқ* (19).

Рост راست ф. Ўнг, тўғри: *Анда Кўркуш айди: " рост айтурсан* (16). *Эй Едгор ака, рост нақл қилинг!* (61). Ростнавис - тўғрисини ёзувчи. **Мунший ростнавис** (40) - тўғрисини ёзувчи мунший.

Роғиб راغب а. Рағбати бор, мойил: *Япалоқри балоси Кулангир султон хатибу роғиб турур, ҳалол жуфтликқа қабул қилдингизму?!* (116).

Роҳ راه ф. Йўл, кўча. **Гарди роҳ** - йўл гарди, чанг: *Гарди роҳларини қоқиб ...* (35).

Роҳат راحت а. Ҳузур-ҳаловат, роҳат: **Роҳатижон** - жон роҳати: *Роҳати жон эрди оқар сувлари* (26).

Роҳила راحله а. Сафар, кўчиш. **Зоди роҳила** - сафар ҳозирлиги: *Ҳеч зоди роҳила манда йўқ, ихтиёримға сафар дағдағаси тушубдур* (63).

Рубоий رباعی а. Тўртлик, тўрт мисрадан иборат тугал мазмун англатувчи шеър. Асарда ўрни билан "рубоий" деган сарлавҳа остида шоирларнинг машҳур рубоийларидан намуналар келтирилган (64,92).

Рул رود ф. Торли чолғу асбобларидан бири: *"Базм асбобин тузаб, руд, уд, даф, най, барбат, қонун ... меҳмондорлиқ қавоидасини баржой тутти* (72).

Рустойи. روستایی ф. Қишлоқи: *Меҳмонсаро ичинда бир рустойи аз баройи сайд уқин созлаб мунтазир ўлтуруб эрди* (23).

Рухсор(а) رخسار ф. Юз, чеҳра: *Узулмас солмани буйнунга солма // Агарчи олмадур рухсори олма* (64). *Анда қиз Уяйна исмини эшитиб рухсораси гул-гул ёна берди* (107).

Руҳафзо روح افزا Руҳлантирувчи, жонлантирувчи. **Гулистони руҳафзо** - кишига руҳ бағишловчи гулистон: *Ҳакиму ҳозиқ бир гулистони руҳафзога доҳил бўлди* (22).

Рў//рўй رو ф. Юз, бет: **З-рўйи ихтиёри** (83) - ихтиёрий бир тарзда (ихтиёр юзидан).

Рўбарў روبرو ф. Рўпара, юзма-юз. **Рўбарў этгучи** - Юзма-юз қилувчи: *Кордонни ўзига сафарда ҳамроз, хатарда*

дамсоз, ҳама атвори писандида. отамеросидин қолган Турумтойи тезпарвоз, суз келганда жилов сақламай рубару этгучиси бор эрди (56).

Рўзгор روزكار ф. Дунё, олам, борлиқ; замон, давр; ҳаёт, умр; турмуш, тирикчилик: **донишманди рўзгор** (60,87) - тирикчилик йўлини билувчи; **эмини рўзгор** (90) - тинч ҳаёт кечирувчи. **Зарбулмасали рўзгор** (5) - замона масаллари, мақоллари.

Рўз روز ф. Кун, умр: *Буда аст хареки, дум набудаш Рўзи ғами бедуми фузудаш* (83) - бир думсиз эшак бор эди, унинг куни думсизлик ғами билан кечарди. **Рўзи жанг** - жанг куни: *Аз асойи худ ибо доранд курон рўзи жанг (24)* - жанг кунида кўрлар ўз ҳассасидан ҳам ҳиқиксирайдилар.

Рўян روين ф. Илдизидан қизил бўёқ олинадиган сариқ гулли, узун томирли ўсимлик. *Фразеол.* **Рўян ковламоққа кетмоқ** - ер остига тушмоқ, вафот этмоқ: *Мулла Муҳаммад Сиддиқ деган бир одам бор эрди. Ногоҳ фалакнинг гардиши била атоси рўян ковламоққа кетти. Атосидин бисёр мол қолди (90).*

С

Сабаб سبب а. Боис, важҳ: *Анда Курқуш айди: Сабаб надур Анда Куйканак айди: Дарёға ёвуқдур* (114).

Сабад سبد Сурх новдадан тўқилган четан буюм; идиш: *Ичи ҳат сани қулоғинг сабадида елдек турмас ухшар (7...*

Саб(б) سب а. Дашном, сўкиш, ҳақорат: *"Касб"ни бошини кессанг "сабб" бўлур* (29) - "Касб" сўзининг бошини ("К" ҳарфини) кессанг (олиб ташласанг), "саб" қолади. **"Саб(б)"** - дашном, сўкиш, ҳақорат демакдир. Бу ерда касб эгаллашнинг машаққати устида гап боради

Сабз(а) سبز ф. Майса, яшиллик: **Сабза райҳон (9)** - яшил райҳонлар. **Сабзу хуррам** (65) - Кўм-кўк очилиб турган (ўсимлик).

Сабр صبر а. Чидам, тоқат, қаноат, бардош. **Сабр қилмоқ** чидаб турмоқ, қоноат қилмоқ: *Сан андак ўз яроғингни қилғунча, сабр қилсанг хўбдур (19).* **С[а]бр-таҳаммул** сабр-тоқат: *Эй ано, Сиз бизга сабр-таҳаммул сари йўл*

кўрсатурсиз (10).

Сабуҳий صبوحی а. Эрталабки, тонгги: **Бодаи сабуҳий** - тонгги шабада (эрталабки ичкилик маъноси ҳам бор). *Курқуш сўзлари Кулангир султон машомига бодаи сабуҳий нашъасидек таъсир этти* (43).

Савдо سودا ф. Турмуш ташвишлари, ғам-ғусса, кулфат; олди-сотти, савдо: *Уйдаги савдо бозорга рост келмас* (56). *Маж.* Ишқ, муҳаббат: *Саҳл кундин бери ишқ бозорининг расвоси ва савдо чаманининг булбули шайдоси бўлубдур* (104).

Савлат صولت а. Салобат, маҳобат: **Баҳром савлат** (4) - Баҳром сингари савлатли.

Савоб ثواب а. Яхши иш, эзгулик: *Хайр ишига далолат қилучи савобга шарик* (21).

Савобит ثوابت а. Турғун (ер) (*бирл.* **Собит**): **Савобит ва сайёра** (3) - турғун (ер) ва кезувчи (сайёралар): *Осмонки ҳамиша сафардадур, шамсу қамару савобиту сайёраси бор. Ерки мудом соҳиби сабру сукундур, пой-моли ҳар аҳли дундур* (65).

Савол سوال а. Сўроқ (*кўпл.* **Саволот**) *Эй Худҳуд, сендин саволим бор - сўрайин* (24). *Бир савол жавобидин ожиз* (48). *Имом айдилар: Нима саволинг бор?* (94). *Савол сўрсам яхши эрди* (103).

Савсан سوسن ф. *Бот.* Гул номи: гулисапсар; кўкгул. **Савсани садзабон** - юз тилли савсан: *Кўрдиким, ажиб манзиле, савсани садзабон анинг васфида ожиз* (35).

Садаф صدف а. Денгиз шиллиғи; марварид қобиғи. *Маж.* **Мастуралиқ садафи** - парда ичидаги садаф: *Мастуралиқ садафидин пайдо бўлғон гавҳари шаҳворингиз - Кулангир султонга муносиб қизингиз бор эмиш* (46).

Садзабон صدزبان ф. Юз тил, кўп тил, кўп тилли. **Савсани садзабон** - юз тилли савсан: *Кўрдиким, ажаб манзиле. Савсани садзабон анинг васфида ожиз* (35).

Садо صدا ф. Овоз, товуш; куй, оҳанг: *Найда ташвири ҳарорат, найда таъсири садо* (104).

Сазовар سزاور ф. Лойиқ, муносиб: *Сазовори сахо бўлса, мунда олиб кел* (36).

Сайд صید а. Ов, шикор: **Аз баройи сайд** - ов (қилиш) учун: *Меҳмонсарони ичинда бир рустойи аз баройи сайд ўқин созлаб мунтазир ўлтуруб эрди* (23).

Сайёра سیاره а. Сайр этувчи, кезувчи; сайёра: **Савобиту**

сайёра (3) – Турғун (Ер) ва кезувчи (сайёра)лар... монки ҳамиша сафардадур, шамсу қамару савобиту сай...раси бор (65).

Сайид سید Сайид, ўзини пайғамбар авлоди деб ҳисобл...чиларнинг исмига қўшиладиган нисба: *Сайид Аҳрор* (...) *Сайид Муҳаммад Умар* (12, 100), *Сайид Султон* (...) *Сайид султонхон Хожа* (6).

Сайр سیر а. Юриш, кезиш, томошо. **Сайр этмак** – томо... қилмоқ: *Юрур аждаҳо комига мури ланг // Яна ... эдуб чиқғуси бедаранг* (82).

Сак سك ф. Ит: *Мунга Курқуш яхши эрди, гўшти ха... дандони сак бўлуб турса* (91).

Сакрамак سکرامك Юқорига сапчимоқ, иргимоқ, бирор тў... сакраб ўтмоқ: *Кичкина деманг бизни, сакраб ўк... сизни* (37).

Саловат صلواة а. Дуолар, мурожаат; ўтинч ва кечирим с... раш. **Саловатуллоҳи алайҳи ажмаин** (4) – уларнинг ҳам...масига оллоҳнинг раҳмати бўлсин!

Салом سلام а. Ўзаро табриклашиш ва соғлиқ тилаш ифода...си: *Дуо ва салом хулофаи арбаа ва ҳама асҳобларин... ким....* (115).

Саломлашмоқ سلام لاشماق Ўзаро табриклашмоқ, соғлиқ тила...моқ: *Ушал аснода бир Ҳудҳуд йўлуқти, Саломлашиб ... дики...* (22). *Курқуш келганидин Бойўғли огоҳ бўлуб, олдиға пешвоз чиқиб таъзим-тавозеъ бирла саломлаш... тилар* (45). *Саломлашиб тулки тевани аҳволини сўради* (97).

Салотин سلاطین а. Султонлар: *Қушларнинг султонлари турур...лар* (16).

Самад صمد а. Бош, етакчи; эҳтиёжи бўлмаган киши (Ху...дога нисбатан айтилган сифат): *Ҳамди беҳад ул карими аҳаду самадгаким ....* (3).

Самар ثمر а. Мева (*Купл.* асмор); ҳосил, фойда: *Ҳар ки ... ножинс беҳуда вафо-аз дарахти бед межўяд самар* (4...) – Ҳар ким ножинсдан мурувват тилар, гўё тол ёғочидин мева тилайдур.

Самон سمان Сомон: *Ишонмагил дўстунгга, самон тиқар пў...тунгга* (70).

Сан سن Кишил олм. II ш. бирл. сен: *Сан дахи кулни ... кумочингга тортма*(34). *Магар сан ҳакиму ҳозиқ ҳикм...сидан бехабар ўтгаргсан* (22), *Сандин саволим бор, су*

ройин (24).

Санамоқ سنماق Ҳисобламоқ, "деб билмоқ": *Ҳрло сан тутбирани хом санэбсан ўхшаюрки ...* (16).

Сангпора سنكپاره ф. Тошпарча: *Маж.* Дарбадар, хоксор: *Ба со-йир сангпоралар турурлар, онларға андоғ тўктиларким ....* (5).

Сандуқча صندوقچه а.-т. Кичкина сандиқ: *Қаламдони сандуқчаи дунфуруш* (87).

Сано ثنا а. Мақтов, мадҳ: *Санони айтурда тўтийи хушал-ҳон...* (3). **Санойи лойуҳсо** (3) - беҳисоб мақтавлар.

Саодат سعادت а. Бахт, иқбол: *Яхши рафиқ бирла юрсанг саодат топарсан* (66). **Саодатпарталлиқ** (46) - порлоқ саодатли, бахти келишган.

Сапқон سپقان Экин ёки мевани қўриқлаб қушларга қарата тош ва кесак отишга мослашган қурол номи: *Отолмаған сапқон ҳам бошга тегар, ҳам (кетга)* (14).

Сар سر ф. Бош, калла: *Бу сару гардани покизаки сан-да бор ...* (97).

Сарафганда سرافكنده ф. Боши эгилган, бўйин сунган: *Андоғ ҳам бўлса ўз сарафгандалари, интиқом жавоғинда йўқ-дур* (62).

Сарафроз سرافراز. ф. (Боши) юксак, улуғвор; хурсанд, қув-ноқ: *Илгариги айёмда ик(к)и ҳумома бор эрди. Бир ошёнада дамсоз ва бир кошонада сарафроз эрдилар* (63).

Сарафрозлик سرفرازليك ф.-т. Юксаклик, кўтаринкилик, хур-сандлик: *Сарафрозлик маразаларин сероб эттилар* (5).

Саргардон سركردان с. Бош эгилиши, сарсонлик: *Сан ҳам одамизод орасиндаги Мулла Муҳаммад Сиддиқға ўхшаб саргардон бўлуб қолма* (89).

Сари سرى *Кўм.* Томон, -ға қараб: *Анда Кордон Турумтой сари боқиб айди* (58). *Подшониғ на муддаоси бор турур? Пешкаш ва моҳазар сари боқмаслар* (106). *Куйканак Ҳазордостон сари ишорат қилди: "хутба бошланг" деб* (115).

Сариғ سريغ *Сиф.* Сариқ, сариқ рангли: *Қиз қариса қози бўлур, сариғ итга рози бўлур* (74).

Саркарда سركرده ф. Бошқарувчи, йўлбошчи; қўмондон: *Амир ризоси бирла қуйишди по // Аламдору саркарда, хайли сипоҳ* (82).

Сарманзил سرمنزل ф.-а. Йўловчиларнинг биринчи қўнар жойи,

турар жой: *Қурқуш бу навиди фараҳафзодин күнгли ...булуб Япалоқни сарманзилига равона бўлди (52). Анда Курқуш ура туруб Бойуғли сарманзилига равона ...(45).* Мaж. **Фаҳму хирад сарманзили** - фаҳм-фаросат ...часи: *Мундоғ фаҳму хирад сарманзилидин утган ...йуқ (15).* **Ҳаромзодалик сарманзили** ҳаромзодалик ...часи: *Ҳаромзодани қуйруғи бир тутам ва лекин ҳар...зодалик сарманзилидин утган киши эмасман (21).*

Сарнавишт سرنوشت ф. Тақдир, олдиндан (пешонага) ёзиб ...қилган нарса: *Сарнавишти аҳли маъни чун қалам ...ту бас (53)* - Маъни аҳлининг тақдири қалам сингари ...ҳукмрондир.

Сaропарда سراپرده ф. Сарой ҳашами, ҳашаматли пардалар, ...натлар: *Кунгураси кунгз теган пардалар // Хайму ...зоҳ, саропардалар (35).*

Сарф صرف а. Бурмоқ, ўзгартирмоқ, айлантирмоқ; пулни ...тога айлантирмоқ; ҳарж, харажат, сарф. **Сарф этмоқ** харжламоқ: *Сўзин сарф этиб шикамин айларди сер (...).*

Сарчашма سرچشمه ф. Булоқ, булоқнинг кўзи. Мaж. **Хирад сар чашмаси** (50) ақлнинг кўзи.

Сарупо سروپا ф. Бош-оёқ (кийим): *Қизнинг бош-оёқ сару...сини кэмлаб Уяйнадин сурди (105).*

Сарғартмоқ سرغرتماق Сарғайтмоқ, сарғайтирмоқ: *Охир мани ...мэхзон қилдинг рангимни каҳрабодек **сарғартиб**, дор...эрди (58)*

Сассиғ سسیغ Қўланса ҳидли: *Мушук илмоғидаги қуйруқни олоlмай "пуф, сассиғ экан" деган сўзни қул (100).*

Саф(ф) صف а. Қатор, сира: *Туюрлар сафидин турна ...кулкутондек нимарса (94).*

Сафар صفر а. Йулга чиқиш, жунаш, кезиш, сайр қилиш: *Ихтиеримга сафар дағдағаси тушубдур (63). Сафарга ...ҳарис булмаки... (66). Сафарда бисёр тажрибалар ...сил булур (62). Бурунгилар сафарни андоғ таъриф қил...мишлари ... (64). осмонки ҳамиша сафардадур, шам...қамару савобиту сайёраси бор (65).* **Сафар қилмоқ** йулга чиқмоқ, сафарга отланмоқ: *Сафар қилмоқ ...ҳолатдин ташқари эрмас (64).* **Муддати сафар** - сафар муддати, уч кеча-кундузлик йул: *Кордон мансилидин Бойуғлики маскану маъвоси йироқ эрди, балки муддати сафар эрди (56).* **Сафар яроғи** (56,70) -сафар учун ...рак бўладиган нарсалар.

Сафарлик سفرليك а.-т. сафарлик, боришлик. **Бир сафарлик** бир боришлик, бир марталик: *Яна бир сафарлик ҳоли бор (115).* **Кам сафарлик** – сафарда кам бўлганлик: *Ва яна билдимки, камсафарликдин бу сўзни айдинг (62).*

Сафо صفا а. Беғубор, тоза, мусаффо; ёруғлик, равшанлик, порлоқлик; хурсандлик, ҳузур: *Бойўғли булар нинг келганидин огоҳ бўлуб олдиларига чиқиб "сафо келибсизлар" деб гарди роҳларини қоқиб ... (70).*

Сафол سفال ф. Лойдан пиширилган идиш, сопол: *Сафол чиний)и бўлмас, бегона ини бўлмас (89).*

Сахо سخا а. Сахийлик, саховат, ҳиммат, қўли очиқлик. **Сазовори сахо** – саховат кўрсатилишига лойиқ: *Сазовори сахо бўлса, мунда олиб кел.(36).*

Сахт سخت а. Қаттиқ, қатиб қолган, мустаҳкам: *Насиҳат тингламас дил сахту маҳжуб (76).*

Сақар سقر а. Дўзах, жаҳаннам: *"Сафар"га кўб ҳарис бўлмаким, анда бир нуқта афзунлиқдин "сақар" сурати бўлур (66).*

Сақламоқ ساقلاماق 1. Асрамоқ, авайламоқ: **қиз сақламоқ** – қизни куёвга чиқармай сақлаб турмоқ: *Қиз сақлагунча, туз сақла (74).* 2. Тутиб турмоқ, муҳофаза қилмоқ: *Сув келганда жилов сақламай рўбарў этгучиси бор эрди (56).*

Сақол سقال Соқол: *Эй бемаъни чол, сақолингдин уял! (40), Сақоли нофидин қуйи (93).*

Саҳв سهو а. Хато, янглиш, камчилик: *Ҳар китобеки битса, саҳв ва хато ва ғалатдин холи эмас эрди (87).*

Саҳиҳ صحيح а. Тўғри, хатосиз; соғлом: *Иймон келтурмак худо бирла расулға саҳиҳ (59).*

Саҳл سهل а. Осон, енгил, қулой, арзимас, салгина: *Ереки аҳилдур ани иши саҳлдур (71). Саҳл кундин бери ишқ бозорининг равнақи ва савдо чаманининг булбули шайдоси бўлубдур (104).*

Саҳн صحن а. Майдон, бўшлиқ жой, ҳавли юзаси: *Бир кўкқарға хонақоҳ саҳнида иссиғ офтоб ҳарорэтидин ўлтурғон эрди (95).*

Саҳро صحرا а. Дала, кенглик, чўл: *Агар зоғ ўз жинси бирла саҳрода ва ё дуварлосида юрса эрди, ўқ захмини еб кўзига ем бўлмас эрди (23). Қуёш саҳродин ота бой эрди (96).*

Селоб سيلاب ф. Сел, сел суви: *Ишқ бир селобедурки, ақл*

маъмурасини биносини раҳнагари (103).

Семурмоқ سیموورماق Семирмоқ, эт олмоқ, йуғон тортмоқ. *Чумч... семуруб ботмон булмас* (14).

Сер سیر ф. Тук, қорин туқлиги: *Сузин сарф этиб ... мин айларди сер* (85).

Сероб سیراب ф. Серсув (қилмоқ), мул-кул, тукин ... **Сероб этмоқ** - мул-кул қилмоқ: *Сарафрозлик ма... рин сероб эттилар* (5).

Сечак سیچلی Чечак, гул: *Сабза, раёҳин, анвойи ... лар касратидин* ... (9).

Сиёқ سیاق ф.-а. Башара, турқ, авзо. **Сиёқи шум** - шум ... ра: *Аввал бориб Кулангир углунгани сиёқи шуми... рай* (21). **Поз сиёқ** - бош-оёқ: *Бу пою сиёқеки ... бор, мулоҳаза қилдимки* ... (97).

Сиз سیز *Кишил. олм.* II ш. *купл.* Сиз. 1. II шахс ... лиги маъносида: *Сизга сурати ямон булуб маъниши ... булса ҳам хуш келмас экан* (57). 2. Ҳурмат иф... учун II шахс бирлиги маъносида: *Сиз, Кунушбону ... ти Бойуғли ... қабул қилдингизму?!* (116).

Сийла سیله а. Богланиш, бировнинг иши ёки дардига ... шилиш. **Сийлаи раҳм** - раҳм қилиш, ачиниш. **Қатъи сий... лаи раҳм** (69) - ачинмаслик, раҳм қилмаслик.

Сийламоқ سیلماق а.-т. Иззат-икром билан қарамоқ, эъзозлан... туйдирмоқ: *Эзасини сийлаган итига сунгак ташлар* (...). *Тайимасин сийламас дебдурлар* (39). *Куда булса, ... булса ҳам, сийлаш* (101).

Сийм سیم ф. Кумуш, оқ танга, оқча. **Зару сийм** (5) зар (олтин) ва оқ танга.

Сиймандом سیم اندام ф. Сийм тан, оқ бадан: *Сиймандомлар ми... гойлари укилек* ... (6).

Сиймо سیما Юз, бет, қиёфа: **Қамар сиймо** (46) - ой юзли.

Сийна سینه ф. Кукрак: *Жаҳл ила етмай аносин кейнидин ... Қумда куярди, ғами ул сийнадин* (32). **Сийнасоф** (6) кукси тоза, соф юракли.

Силамоқ سیلاماق Устидан қул кафтини юргизмоқ, сийпаламоқ: *Сузлашур вақтда даҳанини силаб турган* ... (90). *Ит... ни калласини силасанг, табақда турмас* (77). **Бош си... ламоқ** - ғамхурлик ва меҳрибонлик курсатмоқ: *Эр... берсанг ошингни, эрлар силар бошингни* (40).

Силк(и)моқ سیلکیماق Силтамоқ, қоқмоқ. *Маж.* Гап билан силтамоқ: *Қайнонам бир кун бетимдин олиб силкиб сол... ли* (94).

Силкинмоқ سیلکینماق *Узл. нисб.* Силтанмоқ, танани қаттиқ тебратмоқ: *Сангпушт дарёни нари ёқига утуб қозу урдакдек силкиниб турди* (67).

Силсила سلسله а. Занжир, тизма, тартиб. **"Силсилатуз захаб"** (17) - олтин занжир." (Жомий асари).

Синдурмоқ سیندورماق *Орт. нисб.* Парчаламоқ, ушатмоқ: *Курдики, хасису ҳарис агар минг чордеворнинг бир чордевор кам булса, ут(т)уз тишини бир-бирдин синдурур* (110).

Синмоқ سینماق Булинмоқ, ушалмоқ, парчаланмоқ: *Мундин нари бузуғ чордеворни отини оғзингга олмаки, тишларинг синур* (83). *Эрман ёғочини эгилгани - сингани* (12). *Йиқилиб буйни ани синдимукин?!* (102).

Сипоҳ سپاه ф. Аскар, қушин. **Хайли сипоҳ** - сипоҳийлар гуруҳи, аскар аҳли: *Амир ризоси бирла қуймишди по // Аламдору саркарда, хайли сипоҳ* (35).

Сир سیر а. Дарё номи: Сирдарё: *Экинларига дарёйи Сир вафо қилмас* (81).

Сиғмоқ سیغماق Жойлашмоқ, уринлашмоқ: *Сичқон инига сиғмас, думига ғалбир боғлар* (17). *Ин(қ)ил суюклик бир кунгулга сиғмас* (58).

Сиҳат//сиҳҳат صحت а. Соғлик, саламатлик; соғлом: *Кабутар парвоз қилиб сиҳат кетти* (23).

Собир صابر а. Сабр қилувчи, сабрли, тузимли: *Балога собир, қазоға рози булмоқдин узга чорам йуқ* (19).

Собит ثابت а. Тебранмас, турғун, барқарор. **Собит қадам** - қатъий одим: *Талаб йулига собит қадам булдум* (7). *Бу ақлу фаросати бирла узуни оламни боғбонидин собит қадам олур эрди* (96).

Совуқ ساووق Илиқ булмаган, нохуш, совуқ: *Совуқ сувни сазовор этиб охир мани намозхон қилдинг* (58).

Сод(д)а ساده а. Содда, оддий: *Анда Кордон айди:* *"Ажаб сод(д)а аҳмақсан* ... (92).

Содир صادر а. Воқеъ, пайдо, чиққан. **Содир булмоқ** - юз бермоқ, воқеъ булмоқ: *...р қайси ҳаракат андин содир булса аҳсан ва мақбул* ... (56).

Содиқ صادق а. Рост, туғри, мувофиқ. **содиқ келмоқ** - туғри келмоқ, мос келмоқ: *"Сичқон инига сиғмас, думига ғалбир боғлар" деган иборат санга содиқ келур* (17).

Соз ساز 1. Чолғу асбобларининг умумий номи: *Муғаннийлар созларини қулоғига гушмол учун қул узата бер-*

дилар (72). Тори узулган создек носоз бўлуб ... *ди (103).* 2. Куй, оҳанг: *Парда ичинда бепарда* ... *суз утти, нағмаву соз бежо кетти (79).* **Соз этмоқ** — созламоқ: *Нағмаи қорунлиғин соз этиб.... (35).* **Носоз бўлмоқ** — тузалмаганлик, соз эмаслик: *Тори узил-ган создек носоз бўлуб етар эрди (103).*

Созанда سازنده ф. Чолғучи: *Навоханда, созандаларни* ... *эдуб ... (72).*

Созламоқ سازلاماق ф.-т. Созламоқ, тўғриламоқ: *Меҳмонлар* ... *ичинда бир рустойи аз баройи сайд ўқин созлаб* ... *зир ўлтуруб эрди (23).*

Сойир سایر а. Сайр этувчи, кезувчи. **Сойир шуаро** (...) кезиб юрувчи шоирлар. *Маж.* **Сойир сангпоралар** (...) Сойир тош парчалари, яъни дарбадар кезувчилар.

Сол سال ф. Ёғочларни бир-бирига тиркаш йўли билан ... орқали уларни бир жойдан иккинчи жойга етказиш ... ли. Бир-бирига тиркаб оқизилган ёғочлар: *Тадбир* ... *мучи анга сол бўлурға нобуду ночиз (67).*

Солма سالمه Бўйинга илиб олинадиган нарса: тақинчоқ: *Узулмас солмани бўйнунгга солма (64).*

Солмоқ سالماق 1. Жойламоқ, ўрнатмоқ, туширмоқ, қўймоқ: *Ачитма қовоқни давот дебо олиб // Ани яхши део* ... *сиға солиб... (87), Яхшилиқ қил, сувға сол (...)* ... *ши қўшина бир нафас бўлса жой // Буюруҳ "чилим* ... *дамла палов бирла чой" (85). Иброҳим алайҳиссалом* ... *кофирлар манжинаққа солиб ўтға отарда бир* ... *ҳозир эдим (61). Маж.* **Машварат аҳрини арога солмоқ** (84) — маслаҳат сўрамоқ. 2. Осмоқ, тақмоқ: *Узулмас солмани бўйнунгга солма (64).* 3. Тўшамоқ, ёзмоқ: *Меҳмонхонасиға палослар солиб ... (71).* Фразеол. **(Киши) кейинга солмоқ** — орқага судрамоқ: *Битар* ... *кейинга солурсан (20).* **Кўздин нари солмоқ** — узоқлаштирмоқ: *Қўйманакни жеркиб кўздин андоқ нари сол*... ... *"(39).* **Қулоқ солмоқ** — тингламоқ, эшитмоқ: ... *ли сўзга ҳар қанча қулоқ солса бўлур (73).* **Бошни қуйи солмоқ** — сукут қилмоқ: *"Таъсири нағма қилди* ... *ухшар, мевадор дарахтдек бошни қуйи солдурдук"* ... *бир-бирига айтур сўзлари бўлдурки ... (79).* **Қалин солмоқ** — қалин талаб қилмоқ: *Ман қизимни жамолиға ярата қалин солурман (99).* **Мол солмоқ** — мол талаб қилмоқ: *Баланд мол солибе (108).* **Маҳр солмоқ** — маҳр белгиламоқ: *Барча паррандалар йиғилсунлар, аларнинг*

мажлисинда маҳр солай (111).

Сони ثانی а. Иккинчи, кейинги, ундан кейин: *Мансабини ол. бу сўзни сони дегил* (88).

Сонимоқ سانیماق Санамоқ, ҳисобламоқ: *Оқилу доно санур ул дам ўзи. . .* (29). *Сонур эди ўғини тоғ хисрави* (29).

Сониян ثانیاً а. Иккинчидан: *Аввал - Ургут, сониян - Янгиқўрғон . . .* (113).

Сорбон ساربان ф. Туячи, туя етакловчи: *Бор эди Фарғонада бир сорбон* (33). *Ул тева сорбонига жавоби харгуш бериб бир шўрезор ахтариб борур эрди* (97).

Соф صاف а. Тоза, тўлиқ, тугал. **Соф қилмоқ** - (оранг) тозаламоқ: *Алқисса, пулунгни бериб соф қилдим* (90).

Сочбоғ ساچباغ Сочга боғланадиган тақинчоқ, шода: *Ажуз-лардек энгашганда, сочбоғи ер супурган* (54).

Сочмоқ ساچماق Сочмоқ, тарқатмоқ: *Век ўлдурки, олмағай. бергай, қаро ўлдурки, сочмағай, тергай* (93).

Соя سایه ф. Кўланка, соя: *Бўйи намози аср соясидин узун* (93-94). *Ҳеч Бойўғлини сояси тушмаган бўлса* (99).

Соқий ساقی а. Май қуювчи, май ичирувчи, суғорувчи: косагул: *Соқийи тумтороқлар пиёла сунэ бошладилар* (79).

Соҳиб صاحب а. Тасарруф этувчи, эгалик қилувчи: **Соҳиби фаҳм** (66) - фаҳм эгаси, фаросатли. **Соҳиби имтиёз** (96) - имтиёзли. **Соҳиби сабру сукун** (65) - сукунатда турувчи; турғун. **Соҳиби раъй** (40) - тадбирли.

Соҳил ساحل а. Қирғоқ, соҳил: *Мзж.* **Мудда истидъоси соҳили** (67) - мақсад соҳили. **Нажот соҳили** (63) - нажот нуқтаси.

Сув سو 1. Ичимлик, сув: *Оламда намарса йўқдур сувдин тотлиғ* (64): *Бойўғли халқи сувдин эҳтироз этарлар* (114). **Сув ичмоқ**. *Ик(к)иси сув ичмоққа қасд қилди* (23). *Сифир сув ичгунча, бўзов мўнграр* (38). 2. Оқин сув, сувлик, дарё: *Яхшилик қил - сувга сол* (66). *Дала-тузни сув олса, ўрдак-ғозни тушидин* (13). *Сув узра жасадимиз хасдек юрмагай токай* (70). **Тез сув** - тез оқар сув: *Бир олам яхши кўрган туффисини тез сувга оқизиб . . .* (101). **Совуқ сув**: *Совуқ сувни сагзовор этиб. . .* (60). *Фразеол.* **Ўтук била сув кечмоқ** - зарурaтдан ишни ўнг келган ҳолатда бажармоқ: *Эр бошига иш тушса, ўтук била сув кечар* (98). **Рагига сув югурмак** - томирда қоннинг тезлашуви: *Бода нашъаси*

Кордон. бирлэ Войуғлини рангларига ток рагим ... кеургандек кеурди (79).

Сувлуқ سولوق От асбоби: сувлиқ: *От бошига иш тушса, сув-луқ била сув ичар (98)*

Сузулмак سوزولمك *Узл. нисб.* Маълум ҳолатда сино ва қароқ билан турмоқ; керилмоқ: **кўзининг сузулмоги:** *Кўзи су-луб, оғзи бузулуб ... (10).*

Суймак سويماك Яхши кўрмоқ, севмоқ: *Суймас камари ... (42).*

Сукун سوكون а. Ҳаракатсизлик, тинчлик: **Соҳиби сабру сукун** – сукунатда турувчи: *Ерим мудом соҳиби сабру ... кундур, поймоли ҳар аҳли дундур (65)*

Сукут سكوت Индамаслик, жим туриш: *Сукут ... ризо (47).*

Султон سلطان а. Султон, подшо (*кўпл.* **Салотин**). Бу сўз исмга қўшиливчи нисба ўрнида ҳам келади: *Кулан... Султон.*

Сунбул سنبل а. Қора тусли хушбўй ўсимлик: *Зулф каби сун-були хушбўйлари // Роҳатижон эрди оқар сувлари (..)*

Сунмоқ سوناق Эгилиб тутмоқ, тавозеъ билан тутмоқ: *Соқий... тумтароқлар пиёла суна бошладилар (79).*

Суннат سنت а. Тутилган йўл, қоида; пайғамбар буйруқ-лари: *Сабр деб фарзу суннату вожиб қулдин кетса, ур-шамас (19). Таом емакда суэлаб таом емак суннатдур (46).*

Супурмак سوپورمك Супурмоқ, тозаламоқ: *Гоҳ ажузалардек эл... ганда сочбоги ер супурсан ... (54).*

Сурат صورت а. 1. Шакл, ташқи кўриниш: *Сизга сурати ямон бўлуб маъни кони бўлса ҳам хуш келмас экан (54). "Сафар"га-куб ҳарис бўлмаки, бир нуқта эфзун-лиқдин "сақар" сурати бўлур (66).* 2. Расм. сурат: *Қилич сурати дебки, тортарди мад (87).*

Сурнай صورناى а.-ф. Тўй, базмларда чалинадиган най, сур-най: *Войуғлини оғзига сурнай, қўйнига карнай бериб муҳим хайр ишин битказур эрдим (100).*

Сурур سرور а. Шодлик, хурсандлик, севинч: *Эй кўзумнинг нури ва эй маҳзун кўнглум сурури ... (63).*

Сут سوت Ичимлик ва тўйимлик маҳсулот, чорва маҳсуло-ти. Бу ерда эчки сути: *Така бўлсун, сут берсун (113).*

Суфра صفره а. Дастурхон: *"Қул бўлсун, қулоғи еғлиқ бўл-сун" деган сўз атосини суфрасидин нон ушатмаган ои...*

очкўзни сўзидур (41-42). Нечанд ҳарифлар иштаҳоси тамом бираз суфра атрофини қуршаб ўлтуруб эрдилар (57).

Сухан سخن ф. Сўз, гап, ифода, нутқ. **Радди сухан** - гап қайтариш: *Бойўғлини радди сухан қилиб сўз бермагани га бул ҳам айди (91).*

Сучук سچوك Ширин, чучук: *Бир сучук жавоб айтинг анга ярошқа тараддуд қилдурсам ... (50).*

Суюклук سويوكلوك Севикли, севгили: *Иш(к)и суюклук бир кўнгулга сиғмас (58).*

Суянмоқ سويانماق *Ўзл. нисб.* Бирор нарсани орқа тутмоқ, таянмоқ: *Бузови қозиғига суяниб турар эмиш (78).*

Суқ سوق Назари оч, очкўз: *Суқ тўймас, ўғри бойимас (21). Суқ ҳасаднинг қариндоши бўлур (21).*

Суқмоқ سوقماق Санчмоқ, тиқмоқ: *Белга суқуб тамаси ва арқасин (27). Харидорлар бармоғини чойга суқуб айтур эрдики ... (61). Фразеол.* **Жонни жонга суқмоқ** - бир ишга астойдил киришмоқ: *Сўзни айтгил уққанга, жонни жонга суққанга (73).*

Су//сўй سو Томон, тараф: *Сўйи худ (34)* - ўз тарафи.

Сўз سوز I. Нутқнинг товуш ёки товушлардан ташкил топган бирлиги. 1 Ифода қилинган фикр, мулоҳаза маъносида: *Бу нима деган сўзунгдур? (57). Сани бул сўзунг кулангга ухшарки ... (17).* 2. Гап, мақол, нақл, айтим: *Яхшилар сўзи (13). Бурунғилар сўзи (73). Сўфи Оллоёр сўзлари (64). Бир-бирига айтур сўзлари ... (79). Ўтганлар сўзлари. (93).* 3. "... деган" сўзи бошқарувида ўзига кўчирма гапдан иборат сифатловчи олиб мураккаб ифода ҳосил қилади: *Қул бўлсуну, қулоғи ёғлиқ бўлсун" деган сўз атосини суфрасидин нон ушатмаган бир очкўзни сўзидур (41). "Қула бўлдунг - қудо бўлдунг" деган сўзга йўлиқиб (101). Мушук илмоғдаги қуйруқни ололмай "пуф, сассиқ экан" деган сўзни қўй (109). Фразеол.* **Сўз бермаслик:** *Бойўғлини радди сухан қилиб сўз б[ер]маганига бул ҳам айди (91).* **Амонат сўз:** *Амонат сўзга ду жониба талош қил (34).* **Сўзга қовушмоқ** - сўзга аралашмоқ: *Қуйруғи узун товушқон, ямон бўлур сўзни ҳар бирига қовушқон (45).* **Сўзни тузини тотмоқ:** *Анинг сўзини тузини тотиб андин кейин борсам керак (21).* **Ўнг сўзни терсига олмоқ:** *Аносини ўнг сўзини терсига олиб сўзлай бошлади (10).* **Омади сўз** - ўрни келиб қолган сўз, гап: *Ман*

бир(омади сўз – ўтганларни сўзини изҳор қилиш ...
Сўз сўргучи бўлмоқ. *Сан сўз сўрғучи бўлғунча в... ...*
жавоб бергучи бўлгунча, ик(к)имиз ғойиб бўлмак ...
шидур (37). **Сўз келтурмак:** *Андоғ сўз келтурдиким ...*
"қизим, сани айтаман, келиним, сан эшит" ...
(75).

Сўз سوز II. ф. Куйдириш, ёндириш, урташ: *Агар сўз ... пайдо қилмаса сўз // Ани сўз демагил, эй мажно... ...* (73).

Сўзламоқ سوزلاماق Сўз юритмоқ, гапирмоқ: *Эй кур, ман мулла... дин бехабарман, тўғри сўзунг бўлса, сўзла (...) ... лин олмоқ муддаосин сўзланг* (80). *Сўзламоқ ... эшитмоқ – мандин* (109).

Сўзланмиш سوزلانميش Сўзлашиш они, сўзлашиш пайти, гаплашиш ... раёни: *Зарбулмасали рўзгорки, сўзланмишда ва ... лик бобида атъима, ва ашрибасига тузу муздек ...* (5).

Сўзлашмоқ سوزلاشماق *Бирг. нисб.* Гапиришмоқ, гаплашмоқ, ф... лашмоқ: *Парда ичинда наво қилоли, лекин бепарда ... лашмоли* (73). *Эмди яна Сиздин сўзлашмоқ* (99). ф... *эгол.* **Тик сўзлашмоқ** – очиқчасига сўзлашмоқ, ан... қилмасдан гаплашиш: *Манинг бирла тик сўзлашгуч... бориб Бойуғли бирла сўзлашгил* (15).

Сўйиш سويش Сўймоқ. Меҳмон учун бирор жонлик сўйиш ... ти: *Онлар сўйиш ва пешкаш, неча турлук таом келтур... дилар* (106).

Сўнг سونك *Кўм.* -дин кейин, -дин сўнг: *Арғумоқ от б... мас озгон сўнг, хожаси қулиға боқмас ёзгон сўнг* (59). *Таавузу тасмиядин сўнг ...* (115). *Андин сўнг* (...) *Замондин сўнг* (45).

Сўнгак سونكاك Суяк: *У ён Бойуғлини кулбаси бўлса, сичқо... сўнгакидин ўзга нимарса йўқдур* (56). *Эгасини сийла... ган итига сўнгак ташлар* (75).

Сўрмоқ شورماق қ. **Сўрамоқ**: *Тулки тевани аҳволини сўрди* (97). *Анда подшо Уйянадин сўрди* (105). *Саволиға жавоб сўр... ғали келур* (94).

Сўрамоқ سوراماق Савол орқали аниқламоқ, суруштириб билмоқ: *Анда Кўрқуш айди. "Сандин саволим бор, сўрайин". Ан... да Ҳудҳуд айди: "Сўрагил"* (24). *Ғуслда неча фарзу суннат борини билмай сўрардин уялган...* (48).

Суфи صوفى а. 1. Суфийлик йўлини тутган киши: тақво... дор, суфи: *Гоҳо ўзини ўткур суфи от қуяр ...* (60).

2. Исм олдидан ёки унинг сўнгидан қўшиб ишлатиладиган нисба: **Суфи Оллоёр:** *Ҳазрати Суфи Оллоёр сўзларидуркм ...* (63).

Т

Таавуз تعوذ а. Шайтоннинг шарри (ёмонлиги)дан паноҳ тилаш, яъни "Аузу биллаҳи минаш-шайтонир-рожим"ни айтиш. **Таавуз ва тасмия** - Оллоҳнинг номини тилга олиш ва ундан паноҳ тилаш ("Аузу биллаҳи минаш-шайтонир-рожим, бисмиллаҳир-роҳманир-роҳим"ни айтиш): *Анда Ҳазордостон фасиҳ тил бирла таавуз ва тасмиядин сўнг ҳамд гулзори шохсори узра бемалоли фориғбол ўқуй бошлади* (115).

Таанни تأنی а. Аста-секинлик, оғирлик: *Таанни-раҳмондин, таъжил - шайтондин* (18).

Табақ طبق а. Товоқ: *Итни калласини силасанг, табақла турмас* (77).

Табиб طبيب а. Табобат иши билан шуғулланувчи киши: *Бемор тузалгуси келса, табиб ўз аёғи била келур* (13,103).

Табъ طبع а. Одамнинг табиати, диди; табъ: *Ота ўғил Иброҳим боғбонни боғинда табъи тунд, лаванд бир боғбони бор эрди* (96).

Таваққуф توقف а. Тўхташ, тек туриш. **Таваққуф қилмоқ** - тўхтаниб қолмоқ, тек туриб қолмоқ: *Маликазбоҳанг нома мазмунини англаб замоне таваққуф қилиб айдиким...* (53).

Тавозеъ تواضع а. Камтарлик билан туриш ҳолати, ўзни такаллуф билан тутиш. **Таъзим-тавозеъ** - қўл қовуштириб эҳтиром билан муомала қилиш: *Ман меҳмон бўлсам, таъзим-тавозеъ қилсанг керак* (38).

Таг تك Қум. Ост, таг: *Куркуш кирган ҳамон этагини тиззасини тагига босиб ўлтурди* (109).

Тадбир تدبير а. Чора, илож: *Одами кўб ҳийлаву тадбир этар // Лек ишни охири тақдир этар* (31). Маж. **Тадбирни енги** - усталик пардаси. *Тадбирни енги билан тақдирни ёшуруб бўлмас* (49). **Тадбир қамучи** - тадбир воситаси: *Тадбир қамучи анга сол бўлурға нобуду ночиз* (67).

Тажриба تجربه а. Синов, бошдан кечириш, амалда кўриш: *Сангпушт кўб сафарларда яхши - ямонлар бирла юруб кўб тажрибалар ҳосил қилғон эрди* (66).

Тай طی а. Юриш, кезиш. **Тай этмоқ** – юрмоқ: *Қатъи мано... зил ва мароҳил тай эдуб муддаоси деворига пешони... тегди* (45).

Тайёр طیار а. Ҳозирлаб қўйилган, шай: *Куев бўлсана... тайёр, эшитмоққа қулоқ бор* (109).

Такя تکیه а. Суянчиқ, естиқ; дарвешларнинг турар жойи: *Такя боржойи бузургон нотавон зад багазоф // И... асбоби бузурги ҳама омода куни* (16) – улуғлар... жойига суяниб катта кетма, аввал улуғликнинг шартла... рини урнига қўй.

Тал تل а. Тепа, баландлик: *Тал оша келган улту... талоша* (34).

Талаб طلب а. Истак, майл; сўров, излаш: *Камари ҳи... белга боғлаб талаб йўлига собит қадам бўлдум... Талаб йўлида юз қўй ҳар эшик туфроғига* (8). **Тарки талаб** – муддаодан кечиш, излашни тўхтатиш: *Бу м... дин тарки талабни раво кўрмай илгари қадам қ...* (8).

Талош تلاش Талашиш, тортишиш: *Тал оша келган улту... талоша* (34). **Талош қилмоқ** – талашмоқ, узимг... бировга бўлсин деб, тарафкашлик қилмоқ: *Аманат ... га ду жониба талош қил* (34). *Ҳар қанча талош бўл... қилдук – фойда бўлмади* (99).

Талқон تلقان Туюлган егулик: *Емиши талқон ... (4... Тазаккал-ту ал-аллоҳни деган эр на талқону, на қ... қонни ғами эр* (56).

Таманно تمنا а. Тилак, истак, орзу: *Мен хотун олмоқ та... манноси ғарқоби эмасман* (13).

Тamаттуъ تمتع а. Баҳраланиш, фойдаланиш. **Таматтуъ этмоқ** баҳра олмоқ: *Уятмангалар, таматтуъ элингалар, ис... қилмангалар* (44).

Таммат تمت а. Охир, тамом: *Таммат, тамом шуд* (11... тугади.

Тамаъ طمع а. Кучли хоҳиш, бир нимага эришиш истаги: *Чи тамаъ дорад* (74) – нимани тамаъ қилади?

Тамом تمام а. Тугал, тўлиқ: **Жаҳди тамом** – астойдил ... ришиш: *Жаҳди тамом била қатъи манозил ва мароҳил ... эдуб ...* (45). **Иштаҳойи тамом** – тўлиқ иштаҳо: *Ч... чанд ҳарифлар иштаҳойи тамом бирла суфра атрофин... қуршаб ўлтуруб эрдилар* (57).

Тамошо تماشا Оммавий ўйинлар. **Тамошо қилмоқ** – кўрмоқ: ...

баҳри амиқ жавоҳирларин тамошо қилмоқ керак (70)

Тамуга تموز ф. Иссиқ кунлар. **Фасли тамуз** - иссиқ фасл: *Фасли тамуг эрди, ҳаво чўх ис(с)иғ // Йўлда темурдек эди кумлар қизиқ* (32).

Тан(а) تن ф. Бадан, тана, жисм: *Жон сонуб ўзни уйин этурди тан* (27). *Танин тозалиғинда баланггни уясига кўндургил* (91). **Тан-мол** ← (тани мол - савдо ишида молнинг тани, ўз қиймати): *Охири онг ичиб тан-молини еб кетарга чоғлаган...* (90). *Куйдию ёнди, туташти танам* (33).

Танг تنگ ф. Тор, сиқиқ: *Хонақоҳ танг аст* (17, 71) - хонақоҳ тордир.

Танга تنگه Кумуш пул, танга: *Ул вақтда тева янғоқ қумалоғлаб эрди, эшак - танга* (75).

Танимоқ تانیماق Кўриб ажратмоқ, фарқ қилмоқ, бирор белгисидан билиб олмоқ: *Танимасни сийламас дебдурлар* (39). *Эй жамъи ансорилар, бул йигитни танурмусизлар?* (104). *Нишонаи тозалиғинг бирла тонудум* (97).

Таниш تنیش Таниб, билиб фарқлаб олинган шахс ёки нарса: *Мезбон хижлат чекар ҳар неча меҳмондур таниш* (38).

Тановул تناوُل а. Татиш, еб кўриш. **Тановул қилмоқ** - татинмоқ: *"Аввал намоз ўқуб андин сўнг таом тановул қилоли" дедилар* (57).

Танур تنور Нон пишириш учун лойдан тайёрланадиган махсус қурилма: тандир: *Томини бошида қуш танур* (17).

Таом طعام а. Овқат, емаклик: *Ҳар ким намоз ўқумаса, таомдин маҳрум* (58). **Таом емак** - овқатланмоқ: *Таом емакка ҳозир, маслаҳатга ақли қосир* (40). *Хомуш таом емак озода мардумлар шеваси эрмас* (46).

Тараддуд تردد а. Ҳозирлик, тайёргарлик (оға. сўал. н. Тарадди): *Олими боамалки подшоҳнинг ожиратлик асбобини тараддудида булса...* (40).

Тараф طرف а. Томон, ён, ёқ: *Тешани ўз тарафингға чопма* (34). *Жамъи паррандалар йиғилди. Мисли Анқо, Ҳумо, Уқоб, Алимерган - бир* [т]*араф ўлтирдилар* (111).

Таржума ترجمه а. Бир тилдан иккинчи тилга ағдариш, таржима: *Ҳадиси набавий таржумаси турурки...* (21). *Каломи мажид ва фирқони ҳамид таржумаси оёти эрурким...* (44).

Тарз طرز Усул, йўл-йўриқ: *Сан ҳам шул тарз иш қилсанг эрди, номинг то явмул жазоғача қолур эрди* (101-102).

Тариқ تاریق а. Бошоқли дон ўсимлиги: *Гуллаган тариқ бита-*

Ташна تشنه Чанқоқ, ташна: *Аста юрусанг на бўлур, мен отай // Ташна булуб қолдиму, ҳордим, эмай* (33).

Ташқари تاشقاری Ташқи, ташқари: *Сафар қилмоқ ик(к)и ҳолдин ташқари эрмас* (64). *Шул одам уч хислатдин ташқари эмасдур* (94).

Таъжил تعجیل а. Шошқолоқлик, тезлик: *Таанни - раҳмондин, таъжил - шайтондин* (18).

Таъзим تعظیم а. Қўл қовуштириш, бўйин суниш, эгилиш. **Таъзим-тавозеъ** - қўл қовуштириб эҳтиром билан муомала қилиш: *Ман меҳмон бўлсам, таъзим-тавозеъ қилсанг керак* (38).

Таълим تعلیم а. Илм бериш, ўргатиш, ўқитиш. **Таълим бермоқ** ўқитмоқ: *Сан ота-онасига жуфт таълим берган ўғулга ухшарсан* (38).

Таъм طعم а. Маза, лаззат, тот: *Ошни таъми туз билан, сувнинг таъми муз билан* (5).

Таъриф تعریف а. Изоҳлаш, баён қилиш, тавсифлаш, мақташ. *Ҳар турлук муарриф таърифи анинг шаънида нобуду ночиз* (35). **Таъриф этмоқ (қилмоқ)** - таърифламоқ, мақтамоқ: *Сабрни яхшилар андоқ таъриф қилмишларки ...* (19). *Агар берсангиз, анча таъриф этар ...* (85).

Таъсир تأثر а. Асар қилиш, белги, нишона, из қолдириш: *Найда таъсири ҳарорат, найда таъсири садо* (104). **Таъсири нағма** (79) - нағма (куй) таъсири. **Таъсир этмоқ** таъсир кўрсатмоқ: *Кўрқуш сўзлари [illegible] гир султон м[illegible] зомига бодаи сабуҳи нашъасидек таъсир этти* (40).

Таъхир تأخیر а. Кечикиш, орқага тортиш: *Таъхирли офати бор* (18). **Таъхир қилмоқ** - орқага тортмоқ, пайсалга солмоқ: *Турунг, муҳим хайрга таъхир қилманг* (40).

Тақво تقوی а. Дин. Диний қоидаларга қатъий амал қилиш. **аҳли тақво** (88) - тақводорлар.

Тақдир تقدیر а. Фараз, пешонадан кўриш; ҳамиш, қисмат: *Ман бу ишда эҳтимоли раво кўрмасман, лекин тақдир билур* (31). *Тадбирни енгиз билан тақдирни ёшуруб бўлмас* (43). **Тақдири илоҳий** - илоҳий тақдир, худо томонидан муҳрланган иш: *Подшони кўшиши тақдири илоҳийга муофиқ тушти* (109).

Тақи تقی Тагин, яна: *Ўзин гоҳ мулло олурди тақи // Нечача оғалиқ нахун аҳмақи* (84).

Тақозо تقاضا а. Хоҳлаш, исташ, талаб этиш. **Тақдир тақозоси** - тақдирнинг талаби, худонинг хоҳиши: *Тақдир, тақ*

ган (36).

ترک а. Воз кечиш, ташлаб кетиш. **Тарки талаб** - талабдан, муддаодан кечиш: *Бу маънидин тарки талабни раво кўрмай, илгари қадам қўйдум (8).*

ترکیب а. Қисмлар, қисмлар бирикмаси: *Ғуломлик таркиби бузулса, одам боқий қолур (41).*

طراوت а. Янгилик, тозалик, оқарлилик: *Ақиқки Яман-дадур, лаъли Бадахшондадур, ҳар ин(к)иси то сафар ранжини чекмагунча, лаъл бирла ақиқ нақшидин ва нор-ранг таровватидин орий қолур (65).*

طرار а. Чўнтак ўғриси, кисавур: *Ҳаромзодаи таррар, ўғримишиқ ... (52).*

ترتیب Таомилга мос келадиган ҳолат: саришталик. **Тартиб бермоқ** - тузмоқ, уюштирмоқ: *Чашни шоҳона ва базми хисравона тартиб верур (4).*

تارقاشماق Бирг. нисб. Тарқашмоқ, ҳар томонга ёйилмоқ: *Баъд аз адойи никоҳ жамъи паррандалар тарқашиб кет-тилар (117).*

تسبیح а. "Субҳоноллоҳ (оллоҳ пок)" демакдир. Шу бирикманинг номи тасбеҳ дейилади. Тасбеҳнинг неча марта такрорланганини санашга восита бўлган нарса ҳам тасбеҳ деб ном олиб қолган: *Ҳар нечук абушқалар марваритлин, курутқалар маржондин тасбеҳлар уюрур-лар (12). Эрта-ахшом қўлинда тасбеҳ, вирди анинг ҳарза фасиҳ ..., (54).*

تسمیه а. Оллоҳ номини аташ. **Таавизу тасмия** - "Ау-зу биллаҳи минаш-шайтонир-рожим, бисмиллаҳир-раҳмо-нирроҳим"ни айтиш: *Таавизу тасмиядин сўнг ҳамл гул-зори шохсори уэра бемалоли фориғбол ўқуй бошлади (115).*

تفکر а. Фикрлаш: *Тафаккур ётучи анга кўприк бў-лурға ожиз (67):*

تفی Қуруқ, қуритилган; тезак, таппи: *Қрур қу-чаға нухтасиз маркабе // Агар юрмаса, кўнгли қилин-ғай тафи (85).*

تفصیل а. Бирор фикрнинг кенгроқ баёни. Фасл фасл-га, қисм-қисмга бўлиб изоҳлаш: *Бу сўзни тафсилини "Сиасилатуз-заҳҳаб"дин топ (17).*

تشویر а. Кўрсаткич, белги: *Майда ташвири ҳарорат, найда ташвири садо (104).*

تاشلاماق Ташламоқ, иргитмоқ: *Эзасини тийлаган ити-га сўнгак ташлар (75).*

дир тақрзоси бирла Кал Жўрғиға куёв эрдим (94).

Тақсим تقسیم а. Бўлиш, бўлиниш: *Искрт харжисин т... қилурға часпон турған ... (52).*

Тақсир تقصر а. Қусурли, камчиликли, нуқсонли. Суҳбатдошга мурожаат қилганда сўзловчи лутфан ёки камтарлик юзасидан ўзини "тақсир" (қусурлиман) деб т... этади: *Тақсир, тақдир тақрзоси б ирла Кал Жўр... куёв эрдим* (94).

Таго تغا Тоға: *Йўлдоши пойлувчак тағолардек на... ни кифтига ташлаб юқори ва қуйи юрур эрди* (67). *Та... ғони субдин ўткариб қўйсам яхши бўлур* (68). *Му... Собирбой деган тағоси бор эрди* (90).

Таҳаммул تحمل а. Токат, сабр, чидам: *Эй эно, Сиз би... сабр таҳзммул сари йўл кўрсатурсиз* (10 11).

Таҳорат طهارت а. Намоз ўқиш олдидан фарзу суннат қо... лари бўйича ювиниш, покланиш: *Ура туруб таҳорат қи... либ намоз ўқуб ...* (58). *Таҳоратда қўл-аёғни б... ғача ювмоқни фарзу суннат эканин билмай ...* (62).

Таҳсил تحصیل а. Ҳосил қилиш, йиғиш. Таҳсили илм — ил... ҳосил қилиш: *Жамъий мол-ҳолини анга топшуруб ў... таҳсили илмға машғул бўлубдур* (90).

Тебранмак تیبرانمك Чайқалмоқ, гоҳ бу томонга, гоҳ у томонга ташланмоқ: *Замондин сўнг чаёни мазкур тебрана б... ди* (68).

Тегмак تیکمك Бирор нарсага етмоқ, сурканмоқ, тегинмоқ, урилмоқ: *Отолмаган салкои ҳам бошга тегар, ҳам (кет... гв)* (14). *Кўнгураси кўкка те(г)ган ўрдалар...* (35). Қўлга тегмаги — қўлга кирмоғи: *Подшедин тегани-ам... ли урок* (55). *Маж. Айёми нофаржомлиғ нелар тегди* (63). *Фразеол.* Оғиз ошга теггандa бурун қонамоғи — маъмурликка эришганда бир тўсиққа дуч келиб қолиш: *Оғзи ошга те(г)ганда, бурни қонаған мэн бўлдум* (59).

Тегирмон تیکورمان Донни унга айлантирувчи қурилма: тегирмон: *Зўрниг (кети) тегирмон юрутур* 979).

Тез تیز Шошилинч, дарров, қисқа фурсат ичида: *Кет... боқмағудек бўлса банда // Етар мақсудига тез, истаганда* (8). *Бир одам яхши кўрган тўффисини тез сувга оқизиб ҳар чанд тараддуд била ололмади* (101).

Тезак تیزاك Ҳайвон ахлати, ахлатнинг ёқишга (ўтинга) мулжаллаб қуритилгани: *Тенг тенги билан, т...зак кофи билан* (14).

Тезпарвоз تیزپرواز Тез учар: *Турумтойи тезпарвоз* (56).

Тек تیلک *Рвш.* Жим, беҳаракат (турмоқ), қимирламасдан: *Ул уйлаган қул тек турмас (12).*

Телба تیلبه Девона, ақли беқарор, телба: *Ишқинг шеъри ул раб телбадурман, англагил, эй шоҳ! (100).*

Темур تیمور Метал тури: темир: *Зулла темурдин эди қуршоғ қилинг (32).*

Тенг تینک Баробар, ўхшаш, бир хил: *Тенг тенги билан, тезак қопи билан (14).*

Тепмак تیپماق Оёқ билан зарб бермоқ, тепкиламоқ: **Лой тепмоқ** – лойни қориштирмоқ, пиширмоқ: *Йигирма беш ёшимда ҳазрати султони Хожа Аҳмад Яссавий хонақоҳларин обод қилурда лой тепиб хишт берган ман эрдим (61).*

Тер تیر Иссиқлаш туфайли баданлан чиққан суюқлик: тер: *Хижолат терининг туфони учурмоқдин ожиз (77).*

Термоқ تیرماق Бир-бир йиғмоқ, тупламоқ: *Ул жавоҳир термоқда қолди ва бул жои бермоқда қолди (70). Бек улдурки, олмагай, бергай, қаро улдурки, сочмагай, тергай (93).*

Терс تیرس Тескари, чаппа: *Фразеол.* **Униг сўзни терсига олмоқ** – сўз маъносини атайлаб бошқача тушунмоқ; зиддига олмоқ: *Анасини униг сўзини терсига олиб сўзлай бошлади (10).*

Теша تیشه ф. Дурадгорлик асбоби: чопиш, кесиш, мих қоқиш сингари ишларда қўлланилади: *Гелза суқиб тешаси ва аррасин (27). Қуйди у ерда унутиб тешасин (28).*

Тешук تیشوک Кавак, ўйиқ, тешик, тешилган: *Тешук мунчоқ ерда қолмас (10).*

Тизза تیزه Киши узви: тиз, тизза: *Этагини тиззасини тагига босиб ултурди (109). Маж.* Кийимнинг тиззани ёпадиган жойи: *Иштонсиз тиззаси йиртиққа кулур (14).*

Тийра تیره ф. Қора, тим қора: хира, ғуссали: *Орзунг шуойи тийра кўринур (53). Агар сенинг хиралигинг дийдаси хира ва замиринг кўзгуси тийра бўлмаса эрди (76).*

Тик تیک Тикка, тўппа тўғри: *Фразеол.* **Тик сўзламоқ** – юзига қараб беодобчилик билан сўзламоқ: *Мани бир ла тик сўзлашгунча Бойуғли бирла сўзлашсин (15)*

Тикилмак تیکیلمک мж. Ерга ўрнатилмоқ, қурилмоқ, тикилмоқ: *Курди тикилган эди бир борғоҳ // Борғоҳи хиргаҳи анжумсипоҳ (35).*

Тикмак تیکمک Игна билан тикмоқ, чатмоқ: *Едгорнинг пўстин*

тикканин кўрганлив, искилин бармоғ ўтар ...
- Бу нима тикиш? -Мушт ўтмаса, хўб тикиш ...

Тикон تیکان Баъзи ўсимлик еки жонворлар танасидан ... чиқадиган ингичка учли, найза: *Тиконсиз гул, ... сиз дур, машаққатсиз ҳунар бўлмас* (98).

Тил تیل 1. Сўзлаш аъзоси, тил: *Ҳазрати Мусони ... рининг калолати бор экан ...* (24). 2. Сўзлаш, нутқ, тил: *Булбули ҳазордостон фасиҳ тил бирла ... бўлди* (112). *Андалиби бўстон назокат тиллари ... лол эрур* (4). *Фразеол.* **Тили аччиқ** - оғир, аччиқ ... лайдиган (киши): *Кўр халқини тили аччиғлиги ... тукдукдин эмишдур* (18).

Тиламоқ تیلاماق (< Тилламоқ) истамоқ, хоҳламоқ. 1. Сўрамоқ: *Сенинг серка тилар лаб-лунжинг йўқ экани ... лум* (26). *Ҳар на тилаган қалинингизни ўз қулим бирла англай део келдим* (73). *Айрон тилай ... челагингни ёшурма* (46). 2. Истамоқ, кусамоқ: **Кўнгилнинг тиламоги** - кўнгилнинг кусагани: *Эй балом, кўнгиллим эр тилар ўхшар, сабр қилинг* (10). *Ер ... кўнгли тилаган мевасин* (27). 3. Умид қилмоқ: ... *ким ножинсдин мурувват тилар, гўё тол ягочидин ... долу тилайдур* (42). *Тўнол эчку мугуз тилаб қулоғи- дин айрилғондек бўлма* (82).

Тилла طلا ф. Қимматли маъдан: олтин: *Улч.* бирл. бир тилла: *Харжу харажот учун кам-пеш олган экан, ми... қи бир тилла. ярим тилла дегандек* (90).

Тиловат تلاوت а. Қуръонни маълум оҳангда ўқиш: *Ҳар кун одати тиловати қуръон эрди* (102).

Тингламак تینکلامك Қулоқ солмоқ, эшитмоқ, уқмоқ: *Насиҳат тингламас дил сахту маҳжуб* (76).

Тиндурмоқ تیندورماق *Орт. нисб.* Тинчитмоқ: *Ҳар хомни пиш... ҳар ишни тиндурур эрди* (10).

Тинмоқ تینماق Тинмоқ, тинчимоқ: *Тинмасликка қолсам ... згода турмоқ дағдағаси менда йўқ* (12).

Тир//тийр تیر ф. Ўқ, ей ўқи: *Маж.* **Тири дуо** -дуо ўқи: *Аларнинг тири дуолари ижобат ҳадафига мақрун туру* (108).

Тиш تیش Узв номи, овқат чайнаш аъзоси: *Қаридиқни боши, тишим йўқидин ўт ёқолмадим* (71). *Мундин нари бўзуг чордеворни тишингга олмаки, тишларинг синур* (110).

Тиқмоқ تیقماق Суқмоқ, киритмоқ, орага жойламоқ: *Фразеол.*

Пустига совук тикмоқ – улдирмоқ: *Ишонмагил пустинга, самон тиқар пустингга* (69).

То تا ф. Олд. кум: *Маймун нажжорлиқ ихтиёр қилиб, нажжор қулиға тушуб эртадин то охшомғача калтак бирла уйнатиб балоға гирифтор булғондек ... (30). Ақиқки Ямандадур ва лаълки Бадахшондадур, ҳар ик(к)иси то сафар ранжини чекмагунча лаъл бирла ақиқ нақшидин орий қолур (65). Пашшадин то Анқоғача жумла туюрларға киши юборгил (111).* **То инки** – *боғл. Анга ярошa туйни асбобини тараддудида булсам, то инки ҳаржи исроф булғудек булмасун (55).* **То онки** – *боғл. Сангпушт бағоят соҳиби фаҳм, фаросатлик эрди, то онки чух сафарларда яхши-ямонлар бирла юруб куб тажрибалар ҳосил қилғон эрди (66).*

Тоб تاب Куч-қувват, чидам: *От тобинда, эр ёнинда* (109).

Тобиот تابعات а. Тобелар, эргашганлар, қарашлилар: *Агар Мовароуннаҳр тобеотидин хоҳласалар, ҳаштдевор десанг ҳам берай (113).*

Тобеъ تابع а. Буйсунувчи, эргашувчи: *Бир манзилда Кулангир султон неча тобеъ хоолари бирла ултурди (112).*

Тобламоқ تابلاماق Утга ёки қуёшга тутмоқ, қиздирмоқ, чиниқтирмоқ: *Ва бир-икков лаф орқасини уғрини орқасини утга тоблағандек тоблай берди (72).*

Тобмоқ//топмоқ تابماق Учратмоқ, қулга киритмоқ. 1. Истаб топмоқ, дуч келмоқ: *Бу сузни тафсилини "Силсилатуззаҳҳаб" дин тоб (17). Ярим ошам ош табақни тубидин тобмади (44). Сангпушт бирла чаён утмоққа йул тобмай ... (67). Онлардин ҳеч асар топмадим (106).. Бухорони бир туманидин минг чордевор топиб бериб муҳим хайр ишин битқарур эрдим (100).* 2. Узига олмоқ, қулга киритмоқ, эришмоқ: *Сабр била тобти эронлар мурод (19). Кимки талаб йулида собит қадам булса, топар мақсудини ложарам! (7). Ултурғон қиз урун топар (49). Яхши рафиқ бирла юрсанг саодат топарсан (66).* 3. Билмоқ, йулини топмоқ: *Яхшилар топиб сузлар (92). Қаловини тобса қор ёнар, қаловини тобмаса, қоқшол утун ҳам ёнмас (71).* 4. Курмоқ: *Бугун майдонингни васеъ тобтим (69).* Фразеол. **Озор тобмоқ** – ранжимоқ: *Корлон Бойуғлини сузидин озор тобти (75).* **Ошнодин тобмоқ** – яқин кишидан ёмонлик курмоқ: *"Ошноингдин тоб" дебдурлар (70).*

Тобшурмоқ تابشورماق Ихтиёрига бермоқ, топширмоқ: *Хуршиди олам-тоб хисравиға анжум асогарини тобшуруб ...(3). Жам-ий мол-ҳолини анга тобшуруб ... (90).*

Тоза تازه Пок, покиза, озода: *Ҳама бошдин аёғ чуйон то-за турур ... (97).*

Тозалик تازەلیك Поклик, покизалик, озодалик: *Кел, эй Бойу-ши, танин тозалигинда баланғни уясига қундургил (91) Боракалло, рост айтурсан, ништонаи тозалиғинг бир-ла тонудум (97).*

Тоифа طائفه а. Табақа, гуруҳ: *Подшоҳи одилға уч тоифадин гузир йуқдур (39). Бу тоифалар хизмат уҳдасидин чиқ-маслар (41).*

Токай تاکی ф. Қачонгача, қай вақтгача: *Дустум, сув уз-ра жасадимиз хасдек юрмаги токай (70).*

Токча تاکچه Эски уйларда идиш-товоқ териб қуйиш учун уй деворига қилинган махсус катаклар: *Биз "мўри" делук ул "токча" деди, иш битказолмай маҳрум келдук (99).*

Тол تال Дарахт тури. Ингичка узун баргли сурх новда-ли мевасиз дарахт: *Ҳар ким ножинсдин мурувват тилар, гўё тол ягочидин зардолу тилайдур (42).*

Толеъ طالع а. Тулуъ қилувчи, кўринувчи (ой, юлдуз, қуёш): бахт, иқбол: *Сизнинг толеъ гардунингиз буржинда сао-датпартовлиқ, қамар сиймо қизингиз бор эмиш (46).*

Том تام Уйнинг тепа қисми: Маж. уй: *Уйида чакса уни йўқ, томини бошида қуш танур (17).*

Томоқ تاماق Узв номи. Иякнинг пастки қисми: *Ё товуғни то-моғидин тулки // Тутти маҳкам ва ёки ер ютти (102).*

Томур تامور Илдиз, томир. Туққон томур – қариндош, уруғ: *Туққон томурумни йиғиб машварат амрини арога солиб кўрайин (84).*

Тонг تانك Туннинг охири, куннинг бошланиши, азон вақти, субҳидам: *Бу нечук тулки, ани тонги йуқ (102).*

Тонглаги تانکلاگی Эртанги, эрталабки, эртаги. Бу ерда "эрта-галик" маъносида: *Бугунги нақл улка тонглаги қуйруқ-дин яхшидур (75).*

Топилмоқ تاپیلماق Узл.-мажҳ.нисб. Йуқолган ёки исталаётган нарсанинг пайдо булиши: *Бош эсон булса, туффи топи-лур (11). Бир бўш чордевор топилмас (12).*

Тор تار I. Чолғу асбобининг ипи, тор: *Тори узулган создек носоз булуб ётар эрди (103).*

Тор تار II. ф. Сиқиқ, қисқа, тору танқис. Тору тийра-тор ва қоронғи: *Кўр халқини кўнгли бахилни кузидек*

тору тийра булур экан (50).

Тора — تاره Тола, соч (тук) толаси: *Ҳар тора муйи жойи мазкурдин нажоте тобқон йуқ эрди* (97).

Тортмоқ — تارتماق I. Чузмоққа, узайтирмоққа ҳаракат қилмоқ: 1. Куч билан тортмоқ, (бир нарсага қараб) сурмоқ: *Кулни уз кумачингга тортма* (34). 2. Чузмоқ, тортиб узайтирмоқ: *Қилич сурати дебки тортарди мад* (97).

Тортмоқ — تارتماق II. (Бошдин) кечирмоқ, уздан утказмоқ. **Бошга тушганни куз тортмоғи** – оғир воқеани бошдан ут – казмоқ, кургуликка дуч келмоқ (ва унга бардош бермоқ): *Бошга тушганни куз тортар. Хайр ишига мутасадди булдунг эрса, тортарга куз йуқидин малулсан* (110).

Тотмоқ — تاتماق Таъм билишга киришмоқ, тотиб курмоқ: *Ани сузини тузини тотиб, андин кейин борсам керак* (21). *Айтган сузини тузини узи тотмаган* (48).

Тотлиғ — تاتليغ Мазали, ширин: *Ош эгаси билан тотлиғ* (44). *Оламда нимарса йуқдур сувдин тотлиғ* (64).

Тош — تاش I. Қаттиқ тоғ жинси: *Қум йиғилиб тош булмас* (41). *Тошдин ниш аяри йуқ ақраб* (69). *Кукармас тошқа ёмғир ёғса ҳам куб* (76).

Тош — تاش II. Таш, ташқари: *Дала-тузни сув олса, урдак, қозни тушидин // Қулоқсизга суз айтсанг, қулоғини тошидин* (13).

Тоқя — طاقيه Бош кийим, тоқя: *Гоҳ ажузалардек энгашганда сочбоғи ер супурган, гоҳ тоқясини учи шифтга теган* ... (54).

Тоғ — تاغ Ер устининг баланд ва тошлоқ қисми: *Бор эди Кашмир навоҳинда тоғ* (26). *Борди ушал тоғқаки, мавкуф эди* (28). *Сонур эди узини тоғ хисрави // Тоғни укус Деҳлавию "Маънавий"* (28).

Тоға — تاغه Қ. **Тағо**

Туб — توب Бир нимани таги, ости. 1. Таг, ост: *Бир ош емоғлиқ қилдики, табақни тубига тушти* (44). *Ев туби эл булур, жар туби йул булур* (100). 2. Дарахтнинг тупи: *Ани боғбони узини боғбоне сонуб олти туб дарахтни ҳул шохини қуруқ шохига пайванд қилур эрди* (96).

Туганмак — توكانمك Туганмоқ, тамом булмоқ: *Базмлари туганиб, муғаннийлар ...ғанлариға кувониб ...* (80).

Туз — توز I. Ош тузи: намак: *Ошни таъми туз билан, сув-*

ни таъми муз билан (5). Ман нечук кафгир олмай ...
тузини шўр дерман (50). Қиз сақлагунча, туп ...
(74). **Маж. Сўзни тузи** - сўзнинг маъноси, гапнинг ...
муни: *Аввал бориб ўғлунгни сўзини тузини тотиб ...*
кейин борсам керак (21).

Туз توز II. Текислик, дала: *Дала-тузани сув олса, ... дак-қрани тушидин (13).*

Тузалмақ توزالماك Тузалмоқ, соғаймақ: *Бемор тузалгуси ... са, табиб ўз аёғи била келур (13, 103).*

Тузамак توزاماك Хозирламоқ, тайёрламоқ: *Базм асбобини ту... заб ... (72).*

Тузатмак توزاتماك Тартибга солмоқ, тикламоқ, ўнгламоқ: *... ди юки йўлда ўшал сорбон // Ерга чўкарди тузат... деб равон (33).*

Тук توک Соч-соқол, жун: *Бети бирла оғзини тукин... терган (90).*

Туклу//туклук توکلو Тукли, соч-соқолли: *Бети туклуи... ювига бойма (18). Кўр халқини тили аччиғлиги бети туклукдин эмишдур (18).*

Туман تومن Маъмурий-худудий бўлиниш: ҳозирги туман ту... шунчасига яқин келади: *Мани сандек давлатлик ор... бўлғонда эрди, Бухорони бир туманидин минг чордевор... ни топиб бериб муҳим хайр ишин битқарур эрдим (100).*

Тумтароқ طمطراق ф. тантанали, дабдабали: **Соқийи тумтароқ** - косагул: *Соқийи тумтароқлар пиёла суна бошладилар (79).*

Тумшуқ تومشوق Қушларга хос узвнинг номи: тумшуқ: *Тумшуғи Мирзахонбойдек баччағарни тумшуғиға ўхшаған (52).*

Тун تون Кеча-кундузнинг қоронғи қисми: кеча: *Ой машъаласин тун маҳфилида чароғ ва фатиласи ёндуруб ... (3). Бу нечук тунки ани тонги йўқ (102).*

Тунд تند Чеҳраси юмуқ, совуқ қарашли (киши): *Ибро ҳимбек боғбонни боғинда табъи тунд, лаванд бир боғ бони бор эрди (114).*

Турк ترک Араб, эроний халқлардан фарқ қилувчи яна бир этник тоифа: турк, туркий. **Маж.** Содда: *Туркни турт магунча билмас (17).*

Турктоз ترکتاز Толон-тарож қилиш, ҳужум қилиш, эгаллаш. **Турктоз этмоқ** - ҳужум қилмоқ: **Маж.** Эгалламоқ: *Насойихнинг абири жон комиға турктоз этти (43).*

Турланмоқ تورلانماق Тусланмоқ, товланмоқ; ҳар хил рангга кирмоқ: *Товусни думидек турланиб мунаққаш кўрунур эрди*

(9).

Турлук تورلوک Турли, ҳар турли; ҳар қандай: *Ҳар турлук муарриф таърифи анинг шаънида йобуду ночиз* (35).

Турмоқ تورماق Уриндан қузғалмоқ, оёқда тик турмоқ: 1. Уринда туруб қилинган ҳаракатни билдиради: *Жулангир султон уз жойинда туруб булзрни гуфту гуларини эшитти* (38). *Анда Куйканак туруб айди* (114). *Анда бу турғонлар жавоб бердилар* (107). 2. Урнидан туриб қилинган ҳаракатни англатади: *Бойуғли урнидин туруб баласини олдиға кирди* (47). *Турунг, муҳим хайрға таъхир қилманг* (45). *Уй уйлаган қул тек турмас* (12). **Ура турмоқ** - ура сола турмоқ, бирдан туриб кетмоқ: *Анда Куркуш ура туруб Бойуғли сарманаилига равона булди* (45). 3. *Кум. ф. Амири гардунсариримизға маълум турур* (6). Яхшилар шеваси турур (34). *Анда Жунушбону бошини куйи солиб турди* (47).

Туртмак تورتمک Қул тегизиб бировни ҳушёрликка чақирмоқ: *Туркни туртмагунча билмас* (17).

Тутмак توتمک Бир нимани бирор восита билан узига яқин олмоқ. 1. Ушламоқ: *Кур тутганини ва кар эшитганини қуймас* (13,109). *Ин(к)и кема тутқонлар қолди ғарқоб ичинда* (58). 2. Сақламоқ: *Чубни хор тутсанг, кузга тушар* (15). **Маъзур тутмак** - узрни қабул қилмоқ, гуноҳни кечирмоқ, утинч қилмоқ: *Эй бобо, маъзур тутунг* (39). *Бойуғли айди: "Мандин утти, маъзур тутунг* (76). **Ватан тутмак** - бир жойда яшаб қолмоқ, уй тутмоқ: *Анда Бойуғли ва Бойкуш ватан тутмиш эрди* (8). *Анда ватан тутмиш эди Маймуне* (27).

Тутам توتام *Узб. бирл.* Қул сиқими билан ушлаш мумкин булган нарса: *Ҳаромзоданинг қуйруғи бир тутам* (21).

Туташмак توتاشمک Тутун чиқармоқ, ут олмоқ, оловланмоқ: *Куйдию, энди, туташти танам* (33).

Тутулмоқлиғ توتولماغلیک *Узб. нисб.* Ушланмоқлик, ушланиб қолмоқ: *Васки недин булди тутулмоғлиғи // Мумкин эмас улдир қутулмоқлиғи* (30).

Тутун توتون Куйиндидан буруқсаб чиқувчи дуд, тутун: *Вужуд найстониға ут тушуб тутуни гардун сариға эҳром боғлади* (77).

Туфроқ تفراق Ер юзининг юмшоқ қатлами: тупроқ: *Талаб йулида юз қуй ҳар эшик туфроғиға* (8).

Тушбира توشبره Чучвара. **Тушбирани хом санамоқ** - чала ҳисоб қилмоқ, янглишмоқ, адашмоқ. Чучвара агар пиши-

ридан аввал (хомлигида) бир миқдор деб сана... пишгандан кейин унинг бир қисми зоилиб ўша миқдо... камайиб қолиши мумкин. Шу сабабдан " чучварани ... санама" деган нақл тарқалган: *Ҳолю сан ту... хом санабсан ... (16).*

Тушмак تۆشمك 1. Юқоридан қуйига тушмоқ, пастламоқ: *...дарахтдин парвоз қилиб эшикни тўғрисига тушти ...* **Маж. Бошга тушмак** – бир нимага дуч келиш, кўри... нинг бошланиши: *Бошга тушганни кўз тортор (...)* **Соя тушмаги** – қадам босиш, яшаш: *Минг чордено... чабанд бўлса, ҳеч бойўғлини сояси тушмаган ... уварман (99).* 2. Келмоқ, келиб ўрнашмоқ: *Подш... салим уруғига бағариқи меҳмон тушти* (106). **Муво... тушмак** – мос келмоқ: *Подшони кўшиши тақдири и... га мувофиқ тушти* (108). *Вайрона ажносидин Хи... бизга мувофиқ тушмади-кўй* (114). **Мақбул тушмак** – ... қул келмоқ: *Мумсиклар афъоли анга мақбул ва ... тушубдур* (115). 3. Бошламоқ: *Куркуш сўзламасдин ... қа туша берди* (46). 4. Бориб етмоқ, бормоқ: *Ку... гир султон бир ош емоғлиқ қилдики, табақни ти... тушти (44).* Фразеол. **Кўз (назар) тушмаги** – кў... кўриб қолмоқ: *Тушти бногоҳ анга маймун кўзи (...)* *Назари кимё асарлари бу камина Мулла Гулханийға ... шуб ... (7).*

Тушоқ//тушоғ تۆشاق Ўтлоққа қуйилган ҳайвон узоқ ... кетиб қолмасин учун унинг оёғига боғлаб қуйиладиган арқон ёки занжир: *Эшагига ярошг тушоғи (7).*

Туюр طیور а. Қушлар (бирл. тайр): *Ўшал диёрда Малика... ҳанг отлиғ туюрлари бор эрди, туюрларни шоҳли... анга мансуб эди (52).*

Туғмоқ توغماق Тухум туғмоқ ёки болаламоқ. 1. Одд. нисб. Туғмоқ: *Бор эди Фарғонада бир сорбон // Теваси ... эрди туғуб ногиҳон (31).* 2. Ўзл. нисб. Туғилмоқ: *Сў... ни айтиб нетарсан анодин бемаҳал туқонға (7...).* 3. Бирг. нисб. Туғишмоқ: *Туқғон томурумни йиғиб ... варат амрини ароға солиб кўрайин (84).*

Туғро طغرا а. Давлат нишони, герб; китобларнинг бош са... ҳифасига тушириладиган безакли белги: *Эй аҳадики, ҳамдинг фасоҳати ва балоғати араб ва ажам девонл... рининг дебочаларига туғро узра зийнат тўрур (3).*

Тўй توی Базм-томошо билан ўтказиладиган зиёфат маро...

симларнинг умумий номи: *Тўйга борсанг тўюб бор, тўрқа тўнунг кийиб бор (56).* **Тўй асбоби** – тўй ҳозирлиги, тўй ҳаражати: *Тўй асбобини муҳайё эдуб бер (55).*

Тўймоқ تویماق Еб-ичиб олмоқ, қаноат ҳосил қилмоқ: *Суқ тўймас ўғри боймас (21). Тўйга борсанг тўюб бор (56).* Маж. *Йиқилган курашга тўймас (109).*

Тўкмак توکمك Сочмоқ, сероб қилмоқ: *Онларға андоғ тўктиларким, Билқисни юртиға Сулаймондек (5).*

Тўкулмак توکولمك *Ўзл. нисб.* Сочилмоқ, кулюлиб кетмоқ: *"Куюндин тўкулса қунжаға" дебдурлар (74).*

Тўлдурмоқ تولدورماق *Орт. нисб.* Тўлатмоқ, тўла қилмоқ: *Ўчоғларида ўтунни тўлдуруб қалай бошлади (71).*

Тўн تون Олди очиқ устки кийим, чопон. **Тўрқа тўн** – ипакдан тўқилган тўй: *Тўйга борсанг тўюб бор, тўрқа тўнунг кийиб бор (56).*

Тўра توره Юқори табақага мансуб киши, амалдор: *Тўрам, Сизни кирдорингизни Холвоқи мисгарга ўхшаш фаҳмладим (57).*

Тўрсуқ تورسوق От анжоми: *Ямон отга ёл битса, ёнига тўрсуқ боғлатмас (91).*

Тўрт تورت *Снқ. сон.* Тўрт: *Ва яна Сизга тўрт амри шаръийки келган, бири булким ...(116).*

Тўрқа تورقه Бир навъ ипак тўқима. **Тўрқа тўн** – шу матодан тикилган тўн: *Тўйга борсанг тўюб бор, тўрқа тўнунг кийиб бор (56).*

Тўфон طوفان а. Кучли сув тошқини. **Маж.** *Хижолат терининг тўфони (77)* – хижолатчилик туфайлик кишида пайдо бўлган терниг тошқини: **Тўфони фано** – ҳалок қилувчи тўфон: *Бори ғарқи оби тўфони фано эрдилар (6).*

Тўффи توفی Бош кийим, дўппи: *Бош эсон бўлса, тўффи топилур (11).*

Тўш توش ф. Кўкрак: *Тўши чиқиб, кўзи сузулуб.... (10).*

Тўшак توشاك Кўрпача, тўшак: *Тўшак тортиб ётмағайсиз (117).,*

Тўъма طعمه а. Овқат, таом, луқма: *Ки сичқон мушук оғзида тўъма ер (82).*

Тўқол توقال Шохсиз, шохи йўқ (эчки): *Тўқол эчки мугуз тилаб қулоғидин айрулғандек бўлма (82).*

Тўқуз توقوز *Снқ. сон.* Тўққиз: *Тўқ(қ)уз афлокни муаллақ ва ет(т)и ғаброни мутаббақ яратурда ... (3).*

Тўғаноқ توغناق Тўсиқ, ғов, илмоқ: *Тўғри ишга тўғаноқ, ийзову кулфатга ёвуқроқ .... (54)*

Тўғри توقوی Рост, бехато, адил: *Тўғри сўзунг бўлса, ... ла (22). Тўғри сўзга тўғноқ ... (54).* **Кум.** Рўпа... қарши: *Зоғ дарахтдин парвоз қилиб эшикни тўғру... тушти (23).*

У

У//ул او Курс. олм: *Қуйди у ерда унутуб тешасин (...). У ён Бойўғлики кулбаси бўлса, сичқон сўнгокидин ... нимарса йўқдур (56). Ҳосили умри эди ул бойни ... (9). Ва ул маҳвура кейини ёшурур эрди (10).*

Уд عود Чолғу асбобларидан бирининг номи: *Андин ... базм асбобин тузаб, руд, уд, даф, най, қонун, ... занда, созандаларни жамъ эдуб ....(72).*

Уза//узра اوزه Кум. **Узасинда** – устида, **узасидин** – усти... дан: *Ҳакиму ҳозиқ бир гулистони руҳафзога дохил бў... ди. Кўрдики, бир шох узасинда кабутар била зоғ ни... шаст қилиб ултурубдур (23). Ул занги йул узи... бир ойна топиб олди (75). Сув узра жасадимиз ... юрмаги токай? (70). Бу узи яхши матоъ бўлса йўл ... ра ётурмуди?! (76).*

Узатмоқ اوزاتماق Бировга бирор нарсани қўл чўзиб бер... узатмоқ. **Кўл узатмоқ** – қўлни чўзмоқ, қўл теги... олмоқ: *Ош деган ерга қуруқ калла юрурубдур део ... узата берди (44). Муғаннийлар созларини қулоғи... гўшмол учун қўл узата бердилар (72).*

Узв عضو а. Киши (ёки ҳайвон) узви (*кўпл.* **аъзо**): *... ўғли Кордоннинг жасади узвин мулоҳаза қилди (...).*

Узоқ//узоғ اوزاق Яқин бўлмаган (жой), чўзилган: *Сўзни ни... ҳояти узоғдур (70). Бу масални ниҳояти узоғ, ... қўлдин кетар (90).*

Узук اوزوک Бармоққа илиб олинадиган тақинчоқ: *... кўзунг узукни кўзидек кўрмас (110).*

Узулмак اوزولمك Кесилмоқ, қирқилмоқ, бўлинмоқ: *Оройиш ... луб, маърака бузулуб... (80). Тори узулган созли... (103).*

Узун اوزون Чўзилган, узайган, узун: *Қуйруғи узун ... қон (45). Буйи намози зср соясидин узун (93).*

Уй اوی Яшаш учун мўлжалланган бино, ... аш жойи, ... рат: *Уйдин улуғроқ эди бир гулбуне (27). Уйдаги ...*

до-бозорда рост келмас (56). *Уйидачакса уни йуқ* ... (18). *Куркушни уйга киргузди* (46).

Уйла أويله Шундай, бу шунга ухшайдики ... **Уйлаки,** *нав киссаларин қистари // Расм эди нажжор ялоч истари* (27).

Уйлук أويلوك Уйли. **Бир уйлук** - фақат ўз хонадонигагина ғамхурлик қилиб яшовчи (киши): *"Оз ошим - ғавғосиз бошим" деган сўз бир уйлук кишилар сўзидур, аморат аҳлига бу ибора нописанд булур* (44). **Минг уйлук**-минг уйлк (уруғ): *Бизга қараб минг уйлук бодиянишин араб ул йулдин батариқи куч утар эрди* (105).

Уламоқ اولاماق Чатмоқ, ямамоқ, уламоқ. **Улоқ уламоқ** - ямоқ ямамоқ, кийимга улоқ солмоқ: *Ҳар кимни ишиму улоқ уламоқ?!* (99).

Улоқ أولاق Бир-бирига ип ёки бошқа восита билан боғлаб қуйилган матоъ, нарса: *Ҳар кимни ишиму улоқ **уламоқ?!*** (99).

Улфат ألفت а. Дуст, шерик, ҳамтовоқ: *Ин(к)иси бир-бирига ваҳшат била назора қилур, улфати барор. келмас* (23).

Улус أولوس Эл, халқ: *Айди: "Улус ичра бу бир касб эрур"* (29). *Форсий улус "қул"ни "ғулом". дерлар* (41). *"Етим қизга елфуғуч чиқора!" деган улусни сўзидур* (83).

Улуғ أولوغ Йирик, катта, юксак, улкан: *Оти улуғ, суфраси қуру* (17). *Уйлин улуғроқ эди бир гулбуне* (27).

Уммат أمت а. Бир пайғамбарга ихлосманд, унга эргашувчи кишилар: *Умматларига пуштпаноҳ турурлар* (115).

Умр عمر Инсоннинг яшаб утиши учун аро қилинган вақт: яшаш, ҳает. **Ҳосили умр** - умрнинг ҳосили: *Ҳосили умри эди ул бойни // Оти Кунишбону ушал ойни* (9). **Бир умр** ҳаетининг бошидан охиригача: *Йодонлар қ тинда бир умр айер, донишмандлар қошинда бир нақли девор* .... (51).

Ун أون Донинг тегирмондан чиққан, хамир, овқат қилишга тайер булган кукуни: *Уйида чакса уни йуқ* (18).

Унамоқ أوناماق Кунмоқ, рози булмоқ: *Ҳеч Войуғлини сояси тушмаган булса, унарман ва, иллоҳ, мундин бири кам булса, унамасман* (99).

Унутмак أونوتمك Эслай олмаслик, хотирадан чиқармоқ: *Қуйди у ерда унутуб кетасин* (29).

Ура أورا Бирданига, уйламай-нетмай, тухталмасдан; тура-

сола: Анда Куркуш ура туруб Бойуғли сармаsи... вона булди (45). Бойуғли ура қупуб Куркушни ... чиқди (49).

Урмоқ اورماق Қул ёки бирор восита билан зарба бермоқ, ... золамоқ, нишонга йуналтирмоқ: *Атоси урмас қўни ... балоси урар тунғузни (16). Кичкина демане ... раб урарига сизни (37). Ур деганда қул ... Фразеол.* **Ниш урмоқ** – найза санчмоқ: *Ақрабни ... си ниш урмоқдур (70).* **Дам урмоқ** – баланд... билан гап қилмоқ: *Сан минг чордевордин дам ... (80). Атодин дам урма, панд ерсан (87).* **Ғўта урмоқ** – сувга шўнғиб чиқмоқ: *Ғаввослардек бир ғўта ... ... (70).* **Қўйнига урмоқ** – қўйнига солмоқ, ... *Ун бошини ўзини қўйнига урган .. (52).* **Худо урмоқ** – қасам ёки қарғиш хили: *"Қул Муҳаммад Баҳодирни ... лигини билсам, худо урсун" дер эди (61).*

Урунмоқ اورونماق Ҳаракат қилмоқ: *Қулдин келмас ишга ури... нинг нажотлик қилган маймунга ўхшар (26).*

Уруш اوروش Эшиш, урушиш: *Урушда ҳарбаси ... да ўхлоқ (54). Сингаган ёг урушга яхши (91).*

Урушмоқ اوروشماق Олишмоқ, тиккалашмоқ; жанжаллашмоқ; ... лашмоқ: *Жаҳоний ҳиммати бирла урушиб қизидин ... ни олдим (94).*

Уруғ اوروغ Томир, уруғ, туғишган. **Қариндош – уруғ** *Ман ҳам қариндош – уруғларни йиғиб машварат ... арога солайин (49).* Эти. уруғ: *Подшо бани салим ... гига батариқи меҳмон туғи (106).*

Уст اوست Қум. Уст, тепа: *Мандин ... устига ... (30). Йул сўраган номарддур от устига минган ... (88). Бу сўзни устинда эрдиларким, Япалоқби Куркуш... чақируб олди, айди (11).*

Устхон استخوان Суягак, суяк: *Чуруган устхон (80).*

Уч اوچ I. От. Нарсанинг учи: *Болта билан бир ... ёрди ул (28). Тоқасини учи шифтга теган (54).*

Уч اوچ II. Снқ. сон: *Уч анегуштни бирини ... ни кемаб қсар эрди (62).*

Ўчрамак اوچرامك Учрашмоқ, дуч келмоқ: *Бориб Бойуғлига у... расам (55). Балойи ишқа учраб телбадурман, ... эй шох! (103).*

Учумоқ اوچوماق Айнимоқ, ивимоқ: *Араб айрони учумоқ... ни қўюна (9).*

Ўчун اوچون Кум. *Баъзи шуароки, ҳайвойижи алойиқ учун ҳар қайси ёнда мутафаррика эрдилар (4).*

Ўчинчи اوچونچی Тартб. сон: *Учунчи – муншийи ростнавис, қаламзану нисоқ дору шамширзан булса (40).*

Ўчурмоқ اوچورمك Орт. нисб. Шамолнинг кутармоғи: *Хижолат терининг туфони учурмоқдин ожиз (77).*

Ўшатмоқ اوشاتمك Ушатмоқ, майдаламоқ: *Атосини суфрасидин нон ушатмаган бир очкўзни сўзидур (42).*

Ушбу اوشبو Кўрс. олм. Бу, шу: *Ушбу мажмуи туюрларки, шул мажлисда ҳозиру нозир турурлар (116).*

Ушшоқкашлик عشاقکشلیك а.-ф.-т. Ошиқ диққатини ўзига тортиш: *Ушшоқкашлик зеб-зийнати била ўтти (106).*

Ўйирмоқ اویورماق Айлантирмоқ, ўгирмоқ: *Қурутқалар маржондин тасбеҳлар уюрурлар (12).*

Уя اویه Қушларнинг яшаш жойи: ин, уя, маскан: *Тани товалигинда баланзани уясига қўнлургил (91).*

Уялмак اویالمك Уал. нисб. Уялмоқ, уятмоқ: *Ғуслда неча фарзу суннат эканин билмай сўрардин уялган (48).* **Эр йигитни уялгани – ўлгани** (12).

Уят اویات Кишининг ўз ҳатти-ҳаракатидан укиниши: *Уят ўлумдин қаттиқ (12). Ямон била юрдунг – юрдунг уятга (40).*

Уятмоқ اویاتمك Хижолат бўлмоқ, тортинмоқ: *Уятманглар, таматтуъ эдунглар (44).*

Уқмоқ اوقماق Англамоқ, тушунмоқ: *Сўзни айтгил уққанга (73).*

Уҳда عهده а. Мажбурият, масъулият: **Уҳдасидин чиқмоқ** – бир ишни амалга оширмоқ: *Бу амри хайр уҳдасидин чиқмай юрма (30). Бу тоифалар хизмат уҳдасидин чиқмаслар (41).*

Ф

Фабиҳиллоҳ فبهاالله а. Худонинг хоҳишича: *Уҳдасидин чиқсангиз,* **фабиҳиллоҳ**, *чиқмасангиз, юр пушида-пушида (90).*

Фаж فج а. Бемаъни, бемаза: *Бу иш киши шаҳр ичра куб фаж эрур (36).* **Фаж лаж** – ута кетган бемаъни: *Иш ки фаж-лаж ҳартамиз била машварат қилиб бизни аро йулда қуймангиз (34).*

фазиҳат فضيحت а. Расволик, шармандалик: **фазиҳат бўлмоқ** – шарманда бўлмоқ: *Қўлдин келмас ишга урунганинг мисли жорлиқ қилгон маймунга ўхшарки, фазиҳат бўлур* (26).

фазл فضل а. Ортиқлик, етуклик; илм, ҳунар. **фазл бобида** – фазилат соҳаси: *Ўқуганингиз йўқму Мулла Гулханийнинг "Зарбулмасал" китобини, анда нечанд аҳмақларни фазл бобини баён қилур* (48). **Маҳори фазл** – фазл маҳоратини кўрсатиш: *Ушбу сўзунг бирла маҳори фазл қилмоқчимисиз?* (25).

файпасламоқ فی پاسلاماق Пойпасламоқ, истаниб кўрмоқ, тимирскиланмоқ: *Қўрқуш ҳарчанд файпаслади, ярим ошам ош таբақни тубидин топмади* (44).

фалак فلك а. Осмон, кўк (*кўпл.* **афлок**): *Мундоғ амон замонени фалак қамари муштарий кўзи бирла кўрган эмас* (82). *Нағма навосини фалак-фалакдаги малоикаларга етқура бошладилар* (72). **Фалакни гардиши** – осмоннинг айланиши, вақтнинг ўтиши: *Фалакнинг гардиши била ато-си рўян каблaмоққа кетди* (90).

фано فنا а. Йўқ бўлиш, тугалланиш, бақосизлик. **Тўфони фано** – йўқ қилувчи (ҳалок қилувчи) тўфон: *Бари ғарқоби тўфонифано эрдилар* (6).

фараҳафзо فرح افزا а.-т. Хурсандчиликни оширувчи, қувонч бахш этувчи. **Навиди фараҳафзо** – қувончли хабар: *Қўрқуш бу навиди фараҳафзодин кўнгли хуш булуб Ялалокби сари манзилига равона бўлди* (52).

фард فرد а. Якка, ёлғиз: *Бир куни нажжори хирадманди фард // Кўнгли яғоч йўқлиғидин қилди дард* (27).

фарз فرض а. Дин. Ижроси шарт булган қоидалар, худо буйруқлари: *Ўзи дину илми суннатга амри маъруф қилғувчи эрди, бойинки таҳоратда қўл аёғни бандиғача юғонни фарзу суннат эканин билмай ...* (62).

фарзанд فرزند ф. Бола; ўғил-қиз: *Эй бой фарзанди, бирон қабул қилсанг* (91). *Эй ансор фарзанди...* (103). **фарзанди қурратул айн** (11) – кўз қувончи-фарзанд.

фармон فرمان ф. Буйруқ, амр: *Сабр қилан бандага фармон бўлур* (19).

фаросат فراست а. **Фарас-от**, **фаросат** – от танлаш илми, отнинг ташқи белгиларига қараб унинг табиатини билиб олиш маҳорати; идрок. сезгирлик: **фарсе:** *аёғи оқсоқ, тевалек егани-янтоқ* (51). *Билимсиз билаги йўғон бир-*

ни урар, билимли билаги ингичка барчани фаросат билан синар (53). *Бу ақлу фаросати бирла ўзини оламни боғбонидин собит қадам олур эрди* (96).

фаросатлик فراستلیك Идрокли, сезгир: *Сенглушт бағоят соҳиби фаҳм, фаросатлик эрди* (66).

фосеҳ فصيح а. Очиқ, равон, чиройли, фасоҳатли: *Эрта эҳйом кўлинда тасбеҳ, вирди анинг ҳарва, фасеҳ* (54). *Булбули ҳазордостон фосеҳ тил бирла ўқумоқ бўлди* (112).

фасл فصل а. Ҳисса, қисм, йилнинг бир қисми, мавсум: **фасли тамуз** – саратон фасли: *Фасли тамуз эрди ҳаво чуҳ ис(с)иғ* (32).

фасоҳат فصاحت а. Урни билан, гўзал ва ёқимли қилиб гапириш: *Сўз бобида зуфунунларки, доди фасоҳати калима ва калом верурдилар* (4). *Бизнинг фасоҳатимиз маълум турур* (6). **Фасоҳатаро** – фасоҳат бобида: *Санони айтурда тўтийи хушалҳон, гулистони фасоҳатаро, ҳазордостони чаманистони балоғат ...* (3).

фатила فتيله а. Пилик, пилта: *Ой машъаласин тун маҳфида чароғ ва фатиласиз ёндуруб ...* (3).

фақир فقير а. Камбағал, қашшоқ, бечора (*кўпл.* **фуқаро**): *Сан бизни фақиру нотавон кўрдинаму?!* (14). *Бу Гулканийи фақиру ҳақирки ...* (6).

фақр فقر а. Камбағаллик, йўқсуллик. **Фақру фоқа** (4) – камбағаллик, муҳтожлик.

фаҳм فهم а. Тушуниш, англаш, билиш, идрок. **Фаҳму хирад** – ақлу идрок: *Мундоқ фаҳму хирад сарманзилидин ўтган киши йўқ* (15).

фаҳмламоқ فهملاماق а.-т. Сезмоқ, идрок қилмоқ. *Акаси фаҳмлаб айди* (10). *Тўрам, Сизни-кирдорингизни одамизод аросидаги Ҳолвоқи мисгарга ўхшаш фаҳмладим* (57).

феъл فعل а. Ҳаракат, қилиқ, одат: *Ҳорлик феъли зиштликдиндур* (76). *Эшакни феъли эгасига маълум* (93). **феъл-атвор** – қилиқ ва одат: *Ман сани қизингни феъл-атворини билмасман* (93)

фикр فكر а. Ўй, мулоҳаза. *Борли яна кести бўлак бир яғоч // Ерноғини фикрига қилди илож* (28). **Фикр этмоқ** – фикр қилмоқ, ўйламоқ: *Гардун била ерга боқ, фикр эт // Ва ер қандоғу, кўк нечукдур?* (65).

филҳол فی الحال а. Дарров, тездан; шу он: *Филҳол ҳазрати хон айдилар* (17).

Фиристанда فرستاده ф. Юборувчи: *Чун фиристанда аз хи радмандаст .... (25)* - (элчини) юборувчи ҳам дониш манд бўлмоғи лозим.

Фиристода فرستاده ф. Юборилувчи; элчи, вакил: *Фиристода бояд ки доно бувад (25)* - элчи дегани доно бўлиши к[е]рак.

Фирифта فریفته ф. Мафтун, берилган: **Фирифта бўлмоқ** - маф тун бўлмоқ: *Қайси қабиланинг моҳруйи ва муш[к] бўйин[а] фирифта бўлдунг? (105).*

Фироқ فراق а. Айрилиқ, жудолик: *Ўргади тайлоқини но[р] фироқ (32). Фироқ аламидин юнгь озоз бўзуб ётар эр ди (103).*

Фиръавнлиг فرعونلیغ Ҳокими мутлақлик, зўравонлик: *Даъва[и] фиръавнлигни ошкор этиб (35).*

Фис فس ф. Мишиқ: *Сиз кўрнеи мисдин, билгам фис[...] бўлганини билмас экансиз (13).*

Фисқ فسق а. Бузуқлик, ахлоқсизлик: гуноҳ ишлар бил[ан] шуғулланиш: *Қилиб фисқ махшарни этмади ёд (86).*

Фоида فائده а. Юҳук, нафъ, манфаат: *Ҳар қанча талош бў[л] са қилдук, фоида бўлмади (98).*

Форигбол فارغبال а.-ф. Хотиржам, кўнгли тинган, бемалол: *Бе малолу форигбол уйга бошлади (115).*

Форси فارسی ф.-а. Форс, форсча: *Форси халқ (25); фор[с] улус (41). Хоҳ форсий, хоҳ арабий ҳар китобе [б]итса, саҳв ва хато ва галатдин холи эмас эрди (6[...]).*

Фосид فاسد а. Бузуқ: **Хаёли фосид** - бузуқ ҳаё[л]: *Бу хаё[ли] фосид дунёни орусидек оразини қизартиб кўнгўл ич[ра] чекилган бўлса, чиқор (63).*

Фохира فاخره а. Фахрланишга арзийдиган нарса: ҳашаматли, гўзал: *Бу атоё ва бу хилъати фохира бизнинг бўлг[а] (6).*

Фоқа فاقه а. Камбағаллик, муҳтожлик: **Фақру фоқа (4)** - фақирлик, муҳтожлик.

Фурқон فرقان а. Фарқлагувчи. Яхшини ёмондин, ҳалолни ҳаром дан, ҳақни ноҳақдан ажратувчи. Шу маънода Қуръоннинг яна бир номи фурқон деб ҳам айтилади: *Калом[и] маж[ид] ва фурқони ҳамид таржимаси ости эрурким ... (44).*

Фўлод فولاد а. Пўлат: *Фўлод пичоқ қинида қолмас (11). Бўл кун фўлод найзамни якчарма қалқонингга азмойиш қилсам дерман (69).*

Хабар خبر а. Дарак, ахборот, маълумот: *Хабарлари бор турурким.... (6). Бул масалдин хабари йўқким, ҳар ким уз бошини қашлар (90).* **Хабар олмоқ** - хабардор бўлиш учун бормоқ: *Яна бир хабар олурсиз (49).*

Хабардор خبردار Хабари бор (киши): *Энди хабардор бўлсам, андин ҳам ўткариб сўзламай (61). Мен хабардор ўлдумки ... (78).*

Хаёл خیال а. Ўй, фикр. **Хаёли фосид** - бузуқ хаёл: *Бу хаёли фосид дунёни арусидек оразинг қизартиб...(63).*

Хазина خزینه а. Давлатнинг қимматли мулки сақланадиган жой: *Анда подшо Уйянани ўрдасиға олиб борди. Ҳамият ҳиммати жаржуш келиб ярим хазина динор ва ие тева, уч юз қаромол ... ғамлаб Уйянадин сўрди (104-106).*

Хазинадор خزینه‌دار Хазиначи: *Подшони бир Қордон отлиг хазинадори бор эрди (55).*

Хайл خیل а. Туда, гуруҳ, туп. **Хайли сипоҳ** - аскарлар: *Амир ризоси бирла қўймишди по // Аламдору сар карда, хайли сипоҳ (82).*

Хайма خیمه а. Чодирнинг кийгиз девори. Чодир: *Кунгураси кўкка теган ўрдалар // Хаймаву хиргоҳ, саропардалар (35).*

Хайр خیر а. Яхшилик, инъом-эҳсон, саховат: *Муҳим хайр ишига юборур кишини бу навъ бўлурму пешомади (20). Хайр ишини кейинга солурум йўқ (21).* **Амри хайр**- хайр иши: *Бу амри хайр уҳдасидин чиқмай юрмаки, ямон иснод сандин юлур (30). Хайра мақдам (70)* - хайрли қадам.

Халифа خلیفه а. Подшо, халифа: *Ҳазрати Мусо пайғамбар эдилар, ҳазрати Ҳорун халифа эдилар (24).*

Халлоқ خلاق а. Яратувчи (худо): *Минг шукр халлоқи оламғаким... (80).*

Халта خلته Тўрва, қопча, қопчиқ: *Гурга қариндошингни оқ халтаю кўк халтаси ! (89).*

Халқ خلق а. Яратиш. Кўчм. м. яралмиш, одамлар, халқ: *Ўзин халқдин билмиш эр... бахуш (87). Анинг сўзи халқ аросинда маъқул бўлган ... (90). Кўр халқини тили аччиқлиги бети туклукдин эмишдур (18). Бойўғли халқи сувдин эҳтироз этарлар (114).*

Хар خر ф. Эшак: *Мискин хареки оразўйи дум кард (83)*-

эшак дум ораусини қилиб ... (29).

Харж خرج а. Чиқим, сарф: *Анга яраша тўйни асбобини ҳа раддудида бўлсам, боинки харжи исроф бўлмасун* (66). *Исқот харжисин тақсим қилурга часфон турган* (52).

Харидор خریدار ф. Харид қилувчи, сотиб олувчи, муштарий: *Харидорлар бармоғини чокига суқуб айтур эрдики* (61).

Харобобод خراب آباد а.-ф. Хароба жой. *Илк бир селобедурки, ақл маъмурасини биносини иморатга; и ва Мажнун ха... ободини иморатгари* (102). *Маж.* *Киши уйига иморат Харобободни қароси кўрунганда, тўшак тортиб ётмасми сиз* (117).

Хартамиз خرامیز ф. Эшакфаҳм, эшак феъл. *Иккинчи фаж-лаж ... тамиз била машварат қилиб бизни аро йўлда қуйман* (84).

Хас خس а. Қуриб қолган ҳашак, ўт, чўп: *Эй дўстум, сув узра жасадимиз хасдек юрмаги токай?!* (70).

Хасис خسیس а. Назари паст, нокас, қизғанчиқ (киши). **Хасису ҳарис** - қизғанчиқ ва мол тўплашга интилувчи: *Йўрдики, хасису ҳарис, агар минг чордевордин бир чордевор кам бўлса, ўттуз тишини бир-бирдин синдирур* (110).

Хат خط а. Битик, дастхат, ёзув: *"Хатим хушкате дил юрурди ... мани"* (87).

Хатар خطر а. Хавф, хавф-хатар, қўрқинч; таҳлика: *Кордонни ўзига сафарда ҳамроз, хатарда дамсоз, отамеросидин қолгон Турумтойни телпарвоз, суга келганда, жилов сақламай рўбарў этгучиси бор эрди* (56). *Анда Бойуғли айди: "Кўбда хатар бор"* (59). *Кечки экиннинг* **хатари** *бор* (49).

Хатиб خطیب а. Масжидда хутба ўқийдиган, ваъз қиладиган киши: имом, воиз: **Хатибу рогиб** - истойдил хоҳловчи, рағбатли: *Сиз, Кунушбону бинти Бойуғли, ... Ялангўч баҳсни Кулангир султон* **хатибу** *рогиб турур, ҳалол жуфтликқа қабул қилдингизму?* (116).

Хатм ختم Тугаллаш, тамомлаш. **Хатм ул мурсалин** (4) пайғамбарларнинг хатм қилгучиси, яъни охирги пайғамбар.

Хато خطا а. Адашув, қусур, янглишиш. *Аслини хатоси бўлмас, нонлони - атоси* (70). **Хато қилмоқ** - янглишмоқ: *Анда Турумтой айди: "Афандим, хато қилдим"* (59). Ҳар

китобеки битса; саҳву хато ва ғалатдин холи эмас эр-ди (86).

Хеш خویش ф. Қариндош, таниш-билиш, яқин киши. Далили хеш (24) - Яқин кишининг далили.

Хижил خجل а. Хижолатли, уятли: *Орезидин шамсу қамардур хижил (9).*

Хижлат خجلت а. Хижолатлик, уялиш: *Ал. так. Хижлати Истаравшаний (6).* Хижлат чекмак - хижолатчилик тортмоқ: *Мезбон хижлат чекар, ҳар неча меҳмоилур таниш (38).*

Хижолат خجالت а. Уят, тортиниш: *Хижолатдин йилонга узуни чақтурди (18).*

Хизмат خدمت а. Иш, топшириқ, юмуш; бировга ёрдам бериш: *Бу тоифани оз хизматидин кўпроқ миннати бўлур (42).*

Хилъат خلعت а. Хизматли кийим; сарупо: *Бу хилъати фохира бизнинг бўлғай (6).*

Хира خیره Ўтмас, қоронғи (ғира-шира), хира: *Замирниг кўзгуси хира (63). Хиралиқ дийдаси хира бўлмаса эрди (76).*

Хирад خرد ф. Ақл, фикр: зеҳн, хуш: *Хираднинг дийдаси хира бўлмаса эрди ... (76). Ақлу доништиндур хирад сарчашмаси (51).* Аҳли хирад -ақлли кишилар: *Улуғни боргоҳинда аҳли хираду боҳуш қанча кўб булса ҳам, оз бўлур (39).*

Хирадманд خردمند ф. Ақлли, доно: *Хирадманду доништ (39)* - доно ва билимли (кишилар): *Вемужиб сафар қилмоқ хирадмандлар шеваси эрмас (64).*

Хиргоҳ خرگاه ф. Чодир: *Хаймаву хиргоҳ, саропардалар (35).*

Хирман خرمن ф. Ҳосилни йиғиб олиш учун ажратилган майдонча, хирмон: *Агар зоғ ўз жинси бирла саҳрода ва ё эски хирманларда юрса эрди ... (23).*

Хислат خصلت а. Хусусият, сифат: *Шул одам уч хислатдин ташқари эрмас (94).*

Хисрав خسرو ф. Подшо, ҳукмдор: *Амир Умар-хисрави номдор (81). Сонур эди ўзини тоғ хисрави (28).*

Хисравона خسروانه ф Шоҳона, подшоҳликка муносиб, *Базми хисравона тартиб берур (4).*

Хитоб خطاب а. Кучли ҳис-туйғу билан қилинган мурожаат, чақириқ: *Хайр ишига мутакаллим булганни хитоби бу навъ булурки (48).*

Хишт خشت ф. Ғишт: *Хожа Аҳмад Яссавий хонақоҳларини обод қилурда лой тепиб хишт берган ман эрдим (61)*

Ховарий خاوری ф.-а. Шарқий: Маҳи ховарий - шарқдан кўрин-

ган ой; ғўзал. Бу ерда адиб "меҳри ховарий (шарқ қу ёши)"га нисбатан "маҳи ховарий"ни қўллаган кўрини ди: *Ҳойуғлини бир қизи бор эрди, маҳи ховарий ...* *банда эди (9).*

Хожа خواجه ф. Бошлиқ, соҳиб, эга; Илмли, ҳурматли: *А... суюк от бўлмас озғон сўнг, хожаси қулиға бо... ёзғон сўнг (59). Сан хожага насиҳат қилгудек бў... дингму?! (79). Олмасингга келганда хожа бирла мул... бўл! (79).*

Хок خاك ф. Тупроқ, ер: *Эй хок, паст бол, баланд ... осмон (22)* - эй тупроқ паст бўл, осмон баланддир...

Холи خالى а. Банд бўлмаган, бўш: *Ҳаммомни холи кўрдун... му?! (98).* **Холи эмаслик** - холи бўлмаслик, қутулма... лик: *Ҳар китобеки битса, саҳву хато ва ғалатдин хо... эмас эрди (87).*

Холиқ خالق а. Яратувчи: *Яхшилиқ қил, сувга сол, сув бил... маса, балиқ билур, балиқ билмаса, холиқ билур (6...*

Хом خام ф. Пишмаган, етилмаган: *Ҳар хомни пишуру... ҳар ишни тиндирур эрди (9).* Маж. **Хом сўз** - ўйлаб ай... тилмаган гап: *Бу хом сўзни кўнглунгга олма (63).* Фра... зеол.: *Тушбирани хом санамоқ* - чучварани хомлигида ҳисоб қилмоқ, чала ҳисоб билан гап ёки иш қилмоқ: *Тушбиранй хом санабсан ўхшар (16).*

Хомуш خاموش ф. Сўзсиз, сокин, жим: *Монанди ҳайвонотде... хомуш таом емак озода мардумлар шеваси эрмас (46). Замондин сўнг хомуш ва шамъи парвонаси ғуссада беҳуш бўлуб ётар эрди (103). Эй балом, хомуш ўлтурғил (108).*

Хомушлуғ خاموشلوغ ф.-т. Жимлик, сокинлик: *Хомушлуғни пеш... қилмоқ бўйла бўлурму?! (47).*

Хон خان Ҳокими мутлақ унвони, шу унвонга молик киши. **хони замин** - ер юзининг хони, подшоси. **Вазири хони замин** - ер юзи подшосига вазир: *Отам эрди вазири хо... ни замин (88).*

Хонақоҳ خانقاه а. Шайхлар, дарвишлар маскани, зикргоҳ: *Хо... жа Аҳмад Яссавий хонақоҳларин обод қилурда лоп... фиб хишт берган ман эрдим (61). Ул Уяйна ишқни ҳа... роратидин хонақоҳ ичинда овози ҳазин била шиква қи... лур эрди (102).*

Хор خار I. ф. Тикон: *Сабр била хор гулистон бўлур (19).*

Хор خوار II. ф. Камситилган, беэътибор қолган, таҳқир...

ланган: *Чубни хор тутсанг, кўзга тушар (15).*

Хориж خارج а. Ташқари, мустасно; озод: *Маъмурлик вайронадин хориж (81).*

Хорлик خواريك ф.-т. Камситилиш, таҳқирланиш: *Хорлик феъли эзитликдиндур (75).*

Хорсифат خارصفت ф.-а. Тиконсифат: *Сани бу хорсифат найзайни бемаҳолинг мани бу якчарма қалқонимга не кор қилсун? (69).*

Хос خاص а. Махсус, ўзигагина оид, алоҳида: *Куланаир султон неча тобеъ хослари бирла ўлтурди (112).*

Хос(с)а خاصه а. Махсус, ўзигагина хос бўлган нарса: *Тушти ягоч айрисига хос(с)аси (30).*

Хосткор خواستكار ф.-т. Бировни истагини бажарувчи: совчи: *Анда Куркуш айди: "Ман Япалоқбини завчисидурман. Бойўғлини қизиға хосткорликға борурман (22).*

Хотир خاطر а. Эслаш, ўйлаш, фикрлаш, хаёл: *Осори малолати андуҳ хотирининг лавҳи жабинидин мутолаа қилиб айди (63).*

Хотун خاتون а. Эрли ёки эрсиз аёл, жувон: **Хотун олмоқ-уйланмоқ:** *Хотун олмоққа (кунт) керак (12). Ман хотун олмоқ таманноси ғарқоби эмасман (13)*

Хоҳ خواه ф. Ёки. *Хоҳ ... хоҳ: Ақробни муддаоси ниш урмоқдур хоҳ дўст кўксина ва хоҳ душман орқасина (69).*

Хоҳламоқ خواهلاماق ф.-т. Эҳтиёж сезмоқ, истамоқ: *Агар Мовароуннаҳр тобеотидин хоҳласалар, ҳашдевор десанг ҳам, берай (113).*

Хувохоҳ خواهواه ф. Истаган, севган, хоҳлаган; талабгар: *Эй балом. Япалоқби балоси Кулангир султон хувахоҳинг бўлуб завчи юбормиш, на жавоб берурсан (47).*

Худ خود ф. Ўз, ўзи: **Асойи худ** (24) – ўз ҳассаси. **Таоми худ** (43) – ўз овқати:

Худдонлиг خوددانليغ. Ўзи билармонлик, ўзбошимчалик: *Куркуш ани худдонлигини англаб айди (37).*

Хулафо خلفا а. Халифалар (бирл. Халифа): *Хулафои арбаа* (116) – тўрт халифа, чорёрлар.

Хуррам خرم ф. Хурсанд, гуллаган, очилган: *Хуррам маъмур эди ҳайвонлари (26). Дарахтлар эрса жафосини билса эрди, бўстони боназокат ингра сабзу хуррам бўлуб турмас эрди (65)*

Хуршид خورشيد ф. Офтоб, куёш: *Ҳар кимки сафар қилур – гисандила бўлур // Хуршид каби энёди ҳар жойда бўлур.*

(64). Мах. **Хуршиди оламтоб** – подшо, севгили: *Хуршиди оламтоб заррапарварлик ойинин қўлдин бермас (60).*

Хусусан خصوصا а. Айниқса, алоҳида олганда, хусусан: *Улуғни баргоҳинда хирадмандни дониш ва ақли хиради баҳуш ҳар қанча кўб бўлса ҳам, оз бўлур. Хусусан, подшоҳи одилга уч тоифадин гузир йўқдур (39).*

Хутба خطبه а. Дин. хитоб. Ҳамди саловатдин сўнг арабтилида ўқиладиган оят, ҳадис ва панду насиҳатлардан иборат ваъз. Жумъа, ҳайит намозларида ўқиладиган хутба бор, никоҳ пайтида ўқиладиган хутба бор. Бу ерда никоҳ хутбасини ўқишга ишора қилинади: *Куйкавак ҳам зордастон сари ишорат қилди "хутба ўқуна" деб (11).*

Хушбў(й) خوشبو ф. Ёқимли ҳид: *Зулф изби сунбули хушбулур (14).*

Хушалҳон خوش الحان ф.-а. Лаҳнлари ёқимли; ёқимли куй, хушовоз: *Тутийи хушалҳон (3)* – хуш овоз тўти.

Хушнуд خوشنود ф. Шод, хурсанд, рози. **Хушнуд қилмоқ** – хурсанд этмоқ, рози қилмоқ: *Намина ўз нафсимни ҳам хушнуд қилурман, султон амрини ҳам (59).*

Хўб خوب ф. Яхши, гўзал, дуруст, маъқул: *Мен ҳам Бийнова Нобийно ҳикоятин хўб билурманким ... (18). Муши учиса, хўб тикин (62). Қизни атоси айди: "Хўб бўлур дур" (107).*

Ч

Чав چو Ёғоч. Чав ёғочи, қайиқни бошқаришда ишлатиладиган ёғоч. **Ҳут чав** – балиқ овида қўлланиладиган ёғоч. *Ана Сиявуш ҳут чав ёғочини қўлга олиб ... (68).*

Чаён چیان Заҳарли жонивор: каждум (эгри дум), газанда: *Сиявуш ирмоқдин Химэга борур эрди, бир чаён анга йўлдош бўлди (66).*

Чайнамоқ چیناماق Овқатни тиш орасида майдаламоқ, емоқ. **Чайнамай емоқ** – ҳазм бўлмайдиган даражада тез ва кўп емоқ; ҳаром-ҳалолни ажратмай емоқ: *Чайнамайин еганлар ковшамайин кетурлар (77).*

Чакса چکسه Э. ўл. ўлч. Чакса – чоракнинг 15 дан бир қисми (Қўқонда 4 кг дан ортиқроқ. Чорак – чорик) ...

ботмон (8 пуд) нинг 4 дан бири (2 пуд) ҳисоб қилин - ган. *Уйида чакса уни йуқ (13).*

Чала چله Тулиқсиз, нотугал, хом: *Курга (молнинг) чала пишган чандири* (49).

Чалинмоқ چلینماق *Мажҳ. нисб.* Мусиқий асбобларнинг чалиниши: *Ҳар кулгга уз марказинда чалинди (80).*

Чалпак چلپك *Овқ. н.* Хамирдан юпқа ёйиб ёғ билан пишириладиган овқат: чузма: *Чури билан чалпак еганг, кус турмай куймас (42).*

Чаман چمن ф. Гулшан, гулзор, гул очилган жой: **Маж.** авжига чиққан: *Ишқ богорининг расвоси ва савдо чаманининг булбули шайдоси булубдур (104).*

Чаманистон چمنستان ф. Кукаламзор, гулзор, чаманзор: **Маж. Чаманистони** балоғат (41) - балоғат чаманистони.

Чангал چنگل ф. Панжа, чанг (чанг солмоқ), куш чангали: *Баломнинг асбоби кулангирлиги минқори билан чангалидин маълум ва равшан эмасму?! (16).*

Чандир چندیر Гуштнинг сертомир, серпай қисми: *Курга (молнинг) чала пишган чандири (49).*

Чароғ//чироғ چراغ Уй-рузғор анжоми. Уйни ёритиш учун хизмат қиладиган пиликли асбоб. Лампа: *Чароғ ва фатиласиз ёндуруб (3). Палослар солиб, чароғлар ёқиб... (71).*

Часпон چسپان ф. Чаққон, эпчил; бир ишга киришиб, япишиб кетадиган (киши): *Искрт харжисин тақсим қилурға часпон турган ... (52).*

Чақтурмоқ چقتورماق *Орт. нисб.* Газандага чақтирмоқ, заҳарланмоқ: *Нобийно Бийно сузини қулоқға олмайин хижолатдин йилонға узуни чақтурди, ҳалок булди (18).*

Чақурмоқ چاقیرماق Уз ҳузурига чорламоқ, ундамоқ: *Япалоққуш Курқушни чақируб олди (11): Бир одам эшикни қаттиғ қоқиб, қаттиғ чақируб турди (93). Подшо бани салим мардумларин олдиға чақурди (107).*

Чақ-чақ چق چق Завқ билан кулиш, баланд кулги. **Чақ-чақ қилмоқ** - кулмоқ, кулишмок: *Мажмуи ёронлар ҳамалари ул аблаҳни сузидин куб чақ-чақ қилдилар* (95).

Чекилмак چیکیلمك Урнашмоқ, уйилмоқ, босилмоқ: *Бу хаёли фосид дунёни арусидек оразинг қизартиб кунгул ичра чекилган булса, чиқар (63).*

Чекмак چیکمك Урмоқ, тортмоқ, бошдан кечирмоқ: *Кимки талаб йулида чух ранжи роҳ чекса, етар мақсудиға тез иста-ганда (7).* **Хижолат чекмак** - хижолатчилик тортмоқ: **Маз-**

бок хижлат чекар, ҳар неча меҳмондур таниш (39).

Чекишмак چيكيشمك Тортишмоқ, баҳслашмоқ, урушмоқ: *Чекишма гунча бирикйшмас* (18).

Челак چيلاك Сукқликлар сақланадиган идиш, лақир: *Айрон тилай келсанг, челагингни ёшурма* (46).

Чилим چلم Қовоқнинг алоҳида туридан ясалган тамаки чекиш асбоби. **Чилим солмоқ** – чилимни чекишга ҳозирламоқ: *Киши қушина бир нафас булса жой // Буюрур: чилим сол, дамла палов бирла чой"* (85).

Чин چين ф. Рост, тўғри, аниқ: *Чин сўз анга ялғон* (48). *Ҳақ сўз била чин сўз анина олдида ясон* (54).

Чини چيني (< **Чиний** – хитойга хос, хитойга мансуб) оқ лойдан (форфордан) ясаладиган кулоллик идиши: *Сафол чини булмас* (89).

Чиқармоқ چيقارماق *Орт. нисб.* Ичкаридан юқорига ёки ташқарига узатмоқ: *Жулангир султоннинг илгари меҳмондин қолгон оши бор эрди, ани Куркушни олдига чиқариб қуйди* (43). *Эл аёғи ором учун этакдин аёғ, ёқодин бош чиқарди* (90).

Чиқмақ چيقماق 1. Ўз жойидан силжимоқ, бирор томонга йўналмоқ: *Бир эшикдин кируб ушал эшикдин чиқар эрди* (10). *Уйдин самланиб чиқмоқ керак* (56). *Ин(к)исон бозорга чиқтилар* (56). *Жили-жили сўзласанг, йилон инидин чиқар* (20). *Яна сайр эдуб чиққуси бедаранг* (82). 2. Юзага чиқмоқ, пайдо булмоқ: *Қарс ик(к)и қулдин чиқар* (83). *Нафъи йўқ сўзни куб десанг, на чиқар* (83). 3. Ўсмоқ, буртмоқ: *Туши чиқиб, куян сузулуб...* (10). 4. Йуқатмоқ, даф қилмоқ: *Бу хаёли фосид кўнгул ичида чекилган булса, чиқар* (63). **Пешвоз чиқмоқ // ўтру чиқмоқ // олдига чиқмоқ** – кутиб олмоқ, қаршиламоқ: *Бойуғли огоҳ булуб олдига пешвоз чиқиб...* (45). *Бой уғли ўтру чиқиб ...* (109). **Уҳдасидин чиқмоқ** – уҳдаламоқ: *Бу ишни уҳдасидин чиқмасман* (20). *Бу тоифалар хизмат уҳдасидин чиқмаслар* (41). **Киши чиқмоғи** – қизни келинликка сўраб киши келмоғи: *"Қуюндин туғулон, кунжига" деблурлар, ўз қариндошимдин киши чиқар, куфдни баҳосига на деб берайин* (74).

Чой چاي ф. Ичимлик номи; хом чой, қуруқ чой. Чой солиб дамланган қайноқ сув: *Киши қушина бир нафас булса жой // Буюрур: "дамла палов бирла чой"* (85).

Чок چاك ф. Йиртиқ, ёриқ: *Едгорнинг пустин тикканини курсангиз, чокидин бармоғ утар эрди, харидорлар бар*

моғини чокига суқуб айтур эрдики, "бу на тикиш"! (61-62).

Чол — چال Кекса эр киши. *Анда қиз тилга келиб айди: "Эй бемаъни чол, сақолингдин уёл!" (47-48).*

Чопилмоқ — چاپیلماق *Мажҳ. нисб.* Тиғли қурол ёрдами билан кесилмоқ: *Бор махтанса, топилур, йуқ махтанса, чопилур (11).*

Чопмоқ — چاپماق Тиғли қурол билан кесмоқ, ёрмоқ, парчаламоқ: *Сан дурадгордек тешани уа тарафингга чопма (34).*

Чоптурмоқ — چاپتورماق *Орт. нисб.* Югуртирмоқ, юбормоқ, жунатмоқ: *Шуранулни Маликшабоханг жанобиға севинчиға чоптурди (53).*

Чора — چاره ф. Илож, тадбир: *Ҳеч махлуқи мохаллақуллоҳнинг ани кундуз курмоқға чораси йуқ эрди (10). Бало-ға собир, қазоға рози булмоқдин узга чораи йуқ (19).*

Чордевор — چاردیوار ф. Турт девор, томи йиқилиб девори қолган вайрона, хароба: *Бойуғлининг оғзини бир бурчидин минг чордевор чиқар "қизимни қалини" деб (11-12).*

Чоршанба — چهارشنبه ф. Ҳафта кунларидан бирининг номи: туртинчи кун: *Ҳар душанба ва ҳар чоршанба зиёрат қилур эрди (102).*

Чоғ — چاغ Вақт, пайт, замон, кез: *Пунгқарға кунгон чоғда ҳам товусни думидек турланиб мунаққаш курунур эрди (9). Ул чоғда ҳаво эътидоли утуб, қиш замҳарири ёвуқ эрди (70).*

Чоғламоқ — چاغلاماق Чуаламоқ, мулжалламоқ: *Тан молини еб кетарга чоғлаган .... (90).*

Чу — چو *Кчл.* Ахир, худди, "бу шунга ухшайдики ...": *Чу оҳанги барбат бувад мустақим // Ки аз дасти мутриб хурад гушмол (72)* -- (Бу шунга ухшайдики) Барбатнинг қулоғи чолғучи томонидан бураб турилгани учун ҳам унинг оҳанги тўғри, бир текисда боради.

Чун — چون ф. *Кум.* Каби, монанд, сингари: *Сарнавишти аҳли маъни чун қалам шоҳасту бас (53)* - Маъни аҳлининг тақдири қалам сингари ҳукмрондур.

Чунон — چنان ф. *Рвш.* Шу қадар, шунчалик: *Ҳама бошдин аёқ чунон тоза турурки ... (97).*

Чурумак — چوریمك Чиримоқ: *Чуруган устхонни мансабидин (38).*

Чучумак — چوچومك Ширин булмоқ, тотимоқ: *Ҳалво деган билан оғиз чучумас (16).*

Чуб — چوب ф. 1. Хашак, ут, чуп: *Чубни хор тутсанг, кузга тушар* (15). 2. Ёғоч, дарахт: *Бар сари он чуби ка-*

фида расид (29) - Кесилган дарахт (ёғоч) томонга [illegible] ди.

Чўкармак چوكارمك *Суал. н.* (туяни) ерга чўктирмоқ: *Ерга [illegible] карди туғатай деб равон (33).*

Чўлоқ چولاق Оёғи майиб, оқсоқ: *Бобожон Ашур чўлоқ [illegible] бири // Хуқанд мулкида аҳмақи нодири (85).*

Чўлфон چولفان Чўлпон (юлдуз), венера. *Маж.* Учар, [illegible] *Оларингга келганда олмон бирла чўлпон бул (79).*

Чўри چوری Ёлланган уй ходимаси, хизматкор: *Чўри [illegible] чалпак есанг ... (42).*

Чўх چوخ *Рвш.* Кўп, талай, анчагина: *Кимки талаб [illegible] да чўх ранжи роҳ чекса, етар мақсудига ... (7). [illegible] эди чўх неъмати алвонлари (26). Аҳли аёли ани бор [illegible] ди чўх (31). Фасли тамуз эрди, ҳаво чўх ис(с)и [illegible]. Сангпушт чўх сафарларда яхши-ямонлар бирла юруб, кўп тажрибалар ҳосил қилғон эрди (66).*

Ш

Шавқ شوق а. Бирор нарсага кучли берилиш, қизиқиш, [illegible] ишдан қониқиш, ундан ҳузур топиш: *Йетти ҳунар [illegible] била ғуссаси (30).*

Шайдоᴬ شیدا ф. Бирор кимса ёки нарсани ҳаддан ташқари севиб қолган (киши); мафтун, шайдо. **Булбули шайдо** шайдо булбул: *Саҳл кундин бери ишқ бозорининг расво си ва савдо чаманининг булбули шайдоси бўлубдур (104).*

Шайтон شیطان а. *Дин.* Одамзодни тўғри йўлдан оздирувчи кўз га кўринмас ёвуз нарса, жин, иблис: *Тэанни раҳмондин ва таъжил - шайтондин (18)* - Вазминлик - раҳмондан, тезлик - шайтондан.

Шайх شیخ а. Кекса, кўпни билган, қари, чол; диний унвон номи: *Шайхро ҳунар нест хонақаҳ танг аст (17, 71)* шайхда ҳунар бўлмаса, хонақоҳ тангдир.

Шакар شکر ф. Қандолатчилик маҳсулоти. Шакарқамиш ёки лав лагидан олинадиган ширинлик. **Шаҳду шакар** - болу ша кар: *Сўзларидин шаҳду шакар мунфаил (9).*

Шамс شمس а. Қуёш, офтоб: *Оразидин шамсу қамардур хижил (9). Осмонки ҳамиша сафардадур, шамсу қамару саводи ту сайёреси бор (65).*

Шамширзан شمشیرزن ф. Қиличбоз, Қилич урувчи: *Муншийи ростнавис, қаламзану, нигоҳдору, шамширзан бўлса...* (40).

Шамъ شمع а. Эритиш анжоми: шамъ. *Маж. Донишварлик маҳфилларининг шамълари* (5) - билимдонлар манзилининг шамлари.

Шарик شريك а. Шерик: *Тўқуз афлокни муаллақ ва етти габро мутаббақ яратурда шарик ва анбоз мушоябасидин муназзаҳ ва мубарро эрур* (3). *Хайр ишига далолат қилғучи савобга шрик* (21).

Шариф شريف а. Шарофатли, азиз, қадрли. **Ҳадиси шариф** (66) - шарофатли ҳадис. **Исми шариф** - шарофатли исм: *Куёв бўлатурғон ўғлунгни исми шарифлари нимадур?* (15).

Шарт شرط а. Келишилган қоида, таомил: *Жўлдош бўлмоғ шарти бул эрмаски, оз ҳодиса бирла ҳамроҳлик расмини бартараф қилсам ....* (68).

Шаръий شرعی а. Шариатга хос, шариат қоидаларига хилоф келмайдиган иш. **Амри шаръий** - шариатга асосланган буйруқ: *Ва яна сизга тўрт амри шаръийки келган, бири булким ....* (117).

Шарқан شرقاً а. Шарқ томондан: *Шарқан-Кошғар шаҳридин наҳри Узулушғача ...* (81).

Шаст شست ф. Тезлик, аудлик; **Шаст бермоқ** - тезлатмоқ: *Даф ичинда сўзлашиб, доирани шаст бериб бир-бирига айтур сўзлари булдурки ...* (79).

Шафиқ شفيق а. Шафқатли. **Рафиқи шафиқ** - шафқатли ёр, дўст: *Сафарда рафиқи шафиқ керак ...* (66).

Шаън شأن а. Мартаба, даража, қадр-қиммат; ҳолат: *Ваҳйни анга нозил қилди ва Доноликни анинг шаънидадур* (24). *Ҳар турлук муарриф таърифи анинг шаънида нобуду ночиз* (34). *Бизнинг шаънимизда ҳероф эмас* (44).

Шақоват شقاوت а. Бахтсизлик, ёмонлик: *Ямон рафиқ шақоват далилидур* (66).

Шақоиқ شقايق а. Ёрғучилар, ... ёриб чиқувчилар; ўсимлик; чечак, тоғ лоласи: *Сабза раёҳин ва анвойи шақоиқ чечаклар касратидин пуштаҳорға қунгон чоғда ҳам товусни думидек турланиб мунаққаш кўрунур эрди* (9).

Шаҳвор شاهوار қ. **Шоҳвор.**

Шаҳд شهد а. Асал, бол. **Шаҳду шакар** - болу шакар: *Сўзларидин шаҳду шакар мунфаил* (9).

Шаҳид شهيد а. *Дин.* Дин йўлида кофирларга қарши курашда қурбон бўлган киши. **Шаҳид қилмоқ** - ўлдирмоқ: *Ҳазрати*

Имом Ҳусайнни Язиди палид шаҳид қилғон кунлари эрди (102).

Шаҳодат شهادت а. Шоҳидлик, гувоҳлик. **Шаҳодат бермоқ** - гувоҳлик қилмоқ: *Анда мажмуи ансорилар шаҳодат бердилар* (104).

Шаҳар//шаҳр شهر а. Куп аҳоли яшайдиган жой. Маъмурий маданий марказ: *Шаҳрни зиндонидин озод улуб...* (..) *Бу ик(к)иси шаҳр ичра куб фаж эрур* (86). *Булғари шаҳри Кайқубод рашк олиб адам сари кезланди* (100). *Арзон кира шаҳардин оввора қилур* (63). **Шаҳри вайрон** - вайрон булган шаҳар: ... *номи калон, шаҳри вайрон* (17).

Шаҳрандозасича شهراندازه‌سیچه а.-ф.-т. Шаҳар қолинида, шаҳарга ўхшаш: *Яна неча шаҳрандозасича юртлар бино булубдур* (81).

Шаҳристон شهرستان а., ф., Эски замон шаҳар қурилиши бўйича шаҳар ичидаги шаҳарча, шаҳар қалъаси: *Фарғона шадиминда Кайқубод отлиғ подшодин қолғон бир эски шаҳристон бор эрди* (8). *Куркуш Кайқубод шаҳристонига равона булди* (109).

Шева شیوه ф. Одат, қилиқ: *Бошлар эди одамийлиқ шевасин* (27). *Амонат сузга амин булмоқ яхшилар шеваси турур* (34).

Шершикор شیرشکار ф. Шер овловчи: *Амири номдору шершикор Жамшиди номкор-жашни шоҳона ва базми хисравона тартиб берур* (4).

Шеър شعر а. Маълум вазн ва улчовга солинган бадиий асар: *Кетга бормагудек булса банда, етар мақсудига тез, истаганда.* **Шеър**:

Талаб йўлида ке қуй ҳар эшик туфроғига

яъни бир аҳли дил аёғига етур ҳар боб ила онга (..)

Шиқам شکم ф. Уав номи: қорин: *Маошина ялғон сузи дастгир // Сузун сарф этиб шикамин айларди сер* (85).

Шиква شکوه а. Бирор ҳолатдан норозилик, ҳасрат. **Шиква қилмоқ** - шикоят қилмоқ, норози булмоқ: *Тун узоғи ва фироқ ... хонақаҳ ичинда овози хазин била шиква қилур эрди* (102).

Шикор شکار ф. Ов: *Кулане қарчиғай ишин қилурман деб дарвоза шикорин ихтиёр элуб баланиққа ботиб қолди* (..).

Шимолан شمالا а. Рвш. Шимол томондан: *Шимолан Дашти Қип...*

чоқки, оламга маълум ва машҳурдур (81).

Шиноварлик شناورلیک Сувда сузувчанлик, сузағонлик: *Сангпушт мурғ ҳадафиға мақрун улуб шинаварлик бирла муддао истидъоси соҳилига узини олди* (67).

Шифт شفت ф. Уйнинг томга богланиб кетган тепа қисми: *Тоқясини учи шифтга теган ...* (54).

Шойеъ شایع а. Кенг тарқалган, машҳур: *Онларга шойеъ ва зебо от турур* (16).

Шомил شامل а. Ураб олинган; иҳота қилинган, чекланган: *Қарин ва шомил аҳволим куруб буюрдиларки ...* (7).

Шох شاخ а. Дарахт ёки усимликларнинг ёнга усиб чиққан тармоқлари: шохча, бута: *Ани боғбони дарахтни ҳул шохини қуруқ шохига пайванд қилур эрди* (96).

Шохсср شاخسار ф. Дарахтнинг сершох, сербута жойи. **Шох-буталар**: *Ҳамд гулзори шохсори узра бемалолу фориғбол уқуй бошлади* (115).

Шошмоқ شاشماق Ошиқмоқ, шошилмоқ: *Анда Куркуш айди: "Шошманг, муғ эгасини муғ этворлиги бор, кеч кузгача ани ҳам солиб бермоқға ман кафил"* (115).

Шоҳ شاه ф. Подшоҳ, хон: *Карам на эрди бахиллик сузини дединг, эй шоҳ!* (43). **Шоҳи жаҳонпаноҳ** (7) - жаҳонни ўз паноҳига олган подшоҳ.

Шоҳвор شاهوار ф. Шоҳона, шоҳларга яраша дигаи: **Мастуралик садафидин пайдо бўлгон гавҳари шаҳворингиз бор эмиш** деб эшитдук (46).

Шоҳлиғ شاهلیغ Подшолик, шоҳлик: *Утал диёрда Маликшабоҳанг отлиғ туғорлари бор эрди, туғорларнинг шоҳлиғи анга мансуб эди* (52).

Шоҳона شاهانه ф. Подшоҳларча, шоҳона, шоҳларга хос: **Жашни шоҳона** (4) - Шоҳона базм.

Шу//шул شو Курс. олм. Яқинликда бўлган шахс ёки нарсаларни курсатишда қулланилади: *Шуларни гувоҳлиги бирла* (116). *Шул одам уч хислатдин ташқари эмасдур* (94). *Шул арода баногоҳ бир наҳри азим пайдо булди* (66).

Шуаро شعرا а. Шоирлар (бирл. **шоир**): *Араб шуаролари эрдилар* (5). *Ва сойир шуароки мусаййқал кузгудек сийнасоф ва сийманд омлар мижгонлари ўқидек* (6).

Шукр شکر а. Миннатдорчилик, мамнуният ифодаси: **Минг шукр** *халлоқи оламгаки ...* (80).

Шум شوم а. Фикри ёки нияти бузуқ; ёмон, ярамас. **Сиёқи шум** - шум башара: *Углунгни сиёқи шумини курай* (21).

Шуоъ شعاع а. Шула, ёруғлик: *Оразинг шуои тийра* [illegible] (53).

Шўнғимоқ شومغیماق Шунғимоқ, чўммоқ, (сувга) ботмоқ: [illegible] *бир тева лойға йиқилиб, ик(к)и ениға аёнаб* [illegible] *шўнғуғон эрди* (97).

Шўр شور ф. Тузли, сертуз, тузи ўткир: *Мен нечук* [illegible] *гир олмай ошни тузини шўр дерман?!* (50).

Шўра شوره Бот. Ёввойи ўт, шўра: *Тевадек егани шўра* [illegible] *янтоқ* (51). **Шўра замин** - шўра босган ер: *Сабр била* [illegible] *хор гулистон бўлур // Шўра замин боғ ила бўстон бў-лур* (19).

Шўразор شوره زار Шўра ўт усган жой: *Ул тева сорбонға* [illegible] *би харжи бериб бир шўразор ахтариб борур эрди* (97).

Шўрба شوربا Суюқ овқат турларидан бири: шўрва: *Араби молни шўрбаси татумас* (99).

Э

Эб ایب Эп, эпақа: *Эби билан (кулганни) қурбони бўл* (15).

Эга ایکه - Эгалик қилувчи, соҳиб: *Итини оти - Марҳим, эгасини оти - Калмон* (17).

Эгилмак ایکیلمک Рзл. нисб. Энгашмоқ, букилмоқ, ёйсимон шакл-га кирмоқ: *Эрман ёғочини эгилгани - сингани* (12).

Эгмак ایکمک Қайирмоқ, буюмоқ: *Эзди кулаҳ суғасини фарри син* (27).

Эзгу ایزگو Яхши, хайрли, қутлуғ: *Эзгу ёғочлар анга маъруф эди* (28).

Эй ای Ўнд. Тинглювчининг эътиборини жалб этиш ма-садида қўлланилади: *Эй аҳадики, ҳамдинг фасоҳати ва балоғати эроб ва ахам девонларининг дебочаларига тугро узра зийнате турур* (3). *Эй ано, Сиз бизга сабру таҳаммул сари йўл кўргатурсиз* (10).

Экин ایکین Экин-тикин, зироат: *Кечки экинни хатари бор* (49).

Эл ایل Эл-юрт, гуруҳ, халқ: *Кўр эл ийзоси анга маъқ-бул ...* (51). *Эл ямони* мингит, *кўш ямоні* - [illegible] (53). **Эл бўлмоқ** - элга қўшилмоқ, элликмоқ: *Эл туби эл бўлур, кир туби йўл бўлур* (100).

Элтмак ایلتمک Олиб бормоқ, етказмоқ, давом эттирмоқ: *Би[illegible] юттаримиз, Кўрқум келиб муноварани элтар* (92).

Эмак ایماك Эммоқ: *Эма билган қўзилар ик(к)и анони тўни эмар, эма билмас қўзилар ўз аносин эмолмас* (59).

Эмди ایمدی Рвш. **Энди:** *Япалоқни ниҳоят кам хираллигини энди билдим* (22). *Эмди хабардор бўлсам, андин ҳам ўт-кариб сўзлагумман* (61).

Эна اینه Он. *Каланиқ айлаки,"эй берәгм энам // Кўп-ди [illegible] энди, туташти танам ..."* (32).

Энгашмоқ اینکاشمک [illegible]илмоқ, эгашмоқ: *[illegible] сочбоғи ер супурган* ... (54).

Эр ایر 1. Киши, одам: *Эрга берсанг ошингни, эрлар си-лар бошингни* (40). **Эр тилагган ерда дена** (74). 2. Мар-дона киши, ўғил бола, эркак: *Уаунгни эр билсанг, яна бировни эр бил* (37). *Эр бошига иш тушса ўтук била сув кечар* (96). 3. Қайлиқ, куёв, эр: *Ошиқсан қиз эр-[illegible] ерилмас* (16). **Эр етмоқ** - балоғатга етмоқ: *[illegible] қуввати ул айнимиз эр етибдур, маслаҳат бирла бир эрга [illegible] қилали дермиз* (11). **Кўнгулнинг эр [illegible]** - [illegible]: [illegible]

Эрам ایرم [illegible] Зулқарнайн номи билан боғлиқ бўл-[illegible] боғ номи. **Боғи эрам** - Эрам боғи: *Бор [illegible] жанобида тоғ // Боғи эрам ғаякдин кўкси-[illegible]* (26).

Эрвин ایرین Бот. Дарахт номи. Дуб дарахтига нисбат бе-[illegible]: *Эрман ёғочини эгилгани - сингани* (12).

Эрон ایران Тарихий кишилари. Фақат охиратни талаб қи-лувчилар, эрлар, мард кишилар: *Сабр била топти эран-лар мурод* (19).

Эрмоқ/Эзмоқ ایرماق . Кўм. ф. Тусланган ҳолда тарихий феъл ичида келади: *Сафар эрмас [illegible] ик(к)и ҳолатдин таш-қари эрмас* (64). *Ўи ёшида ҳазрати Нуҳ пайғамбарни [illegible] кемаларин итариб боқар эрдим* (60). *Эй Кўр, мен ҳам эшитганим бор эрдики* ... (18). *Бор эди Кажир жанобида тоғ* ... (26). *Бу эди кўнгли тилаган [illegible]* (27).

Эрта ایرته Эрта билан, эрта тонгда, эртаға; эртадан то [illegible]. [illegible] (57). **Эрта ох [illegible]**: *Эрта [illegible]* (54).

Эртаги ایرتاکی [illegible], [illegible] қилинадиган иш: *Эртаги ишни [illegible]* (49).

Эс ایس Ақл, онг, ҳуш: *Эсинг борида этагингни елгил* (20).

Эски ايسكی Кухна, қадимий, қадимгй: *Эски шаҳристон (..) Эски хирман* (23). *Эски ўроқ* (42).

Эсон ايسان Эсон-омон, сог-саломат: *Бош эсон бўлса, ...фи топилур* (11).

Эт ايت Гўшт: *Кунда даҳсар эт керак (12).*

Этак ايتاك Кийимнинг бари, этаги: *Ойни этак билан ...* *бўлмас (14). Эсинг борида этагингни ёпғил (40).*

Этмоқ ايتماق *Ёрд. ф.* Қилмоқ. Таркибли феъл ичида кел... *Одами кўб ҳийлаву тадбир этар // Лек ишни охири ...дир этар (31). Қилиб фисқ маҳшарни этмасди ед (...) Гардун била ерга боқ, фикр эт (65). Жон сонуб ... уйун этурди тан (27).*

Эшик ايشيك Ҳовли ёки хоналарнинг кираверишига ўрна...ган, очиб-ёпиб туруладиган қурилма. 1. Уй эшиги, дарвоза: *Бир эшикдин кирую ушал эшикдин чиқар эрди (...) Бир одам эшикни қаттиғ қоқиб, қаттиғ чақируб тур...* (93). 2. Уй, ҳовли: *Талаб йўлида кўз қўй ҳар эшик туф...роғига (8). Сан ким, Бойўғлини эшигига киши юбор...ким (12).*

Эшитгулик ايشيتكولوك Эшитиб, билиб қўйиш лозим бўлган (...) *Билгулик ва эшитгулук бу сўзким ... (4).*

Эшитмак ايشيتمك 1. Эшитув сезгиси орқали қабул қилмоқ *Сўзламоқ - сандин, эшитмоқ - мандин (109). С... қулоғинг қазон қулоғидек сўз эшитмас (109). Кўр тут...ганини ва кар эшитганини қўймас (123).* 2. Бошқалар...нинг гапи - сўзларидан англаб олмоқ, хабар топмоқ *Сани Бойўғли деб эшитиб эрдим, эшитган кўрган... эмас экан (77). Эй ато, ман ҳам эшитганман. "ку... (молни) чала пишган чандири" (49).* 3. Сифатдош ш...лида отлашиб ва "бор", "йўқ" сўзлари билан "эшитга...ним бор", "эшитганим йўқ" шаклида эга-кесим мун...батини ҳосил қилиб боғловчи восита вазифаларини ўтайди: *Эшитганим борки, билумсиз билаги йўғон би...ни урар, билумлиг билаги ингичка барчани фаросат би...ла синар" (57). Эй йигит, эшитганинг йўқмуким, "...мор тувалгуси келса, табиб ўз аёғидин келур" (10..).*

Эшон ايشان ф. Диндорлар орасида маълум мавқега эга бўлган тойфа; ҳурматли киши: *Тит. Эшон Сўфи Олоёр (34).*

Эъзоз اعزاز а. Ҳурмат, эҳтиёт, эъзоз-икром: *Бойўғли ўтри чиқиб Кўрқушни эъзоз - икром бирла у..за киргузди (109).*

Эътироз اعتراض а. Қаршилик, норозилик. **Эътироз қилмоқ**

нормошилик билдирмоқ: *Анюси бирла кунда эътироф этиши қиз (92).*

Эътоф اعطاف а. Ғамхўрлик, меҳрибонлик: *Эътоф ва алтофи хиравоналари қарин ва шомил аҳволим кўруб буюрди - ларки .. (7).*

Эҳром احرام а. Манъ қилиш, ҳамма нарсадан воз кечиш. Бу ерда Миср эҳромларига ишора бор: Эҳром боғламоқ - юқорига кўтарилмоқ: *Вужуд найстониға ўт тушуб туни гардун сариға эҳром боғлади (77).*

Эҳтидо اهتدا а. Тўғри йўлдан бориш; оғмаслик: *Ва асҳоб ларигаким, ҳар бирлари нужум иқтидо ва эҳтидо турур лар (4).*

Эҳтимоли احتمالی а. Эҳтимоллик: *Мэн ҳам бу ишда эҳтимоли раво кўрмасман (31).*

Эҳтироз احتراز а. Эҳтиёт, эҳтиёткорлик: *Бойўғли халқи сув- дин эҳтироз этарлар (114).*

Ю

Юбормоқ یوبارماق Юбормоқ, жўнатмоқ: *Жумла туюрларға киши юборгил (111). Япалоқлар қуруғондек сани юборурму?!* (22). *Сан ким, Бойўғлини эшигига киши юбормоқ ким?!* (14).

Ювмоқ یوواماق Чаймоқ, чайқамоқ: *Уч ангуштни бирини ювуб, ик(к)исини ювмай қўяр эди* (62).

Югурдак یوکوردک Хизматкор, дастёр: *Олдйларида кичкина югур- дакларидин бир Куйканак отлиғ қуллари ҳозир эрди (36).*

Югуриқ یوکوروک Олға ҳаракат қилиш, чаққонлик, югураклик: *Айғ югуриги - ошқа, оғиз югуриги - бошқа (113).*

Югурмак یوکورمک Олға ташланмоқ, чопмоқ: *Эчку югуруб кий(и)к бўлмас (25). Бода нашъаси Кордон бирла Бойўғли раг- ларига ток рагига сув югургандэк югурди (79). Фра- зеол. Ош деган ерга қуруқ калла югурур (42).*

Юз یوز I. Қиёфа, ораз, бет: *Ул маҳзура юзини ёшурур эрди* (10). *Юзига ҳуру пари байт айтур эрди (9). Бети туклуни юзига боқма (18).*

Юз یوز II. *Снқ. сон.* Юз рақамига тенг миқдор: *Юз қа- ромол (104). Юз тева (108).*

Юзланмоқ یوزلانماق Бирор томонга юз билан боқмоқ, юз тутмоқ: *Юзланиб айдики, "эй бераҳм энам!" (33). Вужуд маъму-*

раси ободлиққа юзланди (43).

Юк یوك Бир нимага ортиладиган, бир жойдан бошқа жой- га ташиб бориладиган нарса: *Юклари эрди оғир-у, йўли йироқ (32). Оғди юки йўлда уғал сорбон // Ерга ч... карди тузатай деб равон (33).*

Юкунмак یوكونمك Эгилмоқ, сажда қилмоқ: *Кмруқ юкунўб бил(и)... бўлмас, эчку кеуруб кий(и)к бўлмас (25).*

Юрмоқ//юрумоқ یورماق 1. Қадам ташлаб юрмоқ, босмоқ, силжимоқ: *Аста юрусанг ва бўлур, мэн етай (33). Ки... та кема қайдин юрса, кичик кема андин юрар (11...)* 2. Давомли юрмоқ, бирор мақсадда кезмоқ, яшамоқ, бир... га бўлмоқ: *Яхшилар бирла юрдунг - еттинг мурод..., ямон била юрдунг - қолдинг уётга (40). Сув узра ... садимиз хасдек юрмаги токай?! (70). Думсиз эшак ... иштиёқида юруб ин(к)и қулоғидин айрилгондек бу... (82).*

Юрт یورت Яшаш жойи: маҳалла, қишлоқ, шаҳар; эл-юрт, ва- тан: *Қайн юрти билан куёвни хуш кўрмакдин // Ан... ҳусни била ноз этган қиз (98). ...яна неча шаҳрлар... засича юртлар бино бўлубдур (81).*

Юрутмоқ یوروتماق Орт. нисб. Югизмоқ, маълум йўналишда ҳар... катга келтирмоқ, жилдирмоқ: *Зўрниг (юги) ...* *юрутур (79).*

Ютмоқ یوتماق Ичиб ёки еб юбормоқ, томоқдан ўтказмоқ, ... **ютмоғи** - ғойиб бўлмоқ, йўқолмоқ: *Е товуғни тамо... тудки // Тутти маҳкам ва ёки ер ютти (102).*

Юқмоқ یوقماق Бирор кимса ёки нарсадан ўтмоқ, касаллик ... ёмонликнинг юқмоғи: *Ямонға ёндошсанг, балоси ... қазонга ёндошсанг, қароси юқар (41).*

Юқори یوقاری Баландлик, тепа, тўри: *Кўрдики, йўлдошини ... ҳоруғон, пойлуччак тоғлардек найзасини кифтига т... лаб юқори ва қуйи юрур эрди (67).*

Я

Явм یوم а. Кун, вақт: **Явм ал-жазо** (явм ул-жазо) - ... зо куни; **қиемат**: *Шул тарз иш қилсанг эрди, номин... явм ул-жазоғача қолур эрди (101).*

Явғон یوغان *Сфт.* Ёғсиз, жирсиз, қуруқ сувда пиширилган ... қат: *Кесган ошга ухшарму явғон булаамуқ (25).*

Яламоқ يلاماق Тил тегизмоқ, тил билан яламоқ, тотмоқ: Си[illegible] йир сув ичгунча, бузов муз ялар (38).

Ялдо يلدا ф. Қишнинг узун ва қоронғи кечаси: *Ушал вақт қиш айёми эрди, ялдо кеча[illegible] ҳазрати Имом Ҳусайнни* [illegible] (102).

Ялангочлик يلنغاچليك [illegible], кийимга танқислик: [illegible] *ушал кийидин [illegible], муста-* [illegible] *келдиму?!* [illegible].

Ялчимоқ يالچيماق [illegible], бир нимага [illegible] эга бўлмоқ, ун- [illegible]: [illegible] *бўзчи бел-* [illegible]

Ялғон يلغان [illegible], [illegible]: [illegible] *ялғон сўзи дистеди* [illegible].

Яксон يكسان ф. Ўхшаш, бир хил, [illegible] *ботил сўз ак-* [illegible] (48).

Якчарма يكچرمه ф. [illegible] чармли, бир қават чармли: *Анда сана-* [illegible] *"Сани бу хорсифат найзаи бемажолинг мани* [illegible] *қилқонимга не юр қилсун!* (69).

Ямон يمان [illegible] *"Яхши"нинг зидди:* [illegible]: *Ўлум ямонгаки, муҳим хайр ишига кўорур кишини бу навъ бўлурму пе- шомади.* (20). *Ямонга ёндошсанг, балоси юқар* (41). *Эй жоним ато, бора, бермас бўлсангиз ҳам, ямон сўзламанг* (106).

Ямғур يمغور Ёмғир: *Ҳаводин қор-ямғур беҳад ёғиб эрди* (96). *Аёз айёмнинг қор-ямғури анинг чорасига нобуду ночиз эрди* (77).

Яна ينه Янгидан, тагин: *Борди яна, кести бўлак бир ёғоч* (23). *Кечки экинни хатари бор. Ва яна айтмиш- ларки, эртаги ишни кечга қуйгудек эмас* (49).

Янга ينكه Келинни куёв хонадонига кузатувчи аёл, янга: *Кунушбону ойимни макиен янгалар олиб кириб Кулангир султонга қуштилар* (117).

Янги يانگى Сфт. Янгидан пайдо бўлган, янги, оҳарли: *Минг чордевори токчабанд бўлса, янги ганжкон қилгон бўл- са, ункарман* (99).

Янтоғ ينطاق Тиканли ўсимлик, ўт: *Қулиға эски ўроқ, қат- тиғ эви янтоқ бўлур* (42). *Евани шўраву янтоғ* (51).

Яратмоқ يراتماق Барпо этмоқ, пайдо қилмоқ (худонинг кудра- ти ҳақида): *Етти ғаброни мутаббақ яратурда шарик ва анбоэ мушоякасидин муназзаҳ ва муборро эрур* (3).

Ярашмоқ يراشماق Мос тушмоқ, мувофиқ қилмоқ, ухшамоқ: *Бир му- вофиқи шарьи бўлса ярашур* (19).

Ярим يريم Бутуннинг икки қисмидан бири: *Яхши нафс ярим мол (16). Ярим ошам ош табақни тубидин то мади (44).*

Яроша يراشه Лойиқ, муносиб, ярашадиган: *Эшакига ярош тушоғи (7). Анга яроша сизга жавоб берарман (40)*

Яроғ يراغ Керак нарса, керак-яроғ: *Вазири соҳибрайни подшонинг дунёлик яроғини тараддудида бўлса (40) Сафар яроғини бекаму кўст қилмоқ керак (56).*

Яроғлиқ يراغليق Ярайдиган: *Анда иморатга яроғлиқ яғоч // Ка ти қулоч, бўйи - ўн икки қулоч (26).*

Яхши يخشي *Сфт.* Мақбул, дуруст, яхши: *Яхши мато бўл йўл узра етурмуди?! (76). Битар ишни бошига яхши келур қошига (13).*

Яхшилиқ يخشيليق "Ёмонлик"нинг зидди: яхшилик: *Яхшилиқ қил сувға сол (68).*

Яшурмоқ يشورماق Яширмоқ, беркитмоқ: *Айрон тилай келган челагингни яшурма (46).*

Яқин يقين а. Масофа белгиси; узоқ бўлмаган, яқин: *Ма жиди жомийға яқин кўча бор эрди (105).*

Яқо يقا Кийимнинг бош чиқарадиган жойи: *Этагдин ва яқодин бош чиқарди (80).*

Яғмо يغما ф. Аҳолиси ҳусндор, чиройли деб машҳур бўл шаҳар, қабила номи: *Маж.* Келишган жусса (бу ерда кўз): *Қолди ҳориб аноси арқосидин // Энди ҳароратли яғмосидин (33).*

Яғоч يغاچ Чўп, қуруқ ёғоч; дарахт: *Сангпушт ҳутчав яғ чини қўлга олиб ... (68). Эрман яғочини эгилгани синғани (12).*

Яғочлик يغاچليك *Масофа ўлч.* Ёғочлик (йўл): Бир яғочлик бир тош (8 км) масофа: *Ва ани ёнинда, бир яғочлик ерда Апалоққушни ота-бобосидин қолғон жойи бор эрди (9*

Ў

Ўз اوز *Ўзл. олм.* 1. "Ўз" шаклида эгалик қўшимчаси ол ган от олдидан келиб шу нарса ёки ҳодисанинг қўшим чадан англашилган шахсга хослигини кўрсатади: ***Ўз қулоғим бирла эшитай деб келдим (73). Ўз қизинг атворини ўзунг билурсан (93). Бесабрлар ўз аёғидин йитар (19).*** 2. Эгалик қўшимчаси олиб иш-ҳаракат ёки воқеа-ҳодисанинг шу шахс фаолияти билан боғлиқ эки

нини кўрсатади: *Ҳар ким ўз маслаҳатини ўзи билур (68). Ўзи таҳсили илмға машғул булубдур (90). Ўзуни Кайқубод шаҳристонининг Кайқубоди сонуб ... (70).*
3. III-ш. кўплиги (ўзлари) шаклида бирликни ифодалаш учун ишлатилади ва бунда у ҳурмат, кесатиш маъноларини англатади: *Ўзлари маъни поясидин бебаҳра эканлар (54). Фразеол.* **Ўзига келмак** – ҳушига келмоқ: *Замондин сўнг ўзумга келсам, пай бор-у, пайдор йўқ (106).* **Ўз аёғи билан келмаги:** *Бемор тузалгуси келса, табиб ўз аёғи била келур (13).* **Ўзуни билмаги:** *Аёз, ҳаддингни бил, ўзгани қўй, ўзунгни бил (17).*

Ўзбак اوزبك *Этн.* Ўзбек: *Ўзбакни бир масали бордурки, "Эшакига яроша тушоғи" (17).*

Ўзга اوزگا 1. *Олм. Ўз айбингга боқиб ўзгалар айбини яшурсанг, хуб эрди (76). Бир ўзгани ўзига аҳли роз этган қиз (92).* 2. *Кўм.* Бошқа, бўлак, ўзга: *Ул Нолаву афғон қилмоқдин ўзга одати йўқ эрди (103).*

Ўзламоқ اوزلاماق *Шева.* Бировнинг маслаҳати билан юрмоқ. **Етовга ўзламоқ** – бировнинг гапи билан иш қилмоқ: *Бу ишни уҳдасидин чиқмасман ва етовга ҳам ўзламасман (20).*

Ўй اوی Фикрлаш, мулоҳаза: *Ўй ўйлаган қул тек турмас (12).*

Ўйламоқ اویلاماق Фикрлаш, ўй, мулоҳаза қилмоқ: *Ўй ўйлаган қул тег турмас (12).*

Ўйнатмоқ اویناتماق *Орт. нисб.* Куч билан ўйинга солмоқ: *Маймун нажжорлиқ ихтиёр қилиб, нажжор қулиға тушуб, эртадин то оқшомғача калтак бирла ўйнатиб, балоға гирифтор бўлғондек .... (30).*

Ўлмак اولمك Вафот топмоқ; кўз юммоқ; дунёдан ўтмоқ: *Йигитни уялгани – ўлгани (10). Қайси ерда атоси ўлган етим бечора бўлса ... (90)*

Ўлтурмоқ اولتورماق Ўтирмоқ, вақт ўтказмоқ: *Кўрдики, бир шох уясинда кабутар била зоғ нишаст қилиб ўлтурубдур (23). Анда се тан, Турумтой боҳам, ўлтуруб қолдилар (80). Кум. ф. Тал оша келган ўлтурмас талоша (34).*

Ўлум اولوم Тирикликнинг тугаши, жонсизлик ҳолати: *Ўлум, сўзни билмай сўзлаганга ки...(14) Ўзини махтагани – ўлумни қаровули (14). Уёт ўлумдин қаттиқ (12).*

Ўн اون *Снқ. сон. Ўн ёшимда ҳазрати Нуҳ пайғамбарни обозобда қолғонларида кемаларин итариб боҳам эрдим (60).*

Унг أونك Сфт. "чап", "терс" маъноларининг зидди: ун қулой: *Курк товуқдек сувга пишарга унгроқ (54).* Фо зеол. **Унг сўз** - тўғри мазмунли сўз: *Аносини унг сў зини терсига олиб сўзлай бошлади (10).*

Упка أوپكه Нафас олиш аъзоси: *Бугунги нақд упка эртагали куйруқдин яхшидур (75)* - бугунги упка эртагалик думбадан яхшидир.

Упмак أوپمك Эркалаш ёки севги ифодаси сифатида кишининг бетига лаб тегизмоқ, буса олмоқ. **Пешонанинг ер упмаги**-намоз ўқимоқ: *Ҳолвоқи мисгар асло намоз учун пешонаси ер упган йуқ эрди (58).*

Урганмак أورگانمك Узл. нисб. Билим, ҳунар эгаллашга бошламоқ, тажриба орттирмоқ: *Ман доғи нажжорлиғин урганай (...)*

Ургатмак أورگاتمك Орт. нисб. Билим ёки ҳунарни узгаларга бермоқ: *Зуряларим барчасиға урғатай (29). Менга насиҳат ургатгали келдингму? (76).*

Урда أوردو Хон, подшоларнинг қароргоҳи, манзили; сарой, урда: *Кунгураси кукка теган урдалар ... (35). Анда Уяйнани урдасиға олиб борди (104).*

Уроқ أوراق Ут уришда ишлатиладиган хужалик асбоби: *Қулиға эски уроқ, қаттиғ ёви янтоғ бўлур (42). Подшодин тегани - амали уроқ (55).*

Уртамак أورتامك Бирор ҳис-туйғунинг кучи билан юракнинг куйиши: *Уртади тайлоқини нори фироқ (32).*

Урун أورون Бирор кимса-нарса ишғол қилиб турган еки эгаллаши мумкин булган жой: *Урнидин туруб баласини олдиға кирди (47). Ултурғон қиз урун топар (49). Кум Муни урниға Муғни беринг (115).*

Ут أوت Олов, оташ, чўғ; *Ҳазрати Иброҳим алайҳиссаломни кафирлар манжинаққа солиб утға отарда бир поясинда ҳозир эрдим (61). Даф орқасини, уғрини орқасини утга тоблаганлек, тоблай берди (72).* Маж. **Очлик ути**: *Оч утина куйдим анодин жудо (32).* **Ғазаб ути**: *Кордонни ғазаб ути ишиғолланиб... (77).* **Ут тутмак** - оловланмоқ, куймоқ. **Ут олмаги**: *Вужуд найистониға ут тушуб, тутуни гардун сариға эҳром боғлади (77).*

Уткармак أوتكارمك 1. Орт. нисб. Уткармоқ, бирор нарсадан уткизиб қуймоқ: *Авлодоқ улдурки, тағони (сувдин) уткариб қуйсам (68). Сани дарёдин уткаргали уградим (...)*. 2. Уздирмоқ, ошириб юбормоқ: *Ман Едгор пустиндуздин ҳам, уткариб сузламан ухшар (60).* **Отиб уткарман**

нишонга урмоқ, отмоқ: *Зоғдин рустойи уқин отиб ут*[illegible] *карди (23).*

Ўткунчи اوتکونچی Йуловчи, йулдан утиб борувчи: *Бир нишипохт уткунчи кишига курсатиб урки,"бул кафш мани заифамни аёгига* [illegible] *келурму?"* [illegible]*).*

Ўткур اوتکور Кеск[illegible], уткир, чопқир; чаққон, кучли: *Гоҳо узини* [illegible] *от қуйр ...* (60).

Ўтмак اوتمك [illegible] Бирор нарсадан утиб кетмоқ: *Мужиб иадур, сўзин* [illegible] *(67).* [illegible] *қасд қилдилар (67). Ҳаромзодалик* [illegible]*арманзилидин утган киши эмасман (21).* 2. Содир булмоқ, юз бермоқ: *Мандин утти, маъзур тутунг (78). Парда ичинда бепарда сўз куб утти* [illegible]*. Кум. ф. Бир сўз Турумтой айтиб утти (91). Фарғона мулкинда чордевор ноёб эканин арз қилиб утуб эрдук (112).*

Ўтру اوترو Қарши, рупара. **Утру чиқмоқ** - қарши олишга ҳаракат қилмоқ, истиқболга чиқмоқ: *Бойуғли утру чиқиб Куркушни эъзоз-икром бирла уйга киргузди (109).*

Ўт(т)уз اوتوز *Снқ. сон.* Уч унлик: *Агар минг чордевордин бир чордевор кам булса, ут(т)уз тишини бир-бирдин синдирур (110).*

Ўтук اوتوك Оёқ кийими: этик: *Эр бошига иш тушса, утук била сув кечар* (98).

Ўтун اوتون Ёқиш учун тайёрланган хас-чўп: *Учоғларида утунни тулдуруб қалай бошлади (71).*

Ўхлоқ اوقلاغی Уй-хужалик асбоби. Ош-хамир ейиш учун ишлатиладиган узун ва силлиқ ёғоч: ухлов: *Урушда ҳарбаси ошпичоқ бирла ухлоқ (54).*

Ўхшамоқ اوخشاملك Ўхшамоқ, икки нарса ёки ҳодиса белгиларининг узаро яқин келиши, ухшаб қолиши: *Эй балом, кунглунгиз эр тилар ухшар (10). Бу ҳадис маънисидин бехабар ухшарсиз (18). Куккуйлаклик қурутқа уздин кетса ухшамас (96).*

Ўхшаш اوخشش Тенг (бир хил) келиб қолиш, мос, мувофиқ: *Чақириқ қушга ухшаш бепарда афғон қила бошладинг?!* (48). *Сизни кирдорингизни Холвоки мисгарга ухшаш фаҳмладим (57). Мэн ҳиндуга ухшаш булдум (76).*

Ўчоқ اوچاق Ўт калаш, овқат пишириш жойи. Уч томони лой ғишт билан уралган, ут ёқиш ва қозон осишга мосланган қурилма: *Учоқларида утунни тулдуруб қалай бошлади (35).*

Ушал أوشال Олм. Уша: *Оти Кунутбону ушал ойи (9)...* эшикдин кируб ушал эшикдин чиқар эрди (10). Ушал ...нода бир Ҳудҳуд йулуқти (22).

Укн أويون Уйин: *Эшак укни қирқ йилда ва яна ит укни ...анда (69).*

Уқ اوق Туғри йуналувчи нарса: уқ, камон уқи: *Зо... рустойи уқун отиб уткарди (23).* **Маж.** **Мижгон уқи** - киприк учи: *Ва сойир шуароки мусайқал кузгудек ...на соф ва сиймандомлар мижгонлари уқидек (6).* **Мурод уқи** - мақсад, ният: *Истидъо ҳадафиға мурод уқи те...ди (45).*

Уқумоқ//ухумоқ اوقوماق Уқимоқ: *Уқур эди қиссаи "Ҳубб...ватан" (27). Уқуғонингиз йуқму Мулла Гулханийни "...булмасал" китобини?! (48). Беҳунар элни ухуюр (...хар (29).* **Намоз уқумоқ** - ибодат қилмоқ: *Ҳар ким ...моз уқумаса, таомдин маҳрум, дедилар (58).* **Никоҳ ху...басин уқумоқ** - никоҳга оид дуо ва шартларни ти... олмоқ: *Никоҳ хутбасин булбули ҳазордостон фасиҳ ... бирла уқумоқ булди (112).*

Уғрамоқ اوغراماق Бурилмоқ, қайтмоқ: *Эй биродар, сани ...дин уткаргали уғрадим (68).*

Уғри اوغرى Бировни молини берухсат олувчи: *Суқ ту... уғри бойимас (21).*

Уғул أوغول Уғил, уғлон (уғил бола): *Куёв булатурғон ...лунгни исми шарифлари нимадур? Уғлумни муборак ... Кулангир Султони подшоҳ! (15).* **Маж.** **Бой уғлы** (> ... уғли) - қуш номи. **Ота уғул** - отага тортган уғил ... *уғул - Иброҳимбек боғбонни боғинда табъи тунд. ...ванд бир боғбони бор эрди (96).*

Қ

Қабила قبيله а. *Этн.* Яқин уруғлар бирлашмаси: *Қайси қаб...лани моҳруйи ва мушкбуйиға фирифта булдунг? (1...).*

Қабр قبر а. Гур, мозор; улик кумилган жой: *Вуруғ... ҳамвор андува қилғон қабрдек (93).*

Қабул قبول а. Узига олиш, қабул қилишга розилик. **Қабул қилмоқ** - рози булмоқ: *Эй Бой фарванди, бизга қаб... қилсанг, биз кетармиз (91). Кулангир султон, Си...*

хи қабул қилдингизму? (116).

Қавоида قواعده а. Қоидалар (бирл. қоида), таомил, одат, анъана: *Меҳмондорлик қавоидасини баржой тутти (72).*

Қадам قدم а. Узв оти, оёқнинг ошиқдан пастки қисми; қадам. Қадам қуймоқ – Қадамламоқ, қадам босмоқ, юрмоқ: *Қуркуш ошёнасига қадам қуйди (98).* **Собит қадам бўлмоқ** – барқарор булмоқ, бирор ҳаракатда маҳкам турмоқ: *Кимки талаб йулиға собит қадам булса, топар мақсудини, ложарам! (7).*

Қадр قدر а. Одамнинг жамиятда топган урни: ҳурмат, қиммат, нуфуз, эътибор: *Баланд қадр булолмас ватанда ҳеч киши (65). Олтунни битган ерда қадри бор (74).* **Қадру қиймат:** *Бадахшонки маъданийдур ва Яманки ақиқни конидур – ин(к)исини уз манзилида қадру қиймати булмас (65).*

Қадрдон قدردان а.-ф. Қадр топган, қадрли, қимматли: *Қариндошинг улса улсун, қадрдонинг улмасун (90).*

Қазо قضا а. Оллоҳ тарафидан белгиланган муддат: "қазоси етти" – белгиланган муддат тугади: *Балоға собир, қазоға рози булмоқдин узга чорам йуқ (19).*

Қазон قزان Овқат пишириш ёки сув иситиш учун мосланган чуян идиш: *Қалб қазони қайнамас (21). Қазонға ёндошсанг, қароси юқар (41).*

Қайдин قايدين. Сур.олм. Қаердан: *Қайдин келурлар? (97). Катта кема қайдин юрса, кичик кема андин юрар (112).*

Қайин قاين Қуда, қариндош: *Қайин оға, қайин она, қайин оға, қайин сингил.* **Қайин юрти** – қуда юрти: *Қайин юрти билан куёвни хуш курмоқдин // Аносин ҳусни била ноз этган қиз (92).*

Қайнамоқ قايناماق Суюқликнинг маълум бир ҳарорат таъсирида ҳаракатга келмоғи; купаймоқ, ортиб кетмоқ: *Қалб қазони қайнамас, қайнаса ҳам куюлмас (21).*

Қайнона قين آنا Умр йулдошининг онаси: *Қайнонам бир кун бетимдин олиб силкиб солди (94).*

Қайси قايسى *Сур.олм.* Белгини аниқлаш, ажратиш учун бериладиган сўроқ: *Қайси ошёнаи баланддин парвоз қилдингиз? (22). Қайси ерда атоси улган етим бечора булса ... (90).* **Ҳар қайси** – ҳар бир, ҳар қайси: *Ҳар қайсилари уз аҳдларининг фараздақийи дурурки, араб шуаролари эрдилар (6). Ҳар қайси ҳаракат андин содир булса, аҳсан ва мақбул (56).*

Қайта قايته Қайтадан, такроран, янгидан: *Қайта курмак-*

лик номумкин булди (39).

Қалам قلم а. Ёзув қуроли: қалам: *Сарнавишти аҳли ... ни чун қалам шоҳасту, бас (53)* Маъни аҳлининг ... дири қалам сингари ҳукмрондир.

Қаламдон قلمدان а.-ф. Қалам солинадиган қутича, қаламдон: *Қаламдони сандуқчаи дукфуруш (...)*.

Қаламзан قلمزن а.-ф. Қалам юритувчи, котиб: *Муншийи ... қаламзану нигоҳдор, шамширзан булса... (...*

Қаламоқ قالاماق Ёқмоқ, қалаштирмоқ. **Утунни қаламоқ** - утунни тахламоқ, қалаштирмоқ: *Учоғларида утунни тулдуру қалай бошлади (71).*

Қалб قلب а. Узгарувчан. Кишининг кунгли узгарувчан булганлиги сабабли, у қалб деб ном олган. Бу уринда "қалб" сузи "қаллоб" маъносидадур: *Қалб қазони қ... намас (21).*

Қалин قلين Келин учун бериладиган совга, нарса: мол, маблағ: *Биз жонибдин завчи булуб боринг, ҳар қанча қалин деса, топилур (11). Бойуғлини оғзини бир бурнидин минг чордевор чиқар "қизимни қалини"! деб (...).* **Қалин олмоқ** - қалин сурамоқ: *Эмди қалин олмоқ мулдаосин сузланг (80).*

Қалов قلاو Ут ёқиш усули. **Қаловини топмоқ** - ут ёқиш йулини билмоқ: *Қаловини тобса, қор ёнар (71)*:

Қалқон قلقان а. Қилич, найза сингари тиғли қуроллардан узни ҳимоя қилиш воситаси: *Таваккалту алаллоҳни д... ган эр на талқону, на қалқонни ғамин ер (56).*

Қамар قمر а. Ой: *Оразидин шамсу қамардур хижил (9).*

Қамуч قموچ Қамиш. **Тадбир қамучи** - ожизона фикр, хом тадбир, пишмаган маслаҳат: *Тадбир қамучи анга со... булурға нобуд ва ночиз (67).*

Қандоғ قنداغ *Сур. олм.* Қандай: *Гардун била ерга боқ, ф... эт ва ер қандоғу, кук нечукдур?* (65).

Қанча قنچه *Сур. олм.* Неча миқдор? **Ҳар қанча** - куп, мул, ҳар қанча: *Ҳар қанча қалин деса топилур (11).*

Қараб قراب *Кум.* Томон, сари: *Бизга қараб минг уйлук ... диянишин араб ул йулдин батариқи куч утар ... (105).*

Қари قاری а. *Улч. бирл.* Газ (бир метрга яқин): *Ҳиндуни уз жойинда қозуғи қирқ қари эмиш* (78).

Қарилик قریلیک Кексалик, улуғлик: *Қариликни боши, олдин... тишим йуқидин, ут ёқолмадим* (71).

Қаримоқ قریماق Улуғ ёшга бормоқ, кексаймоқ: *Қиз қариса ...*

зи бўлур (74).

Қарин قرين а. Кўриниб турган, нишона бериб турган: *Қарин ва шомил аҳволим кўруб буюрдиларки ... (7).*

Қариндош قريداش а.-ф. Бир наслга мансуб кишилар: *Қариндошинг келса келсун, бўз халтаси келмасун (89).* **Қариндош-уруғ**: *Ман ҳам қариндош - уруғларни йиғиб машварат амрини ар[illegible] [illegible]олайин (49).*

Қаро قرا Қора: *Қазонга ёндошсанг, қароси юқар (41). Қаро мешни коғаз этиб битди хат (87).*

Қаровул قراول Қоровул: *Ўзини мақтағони - ўлумни қаровули (14).*

Қаронғулиғ قرانغوليغ Ёруғлик етишмаган ҳолат, тун, қоронғилик: *Тун узоғи ва қаронғулиғдин шикоа қилур эрди (102).*

Қасд قصد а. Аҳд, мақсад, мўлжал. **Қасд қилмоқ** - аҳд қилмоқ: *Шул арода баногоҳ бир наҳри азим пайдо бўлди. Иқ(к)иси ўтмоққа қасд қилдилар (67).*

Қаттиқ//қаттиғ قتيق Оғир, ёмон, маҳкам: *Уят ўлумдин қаттиқ (12). (Қулнинг) қаттиғ ёви янтоқ бўлур (42). Бир одам эшикни қаттиғ қоқиб, қаттиғ чақириб турди (93).*

Қатъ قطع а. Бўлиш, узилиш, кесиш. **Қатъи манозил** - ўз манзилидан узилиш, сафарга чиқиш: *Қатъи манозил ва мароҳил тай эдуб ... (45).* **Қатъи силаи раҳм** (89) - раҳм-шафқатнинг узилиши. **Қатъ эдмоқ** - (йўлни) босиб ўтмоқ, юрмоқ: *Ярим ягоч йўл қатъ эдуб борур эрди, ўшал аснода бир Ҳудҳуд йўлуқти (22). Санглушт чаён-га инон-ихтиёрин веруб бодиялар қатъ эдуб борур эрди (67).*

Қачон قچان. Сўр. олм. Қай замонда, қай чоғда, қайси вақтда? *Қачон парвойим бор ... (13).*

Қашламоқ قاشلاماق Қашимоқ, қашламоқ: *Бу масалдин хабари йўққим, ҳар ким ўз бошини қашлар (90).*

Қақшамоқ قاقشاماق Изтироб чекмоқ, титрамоқ, зирқирамоқ: *Кордон Қўрқушни кўрган ҳамон қақшаб айди. "Ҳар ким кўр сўзига кирса, биз кўрган кулфатларни кўрар, биз чеккан машаққатларни чекар" (98).*

Қаҳр قهر а. Аччиғланиш, ғазаб: **Дар қаҳр бўлуб галирмоқ** - аччиғланиб сўзламоқ: *Анда Бойўғли айди дар қаҳр бўлуб: "Яхшилар топиб сўзлар, ямонлар қопиб сўзлар" (92).*

Қиз قيز Аёл зотининг турмушга чиққунга қадар бўл -

ган фасли шу ном билан аталади: *Бойуғлини бир қи...* *бор эрди (9). Қизни ким айтмас, қимизни ким ичм...* *(34).*

Қизартмоқ قیزارتماق *Орт. нисб.* Юзнинг қизаришига сабаб бўл моқ; қизартирмоқ: *Бу хаёли фосид дунёни арусин... оразинг қизартиб кўнгул ичра чекилган бўлса, чиқар* *(63).*

Қизиғ قیزیغ Қизариб турган, қизиқ, иссиқ: *Йўлда темур дек эди қумлар қизиқ (32).*

Қий قی Қуй гўнги, қий: *Биз қуй кўрмаган бўлсак ҳам қий кўрган эдук (42).*

Қиймат قیمت а. Турар баҳоси, тан нархи: *Бермас қизни ... лини кўб дебдурлар, рост экан, қиймат ҳаддин ошти (80).* **Қадру-қиймат** – қадр-қиммат: *Ин(к)исини ... манзилида қадру-қиймати бўлмас (65).*

Қилдурмоқ قیلدورماق *Орт. нисб.* Қилдирмоқ: *Таоми моҳазар қил... дуруб анинг олдиға чиқаруб қўйди (46).*

Қилимсуқ قیلیمسوق Ишчан, иш билармон, уддабурон: *Гап ... қилимсуқ шинав* (25) – Гапни ишбилармондан сўра.

Қилинмоқ قیلینماق *Мажх. нисб.* *Агар юрмаса кўнгли қилин... тафи* (85).

Қилич قیلیچ Уруш қуроли. Узун ва кескир тиғ: *Сун... буюнни қилич кесмас (62). Қилич сурати дебки тортар... ди мад (87).*

Қилмоқ قیلماق 1. Этмоқ, бажармоқ, амалга оширмоқ: *... илгаригилар сўзин қилолмассан (74).* 2. Қ. феъл та... кибида: *Сафар қилмоқ (64). Баён қилмоқ (107). Аф... қилмоқ (48). Афв қилмоқ (62). Парвоз қилмоқ (...) Тавозуъ қилмоқ (28). Иноят қилмоқ (44). Талош қил... моқ (99). Итоби оғоз қилмоқ (10). Насиҳат қилмоқ (58).*

Қимиз قیمیز От сутидан тайёрланадиган нордон, хуш та... ичимлик: *Қизни ким айтмас, қимизни ким ичмас (10).*

Қинсиз قین سیز Ғилофсиз: *Фўлод пичоқ қинсиз қолмас (11).*

Қирқ قرق Сон. сон. Қирқ: *Эшак уюни қирқ йилда (...)* *Ҳиндуни уз жойинда қозуғи қирқ қари эмиш* (78).

Қисса قصه Ҳикоя, ривоят: *Одамини жинсидин йўқ ... си // Қолди ани (думчасини) ҳиссаси (30).*

Қистамоқ قیستاماق Талаб қилмоқ, ундамоқ, бир ишни бажари... га ундамоқ, даъват этмоқ: *Уйлаки нав ...саларин ... тари //Расм эди нажжор яғоч истари (27).*

Қитъа قطعه а. Парча, шеърий парча, тўрт мисрали лир...

жанр. Асардаги образлар ўзаро суҳбатлар давомида шоирларнинг қитъаларини ҳам тилга оладилар. Қитъа:

Ҳар кими одати замима бўлур,
Беиродат зуҳ.. р этар андин.
Тошдин ниш аяри йўқ ақраб,
Гарчи мундоғ демак ажаб сандин (69).

Қиш قيش Йилнинг совуқ фасли: қиш: *Қиш замҳарири ёвуқ эрди (71).*

Қовоқ قاواق Палак отиб ўсадиган шапалоқ баргли ва йирик гулли полиз ўсимлиги, шу ўсимликнинг меваси: Қовоқнинг турлари кўп: ошқовоқ, носқовоқ, чилимқовоқ, сорпонқовоқ в.б. **Ачитма қовоқ** – қовоқнинг қатиқ ивитиш учун мўлжалланган тури: *Ачитма қовоқни давот деб олиб (87).*

Қовушмоқ قاووشماق Аралашмоқ, қўшилмоқ, суқулмоқ: *Қуйруғи узун товушқон, ямон бўлур сўзни ҳар бирига қовушган (45).*

Қодир قادر а. Қудрат эгаси, қудратли, кучли: **Қодири лямязол** (115) – Оллоҳ мадҳида айтилган сўз: доимо кучли, абадий қудратли.

Қози قاضی а. Ҳукм чиқарувчи. Қозилик қилувчи: *Қиз қариса қози бўлур* (74). *Маж.* **Қозиюл ҳожот** (105) – ҳожатларни чиқарувчи (оллоҳ). *Тит.* *Қози Худоёр маҳви Истаравшаний (6).*

Қозуғ قازوغ Қозиқ: Уй ҳайвонларини ўтлоққа боғлаб қўйишда ишлатиладиган ёғоч ёки темирдан ясалган учли асбоб. Тахм. ярим газ узунликда бўлади, теша, болта ёки тош билан уриб ерга қоқилади ва қозиққа ҳайвон бўйнига боғланган арқоннинг бир учи боғлаб қўйилади: *Ҳиндуни ўз жойинда қозуғи қирқ қари эмиш (78).*

Қолмоқ قالماق Ўз жойида қолмоғи, қимирламаслик, қўзғалмаслик: *Икки кема тутганлар қолди ғарқоб ичинда (58). Ул жавоҳир термоғда қолди ва бул жон бермоғда қолди (70).* 2. Ҳаракат қилиб етолмаслик, орқада қолмоқ: *Қолди ҳориб аноси арқосидин (33).* 3. Бирор меъёр ёки ҳисоб-китобдан ортиб қолгани: *Ман минг тўрт юз чордевор солғонман, тўрт юзини кечдим, минги қолғондир (110). Қулангир султоннинг илгариги меҳмондин қолғон ноши бор эрди... (43).* 4. Мерос бўлиб қолган нарсаларни ифодалашда қўлланилади: *Бурунғилардин бир масал қолубдурким... (78). Атосидин бисёр мол қолди (90). Япалоққушни ота-бобосидин қолғон жойи бор эр-*

ди (0). 5. Бир нимага уҷрагани, гирифтор бўлганлигини билдиради: *Ямон била юрдунг – қолдинг уётға* (40). 6. Бир нимага эга бўлиб қолиш ёки ундан маҳрум бўлиш ҳолати: *Ғуломлик таркиби бузулса, одам боқий қолур* (44). *Тешук мўнчоқ ерда қолмас, фулод пичоқ қинсиз қолмас* (10-11). 7. Куч-қувват, маблағ воситанинг камлиги, етишмаслигини англатади: *Бизни маърака-мажлисда сўзларга ҳолимиз қолмади* (114). 8. Иш-ҳаракат вақтининг кўчирилиши билан боғлиқ ўзгаришлар: *Санга ҳикоят қилсам, бу муҳим хайр кечга қолур* (18). 9. *Кум. ф. Анда се тан, Турумтой боҳам, ўлтуруб қолдилар* (80). *Ташна бўлуб қолдиму, ҳордим, нетай* (33).

Қон قان Тирикликни таъминловчи қизил суюқлик: қон: **Оғиз бурунни қон этмоқ** – азоб бермоқ, қийнамоқ: *Етим ўғул сақласанг, оғиз-бурнунг қон этар* (59).

Қонамоқ قاناماق Қон чиқмоғи, қон оқмоғи: **Оғиз ошга теганда бурни қонамоғи:** *Оғзи ошга теганда бурни қонаған ман бўлдум* (59).

Қонун قانون Чолғу асбобларидан бирининг номи: *Андин сўнг базм асбобин тузаб, руд, уд, даф, най, барбат, қонун ... нowоzанда, созандаларни жамъ эдуб ...* (72).

Қонуннавозли قانون‌نوازلی Ёқимли, хуш келадиган. **Қонуннавозли сўз** – яхши услуб билан айтилган гап, ширин сўз: *Базмдин сўнг ҳар қанча қонуннавозли сўзунг бўлса, англаса булур* (79).

Қопмоқ قاپماق Итга хос хусусият: қопиб олмоқ; тишламоқ: *Яхшилар топиб сўзлар, ямонлар қопиб сўзлар* (92).

Қор قار Ёғиннинг совуқ таъсирида муз парчаларига айланган ҳолати: *Ажуз айёмининг қор-ямғури анинг чорасига нобуду ночиз* (77). *Ҳаводин қор-ямғур беҳад ёғиб эрди* (96). *Қаловини тобса, қор ёнар* (71).

Қосид قاصد а. Хабарчи, элчи: *Қосиди шоҳ* (25) – шоҳ элчиси.

Қосир قاصر а. Қисқа, калта, нуқсонли: **Ақли қосир** – ақли қисқа: *Таом емакка ҳозир, маслаҳатга ақли қосир* (40).

Қот قات *Кум.* Қатор, ён, олд: *Онлар қотида мури ҳақир, аждаҳо қотидагидек эрдим* (6). *Нодонлар қотинда бир умр айёр, донишмандлар қошинда бир нақши девор ....* (51).

Қотқоқ قاتقاق Қатиб кетган ер, қатқалоқ: *Эшак йули қотқоқда маълум бўлурму, ботқоқда?!* (91).

Қоф قاف а. Дағалроқ матодан уч томонини беркитиб тикилган, сочқин ва майда нарсаларни солиб кўтариш ёки сақлаш учун ишлатиладиган йирик халта, қоп, линча: *Тенг тенги билан, тезак қофи билан (41).*

Қофиласолор قافله‌سالار а.-ф. Етакчи, карвонбоши: *Савобит ва сайёра кавокиблари қофиласолари этурда ... (3).*

Қочмоқ قاچماق Ташлаб кетмоқ, қочмоқ: *Ур деганда қул қочар (41). Уюнда ҳузури йўқлиғидинки бил // Қачор, ҳар сўзи ангадур кафил (85).*

Қош قاش 1. Киши узви: қош: *Ани қош-кўзини таъриф қилгон бирла то явмулжазоғача адо қилиб бўлмас.* 2. *Кўч.* Олд, ҳузур, рўпара: *Битар ишни бошига, яхшилар келур қошиға (13). Донишмандлар қошида бир нақши девор (51).*

Қоқ قاق Қуруқ, қуп-қуруқ. *Маж.* Озғин, арвоқ: лақ. **Алиқоқ**: *Алиқоқдек бош аҳмақ эмасман (51).*

Қоқмоқ قاقماق 1. Қоқмоқ, силкимоқ: *Гарди роҳларини қоқиб ... (71).* 2. Урмоқ, овоз чиқармоқ: *(Кетингга) боқ, нақора юк (93).*

Қоқшол قاقشال Қуруқ, қуриган: *Каловини тобса, қор ёнар, каловини тобмаса, қоқшол ўтун ҳам ёнмас (71).*

Қувламоқ قولاماق Ҳайдамоқ; бадарға қилмоқ: *Ул аблаҳни хонақоҳдин қувла, дедилар (95).*

Қувонмоқ قوانماق Хурсанд бўлмоқ; мамнун бўлмоқ: *Бури ёрмоғина қувонур, емоғина йўқ (113).*

Қуда قدا Фарзандлари никоҳланган тарафлар, қуда(лар): *Қуда бўлса, қул бўлса ҳам, сийлаш (101).*

Қудалиқ قداليق Қуда-андачилик, қудалик муносабатлари: *Ялақоққуш ва Бойўғлининг қудалиқлари аросинда батартиб баён бўлур (8).*

Қудрат قدرت а. Куч-қудрат, ирода: **Изҳори қудрат** (115) - қудратнинг намоён бўлиши.

Қудуқ قودوق Сув олиш учун махсус ковланган чуқурлик: *Қул қутурса қудуққа (туфлар). (41).*

Қуёш قویاش Етакчи сайёра. Нур ва иссиқлик манбаи: *Эй қуёш жамоли жилвасидин маҳрум ... (77).*

Қуйи قوی Паст, тубан: *Найзасини кифтига ташлаб қори ва қуйи юрур эрди (67). Сақоли нофидин қуйи* (93).

Қуймоқ قویماق Тухум ва ун қоришмасидан тайёрланадиган таом: *Қул билан қуймоқ есанг, қустурмай қўймас (42).*

Қуйруқ قویروق 1. Орқа соч, кокил: *Ҳаромзодани қуйруғи бир*

тутам (21). 2. Дум: *Қуйруғи узун товушқон, ямон б... дур сўзни ҳар бирига қовушқон (45).* 3. Думба, сўйил... ган қуйнинг думбаси: *Мушук илмоғдаги қуйруғни олол... мади (108). Бу кунги нақд ўпка тонглаги қуйруқлин яхшидур (75).*

Қул قل Ихтиёри хужайинга боғлиқ бўлган хизматк... қул: *Форси улус қулни "ғулом" дерлар (41). Хож... қулига боқмас, эзғон сўнг (59). Қуда бўлса, қул ... са ҳам, сийлаш (101). Олдиларинда ...ичкина югурдак... ридин бир Куйканак отлиғ қуллари ҳозир эрди (...* Маж. **Худонинг қули**: *Уй уйлаган қул тек турмас (...*

Қулоч قولاچ *Узунл. ўлч.* Одам қулларини икки тарафга ... ган чоғдаги оралиқ масофа: (*Тахм.* 1 м. 70 см. га те...) *Анда иморатга яроғлиқ яғоч // Етти қулоч, бўйи ... икки қулоч (26).*

Қулоқ قولاق Эшитиш аъзоси: қулоқ: *Тўқол эчку мугуз ти... лаб қулоғидин айрилғондек бўлма (82). Ҳар на сол... қалинини ўз қулоғим бирла эшитиб ... (55).* Фразе... **Қулоқсиз** – гап уқмас: *Қулоқсизга сўз айтсанг, қу... гини тошидин (13).* **Қулоғи ёғлиқ** – кучли, бақуват... назари туқ: *"Қул бўлсун, қулоғи ёғлиқ бўлсун" де... сўз ... бир очкўзни сўзидур (41-42).*

Қум قم Майда тош заррачалари: *Қум йиғилиб тош бў... мас (41).*

Қумалоқламоқ قومالاقلاماق Тезак ҳосил қилиш, тезакламоқ: *... вақтда тева янтоқ қумалоқлар эрди (75).*

Қурбон قربان а. Яқинлик ҳосил қилиш, (худога нисбатан) фидойилик: **Қурбон бўлмоқ** – жонини бермоқ, фидо бў... моқ: *Эби билан (кулганни) қурбони бўл! (15).*

Қурратул-айн قرة العين а. Кўз қорачиғи. *Маж.* фарзанд: *... нинг фарзанди қуррат ул-айнимиз эр етибдур, масла... ҳат бирла бир ерга муносиб қилоли дермиз (11).*

Қурумоқ قوروماق Қайнаб йўқ бўлмоқ, қуримоқ. *Маж.* йўқолиб кетмоқ: *Япалоқлар қуруғондек сани юборурмуди?! (...*

Қурутқа قوروتقه Кекса аёл, кампир: *Ҳар нечук абушқалар... марваритдин, қурутқалар – маржондин тасбеҳлар уюрур... лар (12).* **Кукқуйлаклик қурутқа** – кукқарға: *Кукку... лаклик қурутқа ўздин кетса ухшамас (96).*

Қуруқ قوروق 1. Нами йўқ, қуриган: *Дарахтни ҳўл шохини қуруқ шохига пайванд қилур эрди (96).* 2. Якка, ... гиз, биргина, бир ўзи, ўзидан ўзи: *Ош деган ерга қуруқ калла югурубдур (44).*

Қуршамоқ قورشاماق Ўрамоқ, ўраб олмоқ: *Суфра атрофини қуршаб ўлтуруб эрдилар (57).*

Қуръон قرآن а. Оллоҳ томонидан Муҳаммад пайғамбар орқали бандаларга юборилган дастур: қуръон. қуръони карим: *Ҳар кун одати тиловати қуръон эди (102).*

Қустурмоқ قوستورماق *Орт. нисб.* Кўнгил айнимоғи, қусишга мажбур этмоқ: *Кул билан қуймоқ есанг, қустурмай қўймас (42).*

Қутурмоқ قوتورماق Қутуриш касалига мубтало бўлмоқ, ваҳший - лашмоқ, ёвузларча ҳаракат қилмоқ: *Кул кутурса қудуққа (туфлар) (41).*

Қуш قوش 1. Учадиган жонвор, парранда: *Қушларнинг салотинлари турурлар (16). Булардин кичик қушлар йиғиндин ташқари ўлтурдилар (111). Эл ямони - ланғит. қуш ямони - анғит (53).* 2. Ов қуши, соқиби чангал қушларнинг умумий номи: *Зоғдин рустойи ўқин отиб ўткарди, қушига ем қилди (23).* 3. Қуш номлари таркибида келади: *Оққуш (111), чақириққуш (48), сутқаққуш (51), Қурқуш (11), Япалоққуш (8), Кўкқуш (94).*

Қуюлмоқ قويولماق Қуюққа тортмоқ: *Қалб қазони қайнамас, қайнаса ҳам қуюлмас (21).*

Қуюшқон قويوشقان От абзали. Отнинг эгари силжиб кетмаслиги учун отнинг думи остидан айлантириб эгарга тортиб қуйиладиган қайиш. *Фразеол.* **Қуюшқондин ташқари чиқмоқ** - чегарадан чиқиб кетмоқ: *Энди санам қуюшқондин ташқари (чиқма) (84).*

Қуймоқ قويماق 1. Бир нимани қўл билан қўймоқ: *Кулангир султоннинг илгари меҳмондин қолғон оши бор эрди, ани Қурқушни олдиға чиқариб қўйди (43). Кишини кишиси бўлса ҳам, туффини ерга қўюб кенгашур (23).* 2. Қолдирмоқ, ташлаб қўймоқ: *Эртаги ишни кечга қўйғудек эмас (49). Ҳол-аҳволидин бехабар бўлуб оч-яланғоч қуймагайсиз (117).* 3. Айтма-, деma-, тўхтат- маънoларида: *Барчани қўй, ўзунгни бил! (17). Араб айрони учумасдек сўзни қўюнг (99). Мушук илмоғдаги қуйруғни ололмай "пуф,сасси экан" деган сўзни қўй! (109).* Кўм. ф. *Қуйди у ерда унутуб тешасин (28). Тағони (сувдин) ўткариб қуйсам яхши бўлур эди (63).* *Фразеол.* **Аро йўлда қуймоқ** - сарсон қилмоқ: *Мулла Абдужаббордек паришони рўзгорга кенгашиб бизни аро йўлда қўймангиз (51).* **Исм қўймоқ** - номламоқ: *Исмингни Бордон қуюбдилар (99). Исмингни аксин олиб қуйгон экан (100).* **От қўймоқ** - атамоқ: *Гоҳо ўзини ўткур сўфи от*

қуяр ...: (60). **Тутганини қуймаслик** - маълум бир иш ёки гапни охирига етказмай қуймаслик: *Кур тутганини қуймас дегандек, Курқуш этагини тиззасини тагига босиб ултурди (109).* **Туфроққа юз қуймоқ** - илтижо қилиб иш битирмоқ: *Талаб йулида юз қуй ҳар эшик туфроғига (8).* **Қадам қуймоқ** - бошламоқ: *Фарғона иқлимида ободлиқдин ободлиққа қадам қуйғон ... шаҳрлар ... булубдур (81).* **По(аёқ) қуймоқ** - ҳаракат қилмоқ: *Амир ризоси бирла қуймишди по // Аламдору саркарда, хайли сипоҳ (82).*

Қул قول Узв оти. Одамнинг ушлашга ва ишлашга хизмат қиладиган аъзоси: *Қулига эски урoқ (42). Санғиул ҳутчаб яғочини қулға олиб оз ҳаракат бирла нажот ... ҳилига узини олди (68). Эрта-ошшон қулинда тасбеҳ (54).* Маж. **Қулида** - измида, ихтиёрида: *Курдики, бурундуқ кишини қулида (33). Баламни ихтиёри бу бахти ёрни қулидадур (50).* Фразеол. **Қулдин бермоқ //кетмоқ** - қулдан чиқармоқ, ажрамоқ, бой бермоқ: *Хуршиди олам тоб заррапарварлик ойинин қулдин бермас (60). Эмди сузни ниҳояти узоқдур, мақсуд қулдин кетар (70).* **Қул узатмоқ** - олмоқ: *"Ош деган ерга қуруқ калла югуруб дур" деб қул узата берди (44).* **Қулга тушмоқ** - тутилмоқ: *Маймун нажжор қулиға тушуб балога гирифтор булғондек ... (30).*

Қумламоқ قوملاماق Туяга агар - жабдуқ урмоқ: *Бир куни ул тевасини қумлади // Ортадурғон юкларини жумлади (3?).*

Қундурмоқ قوندورماق Орт. нисб. Қушларни ерга, дарахтга утказмоқ: *Аларни қундуруб, учоғларида утунни тулдуруб ҳалқ бошлади (70). Танин тозалигинда баланғни уясига қундургил (91). Ямон эрга мол битса, ёнига қушни қундурмас (91).*

Қунжи قونجی Этик ёки махсининг тупиқдан устки қисми: *Қуюндиң тукулса, қунжига дебдурлар (74).*

Қунмоқ قونماق Қушнинг учишдан тухтаб ерга ёки дарахтга қунмоғи: *Сабза раёҳин, сечаклар касратидин пунгқарга қунғон чоғда ҳам товусни думидек турланиб мунаққаш курунур эрди (99).*

Қупмоқ قوپماق Уриндан турмоқ: *Ура қупиб Бойқушни олдига чиқти (49). Ура қупуб урнидин тура келиб айли (113)*

Қуркмоқ قورقماق Қуркув ҳис қилмоқ, бир нимадан ҳадиксирамоқ: *Бергоҳ дарвозасинда қуркуб ичкари киролмай ултуруб қолдя (36).*

Қўш قوش Қароргоҳ, қўнар жой: *киши қўшини бир нафас бўлса жой // Буюрур "дамла палов бирла чой"* [illegible].

Қўшмоқ قوشماق Бирлаштирмоқ, аралаштирмоқ: [illegible] *ни макиён янгалар олиб кириб* [illegible] *тилар* (17).

Қўшни قوشنی Ёнма-ён яшагувчи кишилар. [illegible] *мол битса, ёнига қўшни қўндурсин* (91).

Қўйин قويون Белбоғ боғлаган кишининг кўкрагидан қўлтиғига қадар бўлган жойи, илгари (ва ҳозир ҳам) қуйин киссаси, чунтак ёки халтача хизматини ўтаган: *Йоқут харжисин тақсим қилурға часпон турған, йигирмани бешини мустаҳаққа бериб ўн бешини қўйнига урған ....* (52). *Агар мани сандек давлатлик орқам бўлғонда эрди, Бойуғлини оғзига сурнай, қўйнига карнай бериб муҳим хайр ишин биткарур эрдим* (100).

Ғ

Ғабро غبرا ф. Ер, ер юзи: *Етти ғаброни мутаббақ ратурда ...* (3).

Ғаввос غواص а. Сув остига тушувчи, дур изловчи, ғаввос: *Ғаввослардек бир ғута урдиким, ул жавоҳир термоғда қолди ва бул жон бермоғда қолди* (70).

Ғавғо غوغا ф. Шовқин, сурон. **Ғавғосиз** – осойишта; тинчгина: *Оз ошим ғавғосиз бошим* (44).

Ғазаб غضب а. Аччиғланиш, қаҳр. **Ғазаб ўти** – кучли ғазаб, қаҳру ғазаб: *Кордонни ғазаб ўти иштиъолланиб вужуд найистониға ўт тушуб ...* (77).

Ғайб غيب а. Ҳозир эмаслик, ғойиблик; сирлик, яширинлик: **Лисон ул-ғайб** – сирлар, тилсимлар тили: *Лисон ул-ғайб Хожа Ҳофиз Шерозий айтибдурларки ...* (50).

Ғайн غين а. Араб алфавитидаги (сўнгги) ҳарфнинг номи: *Ишоратдурким, "ғулс"ни бошидаги "ғайн" бўйнидаги "лом" билан муттасили ғулдек бўлуб турса керак* (41).

Ғалат غلط а. Хато, янглиш, саҳв, ёлғон: *Ҳар китобеки битса, саҳв ва хато ва ғалатдин холи эмас эрди* (87).

Ғалбир غلبر Дон эланадиган элак; ғалвир: *Сичқон инига сиғмас, думига ғалбир боғлар* (17).

Ғам(м) غم Руҳий азобланиш, ғам-ғусса, ташвиш: *Ғам ҳужум этганда, бесомонлиғим ортар мани* (38). *Маъни*

бежо кетса, ҳеч ғами йуқ (54).

Ғамламоқ غملاماق а.-т. Йиғмоқ, олдиндан тупламоқ: *Қизнинг бош-аёқ сарупосини ғамлаб Уяйнадин сурди (105).*

Ғамланмоқ غملانماق а.-т. *Узл. нисб.* Тайёрланмоқ, олдиндан ҳозирлик курмоқ: *Уйдин ғамланиб чиқмоқ керак (56).*

Ғарбан غربا а. Ғарб томондан: *Ғарбан-Мавароуннаҳр. (81)*

Ғарқ غرق а. Ботиш, чукиш: *Ман хотун олмоқ таманнида ғарқоби эмасман (13).*

Ғарқоб غرقاب ф. Сув гирдоби; сувга чукиш: *Ик(к)и ... тутқонлар қолди ғарқоб ичинда (53).*

Ғойиб غايب а. Йуқолиш, куздан нари булиш, ғойиб. ... булмоқ - йуқолмоқ: *Сан суз сурғучи булғунча ва ... жавоб берғучи булғунча, иккимиз ҳам ғойиб булсақ ... шидур (37).*

Ғолибан غالبا а. Асосан, айниқса, купроқ: *Ғолибан улдурки, уз дусти дилин реш айлаюр жаҳлдин ким // Ул урур уз муштини деворға (69).*

Ғул(л) غل а. Занжир, ҳалқа: *Ишоратдуркким, "Ғулом"нинг бошидаги "ғайн" буйнидаги "лом" билан муттасили ғул дек булуб турса керак (41).*

Ғулом غلام а. Қул: *Форси улус қулни "ғулом" дерлар (41).*

Ғуломгардиш غلامكردش а.-ф. Қуллар утирадиган жой; дарвоза таги, қоравулхона: *Бориб ғуломгардишда ултуруб ушал кишидин сурағил (36).*

Ғуломлик غلامليك а.-т. Қуллик: *Ғуломлик таркиби бузулса, одам боқий қолур (41).*

Ғусл غسل а. Ювиниш, маълум қоидалар асосида покланиш: *Ғуслда неча фарзу суннат борини билмай сурардин уялган (48).*

Ғусса غصه а. Томоққа тиқилган нарса, ғам, қайғу: *Катта ҳунар шавқи била ғуссаси (30).*

Ғура غوره Меванинг пишмагани, хом, ғур нарса: *Сабр қилсанг, ғурадин ҳалво битар (19).*

Ғута غوطه а. Шунғиш, сувга чукиш: **Ғута урмоқ** - шунғимоқ: *Сангпушт ғаввослардек бир ғута урдиким, ул жавоҳир термоғда қолди ва бул жон бермоғда қолди (70).*

Ҳ

Ҳабиб حبيب а. Дуст, маҳбуб, севикли. **Ҳабибу вадуд** (4)

энг яқин дўст.

Ҳаво هوا а. Об-ҳаво, табиат, осмон: 1. Осмон: *Ҳаводин қор-ямғур беҳад ёғиб эрди* (96). 2. Об-ҳаво: *Фасли тамуз эрди ҳаво чух ис(с)иғ* (32). *Ул чоғда ҳаво эътидоли утуб* ... (71). *Ҳавоси хушу дилкаш эрди* (8-9).

Ҳавойиж حوايج а. Ҳожатлар, эҳтиёжлар: (бирл. **Ҳожат**) *Ҳавойижи алойиқ учун* (4) - алоқа (борди-келди) эҳтиёжлари учун.

Ҳад(д) حد а. Даража, меъёр, чегара: *Ҳар ким ҳаддидин ошса, булдур жазоси* (17). *Аёз, ҳаддингни бил* (17). *Офтоб пешин ҳаддиға етти* (57).

Ҳадаф حدف а. Нишон, йўналиш нуқтаси: *Истидъо ҳадафиға мурод ўқи тегди* (45). *Мурод ҳадафиға мақрун ўлуб* (67).

Ҳадис حديث а. Пайғамбаримиздан ривоят қилган амаллар ва у кишининг айтган сўзлари: *Бу ҳадис маънисидин бехабар ўхшарсанким* ... (18). **Ҳадиси набавий** - пайғамбаримиз ҳадиси: *Ҳадиси шариф* (66) - шарофатли ҳадис.

Ҳазин حزين Ғамгин, қайғули, ғуссали, мунгли. **Овози ҳазин** - мунгли овоз: *Ул Уяйна хонақоҳ ичинда овози ҳазин била шиква қилур эрди* (103).

Ҳазордостон هزارداستان ф. Сайрагучи, Минг достон(ни сўзлагучи). *Маж.* Булбул: *Куйканак Ҳазордостон сари ишорат қилди "Хутба бошланг" деб* (115).

Ҳазрат حضرت а. Азиз ва муътабар кишиларни улуғлаб тилга олиш учун ишлатилади: *Ҳазрати Нуҳ* (60). *Ҳазрати Иброҳим алайҳиссалом* (61). *Ҳазрати Суфи* (63).

Ҳайвон حيوان а. *Зоол.* Тирик нарса, жонвор: *Ҳуррамu маъмур эди ҳайвонлари* (26). **Ҳайвонот** - ҳайвонлар: *Мўминнинг ҳайвонотдек хомуш таом емак озода мардумлар шеваси эрмас* (46).

Ҳайрон حيران а. Ажабланган, танг қолган: **Ҳайрон қолмоқ** - ажабланмоқ, танг қолмоқ: *Куркушни маҳр солушиға ва Куйканакни олушиға ошча туюрлар ҳайрон қолуб* ... (114).

Ҳайҳот هيهات а. *Унд.* Э воҳ, во дариғ: *Анда Бозанда айди: Ҳайҳот, бу хом сўзни кўнгулунгга олма!*

Ҳаким حكيم а. Донишманд, табиб. **Ҳакими ҳозиқ** - донишманд, табиб: *Ҳакиму ҳозиқ бир гулистони руҳафзоға дохил бўлди* (22).

Ҳалво حلوا а. Ширинлик, ҳалво: *Ҳалво деган бирла оғиз чучумас* (16). *Сабр қилсанг, ғўрадин ҳалво битар* (19).

Ҳалок هلاك а. Чарчаган, ҳориган: *Ҳалок бўлмоқ* - ўлмоқ: [illegible] *бийно Бийно сўзин қулоқға олмайин ҳижолатдин йилонға ўзуни чақтурди, ҳалок булди* (1[illegible]).

Ҳалол حلال а. Рухсат берилган иш, амал, [illegible]; [illegible]за, тоза, қонуний: *Ҳалол [illegible]* [illegible] *му?* (116).

Ҳалқа حلقه а. Доира шаклидаги нарса, буюм; сирга. **Ҳалқа багўш** - сирга. *Маж.* Қул.: *Биз Маликшабоҳангли ҳалқабагўшларидин булурмиз* (73).

Ҳам هم ф. 1. *Кчл.* Кучайтирув ва таъкид маъносида: *Пўнгқарға қунғон чоғда ҳам товусни дўмдек гурлани мунаққаш кўрунур эрди* (9). *Мани олур йигитга ҳам атоси айтурки ...* (11). *Қалб қазони қайнамас, қайнаса ҳам қуюлмас* (21). - 2. *Боғл.* *Ўз жойинда Куйканак ҳам юз олур, ҳам ўрдак* (37). *Камина ўз нафсимни ҳам хушнуд қилурман, Султон амрини ҳам* (59).

Ҳама همه *Олм.* Ҳамма, барча, бари: *Бу ҳама қушни [illegible] солоридур* (15). *Ҳама атвори писандида* (56).

Ҳамд حمد а. Мақтов, мадҳ. **Ҳамди беҳад** (3) - чексиз мақтовлар.

Ҳамиша همیشه ф. Ҳамавақт, ҳар қачон: *Осмонки ҳамиша сафардадур, шамсу қамару савобиту сайёраси сор* (65).

Ҳамийят حمیت а. Ор-номусни сақлаш ва уни ҳимоя қилиш. **Ҳамийят ҳиммати даржўш келмоги** - ҳамият ва ҳиммати ортмоги: *Подшо Уяйнанц урдасига олиб борди, ҳамийят ҳиммати даржўш келиб ... Уяйнадин сўрди* (104).

Ҳаммом حمام а. Ювинишга мосланган жой, хона: *Мўъжиби гусл учун ҳаммомдин келурман* (97).

Ҳаммомчи حمامچی а.-т. Ҳаммомни идора қилувчи: *Магар ҳаммомчи ўлган эканму* (98).

Ҳамон همان ф. Шу пайтда, шу заҳоти: *Қурқушни кўрган ҳамон* (98). *Қурқуш кирган ҳамон* (109).

Ҳамроз همراز ф. Сирдош, бир - бирига бор сирни айтувчи (дўст): *Сафарда ҳамроз, хатарда дамсоз* (56). *Баломни ўзга ери ҳамрози бор ўхшар* (92).

Ҳамроҳлик همراهلیك ф.-т. Йўлдошлик: *Йўлдош бўлмоқ шарти бўлурмаски, ўз ҳодиса бирла ҳамроҳлик расмини бартараф қилсам* (67).

Ҳануз هنوز ф. Ҳали, ҳаливери, ҳозирча: Экуни оти Мул

ла Абдукарим бўлурга ҳануз вақт бор эрди-ку! (15).

Ҳар هر ф. Белг.олм. Ҳар хомни пишуруб, ҳар ишни тиндурур эрди (10). Ҳар оина ўз жинсидин (22). Ҳар душанба ва чоршанба зиёрат қилур эрди (102). **Ҳар бир:** Ҳар бирлари нужум иқтидо ва эҳтидо турурлар (4). Қуйруғи узун товушқон, ямон бўлур сўани ҳар бирига қовушқон (45). **Ҳар на:** Ҳар на тилаган қалинингизни ўз қулоғим бирла англай деб келдим (73). **Ҳар неча:** Мезбон хижлат чекар, ҳар неча меҳмондур азиз (38). **Ҳар ким:** Ҳар кимки сафар қилур, писандида бўлур (64). Ҳар ким ўз маслаҳатин ўзи билур (68). **Ҳар кун:** Рвш. ... ҳар кун анга эрди ийд (56). **Ҳар қанча:** Ҳар қанча қалин деса, топилур (11). **Ҳар қайси:** Ҳар қайси ҳаракат андин содир бўлса, аҳсан ва мақбул (56). **Ҳар на:** Ҳар на солғон қалинини ўз қулоғим бирла эшитиб .. (55). **Ҳар нечук:** Боғл. Олам маъмур, раое масрур, ҳар нечук абушқалар марваритдин, қуруткалар маржондин тасбеҳларуюрурлар (12).

Ҳаракат حركت а. Қимирлаш, ҳаракатга келиш: Ҳар қайси ҳаракат андин содир ўлса, аҳсан ва мақбул (56). Ўз ҳаракат бирла нажот соҳилиға ўзини олди (68).

Ҳарам حرم Бегонанинг кириши ман қилинган махсус жой, подшонинг оила аъзолари, ичкилари турадиган манзил: Ямон сўзламанг, вероки ансорилар аҳли ҳарами муҳтарами ҳазрати набийнодурлар (108).

Ҳарб حرب а. Уруш, жанг. **Анжоми ҳарб** - уруш асбоби: Подшони на муддаоси бор турур, анжоми ҳарб ва тўйи бор?! (106).

Ҳарба حربه а. Уруш қуроли, найза: Урушда ҳарбаси ошпичоқ бирла ухлюқ (54).

Ҳарза هرزه а. Беҳуда, бемаъни сўз: Эрта охшом қўлинда тасбеҳ, вирди анинг ҳарза, фасиҳ (54). Ман санга ҳарза учун келган киши эмасман (110).

Ҳарис حريص а. Ҳирсли, очкўз, таъмагир: Куркуш кўрдики, хасису ҳарис, агар минг чордевордин бир чордевор кам бўлса, ўтўз тишини бир-бирдин синдирур (110). **Ҳарис бўлмоқ** - бир нарсага ҳирс қўймоқ: Сафарга кўб ҳарис бўлмаким, бир кўкта афзунликдин сақар сурати бўлур (66).

Ҳариф حريف а. Шерик, улфат: Бу турғонларинг навола дўстлари, пиёла ҳарифлари (40). Холвоқи мисгар бировни ...

меҳмонхонасиға таом устига меҳмон бўлубдур. Нечанд ҳарифлар иштаҳойи тамом бирла суфра атрофини куршаб ўлтуруб эрдилар (57). **Ҳарифи айёрсолор** (52) - айёрсолор шериги. Қ. **Айёрсолор.**

Ҳаромзода حرام‌زاده а.-ф. Никоҳсизлардан туғилган фарзанд, ҳаромзода: *Ҳаромзодани қуйруғи бир тутам (21).*

Ҳаромзодалик حرام‌زاده‌لیك Никоҳсиз ота-онадан туғилганлик: *Ҳаромзодалик Сарманзилидин ўтган кучи эмасман (21)*

Ҳарорат حرارت а. Иссиқлик: *Енди ҳароратлари ягмосидин (33). Бир куккарга хонакоҳ саҳнида иссиг офтоб ҳароратидин ўлтурғон эрди (96). Ул Уяйна ишқни ҳароратидин шиква қилур эрди (102).*

Ҳарчанд هرچند ф. Бир неча, бир неча бор: *Курқуш ҳарчанд пайпаслади, ярим ошам ош табақни тубидин топмади (44). Бир одам яхши курган туффисини тез сувга оқизиб ҳарчанд тараддуд била олодмади (101).*

Ҳасаб حسب а. Насл-насаб туфайли эмас, иши, қилиғи билан эл назарига тушиш: *Ўзи дуливаш, юрмагидур ҳасаб (86).*

Ҳасад حسد а. Куролмаслик, қизғаниш, ичиқоралик: *Сандин суқ, ҳасадни иди келур (80).*

Ҳаштдевор هشت دیوار ф. "Саккиз девор", ("Чордевор"га монанд қилиб қулланилган сўз): *Фарғона мулкида чордевор ноёб эканин арз қилиб ўтуб эрдук, агар Мовароуннаҳр тобеотидин хоҳласалар, ҳаштдевор десанг ҳам, берай (113).*

Ҳақ(қ) حق а. Тўғри, рост (сўз): *Чин сўз анга ялғон, ҳақ сўз била ботил сўз анга яксон (48).*

Ҳақир حقیر а. Хор, қадрсиз, камситилган, заиф. **Фақиру ҳақир** (6) - камбағал, қашшоқ; **ҳақиру кичкина** - заиф ва кичкина: *Мэни бу аржони давлат аросинда ҳақиру кичкина курдингизму?! (37).*

Ҳақиқий حقیقی а. Чинакам, аслий, тўғри: *Жумла ҳомидлар ҳамдлари анинг ҳақиқий қуёши ютида заррадек муэмаҳил (115).*

Ҳақорат حقارت а. Паст тутиш, таҳқирлаш, сўкиш: *Кафшдўзлардин кафш нася олиб ийзо-иҳонат, ҳақоратлар эшитиб пулини берган ... (90).*

Ҳеч هیچ ф. *Бўлишсизлик олм.: Ҳеч махлуқи мохалақаллоҳ нинг ани кундуз курмоққа қорғи йуқ (10). Хайр ишига ҳеч истихора ҳожат эмас (50).* Рвш. *Ҳеч билганинга*

йуқмука ...(14).

Ҳийла حیله Найранг, алдаш: *Одами кўб ҳийлаиу тадбир этар // Лек ишни охири тақдир этар* (31).

Ҳикоя حکایه қ. **Ҳикоят**

Ҳикоят حکایت а. Айтиш, сўзлаб бериш; ҳикоя, қисса. **Ҳикоят қилмоқ** – бирор воқеани сўзлаб бермоқ: *Ҳудҳуд айди: "Ҳикоят қил!". Кўрқуш айди: Ҳикоят ....* (31). *Ҳикояти манзума* (26) – назмий ҳикоя.

Ҳиммат همت а. Бир ишга ғайрат билан киришиш, саховат кўрсатиш, олийжаноблик: *Ҳамият-ҳимматиг даржўш келиб ...* (104). *Жаҳлни ҳимматиг бирла урушуб қизидин кўнглумни олдим* (94). *Боракалло ҳиммат ва жавонмардлигингғаки...* (114). **Камари ҳиммат** (7,55) – ҳиммат камари.

Ҳинду هندو Этн. *Ҳинди: Ман ҳиндуга ўхшаш бўлдум* (78).

Ҳисоб حساب а. Ҳисоб-китоб; жавоб айтиш пайти: *Мунда оз олиб охиратда ҳисобини кўб айтгунча, мунда бир олиб анда бир жавоб берсак яхшидур* (44).

Ҳисса حصه а. Улуш, намуна: *Одамини жинсидин йуқ ҳиссаси* (30).

Ҳодиса حادثه а.-ф. Юз берган воқеа, ҳодиса: *Йулдош бўлмоқ шарти бул эрмаски, оз ҳодиса бирла ҳамроҳлик расмини бартараф қилсам* (65).

Ҳожат حاجت а. Эҳтиёж, зарурият; керак. *Хайр ишигә ҳеч истиҳора ҳожат эмас* (50).

Ҳозиқ حاذق а. Кенг билимдон, камолатга етган киши; билимдон табиб. **Ҳакиму ҳозиқ** – донишманд ҳаким: *Ҳакиму ҳозиқ бир гулистони руҳафзоға дохил бўлди* (22).

Ҳозир حاضر а. 1. Тайёр, мавжуд, бор: *Олдиларинда кичкина кеурдакларидин бир Куйканак отлиғ қуллари ҳозир эрди* (36). *Ҳазрати Иброҳим алайҳиссаломни кофирлар манжинаққа солиб ўтга отарда бир понсинда ҳозир эрдим* (61). **Ҳозиру нозир** – тайёр, кузатувчи: *Ва яна ушбу мажмуи туюрларки, шул мажлисда ҳозиру назир турурлар* (116). 2. Айни пайт: *Ҳоло сан ҳозирни кўзлазил, масалдурки, "Бугунги нақд ўпка тонглаги қуйруқдин яхшидур* (75). **Ҳозир қилмоқ** – тайёрламоқ: *Неча вақтдин сўнг қизни етосини ҳозир қилдилар* (107).

Ҳол حال а. (*кўпл.* **аҳвол**) ҳолат, кайфият, аҳвол: *Мани кўнгюри ҳолимға боқмай ...* (5). *Сани Маликшабоҳангингни ани ҳолича ҳоли, молича моли йуқмуди?!* (108). *Боракалло ҳиммат ва жавонмардлигингғаки, бизнимазра-*

ня - мажлисда сўзларга ҳолимиз қолмади (114). Ҳол-аҳвол - умумий ҳолат: Ҳол-аҳволидин бехабар бўлуб оч-яланғоч қўймағайсиз (117).

Ҳолат حالت а. Ҳол, аҳвол; муҳит, шароит: Сафар қилмоқ ик(к)и ҳолатдин ташқари эрмас: бири - ватанда ... кечмасдин, бири - ийго-иҳонат касратидин (64).

Ҳоло حالا Эндиликда, ҳозир, айни шу пайтда: Ҳоло ... мужиб сафар қилмоқ хирадмандлар ... эрмас (...). Ҳоло сан Япалоқбини "куфак" дединг (75). Ҳоло ... тушбирани хом санабсан ухшаюрки ... (16).

Ҳомид حامد а. Ҳамд этувчи, мадҳ қилувчи, мақтовчи: Ҳамд ангаким, жумла ҳомидлар ҳамдлари анинг ҳақиқий қуёши қотида заррадек музмаҳил (115).

Ҳор(и)моқ هارماق Толмоқ, чарчамоқ, ҳорио қолмоқ: Қолди ҳориб аноси арқасидин (33). Аста юрусанг на бўлур, ман етай // ташна бўлуб ҳордим-у, қолдим, эмай (33) Тулки тевани аҳволини сўрди: ҳормасунлар! (97).

Ҳосил حاصل а. Маҳсул; якун, натижа. Ҳосили умр (9) умр ҳосили. Ҳосили дунё (32) - дунёдан топган ҳосил. Ҳосили калом (99) - сўзнинг хулосаси. Ҳосил бўлмоқ пайдо бўлмоқ: Сафарда кўб тажрибалар ҳосил бўлур (62). Ҳосил қилмоқ - йиғмоқ, тўпламоқ: Яхши-ямонлар била юруб кўб тажрибалар ҳосил қилғон эрди (...)

Ҳуб(б) حب а. Севиш, яхши кўриш, муҳаббат. Ҳубб ул-ватан - ватан муҳаббати: Ўқур эди қиссаи "Ҳубб ул-ватан" (27).

Ҳувайдо هويدا а. Очиқ, аён, зоҳир, ошкоро, равшан: Изҳори қудрат, комили айжору амвожларида ҳувайдо (115).

Ҳужум هجوم а. Босиб келиш, ташланиш, ҳамла. Ҳужум этмоқ - босиб олмоқ, ҳамла қилмоқ: Ғам ҳужум этганда, бесомонлигим ортар мани (38).

Ҳузур حضور а. Роҳат, ором, фароғат; қониқиш: Уйида ҳузури йўқлуғидинки, бил // Қочар, ҳар сўзи ангадур кафил (85).

Ҳунар هنر ф. Иш, касб, усталик, маҳорат: Кетти ҳунар завқи била ғуссаси (30). Машаққатсиз ҳунар бўлмас (98).

Ҳур حور а. Озод, покиза, гўзал (қизлар), жаннат ҳури: Бойуғлини бир қизи бор эрди, маҳи ҳоварий анга банда эди, кизга ҳуру пари байт айтур эрди (9). Ҳурлиқо - ҳур юзли: Неча ҳурлиқо қизлар товусдек хиром

айлаб утар эрди (105)

Ҳусн حسن а. Гузаллик, чирой, курк. [illegible] ҳусни [illegible] ноз этган қиз (92).

Ҳут حوت а. Катта балиқ, кит. **Ҳутчав** – балиқ овида қўл- ланиладиган чав ёғочи: *Анда Сангпуш ҳутчав ёғочини қулга олиб ... (68).*

Ҳушёр هوشيار ф. Сезгир, эс-ҳуши ўзида: *[illegible] фи от қуяр, гоҳо мирштору ҳушёр ва [illegible] гор олиб айтур эрдики ... (60).*

Ҳушманд هوشمند ф. Ҳушёр, эсли: *Ҳосили шоҳ ҳушманд савол (шо-* подшонинг элчиси ҳушёр булмоғи керак.

Ҳўл هول Қуруқ булмаган (нарса), нам, ҳўл: *Дарахтни ҳўл шохини қуруқ шохига пайванд қилур эрди (96).*

ИЛОВАЛАР

1. АСАРДА ТИЛГА ОЛИНГАН КИШИ НОМЛАРИ, ЛАҚАБ ВА ТАХАЛЛУСЛАР

Абдураҳмон Жомий عبدالرحمن جامی Шарқ мутафаккирларидан бири, форс-тожик адабиётининг йирик намояндаси (1414 [illegible]). Асарда бу олимнинг айтганларидан нақл [illegible] *Ва ашъор мазмунига Мулла Абдураҳмон Жомий алайҳир раҳма айтмишларки ...* (25).

Алиқоқ علی قاق Гулханийга замондош бўлган кимсалардан. [illegible] *қоқлек бош аҳмақ эмасман* (51).

Амир Навоий امیر نوایی Шарқ мутафаккирларидан бири, ўзбек адабий тили ва адабиётининг асосчиси: *Амир Навоий алайҳи раҳма айтмишларким, "Ошни таъми туз билан, сувнинг таъми муз билан"* (5).

Амир Умар امیر عمر Қўқон хонлигининг Гулханий давридаги ҳукмдори (1810-1821). Амирий тахаллуси билан ижод қилган шоир: *Амир Умар - хисрави помлор // Қилиб [illegible] мулкин беғубор* (61).

Бобожон Ашур чўлоқ ўғли باباجان عشور چولاق اوغلی Гулханийга замондош бўлган кимсалардан: *Бобожон Ашур чўлоқ ўғли бири // Хўқанд мулкида аҳмақи нодири* (86).

Билқис بلقیس Сулаймон пайғамбарнинг маъшуқаси, суюкли хотини деб таъриф қилинган киши: *Ва сойир [illegible] лар турурлар, уларга андоқ тукдиларким, Билқис [illegible] тига Сулаймондек* (5).

Гулшаний Самарқандий گلشنی سمرقندی Гулханийга замондош [illegible] бек шоирларидан: *Ул мажмаъ ичинда Сайид Султонхон хожа Алойи Аҳрорий, мавлоно Фазлий Намангоний ... мавлоно Гулшаний Самарқандий ...* (6).

Деҳлавий دهلوی Низомий Ганжавийдан кейин Ҳиндистонда (Деҳлида) яшаб ўтган "хамса"чи шоир - мутафаккирлардан. Маймун билан нажжор ҳақидаги қиссада маймун тилидан Деҳлавийнинг номи зикр этилган: *Сонур они ўзини тоғ хисрави // Тоғни уқуб Деҳлавию "Маънавий"* (28).

Ёдгор пўстиндўз یادکار پوستین دوز Гулханийга замондош бўлган кимсалардан: *Одамлар аросинда Ёдгор отлиғ бир одам бор*

Жамшид جمشید Қадимий, афсонавий Эрон шоҳларидан бирининг номи. *Маж.* Улуғ шоҳ, шавкатли ҳукмдор: **Жамшиди комкор** (4) - иш билгучи улуғ шоҳ.

Иброҳим алайҳи салом ابراهیم علیه السلام Исломдан аввал ўтган пайғамбарлардан. Асарда Холвоқи мисгар номли кишининг: *"Ҳазрати Иброҳим алайҳи салломни кофирлар манжинаққа солиб ўтга отарда бир поясинда ҳозир эрдим"* (61) - деган лоф гапи келтирилади.

Иброҳимбек ابراهیم بیک Гулханийга замондош бўлган кимсалардан: *Иброҳимбек боғбонни боғида табъи тунд, лаванд бир боғбони бор эрди* (94).

Имоми Абу Юсуф امام ابو یوسف Имоми Аъзам (қ. **Имоми Аъзам**) шогидларидан бири: *Нақлдастки, **Имоми Абу Юсуф** бир кун хонақоҳларинда мажмуи ёронлари **бирла** ўлтуруб эрдилар* (93).

Имоми Аъзам امام اعظم Ислом динида ҳанафия мазҳабини яратган Нуъмон Ибн Собитнинг унвони. Никоҳ дуосида шу ном ҳам тилга олинади: *Ва бамзаҳаби ҳазрати Имоми Аъзам куфий суфий раҳматуллоҳи алайҳ ...* (116).

Имоми Ҳусайн امام حسین Муҳаммад а. с. нинг набиралари. Халифа: *Ялдо кечаси (эрди), ҳазрати Имоми Ҳусайнни Язили палид шаҳид қилғон кунлари эрди ...* (102).

Кайқубод کی قباد (< **Кай Қубод**). Каёнийлар сулоласига оид Эрон шоҳларидан бири. Ҳозирги Қува шаҳри ичидаги кўҳна шаҳар харобалари асарда "Кайқубод отлиғ подшоҳдин қолғон бир эски шаҳристон бор эрди" деб шу подшоҳ номига нисбат берилади: *Илгарига аҳду айёми Нофаржомда Фарғона иқлиминда Кайқубод отлиғ подшоҳдин қолғон бир эски шаҳристон бор эрди* (8). *Сан узунгни Кайқубод шаҳристонининг Кайқубоди сонуо Малингибоҳанг хазинадорини манзур этмадинг* (78).

Калжон کل جان *Лақ.: Итингизни - Маржон, эшагини оти - Калжон* (71).

Кал Ўрги کل جورغی Асардаги ҳикоятлардан бирида тилга олинган ном: *Тақсир, тақдир тақозоси бирла Кал Жўрғига куёв эрдим* (94).

Кичкинахон کیچکینه خان Гулханийга замондош бўлган **кимсалардан**: *"Одамизод аросинда Кичкинахон манзур бўлса, ман андин ҳам аҳмақроқму?" деди* (55).

Мажнун مجنون Шарқда машҳур бўлган афсонавий ошиқ, ада-

биётда кенг тарқалган Садиий образ: "Лайли ва Мажнун" афсонасининг бош қаҳрамони: *Навфал подшо Мажнунға орқа бўлғондек ... (101).*

Мирзахонбой ميرزاخان‌باى Гулханийга замондош бўлган кимсалардан: *"Тумшуғи Мирзахонбойдек бачағарни* [illegible] *ухшаган (52).*

Мулла Абдужаббор ملاعبدالجبار Гулханийга замондош бўлган кимсалардан: *Элга маълум ва машҳур Мулла Абдужаббор дек паришони рўзгорел кенгашиб би[...] ... йўлда [...] манг (51).*

Мулла Абдукарим ملاعبدالكريم *Даҳ.* Асарда бу ном эчкига берилган лақаб сифатида учрайди: *Эчкини оти Мулла Абдукарим бўлурға ҳануз вақт бор эрди (15).* "Эчкини оти Мулла Абдукарим" дейилишига тарихда шундай ривоят борки, Ахфаш номли имом (имоми Ахфаш) талабалик даврида кузлари огриб, уаидан бадбўй ҳид таратадиган ҳолатга келган экан. Шериклари у билан бирга ўтириб дан ҳазар қилганлар. Натижали у киши елғизаликда дарс тайёрлашга шерик тополмай қийналганлар. [...] эчкисига ўт солиб қўйиб тақсил олган дарсларини у[...] га ҳар куни бир-бир айтиб беришни одат қилган [...] лар. Эчкига Мулла Абдукарим деб от қўйиб, "айтганларим тўғрими, Мулла Абдукарим" деб савол сўрашлар, эчки ўт еб турган ҳолда калласини сараж-сараж қилиб "тўғри" деган маънони ифода қилган. Бунга завқланиб бўлғуси олим ўз сабақларини пухта ўзлаштирган.

Мулла Собирбой ملاصابرباى Гулханийга замондош бўлган кимсалардан: *Аммо анинг ... оламизод арасида машҳур Мулла Собирбой деган тағоси бор эрди (90).*

Мусо موسى Исломдан аввалги пайғамбарлардан: *Қўрқув ва дир "Ҳазрати Мусо пайғамбар эдиларму ё ҳазрати Ҳорун?" Ҳудҳуд айди: "Ҳазрати Мусо пайғамбар эдилар, ҳазрати Ҳорун халифа эдилар" (24).*

Муътамр معتمر Афсонавий араб подшоҳларидан бири: *Илгариги айёмда араб мулкинда Муътамр отлиғ подшоҳ бор эрди (102).*

Муҳаммад Сиддиқ محمد صديق Гулханийга замондош бўлган кимсалардан: *Хўқанд мулкида Мулла Муҳаммад Сиддиқ отлиған бир одам бор эрди (89).*

Муҳаммад Юсуфбой محمديوسف‌باى Гулханийга замондош бўлган кимсалардан: *Сани сўзунгни бароазди Муҳаммад Юсуф* [...]

бойға ухшарки, бозордин ўз заифасиға кафш олибдур, бир ношинохт ўткунчи кишига кўрсатибдурки, "бул кафш мани заифамни аёғиға лойиқ келурму?" (93).

Навфал نوفل Афсонада Мажнунга ҳимоячи бўлган саркарда: *Навфал подшо Мажнунға орқа бўлғондек ... (101).*

Ниёзча оталиқ نيازچه آتاليق Гулханийга замондош бўлган кимсалардан: *Ўзун гоҳ мулло олурди тақи // Ниёзча оталиқ нахуш аҳмақи (81).*

Нуҳ نوح Пайғамбар. Ер юзини сув босганда кемада ҳамма жонворлардан бир жуфтдан намуна сақлаб қолган киши сифатида улуғланади. Нуҳнинг асли номи Яшкир бўлиб ибодат йўлида кўп йиғлаганликлари учун Нуҳ (йиғлоқ, йиғлоқи) деб атаганлар. Нуҳ пайғамбарни Одами-юс-соний (иккинчи Одам ато) деб ҳам атайдилар. Асарда Едгор номли кишининг "Нуҳ пайғамбар билан бирга бўлганмен" деган лофи келтирилади: *Ул ёшимда ҳазрати Нуҳ пайғамбарни об-азобда қолғонларида кемаларин итариб боқам эрдим (60).*

Нуширавон نوشروان (< Ануширвон). Адолатпешалик билан ном қозонган шоҳлардан бири: *Анда Кордон айди: "Санинг боболаринг Нуширавон волим экан чоғдаги суваларни англагансан (80).*

Осаф آصف Сулаймон пайғамбарга вазир бўлган деб қаралувчи доно шахс номи. **Осафи аҳд** – даврнинг Осафи: *Бу рисолаларки Сулаймони вақт қотида Осафи аҳд эрдилар ... (6).*

Парвин پروين Сайёра номи: Ҳулкар юлдузи. Асарда Амир Умархоннинг ҳатти-ҳаракатлари Ҳулкар кўринишига нисбат берилади: *Бир куни Парвиндек мўжтамеъ эдуб ... сарафрозлик мазраъаларин сероб этдилар (4-5).*

Райё ريا "Зарбулмасал" да араб афсоналаридан олиб келтирилган ҳикоянинг қаҳрамони, Уяйнанинг машуқаси Подшони кўшиши тақдири илоҳийға мувофиқ тушти. *Уяйнаға Райёни ақд қилдилар (108).*

Сайид Муҳаммад Умархон سيد محمد عمرخان қ. **Амир Умархон.**

Сайид Султонхон Хожа Адои Аҳорий سيد سلطان‌خان‌خواجه اداى احرارى Шоир Адонинг тўлиқ номи: *Ул мажмаъ ичинда Сайид Султонхон Хожа Адои Аҳрорий, мавлоно Фазлийи Наманганий, мавлоно Хижлати Истаравшаний ... (6).*

Сулаймон алайҳи салом سليمان عليه السلام Ўз тахтини шамолга кўтаргизиб юрган, қушлар, ҳайвонлар тилини ҳам билган [...]

деб таърриф қилинувчи пайғамбар: *Эй Худҳуд, сан ҳазрати Сулаймон алайҳи салом бирла муноэара қилгон кишидурсан, сандин саволим бор, суройин ... (24)*

Суфи Оллоёр صوفي الله يار Ўзбек шоири (XVII), тасаввуф илминин билимдони: *Андоғким, Эшон Суфи Оллоёр сўзларидурки, "Тал оша келган ўлтурмас талоша" деб видоълашиб кетди (34).*

Таҳмтан تهمتن "Шоҳнома" қаҳрамони Рустамнинг лақаби: *Гоҳ ўзини Таҳмтан олур баҳодири жаррор ... (51).*

Уяйна عيينه Асарда араб афсоналаридан олиб келтирилган ҳикоя қаҳрамонларидан бири. Райёга ошиқ бўлган йигит: *Эй балом, Муътамар отлиғ араб подшоҳи Уяйна исмлик ўғлига ақд қилғоли келибдур, на жавоб берурсан?! (107).*

Фазлий Намангоний فضلي نمنكاني Гулханий даврида яшаб ном қозонган, Амир Умархон саройида шоирлар раиси деб танилган адиб: *Ул мажмаъ ичинда Сайид Султонхон Хожа Адои Аҳрорий, мавлоно Фазлийи Намангоний, мавлоно Хижлати Истаравшаний ... (6).*

Фараздақий فرزدقي Араб мумтоз адабиёти намояндаларидан: *... ҳар қайсилари ўз аҳдларининг Хоқонийи, Фирдавсийи ва Фараздақийидурурларки ... (6).*

Фарҳод فرهاد Шарқда машҳур бўлган афсонавий қаҳрамонлардан бири. Алишер Навоийнинг "Фарҳод ва Ширин" достонидаги бош образ: *Шаҳрни зиндонидин обод улуб // Тоғни Ширинига Фарҳод улуб ... (28).*

Фирдавсий فردوسي Форс-тожик адабиётининг машҳур намояндаларидан бири, "Шоҳнома" асарининг муаллифи: *... ҳар қайсилари ўз аҳдларининг Хоқонийи, Фирдавсийи ва Фараздақийидурурларки ... (6). Саҳифаи рўзгорда Фирдавсийдин қолғон иборатедурки ...: (25).*

Хижлати Истаравшаний خجلت استروشني Шоир: *Ул мажмаъ ичинда Сайид Султонхон Хожа Адои Аҳрорий, мавлоно Фазлийи Намангоний, мавлоно Хижлати Истаравшаний ... (6).*

Хожа Аҳмад Яссавий خواجه احمد يسوي Тасаввуф илмининг асосчиси, туркий тилда ижод қилган шоир. "Зарбулмасал"да Ёдгор пўстиндўз номли лофчи *"Хожа Аҳмад Яссавий хонақоҳларин обод қилурда лой тепиб хишт берган эрдим"* деб мақтанади (61).

Хожа Ҳофиз Шерозий خواجه حافظ شيرازي Машҳур форс-тожик шоири (XIV аср): *Бу боғда ... Хожа Ҳофиз Ш...*

розий айтибдурлари ... (50).

Холвоқи мисгар خالواق مسکر Гулханийга замондош бўлган кимсалардан: *Одамизод аросинда Холвоқи мисгар деган бир одам бор эрди (57).*

Хоқоний خاقانی Озарбайжон мумтоз адабиётининг таниқли намояндаларидан (XII аср): *... ҳар қайсилари уз аҳдларининг Хоқонийи, Фирдавсийи ва Фараздақийидурур - лари ... (6).*

Ширин شیرین Шарқ халқлари адабиётида кенг тарқалган афсонавий қаҳрамонлардан бири. Алишер Навоийнинг "Фарҳод ва Ширин" достонида Ширин образи Фарҳод севгисига содиқ киши сифатида тасвирланган. "Зарбулмасал"нинг бир ўрнида нажжор (дурадгар)нинг ёғоч ис - таб шаҳардан тоққа чиқиб бориши Ширин ишқида юрган Фарҳодга ухшатилади: *Шаҳрни зиндонидин озод улуб // Тоғни Шириниға Фарҳод ўлуб ... (28).*

Язид یزید Имоми Ҳусайн қотилининг номи: Язиди палид - палид (ифлос) Язид: *Ҳазрати Имом Ҳусайнни Язиди палид шаҳид қилғон кунлари эрди (102).*

Яҳёхўжа котиб یحیی خواجه کاتب Гулханийга замондош бўлган кимсалардан: *Сиз айтган Яҳёхўжа котибдурким, мудом ҳар ишда ўзидек бемаза, бефаҳм ва беидрок одамға маслаҳат қилур эрди (87).*

Қози Худоёр маҳви Истаравшаний قاضی خدایار محوا استروشنی Шоир: *Мавлоно Қози Худоёр Маҳви Истаравшанийки мутгоф эрдилар, бори ғарқи оби туфанфало эрдилар (3).*

Қул Муҳаммад Баҳодир قل محمد بهادر Гулханийга замондош бўлган кимсалардан: *Эй Ёдгор ака, рост нақл қилинг, десалар, айтур эрдики, "Қул Муҳаммад Баҳодирдин булагини билсам, худо урсун" дер эрди (61).*

Қўзи Қўчқор قوزی قوچقار Гулханийга замондош бўлган кимсалардан: *... Қўзи Қўчқордек нодон, ҳақ сўз била чин сўз анинг олдида яксон ... (54).*

Ҳорун هارون Мусо пайғамбарнинг яқинларидан, Халифа, кейинчалик пайғамбар бўлган: *Ҳудҳуд айди: "Ҳазрати Мусо пайғамбар эдилар, ҳазрати Ҳорун халифа эдилар. Оллоҳи таоллодин ваҳйи келганда, инилари била машварат қилур эрдилар (24)*

2. ҚУШ НОМЛАРИ

Акка عكه Қарғасимонлар оиласидан: ҳакка: *Нағзини акка [...] рози думаш (25)* – ҳакканинг яхшиси думи узунидир.

Алимерган علی میرکان Соҳиби чангал қушлардан бирига берил[ган] ном: *Жамъи паррандалар йиғилди. Мисли: Анқо, Ҳумо, Уқоб. Алимерган, Қарчуғай ... (111).*

Андалиб عندليب а. Бўлбул: *Андалиби бўстон назокат ти[...]лари гунгу лол эрур ... (4).*

Анқо عنقا Афсонавий қуш номи. Бу ерда соҳиби чанг[ал] қушлар қаторида тилга олинган: *Жамъи парранд[алар] йиғилди. Мисли: Анқо, Ҳумо, Уқоб ... (111).*

Ангит انغيت (< англ(йр)т) Урдакнинг бир тури: катта, [қи]гарранг қуш: *Қуш ямони – анғит (53).*

Баҳрий (баҳри) بحرين Соҳиби чангал қушлардан, лочиннинг бир хили: *Бу от Ҳумо, Уқоб, Шоҳин, Шунқор, Қарчу[ғай], Лочин, Итолғу – қушларнинг салотинлари турурлар, [о]ларға шойим ва зебо от турур (16).*

Вайдана بيدانه Қирғовулсимон парандалардан бири. Сайроқи қуш: *Булардин кичик қушлар – мисли: Кабк, Ведона, Олағурғаноқ, Қизилиштон ... Йиғиндин ташқари ултурдилар (111).*

Возанда ё بازند Каптарлардан бирига берилган лақаб: *Ил[...] гириги айёмда ик(к)и Ҳумома бор эрди: бирини оти Возанда ва яна бирини оти – Навозанда (62).*

Бойуғли بای اوغلی Япалоққушлар туркумидан: бойқуш. Асрлар Бойуғли (нори) ва бойқуш (макиёни) фарқ қилинади. *Фарғона иқлиминда Қайқубод отлиғ подшоҳдин қол[ган] бир эски шаҳристон бор эрди. Анда Бойуғли ва Бойқуш ватан тутмиш эрди (8).*

Булбул بلبل Чумчуқсимонлар туркумига киради. Сайроқи қуш: *Бир неча қушлар била ҳамроз удуб // Булбулу Қумри била дамсоз удуб ... (35).*

Бўрчин بورچين Урдакнинг бир тури: *Оққуш, Турна, Ғоз, Урдак ... Бурчин, Сунқур, Чуррак, Қирқурак – бир саф ултурдилар (111).*

Дуррож دراج Наскилар тоифасидан: қирғавул, тустовуқ: *Бир куни қушлар қарчуғой иши [...] деб дуррож [...] корини ихтиёр эдуб балчиққа ботиб қолди (17).*

Зарғалдоқ زرغلداق Чумчуқсимонлар туркумидан: зарғалдоқ: *Ку*

лардин кичик қушлар — мисли: Кабк, Бедана, Олатуға-нок, Қизилиштон, Зарғалдоқ, Кабутар ... — йиғиндин ташқари ултурдилар (111-112).

Зоғ زاغ Қаргасимонлар оиласидан: катта қарға, куза-гун: *Зоғ дарахтдин парвоз қилиб эшикни туғрусиға тушти. Зоғдин рустойи уқин отиб уткарди, қушиға ем қилди (23).*

Итолғу ایتالغو Лочинсимонлар оиласига мансуб ов қушлари-дан: Итни оладиган (тутадиган) итолги. *Бу от Ҳумо, Уқоб, Шоҳин, Шунқор... Итолғу — қушларининг салотин-лари турурлар — эларға шойим ва зебо от турур (16).*

Кабк كبك Сайроқи қушлардан: каклик: *Булардин кичик қушлар, мисли: Кабк, Бедана, Олатуғанок, Қизилиштон ... йиғиндин ташқари ултирдилар (111-112).*

Кабутар كبوتر Каптар: *Курдики бир шох узасинда Кабутар била Зоғ нишаст қилиб ултурубдур (22).*

Кордон كاردان Япалоққушлар тоифасидан бир қушга қуйил-ган ном — лақаб: *Подшони бир Кордон отлиғ хазинадо-ри бор эрди, анга амр қилдиким, "биз жонибдин Кулан-гир дангалнишиним туйи асбобини муҳайё эдуб бер" (55). Анда Куркуш айди: "Сани исмингни Кордон қуюб-дурлар. Исмингни мазмуни ишни билиб қиладурғон. Ҳо-ло будуб турғон ишни бузуб келибсан"... Исмингни аксин олиб қуйғон экан (99-100).*

Куйканак كوینكنك Йиртқич қушлар тоифасидан бирига қу-йилган ном-лақаб: Куйканак, куйка: *(Кулангир Султон-нинг) олдиларида кичкина югурдакларидин Куйканак отлиғ қуллари ҳозир эрди ... (26).*

Куланг كلانك Халқ тилида қушлардан бирига берилган ном: *Бир кун Куланг Қарчуғой ишин қилуркан деб дуррож шикорин ихтиёр эдуб балчиққа ботиб қолди (17).*

Кулангир Султон كلانگیرسلطان Япалоққушлардан бирига қуйил-ган ном-лақаб: (<**Кулан+гир** — кулангни олувчи): *Анда Япалоқби айдики, "уғлумни муборак исми Кулангир Султони подшоҳ! Бу ҳама қушни пешасолоридир" (15).*

Куркурак كركرك Кукқарғалар туркумига мансуб: курканак: *Оққуш, ... Суқсур, Чуррак, Куркурак — бир саф ул-турдилар (111).*

Кукушбону كوش بانو Бойугли-Бойкуш боласига ("қизи"га) қу-йилган ном — лақаб: *Аммо Бойуғлини бир қизи бор эр-*

ли, маҳи ховарий банда эди, кеча ҳуру пари [illegible] айтур эди (9).

Кўкқарға کوک قارغه Шу номдаги қушлар туркумидан: кукқарға. *Ул чоғда бир Кукқарға хонақоҳ саҳнида иссиғ офто[б] ҳароратидан ултурғон эрди (96).*

Кўкқўтан کوک قوتن Увул оёқлилар туркумидан. Куккуш, Кук[қў]тон: *Курсаларким, туюрлар сафидин Турна ва ё Кукқў[тон]дек нимарса. Буйи намоди эср соясидин ҳам увул ... (94).*

Кўркуш کورقوش Япалоқ қушлар оиласидан бир турига бе[ри]лган ном: *Япалоққуш Куркушни чақируб олди, айди: "Эй Куркуш, бизнинг фарзандим қурратул айнимиз [ва]етибдур, ... бир ерга муносиб қилоли дермиз ... би[р] жонибдин завчи булуб боринг (11).*

Кўтикулди کوتی کولدی Халқ тилида қушларнинг бир турига бе[ри]лган ном: *Анда Куйканак айди: "Сиз бул бемад[о]р сувунгизни бердюгирам била Кутикулдига айтинг (37).*

Лочин لاچین Соҳиби чангал қушлардан: *Бу от Ҳумо, Уқоб, Шоҳин ... Лочин, Итолгу - қушларнинг салотинлари турурлар, онларға шойим ва зебо от турур (16).*

Макиён مکیان Мода, она қуш: *Андин сўнг Кунушбону ойимча макиён янгалар олиб кириб Кулангир султонға қушги[л]лар (117).*

Маликшабоҳанг ملیک شب آهنک Соҳиби чангал қушлардан бирига берилган ном-лақаб: *Ушал диёрда Маликшабоҳанг отлиғ туюрлари бор эрди, туюрларнинг шаҳлиғи анга мансуб эди (52).*

Мусича موسیچه Каптарсимонлар туркумидан: мусича: *Булардин кичикроқ қушлар - мисли: Кабк, Бедана, ... Мусича, Чумчуқ .... йиғиндин ташқари ултурдилар (112).*

Навозанда نوازنده Каптарлардан бирига берилган ном-лақаб: *Илгариги айёмда ик(к)и ҳамома бор эрди: бирини оти - Бозанда ва яна бирини оти - Навозанда (62).*

Олатўғаноқ آلاتوغناق Карқуноқлар оиласига мансуб сайроқи қушлардан: олатуғаноқ: *Булардин кичик қушлар мисли: Кабк, Бедана, Олатуғаноқ ... йиғиндин ташқари ултурдилар (112).*

Олақарға آلاقارغه Чумчуқсимонлар туркумидан: *Кукқарға бирла Олақарға вакилу вакolat булдилар (112).*

Оққуш آق قوش Урдаклар оиласига мансуб: *Оққуш, Туғалоқ,*

Турна, Ғоз, Урдак ... бир саф ултурдилар (111).

Пўнгқарға پونك قارغه Япалоққушлар оиласидан: пўнгқуш: *Аммо бағоят еру ҳавоси хушу дилкаш эрди. Сечаклар касратидин пунгқарға қунған чоғда ҳам товусни думидек турлааиб мунаққаш кўрунур эрди* (9).

Саъва صعوه Чумчуқсимонлар оиласидан сайроқи қуш: *Булардин кичик қушлар мисли: Ғабк, Бедана, Олатўғаноқ ... Саъва йиғиндин ташқари ултурдилар* (112).

Сор سار Соҳиби чангал қушлардан: *Жамъи паррандалар йиғилди. Мисли: Анқо, Ҳумо, Уқоб ... Сор, Фардюгирэм - бир тараф ултурдилар* (111).

Суқсур سوقسور Урдакнинг бир тури: *Оққуш, Туғадоқ, Турна, Ғоз ... Суқсур, Чуррак, Куркурак - бир саф ултурдилар* (111).

Сутқаққуш سو_تحق قوش Халқ тилида қушлардан бирига берилган ном: *Аёғидин бир пул учун осилган Сутқаққушга ухшаш Алиқоқдек бош аҳмақ эмасман* (51).

Сўна صونه Халқ тилида япалоққушлардан бир турига берилган ном: *Оққуш, Туғадоқ, Турна, Ғоз, Ўрдак, Кўкқутан, Анғит, Сўна ... бир саф ўлтурдилар* (111).

Товус طاووس Шу номдаги қушлар туркумидан: Товус ранг-баранг ва табиий товланиши билан кишига завқ бахш этади: *Сечаклар касратидин пунгқарға кунгон чоғда ҳам Товусни думидек турланиб мунаққаш курунур эрди* (9).

Товуқ تاووغ Уйда боқиладиган парранда. **Курк товуқ** - макиён товуқнинг тухум (бола) очишга киришган фасли. Курк товуқ сувга пишилса, унинг курки ёзилиб, тухумга кириб кетади: *... курк товуқдек сувга пишарга унаroқ ...* (54).

Тосқора تاسقرا Йирик йиртқич қушлардан бири: тосқора: Жамъи паррандалар йиғилди. Мисли: *Анқо, Ҳумо, Уқоб, Алимерган ... Тосқора, Фардогирэм - бир сафда ултурдилар* (111).

Турна تورنه Узун оёқлилар туркумидан: *Курсаларким, туюрлар сафидин Турна ва ё Кукқутандек нимарса ...* (94).

Турумтой توروم تای Лочинсимонлар оиласидан: *Кордонни ўзига сафарда ҳамроз, хатарда дамсоз, ... Турумтойи тезпарвоз, сўз келганда жилов сақламай рубару этгучиси бор эрди* (56).

Туғадоқ توغه داق Тувалоқ ёки бизғалдоқ: *... Оққуш, Туғадоқ,*

Турна, Ғоз... бир саф ўлтурдилар (111).

Тўти طوطی Тўти: *Ва саноъни айтурда тўтийи хушилҳон, су-листони фасоҳат, ҳазордостони чаманистони бал... ва андалиби бустон назокат тиллари гунгу лол эрур (3,4).*

Уқоб عقاب Лочинсимонлар оиласидан. Алишер Навоийда "Кирди бургут ўртага, яъни уқоб" деб бургутга тенг-лаштирилади ("Лисон. тайр"): *Жамъи паррандалар йиғил-ди. Мисли: Анқо, Ҳумо, Уқоб, Алимерган ... - бир та-раф ўлтурдилар (111).*

Фардогирам فرداگرم Соҳиби чангал қушларнинг бир турига берилган халқона ном (<Фардо гирам - "эртага олар-ман"): *Сиз бул бемадор сўзунгизни Фардогирам би... Кутикулдига айтинг (37).*

Чақириққуш چقیریق قوش Соҳиби чангал қушлардан бирига берил-ган ном: *Одамизод аросидаги кўр жарчи аҳмақ чақириқ қушга ўхшаш беларда афғон қила бошладинг?! (48).*

Чумчуқ چومچوق Шу номдаги қушлар оиласидан: чумчуқ: *Чумчуқ семуруб ботмон бўлмас (14).*

Чуррак چوراک Урдаклар оиласидан: *Оққуш, Туғадоқ, Турна, ... Чуррак, Куркурак - бир саф ўлтурдилар (111).*

Шоҳин شاهین Соҳиби чангал қушлардан: *Бу от Ҳумо, Уқоб, Шоҳин, Шунқор... - қушларнинг салотинлари турурлар, онларға шойим ва зебо от турур (16).*

Шунқор شونقار Лочинсимонлар оиласидан: *Бу от Ҳумо, Уқоб, Шоҳин, Шунқор... - қушларнинг салотинлари турурлар, онларға шойим ва зебо от турур (16).*

Щўранул شوره‌نول Қушлардан қарғага қўйилган лақаб-ном: *Япа-лоқни бир қарға дўсти бор эрди - Щўранул, қўшчи кўзига гул, уз ишига пишиқ, ҳаромзодаи таррор - ўғ-ри мишиқ ... (52).*

Япалоққуш یپلاق قوش Шу номдаги қушлар туркумидан: *Ва анинг ёнинда бир йиғочлиқ ерда Япалоққушни ота-боболсидин қолғон жойи бор эрди (9). Япалоққуш Кўрқушни чақируб олди, айди: "Бойуғлининг қизи бор эмиш деб айтишур-лар, биз жонибдин завчи бўлуб боринг ..." (11).*

Урдак اوردك Шу номдаги қушлар туркумидан: *Дала-тузни су олса, урдак, қозни тўшидин (13). (сангпушт) нари ёқиға утуб қозу ўрдакдек силкиниб турди (67).*

Қарға قارغه Чумчуқсимонлар туркумидан: *Минг қарғага бир кесак (101). Япалоқни бир қарға дўст бор эрди - Щў-ранул ... (52).*

Қизилиштон قيزيل ايشتان Уткир тирноқли ва тумшуқли қушлардан: *булардин кичик қушлар - мисли: Кабк, Бедана, Олатуғаноқ, Қизилиштон ... йиғиндин ташқари ўлтирдилар (112).*

Қоз//ғоз قاز Шу номдаги қу лар туркумидан: *Дала-туяни сув олса, урдак-қозни тўшидин (13). Сангпушт нари ёқиға утуб қозу урдакдек силкиниб турди (67).*

Қумри قمرى Каптарсимонлар туркумидан. Мусичага ухшаш сайроқи қуш: *Булбулу қумри била дамсоз ўлуб...(35).*

Қуш قوش 1. Паррандаларнинг умумий номи: *Бу от Ҳумо, Уқоб, Шоҳин ... - қушларнинг салотинлари турурлар, онларға шойим ва зебо от турур (16).* 2. Соҳиби чангал қушларга берилган умумий ном: *Зоғдин рустойи уқун отиб уткарди, қушиға ем қилди (23).*

Ҳазордостон هزاردااستان ф. Минг достон (айтувчи қуш), булбул: *Куйканак Ҳазордостон сари ишори қилди "хутба бошланг" деб (115).*

Ҳамома همامه Кабутар: *Илгариги айёмда ик(к)и ҳамома бор эрди: бирини оти - Бозанда, яна бирини оти - Навозанда (53).*

Ҳудҳуд هدهد Попишак: *(Куркуш) ярим яғоч йўл қатъ эдуб борур эрди, ушал аснода Ҳудҳуд йулуқти (22).*

Ҳумо هما Давлатбахш қуш деб тариф этилган афсонавий қуш номи. Асарда у йирик қушлар қаторида санаб ўтилган: *Бу от Ҳумо, Уқоб, Шоҳин ... - қушларнинг салотинлари турурлар, онларға шойим ва зебо от турур (16). Жамъи паррандалар йиғилди. Мисли: Анқо, Ҳумо, Уқоб, Алимерган ... - бир тараф ўлтурдилар (111).*

3. ҲАЙВОН - ҲАШОРАТ НОМЛАРИ

Аждаҳо اژدها Афсонавий даҳшатли махлуқ: *Борур аждаҳо комиға мури ланг // Яна сайр эдуб чиқғуси беларанг (82). Онлар қотида мури ҳақир, аждаҳо қотидагидек эрдим (6).*

Арслон ارسلان Шернинг нори: арслон: *Олакўзанак олмон бўлса ҳам, арслон бўлмас (14).*

Арғумоқ ارغوماق Чопқир отларга нисбатан шарқ халқлари қўллаган умумий ном: бедов, дулдул, тулпор: *Арғумоқ от бўлмас, озғон сунг. Хожаси қулиға боқмас ёзғон сунг*

(59).

Акраб عقرب Чаён: *Акрабни муддаоси ниш урмоқдур, хоқ ду... кўксина ва хоқ душман орқасина (69).*

Балиқ//балик بالیق Сув ҳайвонларидан бири: *Яхшилиқ қил, сувға сол, сув билмаса, балиқ билур, балиқ билмаса, холиқ билур (68). Маж. Болиғанинг ёриғ булоғи билан истабдур (47).*

Бузов بوزاو Сигирнинг олти ойликкача бўлган боласи: бу зоқ: *Бурунғилар сўзидурки, сийир сув ичгунча, бузов муз ялар (38). Ҳиндуни ўз жойинда қозуғи қирқ қулоч эмиш ва бузови қозуғиға суяниб турар эмиш (78).*

Бўри بوری Йиртқич ҳайвон: қашқир, бўри: *Анда Куркур айди: "Бўримусиз, Тулку?" (49). Бу масалдин бехабар ухшарсанки, бўри ёрмоғина қувонур, емоғина йуқ (11...).*

Бўта بوته Туянинг боласи: бир ёшгача бўлган туяча: бу талоқ: *Сан тевани бўтаси аноси бирла мунозаат қил... ғонидин бехабар ухшарсан (31).*

Ит ایت Уй ҳайвони: *Итини оти - Маржон, эгасини оти Калжон (17). Эгасини сийлаган итига сўнгак ташлар (75). Итни калласини силасанг, табақда турмас (77).*

Йилон یلان Судралувчилардан: илон: *Нобийно Бийно сувни қулоқға олмайин хижолатдин йилонға ўзуни чақтурди, ҳалок бўлди (18). Йили-жили сузласанг, йилон инидин чиқар (20).*

Кажлум کج دم Эгри дум, чаён: *Сангпушт айдики, "мужиб на дур буён ўтмайсиз?" Кажлум айди: "Кўз ёшича сув булса, бизга маъзур тутунг" (67).*

Кийик کیلک Йирик шохлилардан: *Кмрук юкуниб би(йи)к булмас, эчку югуруб ки(йи)к бўлмас (25).*

Куфак کوفک Ит: *Холо сан Япалоқбини куфак дединг... (75).*

Маймун میمون Маймун: *Қулдин келмас ишга урунганинг нажорлиқ қилғон маймунга ухшарки, фазиҳат булурсан (26).*

Маркаб مرکب От, улов, миниладиган нарса: *Круг кучаи нухтасиз маркабе (85).*

Мур مور Ҳашоратлардан: чумоли. **Мури ланг** - чўлоқ чумоли: *Борур аждаҳо комиға мури ланг // Яна сайр эдуб чиқғуси бедаранг (82).*

Мушук//мушуқ موشوک Мушук: *Кабутар лочин бирла дамсоз эрур // Ки сичқон мушук оғзида ҳуъма ер (82).* **Урғи мушуқ** - урғи мушук: *Япалоқни бир қа[ри]та дўсти бор эрди - Шуранул, қушлар кўзига гул, ўз ишига пишиқ, ҳа-*

ромзодаи таррор - уғри мишиқ . . . (32).

Олакўзанак آلا کوزنک Сувсарсимонлар оиласидан олакуиш: *Олакузанак олмон бўлса ҳам, арслон бўлмас, олатуғи-ноқ олғур бўлса ҳам, аҳволи маълум (16).*

От آت От: *Арғумоқ от* [illegible] *сўнг,* [illegible] *қулиға боқмас, ёзғон сўнг (59). Йул* [illegible] *дур от устига минган сўнг (59).*

Пашша پشه Майда учувчи ҳашаротларнинг пашша. *Анда Куркуш айди: "Андоғ бўлса, пашшадин то* [illegible] *жумла туюрларға киши юборғил, барча туюрлар йиғил-сунлар (111).*

Парвона پروانه Шамъ ёки чироғ атрофида айланувчи ҳашорат, капалаклар. *Маж.* **Ошиқ** *Замондин сўнг хомуш ва шамъи парвонаси гўшада беҳуш бўлуб ётар эрди (103).*

Сак سک Ит. **Дандони сак** - итнинг тиши: *Мунга Куркуш яхши эрди, гўшти хару, дандони сак бўлуб турса (91).*

Сангпушт سنک پشت Орқаси тош, яъни тошбақа: *Сангпушт Ироқ-дин Ҳижозға борур эрди, бир чаён анга йўлдош бўлди (66).*

Серка سیرکا Эчки. Эчкининг эркаги. Катта ёшдагиси - сер-ка, кичикроғи - така: *Санинг серка тилар лаб-лунжунг йуқ экани элга маълум ва машҳурдур (26).*

Сийир سییر Сигир: *Сийир сув ичгунча, бузов муз ядар (33).*

Сичқон سیچقان Кемирувчилардан: сичқон: *Сичқон иниға сиғмас, думиға ғалбир боғлар (17). У ён Бойуғлини кулбаси бўлса; сичқон сунгокидин узга қимарса йуқдур (56).*

Тайлюқ تیلاق Тойчоқ, бу ерда туянинг ботаси: *Юклари эрди оғир-у, йул йироқ // Уртади тайлоқини нори фироқ (32).*

Така تکه Эчкининг эркаги. Ёшроқ бўлса - така, катта-роқ бўлса - серка: *Така бўлсун, сути бўлсун (113).*

Тева تیوه Туя (< **Тева**): *Бор эди Фарғонада бир сорбон // Теваси бор эрди, туғуб ногиҳон (31). Тевадек ега-ни шўрабу янтоқ . . . (51). Ул вақтда тева янғоқ қу-малоқлар эрди (75). Ул тева бир шуразор ахтариб бо-рур эрди (97).*

Товушқон تاووشقان Шу номдаги сут эмизувчилар оиласидан. Унинг қўшоёқ, қум қуён номли турлари ҳам тилга оли-нади: *Куйруғи узун товушқон, ямон бўлур сўзни ҳар бириға қовушқон (45).*

Тулки تولکی Итсимонлар оиласидан. Йиртқич ҳайвон: *Анда Куркуш айди: "Буримусиз, Тулку?" (49). Тулки тевани*

аҳволини сўрди: "Ҳормасунлар, қайдин келурлар?" (97)

Тўнғуз تونغوز Ёввойи чучқа, тунғиз: *"Отаси урмас қунғузни, боласи урар тўнғузни"* деган сўзга ишонма (16) *Мингани - ҳукуз, тилагани - тўнғуздин бир туқуз* (54)

Чаён چیان Газанда: чаён: *Сангпушт Ироқдин Ҳижозға борур эрди, бир чаён анга йўлдош бўлди* (66).

Хар خر Эшак: *Будааст хареки, дум-набудаш (83)* - бир эшак бор эди-ю, думи йўқ эди.

Харгўш خرگوش Эшаккулоқ, қуён: *Ул тева сорбонға жалоби харгўш беруб бир шўразор ахтариб борур эрди* (97)

Эчку ایچکو Шохли уй ҳайвони: эчки. **Тўқол эчку** - шохсиз эчки: *Сан дахи туқол эчку мунгуз тилаб қулоғидин айрилғондек бўлма (82).*

Эшак ایشاک Иш ҳайвони: эшак: *Эшак уюни қирқ йилда ва яна ит уюни бор анда* (69). *Ва ё думсиз эшак дум ни тиёқинда юруб ик(к)и қулоғидин айрилғондек бўлма (82).*

Юмрук یومروق Юмронқозиқ: *Юмруқ юкуну́б би(йи)к бўлмас, эчку югуруб ки(йи)к бўлмас* (25).

Қаромол قرامال Йирик шохли уй ҳайвонларидан: мол, қора мол: *Кз тева, ик(к)и юз йилқи, ик(к)и юз қаромол (108).*

Қўзи قوزی Қуйнинг боласи: қузи: *Қучқор булур қузини пешонаси дунг булур (16).*

Қўй قوی Қуй: *Биз қуй курмасак ҳам қий курганмиз (42)*

Қўнғуз قونغوز Ҳашорат турларидан: қунғиз: *отаси урмас қўнғузни, боласи урар тўнғузни (16).*

Қўчқор قوچقار Қуйнинг эркаги: қучқор: *Қучқор булур қузини пешонаси дунг булур (16).*

Ҳўкуз هوكوز Қорамолнинг бичилган эркаги: *Мингани - ҳукуз, тилагани - туқғуздин бир туқуз* (54).

4. ЖОЙ НОМЛАРИ

Ажам عجم Араб бўлмаган мамлакатлар: Эрон, Турон: *Ва аҳдики, ҳамдинг фасоҳати ва балоғати араб ва ажам девонларининг дебочалариға туғро уз-э зийнате турур (3).*

Араб(+мулки) عرب Арабистон ярим ороли. Араб мамлакати

Илгариги айёмда Араб мулкида Муътамар отлиғ полвон бор эрди (102).

Бадахшон بدخشان Ҳозирги Бадахшон улкаси. *Бадахшонни маъ-данийдур ва Яманни ақиқи конидур. [illegible] манзилида қадру қиймати бўлмас (100).*

Бекобод بیک آباد Асарда вайрона юртлардан бири деб тилга олинган жой номи. Ҳозирги Бекобод шаҳри. *Машҳур Мова-роуннаҳр - Бухорода амирал муъминин Сайид Муҳаммад Умархон бузган: Ургут, Шуркул, Работ, Пушогар, Зомин, Бекобод, Хайробод ...- булардин шаҳри Қайқубод рави олиб адам сари юзланди (100).*

Бешсарой بیش سرای Уратепа - Шаҳристон оралигида жойлашган қишлоқлардан бири: *"Ман маҳр солай: аввал - Ургут, сониян - Янгиқурғон, Работ, Пушогар, Эски Сабот. Му-ғул, Чакан, Фируз, Нишобур, Шаҳристон, Бешсарой..." (113).*

Бухоро بخارا Мовароуннаҳрнинг Гулханий давридаги мар-кази: Бухоро: *Агар мани сандек давлатлик орқам бул-ғонда эрди, ... Бухорони бир туманидин минг чорде-ворни топиб бериб муҳим хайр ишин биткарур эрдим (100).*

Гуртепа کوتیپه Асарда "янгидан обод булди" деб тилга олинган юртлардан бири. Ҳозирги Зарарё туманидаги қишлоқ: *Яна неча таҳрандозасича юртлар бино булубдур, мистоқи: Шаҳрихон, Гуртепа, Сабуртепа, Қаросув, Қа-роқиқум, Туйтепа ... (81).*

Дарвозаи Кундуз دروازۀ قوندوز Қуқон хонлигининг жанубий че-гараларидан бири: *Сайид Султон Амирал муъминин за-монларида Фарғона иқлимида ободлиқдин ободлиққа қа-дам қуйғон, шарқан - Қошғар шаҳридин нари Узулушга-ча, жанубан - Дарвозаи Кундуз, Бадахшонғача...(81).*

Дашти Қибчоқ دشت قیپچاق Сирдарёдан жанубий Россияга қадар ёйилган текислик. Асарда Қуқон хонлигининг шимолий ҳудуди Дашти қибчоқ билан чегаралошдир деб уқтири-лади: *... шимолан - Дашти қибчоқки, оламға маълум ва машҳурдур (81).*

Деҳлиён دهلیان Уратепа яқинидаги қишлоқлардан бири: *Ан-да Қурқуш айди: "Англагувчи булунглар, мен маҳр со-лай: аввал - Ургут, сониян - Янгиқурғон, Работ, Пу-шоғар ... Деҳлиён ..." (113).*

Зомин زامین Гулханий замонида харобага айланган қиш-лоқлардан бири. Ҳозирги Зомин: *Машҳур Мовароуннаҳр-*

Бухорода амирал муслимин Сайид Муҳаммад Умархон бузган: Ургут, Шўркул, Работ, Пушоғар, Зомин, ... обод, Хайробод - булардин шаҳри Кайқубод ... адам сари келанди (100).

Ироқ عراق Анъанавий номлардан. Мамлакат номи. Ҳозирги Ироқ: *Сангпушт Ироқдин Ҳижозға борур эрди (66).*

Иторчи ایتارچی Гулханий замонида харобага айланган қишлоқлардан бири. Ҳозирги Иторчи қишлоғи: *Анда Курқуш айди: "Англағучи бўлунглар, ман маҳр солай: аввал - Ургут, сониян - Янгиқўрғон, Работ, Пушоғар, Эски Работ ... Иторчи..." (113).*

Кайқубод کی قباد Каёнийлар (аҳамонийлар) сулоласи вакилларидан бирининг номи. Унинг номига нисбат берилган кўҳна шаҳар ҳаробаси ҳозирги Қува шаҳри ичидадир: *Илгариги аҳди айёми нофаржомда Фарғона иқлиминда Кайқубод отлиғ подшоҳдин қолғон бир эски шаҳристон бор эрди (8). Сан ўзунгни Кайқубод шаҳристонининг Кайқубоди сонуб Маликшабоҳанг хазинадорини манзур этмадинг (78).*

Кашмир کشمیر Шимолий Ҳиндистонда жойлашган воҳа ва шаҳар: *Бор эди Кашмир навоҳинда тоғ // Боғи Эрам рашкдин кўксида доғ (26).*

Кошғар کاشغر Шаҳар ва вилоят номи: *Сайид Султон Амирал муъминин замонларида Фарғона иқлиминда ободлиқдин ободлиққа қадам қўйғон - шарқан Кошғар шаҳридин нари Ўзулушгача ... (81).*

Кенагас کیناکس Гулханий замонида харобага айланган қишлоқлардан бири (ҳозирги Ғончи туманидаги Кенагас қишлоғи): *Анда Курқуш айди: "Англағучи бўлунглар, ман маҳр солай: аввал - Ургут, сониян - Янгиқўрғон, Работ, Пушоғар ... Кенагас ..."* (113).

Куркат کورکت Гулханий замонида харобага айланган қишлоқлардан бири. Ҳозирги Куркат қишлоғи: *Анда Курқуш айди: "Англағучи бўлунглар, ман маҳр солай: аввал - Ургут, сониян - Янгиқўрғон, Работ, Пушоғар ... Куркат ..." (113).*

Манғит منغیت Гулханий замонида харобага айланган қишлоқлардан бири. Ҳозирги Ғончи туманидаги Манғит қишлоғи: *Анда Курқуш айди: "Англағучи бўлунглар, ман маҳр солай: аввал - Ургут, сониян - Янгиқўрғон, Работ, Пушоғар ... Манғит .. " (113).*

Мовароуннаҳр ماوراالنهر Арабларга нисбатан "дарёнинг (Аму-дарёнинг) нариги ёни". Бухоро, Тошкент, Фарғона [illegible] асарда Мовароуннаҳр ат [illegible] Бухоро [illegible] ифода этилган: Машҳур Мовароуннаҳр [illegible] Бухорода [illegible] мўъминин [illegible] Муҳаммад Умархон [illegible] Ургут, [illegible] кул, Пушоғар, Зомин, Бекобод, Хайробод [illegible] [illegible] олиб алам [illegible] (113). Анда [illegible] айди: "Фарғона мулкида [illegible] [illegible] қилиб [illegible] эрдук, агар Мовароуннаҳр [illegible] бойтидин ҳоҳласалар, қаштдевор десанг ҳам [illegible]"

Мужун [illegible] арда [illegible] тилган хароба қишлоқлардан би-ри. Ҳозирги Ғончи туманига қарашли Мужун қишлоғи: *Анда Куркуш айди: "Англағучи булунглар, ман маҳр со-лай: аввал - Ургут, сониян - Янгиқурғон, Работ, Пу-шоғар ... Мужун ..."* (113).

Муғ موغ Уратепа ичидаги тепаликлардан бири: Муғте-па. Асарда "*Муғни солинг*" деган ибора "*Уратепани бе-ра қолинг*" деган маънода келади: *Қалин олмоқ муд-даомизча булди, аммо вайрона ажносидин Хайрабод биз-га мувофиқ тушмади ... муни ўрнига Муғни солинг (114-115).*

Муғул مغول Гулханий даврида харобага айланган қиш-лоқлардан бири (ҳозирги Муғал қишлоғи): *Анда Куркуш айди: "Англағучи булунглар, ман маҳр солай: аввал - Ургут, сониян - Янгиқурғон, Работ, Пушоғар ... Му-ғул, Чакан ..." (113).*

Нишобур نشابور Гулханий даврида бузилиб йуқ булиб кет-ган қишлоқлардан: *Анда Куркуш айди: "Англағучи бу-лунглар, ман маҳр солай: аввал - Ургут, сониян - Ян-гиқурғон, Работ, Пушоғар ... Нишобур ..." (113).*

Пушоғар پوشاغر Зоминнинг ғарбий шимолидаги қишлоқ. Бо-бир ҳам Самарқанд илинжида юрган пайтларида "ҳазра-ти Хожанинг мулк кентларидин" булган бу жойда бир неча бор тухталганини эслатиб утади: "*Пушоғар бир нима йулдин қоқосроқдур, чун муддате анда булуб эдим, утуб борурда ани сайр қилдим*" (БН, 1960, 152-б). Гул-ханий даврига келиб узаро урушлар туфайли бу кент бойуғлибоп харобага айланади: *Анда Куркуш айди: "Анг-лағучи булунглар, ман маҳр солай: аввал - Ургут, со-ниян - Янгиқурғон, Работ, Пушоғар ..." (113).*

Работ رباط Ҳозирги Жиззах-Зомин орасидаги эски қиш-

лоқлардан: *Анда Кўрқуш айди: " Англағучи бўлунглар, ман маҳр солай, аввал - Ургут, сониян - Янгиқўрғон, Работ, Цушоғар ... " (113).*

Сабуртепа صبورتیپه Гулханий даврида янгидан обод бўлган қишлоқлардан: *Яна неча шаҳрандозасича юртлар бино бўлубдур, мистоқи: Шаҳрихон, Гуртепа, Сабуртепа... (81).*

Тибут تیوت Мамлакат номи: Тибет: *Сайид Султон амири мўъминин замонларида Фарғона иқлиминда ободлиқдин ободлиққа қадам қўйғон, шарқан - Кашғар шаҳридин нари Уаулушгача, жанубан - Дарвозаи Қундузу, Бадахшон, Тибутғача ... (81).*

Тўйтепа تویتیپه Гулханий даврида янгидан обод бўлган юртлардан: *Яна неча шаҳрандозасича юртлар бино бўлубдур, мистоқи - Шаҳрихон, Гуртепа, Сабуртепа ... Тўйтепа ... (81).*

Уаулуш اوزولوش Кошғарнинг шарқий томонидаги Такламакон чўллари назарда тутилади: *Сайид Султон амирал мўъминин замонларида Фарғона иқлиминда ободлиқдин ободлиққа қадам қўйғон, шарқан - Кошғар шаҳридин нари Уаулушгача ... (81).*

Ургут اورکوت Гулханий асарида хароба деб тилга олинган юртлардан: *Анда Кўрқуш айди: "Англағучи бўлунглар, ман маҳр солай: аввал - Ургут, сониян - Янгиқўрғон, Работ, Пушоғар ..." (113).*

Фарғона فرغانه Иқлим ва вилоят номи: *Илгариги аҳди айёми нофаржомда Фарғона иқлиминда Кайқубод отлиғ подшоҳдин қолғон бир эски шаҳристон бор эрди (8). Бор эди Фарғонада бир сорбон (31). Анда Кўрқуш айди: "Фарғона мулкинда чордевор ноёб эканин арз қилиб ўтуб эрдук" (112).*

Фируз فیروز Асарда хароба деб тилга олинган қишлоқлардан бири: *Анда Бойуғли айди: "Англағучи бўлунглар, ман маҳр солай: аввал - Ургут, сониян - Янгиқўрғон, Работ, Пушоғар ... Фируз ..." (113).*

Чакан چکن Асарда хароба деб тилга олинган қишлоқлардан бири: *Анда Кўрқуш айди: "Англағучи бўлунглар, ман маҳр солай: аввал - Ургут, сониян - Янгиқўрғон, Работ, Пушоғар ... Муғул, Чакан, Фируз..." (113).*

Хайробод خیرآباد Ҳозирги Беговот яқинида б лган ва асарда хароба деб тилган олинган қишлоқлардан: *Аммо вайрона ажносидин Хайробод бизга мувофақ тушмади-ку"!*

Анда Бойуғли айди: "Сабаб надур? "Анда Куйкзнак ай-ди: " дарёға ёвуқдур" (114).

ожа Тоҳир خواجه طاهر Асарда хароба деб тилга олинган, Ғончи яқинидаги қишлоқлардан: *Анда Бойуғли айди: "Англағучи булунглар, ман маҳр солай: аввал - Ургут, сониян - Янгиқурғон, Работ, Пушоғар... Хожа Тоҳир..." (81).*

қанд خوقند Шаҳар ва мамлакат номи: Қуқон хонлиги: *Бобожон Ашур чулоқ ўғли бири // Хуқанд мулкида аҳмақи нодири (86). Кордон айди: "Хуқанд мулкинда Мулла Муҳаммад Сиддиқ деган бир одам бор эрди" (89).*

ҳристон شهرستان Уратепанинг юқорисида жойлашган куҳна тарихий юртлардан: *Анда Бойуғли айди: "Англағучи булунглар, ман маҳр солай: аввал - Ургут, сониян - Янгиқурғон, Работ, Пушоғар ... Шаҳристон ..." (81).*

ҳрихон شهرخان Асарда янгидан қурилди ва обод булди деб тилга олинган жойлардан бири: Шаҳрихон шаҳри: *Яна неча шаҳрандозасича юртлар бино булубдур, мистоқи-Шаҳрихон, Гуртепа, Сабуртепа ... (81).*

уркўл شورکول Асарда хароба деб тилга олинган қишлоқлардан: *Машҳур Мовароуннаҳр - Бухорода амирал муъминин Сайид Муҳаммад Умархон бузган Ургут, Шуркул, Работ, Пушоғар... - булардин шаҳри Кайқубод рашк олиб адам сари юзланди ... (100).*

ски сабот ایسکی سبات Асарда хароба деб тилга олинган қишлоқлардан: *Анда Бойуғли айди: "Англағучи булунглар, ман маҳр солай: аввал - Ургут, сониян - Янгиқурғон, Работ, Пушоғар, Эски Сабот ... (113).*

ан یمن Яман араб мамлакати: *Навозанда айди: "Бадахшанки маъданийдур ва Яманки ақиқни конидур, ик(к)исини уз манзилида қадру қиймати булмас (65).*

гиариқ ینکی اریق Гулханий даврида бузилиб вайронага айланган қишлоқлардан (Ғончи туманида): *Анда Курқуш айди: "Англағучи булунглар, ман маҳр солай: аввал - Ургут, сониян - Янгиқурғон, Работ, Пушоғар... Янгиариқ..." (113).*

нгиқўрғон ینکی قورغان Асарда хароба деб тилга олинган қишлоқлардан: *"Англағучи булунглар, ман маҳр солай: аввал - Ургут, сониян - Янгиқурғон, Работ, Пушоғар ..." (113).*

Яхдон یخدان Асарда хароба деб тилга олинган қишлоқлар-

дан: Анда Куркуш айди: "Англағучи бўлунглар, ман маҳр солай: аввал - Ургут, сонияи - Янгиқўрғон, Работ, Пушоғар ... Яхдон ..." (113).

Қаросув قراسو Гулханий даврида янгидан обод бўлган қишлоқлардан: *Яна неча шаҳрандозасича юртлар бино бўлубдур, мистоқи: Шаҳрихон, Гўртепа, Сабуртепа, Қаросув ... (81).*

Қароқчиқум قراقچي قوم Гулханий даврида янгидан обод бўлган қишлоқлардан: *Яна неча шаҳрандозасича юртлар бино бўлубдур, мистоқи: Шаҳрихон, Гўртепа, Сабуртепа, Қаросув, Қароқчиқум ... (81).*

Қизили قيزيلي Асарда хароба деб тилга олинган қишлоқлардан: *Анда Куркуш айди: "Англағучи бўлунглар, ман маҳр солай: аввал - Ургут, сонияи - Янгиқўрғон, Работ, Пушоғар ... Қизили, Куркат ..." (113).*

Ғозғондарак غازغان درك Ғазондарак. Ғончи туманига қарашли қишлоқ: *Анда Куркуш айди: "Англағучи бўлунглар, ман маҳр солай: аввал - Ургут, сонияи - Янгиқурғон, Работ, Пушоғар ... Ғозғондарак ..." (113).*

Ғончи غانچي Уратепа яқинида, туман маркази, Гулханий даврида харобага айланган қишлоқлардан: *Анда Куркуш Айди: "Англағучи бўлунглар, ман маҳр солай: аввал - Ургут, сонияи - Янгиқўрғон, Работ, Пушоғар ... Ғончи ..." (113).*

Ҳижоз حجاز Анъанавий номлардан бири. Саудия Арабистонининг вилояти. Жидда ва унинг атрофи: *Сангпушт Ироқдин Ҳижозға борур эрди (66).*

5. УРУГ, ҚАБИЛА, ХАЛҚ НОМЛАРИ

Ансор انصار Ислом динини энг аввал қабул қилган, Муҳаммад алайҳи саломга яқин бўлган араб жамоаси: *Подшоҳ ўғул йигитни ансор маҳалласига олиб борди (...).*

Араб عرب Араб халқи: *Сиз "араб айрони учумас" деган сўзни кўкинг (99). Бизга қараб минг уйлук бадиянишин араб ул йўлдин батариқи кўч ўта берди (105).*

Банисалим بني سليم Араб уруғларидан: *Подшоҳ банисалим уруғига батариқи меҳмон тушти... Анда банисалим яхшилари айдиларки, подшоҳни на муддаоси бор турур (106).*

Манғит Ўзбек уруғларидан: *Малинашабоҳанг айдилим, "эл ямони - манғит, қуш ямони - анғит* (63).

Тожик Тожик халқи: *Ман айдим: "Эй шоҳи жаҳонпаноҳо, тожикни бир масали бордурки, "Аз кузи ҳамон таровадки, даруст* (кўзада нима бўлса, шу тўкилади) (7). *Тожикни бир масали бордурки, "Зўри беҳуда миён мешиканад"* (беҳуда зўр бериш белни синдиради) (20).

Турк Туркий халқларга нисбатан умумлаштириб қўлланилган ном: *"Туркни туртмагунча билмас" деб имслан ишорат қилдим* (17).

Форс//форсий Эроний халқлар ва тилларига нисбатан умумлаштирувчи ном: *Ва яна форсий халқининг бир масали бордурки, "Нағзини акка даровн думаш* (ҳакканинг яхшиси думи узунидир) (25). *Форсий улус "қул"ни "ғулом" дерлар* (41).

Ўзбак Ўзбек халқи: *Алар айдиларки, ўзбакни бир масали бордурки, "Эшакига ярошa тушоғи"* (7).

Ҳинду Ҳинд халқи: *Бурунғилар сўзидурки, ҳиндуни ўз жойинда қозуғи қирқ қари эмиш* (78).

6. МАҚОЛ, МАТАЛ, ХАЛҚ АЙТИМЛАРИ

Аёз, ҳаддингни бил, барчани қуй, узунгни бил (17) - " Ҳар бир соҳада ўз ҳаддинг (чегаранг)ни билиб иш қил, ўзгаларни ўзингга ўлчов қилиб адашиб юрма". ("Оллоҳ ҳаддан ошганларни ёқтирмайди" деган оят ҳам бор).

Аз кўза ҳамон тароваdки, даруст (7) -"Кўзада нима бўлса (сувми, зарми, асалми, заҳарми) шу тўкилади". Бу мақолнинг мазмуни "қозонда бори чўмичга чиқади" га тўғри келади.

Аёғ югуруги - ошқа, ориз югуруги бошқа (13) - "Оёғинг чаққон бўлса, ошга етасан, оғзинг полвон бўлса, бошинг кетиши мумкин".

Айрон тилай келсанг, челагингни яшурма (46) - " Бировга ишинг тушса, мақсадни очиқ айтишдан тортинма"

Англамай сўзлаган оғримай ўлур (77) - Бунда билиб-билмай гап қилган кишининг бирданига жимиб қолишига ишора қилинади.

Араб айрони ичумас (99) -"Араб айрони айнимас". Бу мақол асар-

да "*Араб айрони учумас*" деб қизингни сақлаб ўтир... верма" деган мазмунда ишлатилади.

Арзон кира шаҳардин овора қилдур (63) - " Осонига учма, қин... йўл билан бўлса ҳам, пухта иш қилишга одатлан".

Арзон молни қурбаси тотумас (99) - "Молнинг арзонига ёки иш... нинг осонига югурма, охирида ўзинг қийналасан".

Арғумоқ от бўлмас, озгон сўнг, хожаси қулиға боқмас, ёзгон сў... (59) - "Чопқир от озиб қолгудай бўлса, қайтадан а... лий ҳолатига келмайди; қул айб иш қилиб қўйса, унда хожасининг кўнгли совийди".

Асилни хатоси бўлмас, нокасни атоси (70) -"Асил одамнинг хат... си бўлмайди, нокас (бахил)нинг атоси (ҳиммати, ат... гани) бўлмайди". Бу ерда "хато" ва "ато" сўзларини... қофиядошлиги, терс мазмуни ва ёзувдаги шакл... эътиборга олинган.

Аслу насабдин орий кишилар - нифоқу нифоқлиғ нари кишилар ... - Бу мақолда, масалан, "мен хожалардanman", "фало... сайидлардан" тарзида аслу насаби билан мақтан... кишиларнинг ўзаро нифоққа (араз-аччиққа) яқин ... ши, зотини тилга олмай яшовчи оддий тоифанинг ... дай гаплардан ва нифоқдан холи эканлиги ифода ... нади.

Ато сўраб истарсан, эрни ўзи бўлгон сўнг, йўл сўрагон номи... дур, от устига минган сўнг (78) - Эрнинг ... бўл... дан кейин отам йўқ деб ўксиниб ўтириш ур... ... от устига мингандан кейин, йўлнинг узоқ-... ... риштириб ўтиришга ҳожат қолмайди.

Атоси урмас қўнғузни, болоси урар тўнғузни (16) - "... кичик бир иш билан ном қозонмаган эди, шундай од... ларнинг фарзанди мана шунақа катта ишлар қилди".

Аччиқ-аччиқ сўзласанг, мусулмон динидин чиқар (20) Бу мақ... "*ширин-ширин сўзласанг, илон инидин чиқар*" қис... билан қиёсланиб "яхши сўз билан муродинг ҳосил бў... лади, аччиқ сўз билан ҳар қандай кишининг кайфияти... ни бузасан, бўлиб турган ишинг бўлмай қолади" ма... мунида қўлланилади.

Ақрабни муддаоси ниш урмоқдур (69) - "Чаённи (ёмон одамнинг) муддаоси ниш урмоқ (чақиб олмоқ) дир".

Бек уллуғи, олмоғай, бергай; қаро уллуғи, сочмағай, тер... (98) - " Амалдор дегани олмаса-ю, берса, қар... (фуқаро) сочмаса-ю, териб юрса". Агар амалдор б... ни унутиб олишга одатланса, агар киши фақирман д...

са-ю, борини ҳам исроф қилаверса, бу билан ҳар икки тоифа ўз номига муносиб бўлолмайди.

Бели оғримаганни нон емишига боқ (114) -"Меҳнат қилмаган кишининг (бетамизларча) нон ейишини кўр".

Бемор тузалгуси келса, табиб ўз аёғи били келур (13);

Бемор тузалгуси келса, табиб ўз аёғидин келур (13) -"Иш ўнгидан келиб қолса, зарур бўлиб турган киши (ёки нарса)нинг ўзи дуч келади".

Бермас қизнинг қалини кўб (80) - Бирор маслаҳатга рози бўлмаган киши ҳар хил сабаб ва шартларни ўртага қўяди. Ушбу нақл шундай пайтларда тилга олинади.

Бети туклуни юзига боқма *(18).* Япалоққуш Қурқушга қараб: "*Кўр халқини тили аччиқлиғи бети тўклукдин эмишдур*" деб "*Бети туклуни юзига боқма*" мақолини келтиради. "Бетида туки бор киши одамга дўст бўлмайди" деган нақл ҳозирги тилимизда ҳам бор.

Билимсиз билаги йўғон бирни урар, билимли билаги ингичка барчани фаросат била (сиғар) (53) -"Гап кучда эмас, билим ва тажрибада: кучли бўлса-ю, одам билимсиз бўлса, бирга ёки иккига кучи етади. Билимли одам ҳар қандай ёвуз кучни жиловлашга йўл топади".

Битар ишни бошиға яхшилар келур қошиға (13) - "Ишнинг вақти - соати келганда, яхшилар аралашиб у осонгина битади - қолади".

Бор махтанса, топилур, йўқ махтанса, чопилур (11) - Бор-маблағу мулки бор киши. Йўқ - мулксиз кимса. "Бор одам мақтаниб қўйса, ўрни келганда, у айтганини топиб кўрсатиши мумкин. Йўқ одам "менда шу нарса бор" деб мақтаниб қўйса, сўралган пайтда уни топиб кўрсата олмайди, ёлғончилиги фош бўлади.

Бош эсон бўлса, туффи топилур (11) - Бу ерда "бош" - одам, "туффи" (дўппи) - унга керакли нарсалар маъносида - дир. "Одамнинг ўзи саломат бўлса, унга зарур нарсалар топилаверади".

Бошга тушганни кўз тортар (110) - "Бошга бирор оғирлик тушиб қолса, уни кечирмай илож йўқ".

Бу кунги нақд ўпка товглаги қуйруқдин яхши (75) - "Бугун қўлга кириб турган нақд ўпка эртағаликка ваъда қилинган насия думба ёғидан афзалдир".

Бўзчи белбоққа ялчумас (110) - Шахснинг ўзи ишлаб чиқарадиган нарсага унинг ўзи ялчимай қоладиган ҳолатлар бўлади. Бўзчи кечаю кундуз бўз тўқийди, лекин белбоғ учун

у ўзига бир парча бўз ажрата олмайди.

Бўри ёрмоғина қувонур, емоғина йўқ (113) – " Бўри (мол-қўйни) ёрмоққа уч бўлади, еб олишга эмас". Бу мақол бировга зарар келтиришдан ҳайиқмайдиган кишига, унинг ёмон одатларига қарата айтилади.

Гап з-он қилмсуқ шинав (25) – Гапни иш билгандан эшит.

Гуллагаи тариқ битаган (36) – Тариқ гуллаган бўлса, демак, у пишади.

Гўшти хар-у дандони сак (91) – Эшак гўштига итнинг тиши (бўлса).

Дала-тузни сув олса, урдак- қозни тушидин, қулоқсизга сўз айтсанг, қулоғини тошидин (31) – Бу нақл ўта бепарво ва лоқайд кишиларни қоралаб айтилган.

Дарро задам, девор кафид (25) – Эшикни урсам, девор титрайди. Бу нақл "ҳукизни шохига урса, туёғи зирқирайди" мазмунига яқин.

Ермай даган кўб ер, кўб ерман деган оз ер (45) – "Бир нимани ейман деган киши оз-оздан егани учун узоқ ва кўп ейди, кўп ейман деган нафси ёмон эса, кўп егани учун оз кунда ея олмай қолади (маҳрум бўлади)".

Етим ўғул сақласанг, оғиз-бурнунг қон этар, етим қўзи сақласанг, оғиз-бурнунг мой этар (58).

Етим қизга елфуғуч чиқора?! (83) – "Танг ҳолатда қолганда ҳашамнинг нима кераги бор?!"

Ев кетган сўнг қиличингни (сорга) чоп (91).

Ев туби эл бўлур, тар туби йўл бўлур (100) – " Жарнинг туби (таги), йўл бўлгани сингари, душман томоннинг туби (негизи) ҳам дўст бўлиши мумкин".

Ерени аҳлдур, ани иши саҳлдур (71) – "Дўстлар аҳил бўлсалар, уларнинг ишлари ҳам сақл (осон) кечади".

Жили-жили сўзласанг, йилон инидин чиқар, аччиқ-аччиқ сўзласанг, мусулмон диндин чиқар (20).

Зўри беҳуда миён мешиканад (20) – "Бир ишга беҳуда зўр бериш белни синдиради".

Зўрнинг (кути) тегирмон юрутур (79) – Зўровон кишиларнинг куч билан амалга оширадиган ишларини кўрганда шу нақл келтирилади.

Ик(к)и кема тутқонлар қолди ғарқоб ичинда (58) – " Ҳалокатдан қутулиш учун бир пайтда икки кемага осилганлар ғарқ бўлиб кетадилар". *Маж.* "Ишда бир пайтда икки томонга қўл узатма".

Ик(к)и суткдук бир кувгуага сиғмас (58).

Итга берсанг ошингни, итлар тортар бошингни (40) - " Нокинсга (ёмонга) яхшилик қилма" мазмунида айтилган гап.

Итини оти - Жаржоп, эгасини оти - Калиоп (17) - Узига ярашмаган гап ёки ҳаракат қилувчи одамга нисбатан айтилади.

Итни калласини силасанг, табақда турмас (77) - "Узини билмаганни эъзозласанг, ҳаддидан ошиб кетади".

Ит қилгонини итарчи қилмас (78) -"Бир ишники ёш бола ёки тажрибасиз одам қилиб қуйибди, лекин эслик, ҳушёр одамбунга нима деб қушилди" мазмунидадир.

Иссиқ жон иситмасиз булмас (91) - "Ҳар қандай одам (жонвор) хасталаниши мумкин".

Ишонмагил дўстунгга, самон тиқар пўстунгга (69) - "Дуст деб ҳар қандай одамга ишонаверма, баъзан улар сени қаттиқ хижолатчиликка қуйишлари мумкин".

Иштонсиз тиззаси йиртиққа кулур (14) - Узининг катта нуқсони була туриб кичик бир камчилик устидан куладиган одамга нисбатан айтилади.

Йиқилган курашга туймас (109) - "Курашда йиқилган (енгилган) одам "яна курашсам экан" деб туради".

Карлай мисдин, балғам фисдин булур (13) - "Ҳар бир иш ёки гапнинг чуқур замини ва сабаблари булади" мазмунида.

Карпайчидин нима кетар? - бир"фуф" (34) - "Ишнинг устаси учун бир нимани бажариб қуйиш ҳеч гап эмас".

Катта кема қайдин юрса, кичик кема андин юрар (112) - "Катталар қайси йулдан борса, кичиклар ҳам шу издан юради".

Кесган онга ухшарну явгон буламуқ (25).

Кетингга боқ, наҳорга қоқ (37) - "Бир нимани орқа-олдингга қараб овоза қилгин".

Кечки экинни хатари бор (49) - "Кечикиб қилинган ишда хавф-хатар бор".

Кичкина деманг бизни, сакраб урармиз сизни (37) - Узидан кичикларга написандлик билан қаровчи кишиларга нисбатан шу мақол ишлатилади

Қулни уз кумочингга тортма (34) - "Узингнигина кузлаб иш тутма".

Кулоь муйидда сув ичар (100) - "Бузчи белбоққа ялчимас" мазмунига яқин.

Курашсанг отанг булса ҳам йиқит (109) - Бир нимага эл кузида аҳд қилган булсанг андиша қилмай бажар".

(Кундабозни) охирига боқ (99) - Агар "кунда"ни "ганда" ёки -

диган бўлсак, бу нақл мазмунида бузуқ одамларнинг тақдири ўта аянчли бўзилишига ишора кўринади.

Кўбга кенгаш, ўз билганингни қил (84).

Кўр тутганини ва кар эшитганини қўймас (13).

Кўрга (молни) чала пишган чандири (48). Бу нақлнинг мазмуни "кўзи кўрмас ожизани ёши катта одамга узатсанг ҳам бўлаверади" деганга яқин.

Кўрнинг тилаги - иқ(к)и кўзи (31).

Кўкқуйлакли қурутқа ўзадин кетса ўхшамас (96) - "Ёши улуғ одам алжираб ўтирса ярашмайди".

Махтанган қиз тўйда (уялур) (14).

Минг қарғага бир кесак (101) - "Қарғалар тўпига бир кесак отсанг кифоя (ҳаммаси учиб кетади)". Халқ орасида кўп тарқалган гап сўзларни босиб қўйишга қаратилган тадбирнинг қанчалик кескинлигига ишора.

Мошадди арра бош дар илми маош (34) - (Тирикчилик илмида арра сингари бўл). Одатда арра икки томонга тенг тортилади. Бу мақолнинг мазмуни "тирикчилик илмида адолатли бўлгин" деганидир.

Нағашни акка дарози думаш (25) - (Ҳакканинг яхшиси думи узунидир). Бу мақол бирор ишга муносиб номзод танлашда ишлатилади.

Номи калон, шаҳри вайрон, оти улуғ, суфраси қуруғ; уйида чиқса уни йўқ, томини бошида кўш топур (17) - Бу матал номи улуғ бўлиб моддий ёки маънавий жиҳатдан ожиз бўлган кишиларга нисбатан ишлатилади.

Одами кўб ҳийлаву тадбир этар, лек иши охири тақдир этар (31) Бу мақол ўғил-қизни уйлаш-жойлаш масаласида тақдирнинг ҳал қилувчи ўрнига ишора қилиб айтилади.

Оз ошқа ишдов йўқ (43) - "Овқат оз бўлса, бошқаларга илтифот қилишнинг ҳожати қолмайди".

Оз ошим, ғамгусиз бошим (44) - Ночорроқ кун кечираётган ёки кичик хизматда бўлган кишининг гапи: "Емоқ-ичмоқ мўл бўлмаса ҳам, ғалвасиз ҳаёт кечиряпман".

Ойни этак билан ёпуруб бўлмас (14) - "Ҳамма билиб турган сирни яширишга ҳожат қолмайди".

Олакўзанинг олмон бўлса ҳам, арслон бўлмас, олатўғаноқ олғир бўлса ҳам, аҳволи маълум (14) - "Олакўзан қанча чаққон бўлса ҳам, у арслон бўлолмайди, олатўғаноқ олғир бўлса ҳам, унинг аҳволи маълум". Бу мақолда қиёслаш усули билан "қўлингдан келмас ишга катта кетма" деган мазмун ифода қилинади.

***Олтушин битган ерда қадри бор* (79)** - "Ҳар бир нарса ўз жойида ва соҳасида қадрланади".

От бошига иш тушса сувлуқ била суз ичар (98).

От олсанг овўлунг бирла кенгаш (49) - "Бирор нима сотиб олмоқчи бўлсанг кўпчилик билан маслаҳат қил".

Отолмаган сапқон ҳам бошга тегар, ҳам (кетга) (14) - "Қўлингдан келмас ишни бошласанг-у, қилолмасанг, ўзингга ҳам, ўзгаларга ҳам зарар келтирасан".

От - тобинда, эр - қонида (109) - "Отнинг кучи тобга келганда (боқувдан чиққанда) билинади,одамнинг куч-қуввати эса қонида (наслида) бўлади".

Ош деган ерга қуруқ калла югурублур (44) - Ошга, дастурхонга таклиф қилинганда шу нақл билан борадилар.

Ошюнгдин тоб (69) - Яқин одам ишончни оқламаса ёки зарарли иш-гап қилиб қўйса, шу ибора ишлатилади.

Ошни тотыи туз билан, сушнинг таъми муз билан (5).

Отуққон қиз эрга борса ёрчушмас (10) - Ўз мазмунидан ташқари бу мақол "шошилмай иш кўргин"деган мазмунда ҳам ишлатилади.

Ош эгаси билан тотлиг (44) - "Ош (унинг) эгаси (мезбон) қўшилиб еийлсагина татимли бўлади".

Оғам ошга тегганда, бурни қонамоқ (59) - Маълум мўлжалга етишганда, бир тўсиққа дуч келиб қолмоқ.

Оғиз бўлма, эёг бўл (13) - Оғиз-гап, аёғ-меҳнат. "Гап билан эмас, иш билан танилгин".

Оға бўлур йигитни этак-енги кенг бўлур (16) - Оға - жўрабоши маъносида. "Оға бўлур йигитнинг ёшликдаги бир белгиси унинг кенг-мўл кийим кийишидадир".

Сабр қилсанг, ғўрадин ҳалво битар (19) - "Аччиқ ғўрани емас - дан сабр қилиб турсанг, шу ғўрадан тотли мева (ҳалво) етишади".

Сафол чини бўлмас, бегона ини бўлмас (89) - "Сафол идиш чинига тенг бўлмаганидек, бегона ҳам ини ўрнини босолмайди".

Синаган ёв урушга яхши (91) - "Синалган ёв билан уруш қилсанг, унинг заиф томонларин билиб оласан".

Сичқон инига сиғмас, (кетига) ғалбир боғлар (17) - Кичик одам (бола) катта нарсани кўтарса ёки бир киши кўп нарсага чанг солса,шу мақол айтилади. Ҳозирги тилимизда унинг *"Сичқон сиғмас инига, ғалвир боғлар думига"* шакли ишлатилади.

Сийир сув ичгунча, бузов муз ялар (38) - Катталардан талаб

қилинган иш ёки гап боладан содир бўлганда шу мақол айтилади.

Сукут аломати ризо (46) - "Сукутга берилиш (индамай қолиш) тингловчининг шу гапга розилигини кўрсатади".

Сунган бўйинни қилич кесмас (60) - Ҳозирги тилимизда бу мақол "Эгилган бўйинни қилич кесмас" шаклида учрайди.

Суқ туймас, ўғри бойимас (21).

Сўзни айтгил уққанга, хошин хошга суққанга; сўзни айтиб нетэр сен аводин бемаҳал туққанга (72).

Таанни раҳмондин ва таъжил - шайтондин (18) - Вазминлик худодан, шошқалоқлик - шайтондан (ҳадис).

Таваккал ту ал-оллоҳни деган эр на талқону, на қалқонни ғамин ер (55) - Оллоҳга таваккал қилиб иш бошлаган киши на қалқонни (қуролни), на талқонни (егуликни) ғамини қилади.

Тадбир енги билан тақдирни евуруб бўлмас (49) - "Пешонага битилганни тадбир билан ўзгартириб бўлмайди"

Така бўлсун сут берсун (113) - Таканинг сут бермаслиги аниқ, лекин бу ерда "нима бўлса ҳам, кутилган фойдани етказса, бўлгани" деган мазмун бор.

Тал ова келган ўлтурмас талоша (34) - "Тоғу тепалик ошиб келган киши талашиб (савдолашиб) ўтирмайди".

Таъхирни офати бор (14) - "Ишни орқага суриш шу ишнинг бузилишига олиб келади".

Тенг тенги билан, тезак қопи билан (14). Бу нақл ижтимоий муносабатларда кишиларнинг ўз тенги, хили билан муомалада бўлиши кераклигига ишора қилади.

Тешук мунчоқ ерда қолмас (10) - Бу мақол мажозий маънода кенгроқ ишлатилади.

Тоғган (тайлоғини) ёлар (14).

Турмуш турмагунча билмас (17).

Уйдаги савдо бозорга рост келмас (55) - "Уйдаги ҳисоб бозорга тўғри келмайди".

Ур деганда қул қочар (41) - "Ур!" деган нидони эшитганда, қул "менга нисбатан айтяпти" деб ўзини эҳтиёт қилади.

Уят ўлумдин қаттиғ (12).

Фулод эмчоқ қинсиз қолмас (11) - Бу мақол мажозий маънода кенгроқ ишлатилади.

Хайр ишга далолат қилгучи савобга шарик (21) - "Хайрли ишга даъват этган одам савобга шерик бўлади (ҳадис).

Хотун олмоққа (қунт) керак, қувда даҳсар эт керак (12).

Чайвамайин егандар ковшамайин кетарлар (78) - "Нафсининг қу-йига кириб иш тутганлар узоққа боролмайди".

Чангал уз жойида хуб курар (74) - "Ҳар нарсанинг (ҳатто чангалнинг ҳам) узига мос маънаси бор, жойи узгарса, у ҳам ўзгаради".

Чекишмагунча биришмас (18) - "Бир тўқнашиб олмагунча бири-кишиб (аҳил булиб) кета олмайдилар".

Чумчуқ семуруб ботмон булмас (14).

Чубни хор тутсанг, кўзга тушар (25) - " Ниманики хор қилган бўлсанг, ўшанга зор бўласан".

Чурм билан чалпак есанг, (кустурмай) қуймас (24).

Шайх, анда хунар не, хонақоҳ танг аст (15) - Шайхда ҳунар бўлмаса хонақоҳ тангдир.

Шайхро ҳунар нест, хонақоҳ танг аст (71) - Шайхда ҳунар бўлмаса, хонақоҳ тангдир.

Эби билан (кулганни) қурбони бул (15).

Эгасини сийлаган итига суяган ташлар (75) - Эгасини эъзозлаган киши унинг итига ҳам эътибор билан қарайди.

Эл жони - маргит, қуш жони - анрил (53).

Эма билган қузилар эл(к)ни анони тенг эмар, эма билмас қузилар уз анасин эмалмас (58). Мажозий маънода бу мақол эпчил ва хушмуомала бўлишга даъват этади.

Эр йигитни уялгани - улгани (12).

Эр тилаган ерда гадо (74) - "Одам боласи керак жойида азиз булади".

Эр бошига не тушса, этик била сув кечар (93).

Эртаги савдони жаҳсар огирлиги бор (49) - "Эртаги ишни кечга қуйма" мазмунига яқин.

Эрга берсанг олингани, эрлар сылар бошингани, итга берсанг олингани итлар торгар бошингани (40).

Эрлар ярочини агиргани - сингани (12). Бу мақол асарда "эр йигитнинг уялгани-улгани" қисми билан бирикиб қиёсий усулда "номусга қоладиган иш қилма" маъносида қулланилган.

Эсинг борида этганинган бигил (4 - "Вақт ўтмай туриб уз хатоингни тузат".

Эчкуни оти Мулла Абдукарим (15). қ. Мулла Абдукарим

Эшак учин қирқ йилда ва ика ит учун бор ялда (68) - Бу нақл ҳар замонда бир юз бериб қоладиган учрашувлар, ўтиришлар пайтида тилга олинади.

Эшак йули қоттиқда маълум бўлурму, ботқоқда? (91) - Асарда бу нақл совчилик ишини охирига етказа олмаган Кордон

тилидан "биз мунозарани давом эттирамиз" мазмунида келтирилган.

Эшагига яроша тушоги (7) – Тушоқ-тушов. Эшак юволроқ булса – чидвирдан, шух ва қочқоқ булса – кучли арқон ёки занжирдан тушов қилинади.

Эшакни феъли эгасига маълум (93) – Бу мақол мажозий мазмун билан кенгроқ қулланилади.

Юруқ юкунуб би(йи)к булмас, эчку югуруб ки(йи)к булмас (55) – Юмруқ (юмронқозиқ) юкунгани билан катта булиб қолмайди, эчки югургани билан кийик булолмайди.

Ёлгон айтса булур, айтгучи доно булса (98) – Бу нақл орқали "агар сузловчи доно киши булса хайрли бир ишни кузлаб туриб ёлғонни ишлатса булади" демоқчи.

Ямон била юрдунг – қолдинг уятга (40).

Ямон отга ёл битса, ёнига турсуқ боғлатмас, ямон эрга мол битса, ёнига кишин қундурмас (91).

Ямонга ёндашсанг, балоси юқар, қазонга ёндашсанг, қароси юқар (40).

Ямонни кучи ялоққа етар (77) – "Ямоннинг кучи ўзига тенг ёки ўзидан каттага эмас, ўзидан заиф ёки заифа кишига етади".

Яхшилар топиб сўзлар, ямонлар қошиб сўзлар (92).

Яхши нафас – ярим мол (16). Бу мақол ҳозирги пайтда "яхши ният – ярим мол" шаклида ишлатилади.

Яхшилар била юрдунг – еттинг мурадга, ямон била юрдунг – қолдинг уятга (40).

Яхшилиқ қил сувга сол, сув билмаса, балиқ билур, балиқ билмаса, холиқ билур (16).

Уз жойида Куйканак ҳам қоз олур, ҳам урдак (39) – "Жуссаси кичик булса ҳам куйканак уз жойида ўзини ўрдагу ғозга тенг тутади"

Ўзини айбини билган мардлур (55).

Ўзини мақтагани – ўлумни қоровули (14) – "Ўзини ўзи мақтаб юрувчи одам ўлимни кутгандек хадик билан яшайди".

Ўзунгни эр билсанг, яна бировни шер бил (37).

Уй ўйлаган қул тек турмас (12). Қул – худонинг қули, банда. "Бир нимани ўйлаган, бир ишга қасд қилган одам тек турмайди (мақсад сари интилади)".

Ўлтурғон қиз ўрун топар (49) – "Куёвга чиқишга шошилмай сабр қилиб ўлтирган қиз ўзига муносиб ўринни топади".

Қалб қазони қайнамас, қайнаса ҳам куламас (21). Қалб қазони – қаллоблик қозони. "Қаллоблик қозони қайнамайди, қай-

Ҳаромзоданинг қуйруғи бир тутам (21) - "Ҳаромзоданинг қуйруғи (сочи) бир тутам".

наса ҳам қуюлмайди".

Қалошини топса, қор ёвар (71).

Қариндошинг келса келсун, бўз халтаси келмасун (89) - "Қариндошинг келса майли-ю, унинг бирор нарса ундириб кетишга қаратилган бўз халтаси келмаса - бўлгани"

Қариндошинг ўлса ўлсун, қадрдонинг ўлмасун (90).

Қарс икки қўлдин чиқар (83). Бу мақол томонлар орасидаги ихтилофнинг келиб чиқиш манбаига ишора қилади: "Икки томонда ҳам айб бор".

Қиз сақлагунча, туз сақла (74).

Қиз қариса қози бўлур, сариғ итга рози бўлур (74).

Қизим, сани айтаман, келиним, сан эшит (75) - "Қизим, сенга айтаман, келиним, сен эшит!"

Қизни ким айтмас, қимизни ким ичмас (35) - " Қизни ким тилга олмас, қимизни ким ичмас".

Қуда бўлдунг - жудо бўлдунг (101) - "Аҳил кишилар эди, қуда бўлди-ю, аҳиллик бузилиб, бир-бирларидан жудо бўлишди".

Қуда бўлса, қул бўлса ҳам сийла (101) -"Сен қуда бўлган киши қул бўлса ҳам, эъзоз билан муомала қил".

Қуйруғи узун товушқон, ёмон бўлур сўзни ҳар бирига қовушгон (45) - "Думи узун нарса - товушқон, ёмон одам бўлур ҳар бир гапга қовушган (аралашган)".

Қул билан қуйюқ есанг, қустурмай қўймас (42).

Қул бўлсун, қулоғи ёғлиғ бўлсун (41) - "Қул (хизматкор) бўлса-ю, назари тўқ бўлса, хизматга ярайдиган кучли, қувватли бўлса".

Қулоқсизга сўз айтсанг, қулоғини товлидин (31) - " Қулоқсизга гап уқтириб бўлмайди".

Қул қутурса қудуққа (туфлар) (41).

Қум йиғилиб тоғ бўлмас, қул йиғилиб бой бўлмас (40).

Қўчқор бўлур қўзини пешонаси дўнг бўлур, оға бўлур йигитни этак-енги кенг бўлур (16).

Қўшнидин тўкулса, қўшнига (74) - "Ўзингники ўзингга бўлсин, бегонага кетмасин" маъносида.

Ҳалво деган бирла оғиз чучумас (16) - "Қуруқ ораз билан иш битмайди".

Ҳар киш(и)ни тойи бор, кўнглида гумони бор (74) - "Кимнинг тойи бўлса, кўнглида уни сақлаш ва парвариш қилиш ғами бўлади".

Ҳар ким ўз бошини қашлар (90) - "Ҳар ким ўз ишини ўйлайди".

Ҳар ошна ўз жинсидин (25) - "Ҳар бир қиёфа (ёки қалб) ўз зотига боғлиқ".

Босишга рухсат этилди 02. 09. 1998 й.
Бичими 60 X 84 $^{1}/_{16}$ Шартли б т 14.75 500 нусхада
босилди. Буюртма 26.
Тошкент Давлат Шарқшунослик институтининг кичик
босмахонаси.
Тошкент. Лохутий кўчаси, 25